

เชิงของ : ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน

รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ

“อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย”

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โสภิตา วีรกุลเทวัญ

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 กระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนเชียงใหม่	19
ยุคการปกครองแบบนครรัฐ	19
ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่	26
ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	35
ยุคการค้าเสรีสู่เสรีนิยมเศรษฐกิจ	39
สรุป	41
บทที่ 3 ชาติพันธุ์ : ความสัมพันธ์ภายในและข้ามกลุ่ม	42
ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์	43
การสร้างชุมชน	43
การสร้างเครือข่าย	55
ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์	60
สวนส้ม: พื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่ม	60
กลุ่มรักษ์เชียงใหม่ : การสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ของท้องถิ่น	64
สรุป	65
บทที่ 4 พรหมแดนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ชายแดน	66
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคสงครามฝรั่งเศสสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	67
กลุ่มคนผู้หนีภัยสงคราม	69
กลุ่มทหารรับจ้าง : อัตลักษณ์ทางการเมืองในยุคสงครามเย็น	72
กลุ่มคนท้องถิ่นในเชียงใหม่	77
กลุ่มชาติพันธุ์กับความสัมพันธ์ข้ามพรหมแดนรัฐชาติ	80
พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ	82
พื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน	85
สรุป	89

บทที่ 5 วิธีการค้าที่เชียงของ	92
เชียงของกับสถานการณ์การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนในยุคอาณานิคม	93
จากปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	95
เปิดพรมแดนทางการค้า	97
การค้าที่หลายหน้า	98
การค้าระหว่างเชียงของและเมืองต่าง ๆ ในลาว	101
การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนรอบนอก	107
การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ	111
การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ	113
ยุคGMSและเขตเศรษฐกิจพิเศษ	115
สรุป	119
 บทที่ 6 ผู้หญิงกับความต่อเนื่องบนพื้นที่ทางการค้า	 122
การค้า “ข้ามพรมแดน” ทศวรรษ 2540	125
แม่ค้าคนกลางจากฝั่งเชียงของ	126
แม่ค้าเคลื่อนที่จากฝั่งลาว	130
ความทรงจำของแม่ค้าจากวัยสาวสู่วัยกลางคน	135
แม่ค้าหายไป? การเปลี่ยนแปลงของการค้า “ข้ามพรมแดน”	136
สรุป	137
 บทที่ 7 สรุป	 140
 บรรณานุกรม	 148

บทที่ 1

บทนำ

เชียงของเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย และเป็นเมืองชายแดนไทย-ลาวโดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขตดินแดน เมืองแห่งนี้อยู่ตรงข้ามกับเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ชีวิตของผู้คนในเมืองเชียงของมีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนข้ามพรมแดนไทย ลาว และจีนมาเป็นเวลาหลายร้อยปีตั้งแต่ก่อนกำเนิดเส้นพรมแดนของความเป็นรัฐจวบจนถึงปัจจุบัน

หากเริ่มต้นทำความเข้าใจกับเมืองเชียงของในระดับมหภาคพบว่า เมืองแห่งนี้ได้รับการบรรจุอยู่ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดนภายใต้นโยบายระดับภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบนตามแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ แนวคิดนี้เริ่มต้นในช่วงต้นทศวรรษ 2530 โดยมีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงเศรษฐกิจระหว่าง 4 ประเทศ ได้แก่ ไทย ลาว จีน และพม่า ต่อมาในปี.ศ.2535 ได้ขยายความร่วมมือเพิ่มอีกสองประเทศคือ เวียดนามและกัมพูชา ทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (Great Mekong Sub-region Cooperation Program หรือ GMS) โดยการสนับสนุนของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียหรือ ADB เพื่อจัดทำกรอบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาความร่วมมือใน 7 สาขาที่มีศักยภาพ ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน การสื่อสารโทรคมนาคม การท่องเที่ยว การค้า การลงทุน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Asian Development Bank, 2002)

นโยบายร่วมในระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงได้นำมาซึ่งแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาในระดับประเทศ ระดับจังหวัดและระดับอำเภอ เช่น สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดเสนอกรอบการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนจังหวัดเชียงราย อันนำมาสู่แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

รูปธรรมของแนวทางการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การก่อสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมโยงระหว่างอำเภอในจังหวัดเชียงราย การก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงเพื่อเชื่อมระหว่างเชียงของในฝั่งไทยและเมืองห้วยทรายในฝั่งลาวซึ่งตามแผนงานคาดว่าจะเสร็จราวปีพ.ศ.2550 ตลอดจนรวมถึงการพัฒนาการคมนาคมทางน้ำในแม่น้ำโขงทั้งภายในประเทศ ได้แก่ อำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น และระหว่างประเทศ ได้แก่ หลวงพระบาง-เวียงแก่น-เชียงของ-เชียงแสน-สามเหลี่ยมทองคำ-พม่าและจีน

เป้าหมายของแนวทางการพัฒนาภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อลดปัญหาความยากจนและนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามที่โครงการความร่วมมือด้านเศรษฐกิจระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงกล่าวถึง

นั้น ได้พยายามสร้างวิสัยทัศน์ให้อำเภอเชียงของจาก “อำเภอชายแดน” เป็น “ประตูคมนาคมสู่อินโดจีนตอนบน”, เป็น “ศูนย์กลางการค้าชายแดน” และเป็น “แหล่งท่องเที่ยว” ที่สำคัญของประเทศ

ย้อนหลังไปเกือบทศวรรษ ช่วงปี พ.ศ.2537 เราได้พบจินตนาการการค้าไร้พรมแดนของบรรดานักธุรกิจ นักลงทุนกลุ่มต่าง ๆ และนักวิชาการหลายสาขา ในห้องสี่เหลี่ยมของการสัมมนานับครั้งไม่ถ้วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของนักธุรกิจเชียงรายนับเป็นกลุ่มคนสำคัญที่ออกแรงผลักดันในภาคปฏิบัติการของนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเพื่อให้จังหวัดเชียงรายเป็นศูนย์กลางของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ (ธเนศ, 2537) ถัดมาเกือบ 10 ปี ภาพฝันเหล่านั้นได้ทยอยปรากฏตัวขึ้น

หากเปรียบเทียบอำเภอเชียงของกับอำเภอชายแดนข้างเคียงอื่น ๆ ในจังหวัดเชียงราย ได้แก่ อำเภอแม่สาย และอำเภอเชียงแสน จะเห็นความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่สองแห่งได้ชัดเจนมากกว่า กล่าวคือ อำเภอชายแดนทั้งสองแห่งได้เผชิญหน้ากับโครงการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบจนทำให้ภาพลักษณ์ของเมืองในแบบเดิมถูกแทนที่ด้วยภาพลักษณ์ใหม่ภายใต้นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เช่น ภาพลักษณ์ใหม่ของเชียงแสนในฐานะที่เป็นท่าเรือขนาดใหญ่สำหรับขนส่งสินค้าที่สำคัญไปยังจีนถือเป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นมากกว่าความเป็นเมืองเก่าของเชียงแสน หรือการเป็นศูนย์กลางการค้าสินค้านานาชาติที่มีชื่อเสียงในแม่สาย ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับจังหวัดท่าซี้เหล็กของพม่า ภาพลักษณ์เช่นนี้ได้เข้ามาแทนความเป็นเหนือสุดแดนสยามที่เป็นสัญลักษณ์ปลายทางของแม่สาย

สำหรับอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น ซึ่งเป็นสองอำเภอสุดท้ายในเขตชายแดนไทย-ลาวของจังหวัดเชียงรายนับได้ว่าเป็นสองเมืองสุดท้ายที่อยู่ “ระหว่างทาง” ของแนวนโยบายการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยเมืองเชียงของได้ถูกสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของความเป็นเมืองท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นเมืองผ่านเพื่อข้ามไปยังฝั่งห้วยทรายหรือล่องเรือไปยังหลวงพระบางของฝั่งลาว ดังเช่นการปรับปรุงท่าเรือปากนอกเหนือจากการเป็นท่าเรือสินค้าให้เป็นท่าสำหรับเรือท่องเที่ยวไปยังหลวงพระบาง หรือข้ามฝั่งไปยังเมืองห้วยทรายเพื่อต่อรถโดยสารไปยังเมืองอื่น ๆ ในลาวและเรือไปออกยังตอนใต้ของจีน การสถาปนาการท่องเที่ยวที่ทำจับปลาบึกบ้านหาดไคร้โดยสร้างพิพิธภัณฑ์ปลาบึก และการนำผ้าทอไทลื้อและวัฒนธรรมของหมู่บ้านไทลื้อมาเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว

ในแง่ของการพัฒนาเชียงของไปสู่ “ประตูคมนาคมสู่อินโดจีนตอนบน” ยังไม่เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือปัจจุบันเชียงของมีเพียงท่าเรือปากสำหรับการเทียบท่าของเรือสินค้าซึ่งสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2532 และต่อมาในราวปี พ.ศ.2540 ได้มีความพยายามก่อสร้างคลังเก็บสินค้าบริเวณท่าเรือแห่งนี้ แต่ถูกคัดค้านจากกลุ่มคนเชียงของจนกระทั่งต้องยกเลิกโครงการดังกล่าวไป ด้วยเหตุนี้ทำให้เชียงของในปีพ.ศ.2546 ยังมีบรรยากาศของความเป็นเมืองบ้านนอกที่มีตลาดร้านรวงเล็ก ๆ กระจุกกระจาย มีกลุ่มชาติพันธุ์เดินสะพายผลผลิตใส่ตะกร้าลงจากดอยมาค้าขายในตลาดยามเช้า และมีแม่ค้าจากฝั่งลาวข้ามมาซื้อผลผลิตไปยังชายฝั่งตลาดห้วยทราย พร้อม ๆ กับที่นำผลผลิตของป่าสารพัดประเภทมา

ขายยังตลาดเชียงของ ภาพเหล่านี้ขึ้นอยู่กับงานขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภค วัสดุก่อสร้างลงเรือข้ามไปยังฝั่งห้วยทราย ซึ่งดูเพียงผิวเผินราวกับว่าเป็นการค้าระหว่างเมืองสองฝั่งโขงคือเชียงของกับห้วยทราย

เหตุที่กล่าวว่าเชียงของอยู่ “ระหว่างทาง” ของการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเนื่องจาก แผนการพัฒนาหลายโครงการอยู่ระหว่างการดำเนินการ ยกตัวอย่างโครงการที่คาดว่าจะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ได้แก่ การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาวระหว่างเมืองเชียงของและเมืองห้วยทราย สะพานข้ามแม่น้ำโขงสายนี้จะนำมาซึ่งการเปิดเส้นทางคมนาคมทางบกที่สำคัญ เนื่องจากสามารถเชื่อมต่อไปยังเมืองต่าง ๆ ในประเทศลาวและจีนได้อย่างสะดวก เพราะถนนหนทางในจีนตอนใต้ได้จัดทำไว้เรียบร้อยแล้ว ขณะที่บางโครงการได้ดำเนินการในประเทศเพื่อนบ้านแต่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนในแถบเชียงของ-เวียงแก่น ได้แก่ โครงการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เพื่อให้เรือสินค้าจากจีนขนาดตั้งแต่ 150 -500 ตันสามารถเดินเรือในแม่น้ำโขงเพื่อบรรทุกสินค้าออกไปขายได้อย่างสะดวกมากขึ้น แก่งหินที่เป็นอุปสรรคขวางกั้นการเดินเรือขนาดใหญ่ในแม่น้ำโขงได้แก่ แก่งคอนผีหลง ซึ่งอยู่ในแถบเมืองเชียงของ และอยู่ระหว่างการรอกการระเบิด หากมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในแม่น้ำโขงอย่างมโหฬารครั้งนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนเป็นอย่างมาก

ท่ามกลางการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงในแถบตอนใต้ของจีนและชายแดนลาว-พม่า ได้มีกระแสเสียงคัดค้านทั้งในระดับท้องถิ่นของผู้คนเชียงของที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาราว 60 หมู่บ้าน ตลอดจนเสียงคัดค้านในระดับนานาชาติที่เห็นความผิดปกติของระบบนิเวศตลอดจนวิกฤตของระดับน้ำในแม่น้ำโขงที่ปรากฏอย่างเด่นชัดอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนหลายแห่งในประเทศจีน และการระเบิดแก่งในประเทศเพื่อนบ้าน จะด้วยเหตุผลทางการเมืองหรือการคำนวณต้นทุนทางเศรษฐกิจถึงความคุ้มทุนหรือไม่ในการเดินหน้าระเบิดแก่งแม่น้ำโขงก็ตาม ในที่สุดราวปีพ.ศ.2547 ทางจีนได้สั่งระงับการระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงบริเวณอำเภอเชียงของเป็นการชั่วคราว

ความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงของภายใต้เงื่อนไขทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละช่วงเวลา ย่อมนำมาซึ่งชุดความสัมพันธ์ที่หลากหลายและซับซ้อนของผู้คนในพื้นที่และมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ที่ผ่านมามีงานศึกษาเกี่ยวกับเมืองเชียงของค่อนข้างจำกัด เช่น งานศึกษาที่เกี่ยวข้องในมิติทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม เช่นการศึกษาเกี่ยวกับผ้าทอไทลื้อในงานของทรงศักดิ์ (2529) งานศึกษาเกี่ยวกับการรักษาด้วยวิธีพื้นบ้านของจีนอพยพในวิทยานิพนธ์ของชูศักดิ์ (2537) เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้เป็นการทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นประเพณี หรือวิถีชีวิตด้านใดด้านหนึ่งและค่อนข้างมีความจำเพาะเจาะจงกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งตามการศึกษามิติทางวัฒนธรรมในแบบดั้งเดิม

สำหรับงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ได้แก่งานศึกษาผ่านแง่มุมของการค้าชายแดน เช่น งานของนิสิต (2541) โดยดูปัญหาการค้าชายแดนภาคเหนือตอนบน เพื่อสำรวจสภาพปัญหาโดยทั่วไปของการค้าชายแดนในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ น่านและแม่ฮ่องสอน นอกจากนี้ยังมีการเขียนของธนศว์ เจริญเมือง (2538) งานชิ้นนี้เป็นงานที่อธิบายภาพรวมสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในยุคแรกและสำรวจเมืองการค้าสำคัญๆ ในอดีตของภูมิภาคนี้ที่ไม่ได้มีศูนย์กลางจำกัดอยู่เฉพาะเชียงใหม่เท่านั้น

สิ่งที่น่าสนใจในงานชิ้นนี้คือการหยิบยกประเด็นทางวัฒนธรรมในความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ของผู้คนในดินแดนแถบนี้ เขาเสนอว่าดินแดนในแถบสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจนี้มีสิ่งที่เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมชายแดน (Border culture) ดำรงอยู่มาแต่เก่าก่อน และภายใต้นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมระดับโลกและระดับชาติจะแพร่ขยายรุกเข้าไปบริเวณชายแดนและมีผลทำให้วัฒนธรรมชายแดนถูกทำลายลง (ธนศ., 2538:231-233)

ขณะที่น่าเสียดายในงานเขียนของธนศ.จะให้อำนาจกับวัฒนธรรมระดับโลกกับวัฒนธรรมระดับชาติที่ทรงพลังและมีแนวโน้มทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ในงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเชียงของและสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ งานของ Andrew Walker (1999) กลับเห็นตรงกันข้ามงานชิ้นนี้ศึกษามุมมองของผู้คนในท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยศึกษาเส้นทางการค้าของกลุ่มแม่ค้าชาวลาวที่เดินทางมาฝั่งเชียงของเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคและนำไปขายยังฝั่งลาว เขาเสนอว่ากลุ่มคนเหล่านี้สามารถปรับตัวเข้ากับอำนาจรัฐทั้งสองรัฐได้เป็นอย่างดีรวมทั้งนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจยังได้เปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มคนในท้องถิ่นสามารถเข้าถึงเส้นทางการค้าได้โดยเฉพาะผู้หญิงชาวลาว ซึ่งที่ผ่านมาผู้หญิงถูกมองว่ามีบทบาทเฉพาะการค้าทางไกลเท่านั้นแต่จะไม่มีบทบาทในพื้นที่การค้าทางไกล ดังนั้นสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับโอกาสในการมีบทบาทของผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง

วิธีการศึกษาของ Walker น่าสนใจในแง่ของการตั้งต้นการศึกษาจากผู้คนในพื้นที่ชายแดนแทนที่จะทำการศึกษาจากมุมมองของอำนาจรัฐศูนย์กลาง หรือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐศูนย์กลางกับพื้นที่ดังเช่นที่ปรากฏในงานอื่น ๆ แต่ด้วยความที่ Walker มุ่งวิเคราะห์อำนาจของผู้คนในพื้นที่ชายแดนในการตีความการใช้อำนาจควบคุมของรัฐบาล ทำให้เขาไม่ได้ให้ความสนใจกับความแตกต่างของกลุ่มคนในท้องถิ่นมากนักจนดูราวกับว่า ความเป็นท้องถิ่นมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และกลุ่มคนต่าง ๆ สามารถเข้าถึงพื้นที่ทางการค้าได้อย่างเท่าเทียมกัน ทั้งที่ในสภาพความเป็นจริง การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัยได้ก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมและการเข้าถึงทรัพยากรของผู้คนในพื้นที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงและความร่วมมือทางเศรษฐกิจแบบใหม่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ได้นำมาซึ่งความสัมพันธ์ที่หลากหลายกลุ่มมากขึ้นและมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น หรือในอีกด้านหนึ่งก็คือ ความ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคนำมาสู่เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเข้าถึงและก่อให้เกิดการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนต่าง ๆ แตกต่างกันไป ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นจำต้องอาศัยเลือกใช้เงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อรักษาพื้นที่ของตนไว้

รูปธรรมที่แสดงถึงผลกระทบจากนโยบายสีเขียวที่เปลี่ยนเศรษฐกิจที่กีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนบางกลุ่มในพื้นที่เชียงใหม่ของ ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางเรือภายใต้ความร่วมมือของประเทศต่าง ๆ ในระดับอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงทำให้ต้องมีการระเบิดแก่งหินต่าง ๆ บนแม่น้ำโขง เพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือสินค้าจากจีนสู่หลวงพระบาง หรือการสร้างเขื่อนในจีนที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศในลุ่มแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อนในจีนและการระเบิดแก่งหินตามลำน้ำโขงตอนบนในส่วนของประเทศจีนได้ดำเนินการไปแล้วและส่งผลกระทบต่อชุมชนริมแม่น้ำโขงในเมืองเชียงใหม่ที่เคยจับปลาบึก หรือเก็บสาหร่ายแม่น้ำ ตลอดจนทำให้พื้นที่ที่แม่น้ำโขงที่เคยทำการเกษตรริมแม่น้ำตามฤดูกาลไม่สามารถทำได้อีกต่อไป ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการพังทลายของพื้นที่ตลิ่งริมแม่น้ำโขงซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและการเดินเรือสินค้าที่ผ่านเส้นทางแม่น้ำโขง เป็นต้น (Bangkok Post, 1 ธันวาคม 2002)

คำถามสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ภายใต้เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยของเมืองเชียงใหม่ผู้คนในท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย ได้รับผลกระทบที่แตกต่างกันอย่างไร และกลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้ปรับตัวอย่างไรภายใต้ความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น งานวิจัยครั้งนี้สนใจศึกษามิติทางวัฒนธรรมในแง่ของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่เมืองเชียงใหม่โดยมีประเด็นคำถามดังนี้ 1. กลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์มีการปรับตัวอย่างไรภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ในแต่ละยุคสมัย 2. การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละช่วงสถานการณ์นำมาสู่การจัดความสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ ภายในและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์กับรัฐชาติและความสัมพันธ์ข้ามรัฐอย่างไร

แนวการศึกษาพื้นที่ชายแดน

1. รัฐชาติกับพื้นที่ชายแดน

แนวคิดทางรัฐศาสตร์ได้อธิบายแบบแผนอุดมคติของรัฐชาติว่ามีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ประชากร ดินแดนที่แน่นอน มีรัฐบาล และมีอำนาจอธิปไตย อุดมการณ์ของรัฐประชาชาติแสดงออกผ่านนวัตกรรมทางการเมืองและสังคมหลายรูปแบบ เช่น ลัทธิชาตินิยม แนวคิดเรื่องเชื้อชาติและสัญชาติ เพลงชาติ ธงชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนความเชื่อมั่นว่าชาติหรือรัฐชาติเป็นหน่วยทางการเมืองชนิดเดียวที่เป็นธรรมชาติและเป็นจริง ทำให้เรามีสำนึกเรื่องธรรมชาติว่ามนุษย์ยุคไหน ๆ ก็คงมีชีวิตไม่แตกต่างไปจากมนุษย์ในยุครัฐชาติของปัจจุบัน อุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ได้สร้างให้คนเรา

มีสำนึกทางประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยไม่ได้ตั้งคำถามกับมาตรฐานของรัฐไทยปัจจุบันกับมาตรฐานของรัฐไทยในยุคก่อน ๆ (สมเกียรติ , 2530: 71-74)

นักรัฐศาสตร์บางท่านเช่น สมเกียรติ วันทะนะ ใช้คำว่า borders ในความหมายที่เป็นแนวคิดเรื่องเส้นกันอาณาเขต ที่มาพร้อมกับวิธีคิดรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตก ส่วน frontiers คือแนวคิดเรื่องแดนต่อแดน ซึ่งสะท้อนลักษณะเฉพาะของอำนาจรัฐและการปกครองแบบบรมราชาธิราช ลักษณะของพื้นที่ frontiers คืออาณาบริเวณที่เป็นเขตปลอดอำนาจรัฐ หรืออำนาจรัฐเบาบาง และพื้นที่แดนต่อแดนไม่จำเป็นต้องเป็นชายแดนของรัฐเสมอไป (สมเกียรติ 2530) ขณะที่ธงชัย วินิจจะกุล ใช้คำว่า frontier ในภาษาไทยคือ ชายแดน ส่วนพรมแดน คือ border และเสนอว่านักภูมิศาสตร์ใช้ทั้งสองคำในความหมายเดียวกันคือ ดินแดนสองข้างตลอดแนวเส้นเขตแดน ดังนั้น frontier และ border จึงเป็นแถบ (zone) ไม่ใช่เส้น (Thongchai, 1994:74-77) คำว่า frontiers และ borderlands น่าจะถูกใช้ในความหมายเดียวกันในงานของ Wilson และ Donnan ด้วย ดังนั้นคำว่า frontiers ในที่นี้จะใช้ในความหมายของรัฐสมัยใหม่ คือพื้นที่ชายแดนแต่ไม่ได้หมายถึงเขตที่ปลอดอำนาจรัฐหรืออำนาจรัฐเบาบาง

ในงานศึกษาเรื่อง Siam Mapped ของธงชัย วินิจจะกุล (1994) ได้แสดงหลักฐานให้เห็นถึงมาตรฐานความแตกต่างของรัฐไทยสมัยใหม่กับสยามก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องพรมแดน

การเกิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่า “พรมแดน” (border) ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับเส้นเขตแดนหรือเส้นอาณาเขตที่เป็นแนวบรรจบของสองรัฐพอดีโดยไม่มีความหนานั้น เป็นวิธีคิดของรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตก โดยที่สังคมไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ห้า ไม่ได้สนใจพรมแดนในความหมายที่ให้ความสำคัญกับการยึดพื้นที่ดินแดนเป็นหลัก ก่อนที่สยามจะเป็นรัฐสมัยใหม่เรามีคำที่เกี่ยวข้องกับขอบเขต อาณาเขต หรือ เขตแดน (frontier) แต่เขตแดนในเวลานั้นไม่ได้ถูกระบุในลักษณะที่เป็นขอบเขตดินแดน (boundary) ตามแนวคิดตะวันตก ธงชัยได้แสดงหลักฐานให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ห้าเมื่อราชสำนักสยามต้องเจรจากับอังกฤษเกี่ยวกับเรื่องเขตแดน จึงพบว่า เขตแดนไม่ใช่สิ่งที่กำหนดโดยอำนาจส่วนกลางและไม่ใช่วิธีที่น่าสนใจเลยสำหรับสยาม ซึ่งขัดแย้งโดยสิ้นเชิงกับความหมายของเขตแดนสำหรับอังกฤษ อำนาจเหนือดินแดนตามแนวคิดสยามในเวลานั้นมีเท่าที่เจ้าหน้าที่หัวเมืองตรวจตรารักษาอยู่ นอกจากนี้หากเป็นเขตแดนที่อยู่ระหว่างสองราชอาณาจักร พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นเขตแดนชนิดหนา และบางครั้งก็เป็นเขตแดนที่ไม่ชัดเจนระหว่างสองอาณาจักรซึ่งบริเวณที่ไม่ชัดเจนนั้นอาจเป็นป่าเขาลำเนาไพร ที่มีผู้คนอาศัยอยู่น้อย จนกระทั่งสยามได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ การมีอธิปไตยเหนือดินแดน นั้นหมายความว่า ชายแดนของรัฐสองสามแห่งนี้อาจซ้อนทับกันได้ ต้องมีเขตพรมแดนที่เป็น “เส้นเขต” อย่างชัดเจน

ประเด็นสำคัญที่ธงชัยเสนอไว้คือการอธิบายพรมแดนว่าเป็นพื้นที่ที่กระจัดกระจาย เป็นช่องว่างที่อำนาจศูนย์กลางก่อนรัฐสมัยใหม่ไปไม่ถึง จนกระทั่งมีการใช้แผนที่ของรัฐสมัยใหม่ที่เข้าไปควบคุมและกำหนดอาณาเขตแดนแทนที่หน่วยการเมืองของท้องถิ่นแบบเดิม หน่วยการวิเคราะห์ของธงชัยอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐที่สัมพันธ์กับพื้นที่พรมแดน ทำให้การอธิบายสิ่งที่เรียกว่าพรมแดนเป็นการอธิบายจากสายตาของอำนาจส่วนกลางเป็นหลัก ในประเด็นนี้เองที่ธงชัยถูกวิจารณ์ว่าเขาได้ใช้วิธีการศึกษาในแบบเดียวกับนักรัฐศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ใช้มุมมองแบบศูนย์กลางและรอบนอก (Center-Periphery Perspective) การอธิบายด้วยมุมมองเช่นนี้ได้มีนักวิชาการบางคนโต้แย้งว่าเป็นการมองความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างง่าย และคลุมเครือ โดยให้อภิสิทธิ์กับปฏิบัติการและอุดมการณ์ของศูนย์กลางมาก และมองพื้นที่รอบนอกในลักษณะที่ไม่มีตัวตน (absences) (Walker, 1999: 7-10)

Andrew Walker (1999) ใช้หน่วยการวิเคราะห์ที่แตกต่างออกไป แทนที่เขาจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชายแดนดังเช่นที่ธงชัยศึกษา เขากลับลงไปดูยังพื้นที่ชายแดน (borderland) เพื่อโต้แย้งว่า รัฐไม่ได้มีอำนาจเหลืล้นครอบคลุมทั่วทุกหนแห่ง และไม่จำเป็นต้องเป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกับผู้คนในท้องถิ่นเสมอไป โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดน วิถีชีวิตและผู้คนในพื้นที่ก็สามารถที่จะตีความอำนาจรัฐและหลายครั้งที่ร่วมมือหรือได้รับประโยชน์จากอำนาจเหล่านั้นได้ด้วยงานชิ้นนี้ศึกษาการค้าในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว-จีนโดยใช้แนวคิดเรื่องการวางกำหนดกฎเกณฑ์ (regulation) ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นบทบาทของรัฐนั้น ในแง่หนึ่งการวางกฎเกณฑ์ดูเหมือนเป็นการควบคุม แต่ในอีกแง่หนึ่งก็เป็นการปลดปล่อยหรือเปิดโอกาสด้วยเช่นกัน และกลุ่มคนที่เขาเลือกศึกษา เช่น แม่ค้าชาวลาวที่ค้าขายข้ามชายแดน คนขับเรือข้ามฝั่งเชียงของ-ห้วยทราย-หลวงพระบาง กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับผลประโยชน์หรือสามารถต่อรองกับกำหนดกฎเกณฑ์ได้เป็นอย่างดี โดย Waker มองว่า สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเป็นระบบการวางกำหนดกฎเกณฑ์ระบบหนึ่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบนมากกว่าการมองสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นการเปิดพื้นที่ชายขอบ (Walker, 1999: 16)

การเลือกศึกษาจากมุมมองของผู้คนในพื้นที่พรมแดนเป็นวิธีการศึกษาที่โดดเด่นและน่าสนใจของ Walker แต่กลุ่มคนที่เขาเลือกศึกษาค่อนข้างจำกัด ได้แก่ กลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากการกำหนดกฎเกณฑ์ที่รัฐเป็นผู้สร้างขึ้นบนพื้นที่ชายแดน ด้วยเหตุนี้เองทำให้เขาทิ้งคำถามไว้จำนวนไม่น้อย เช่น ผู้คนในพื้นที่พรมแดนมีความสมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียวและได้รับผลประโยชน์เท่าเทียมกันกระนั้นหรือ ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่ทุกกลุ่มที่สามารถเข้าถึงหรือได้เปรียบในการต่อรองกับการควบคุมของอำนาจรัฐที่ปรากฏตัวในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบการควบคุมการค้าข้ามชายแดน หรือกิจกรรมอื่นภายใต้นโยบายการพัฒนาพื้นที่สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ รวมไปถึงการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรอื่น ๆ อีกทั้งยังละเลยความสนใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจโดยรวมที่ไม่เท่าเทียมระหว่างลาวกับไทย ซึ่งใน

ท้ายที่สุดระบบการควบคุมภายใต้นโยบายที่เหลื่อมเศรษฐกิจอาจส่งผลให้ทั้งไทยและลาวเสียเปรียบเชิงการค้ากับผู้ค้ารายใหม่ที่เข้ามา มีบทบาทในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบนอย่างประเทศจีนก็เป็นได้

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งในการศึกษาชายแดนได้แก่ งานของ Wilson และ Donnan (1998) งานชิ้นนี้พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชาติ (Nations) รัฐ (States) และพรมแดน (Borders) โดยมองว่า พรมแดนเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางอำนาจและวัฒนธรรม ในพื้นที่ชายแดนมีกระบวนการสร้างรัฐให้เป็นศูนย์กลางและการทำให้ชาติสามัคคีเป็นหนึ่งเดียว แต่ทั้งสองกระบวนการนี้ไม่อาจเป็นจริงได้ทั้งหมด เพราะว่าพรมแดนส่วนใหญ่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีชุมชนทางชาติพันธุ์ในหลากหลายลักษณะ

Wilson และ Donnan มองว่า พรมแดน ไม่ได้เป็นพื้นที่ชายขอบด้วยตัวเองแต่ถูกทำให้เป็นชายขอบเนื่องจากการสร้างชาติโดยอำนาจทางการเมืองของรัฐจากศูนย์กลางที่ต้องการแผ่ขยายอัตลักษณ์ของชาติออกไป (national identity) รัฐได้สถาปนาชายแดนขึ้นมาเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับดินแดน ทั้งคู่มองว่า พรมแดนมีองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ 1. เส้นพรมแดนตามกฎหมายซึ่งทำหน้าที่แยกระหว่างรัฐที่อยู่ติดกัน 2. โครงสร้างทางกายภาพของรัฐที่มีไว้เพื่อกำหนดอาณาบริเวณและปกป้องเส้นพรมแดน รวมทั้งผู้คนและ สถาบันต่าง ๆ 3. frontiers แถบของดินแดนที่ไม่ใช่เส้นพรมแดน (territorial zones) ซึ่งมีอาณาบริเวณที่ข้ามพรมแดน โดยที่ผู้คนใน frontiers สามารถต่อรองในเชิงพฤติกรรมและให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของชาติและรัฐได้ ในประวัติศาสตร์ พื้นที่ที่เป็น frontiers ได้เปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบทางการเมืองต่าง ๆ เช่น ระบบศักดินา ระบบเอมิเรต หรือระบบรัฐ-เมืองหลวง ในงานของทั้งสองใช้คำว่า frontiers ในความหมายที่ใกล้เคียงกับ borderland และมองว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขต border's frontiers เป็นสมาชิกของรัฐและขณะเดียวกันก็อาจจะมีเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการโดยเป็นเครือข่ายที่ขัดแย้งกับรัฐ เช่น การลักลอบขนสินค้า เป็นต้น

ขณะที่รัฐพยายามสร้างวัฒนธรรมของความเป็นชาติที่เป็นหนึ่งเดียวผ่านสถาบันต่าง ๆ ของรัฐ แต่สถาบันเหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียวที่นิยามพื้นที่พรมแดน ทั้งนี้เนื่องจากชายแดน (border/frontier) เป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของอัตลักษณ์ เช่น ชาติพันธุ์ (ethnicity) เพศสภาพ (gender) และประเพณี (sexuality) พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่ต่อรองได้ทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับการนิยามความหมายต่อกิจกรรมต่าง ๆ การควบคุมพื้นที่ชายแดนจึงไม่ใช่การควบคุมการเดินทางของผู้คนหรือการค้าขาย ซึ่งเป็นการควบคุมทางการเมืองและกฎหมายเท่านั้น แต่การควบคุมได้รวมถึงการควบคุมในระดับการสร้าง ความหมาย และความหมายเกี่ยวกับชาติที่รัฐสร้างขึ้นที่ชายแดนก็อาจจะถูกล้มล้างด้วยเงื่อนไขในท้องถิ่นได้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากรัฐไม่อาจควบคุมโครงสร้างการเมืองที่พรมแดนไว้ได้ทั้งหมด พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีการช่วงชิงอำนาจในการ

นิยามความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนในท้องถิ่น ชาติและกลุ่มระหว่างประเทศต่าง ๆ

2. อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับพื้นที่ชายแดน

Nicolas Tapp (1989) เสนอว่า พรหมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่มีผลกระทบต่อชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยรัฐได้สร้างวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของผู้คนกลายเป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย เช่น การเคลื่อนย้ายผู้คน และการค้า เป็นต้น ขณะที่ Horstmann (2001, 2002) เสนอว่า การเมืองว่าด้วยความเป็นพลเมือง (citizenship) ได้จัดแบ่งประเภทผู้คน ให้กลายเป็นคนที่เป็นพลเมืองของรัฐหนึ่ง ๆ และคนที่ไม่ใช่พลเมือง เช่นเดียวกับที่ชนกลุ่มน้อยที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ถูกสร้างให้เป็นอัตลักษณ์ของคนชายขอบภายใต้วาทกรรมของรัฐชาติ โดยรัฐได้พยายามตัดความสัมพันธ์ทางการค้าและเครือญาติที่ล้วนเป็นเครือข่ายที่มีความหมายสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ออกไปจากวาทกรรมของรัฐ พรหมแดนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นรัฐที่สำคัญที่สุดได้ครอบคลุมความเป็นชาติพันธุ์ด้วยวิธีการผนวกกลืน แต่กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งในยุคอาณานิคมและยุคหลังอาณานิคมไม่ได้สมยอมกับการใช้อำนาจของรัฐ หากแต่ยังได้แสดงให้เห็นถึงการหลีกหนีจากอำนาจการกดบังคับของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มคนในท้องถิ่นสามารถใช้เครือข่ายที่หลากหลายเช่น เครือข่ายของศาสนา เครือข่ายทางการค้า เครือญาติ โดยที่พรหมแดนของรัฐชาติ ความหมายของรัฐ ชายแดน ดินแดน หรือพลเมืองมีความหมายเฉพาะในหน้ากระดาษเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงผู้คนมีโลกและเรื่องราวอื่น ๆ ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงขอบเขตวาทกรรมของรัฐหรือชาติเท่านั้น

ในพื้นที่ชายแดนนอกเหนือจากจะมีอัตลักษณ์ของความเป็นชาติแล้ว (national identity) แล้ว ยังปรากฏอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายด้วย โดยรัฐได้กีดกันให้กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นประชากรส่วนน้อย Wilson และ Donnan เสนอว่า ลักษณะของประชากรกลุ่มชาติพันธุ์บริเวณพื้นที่ชายแดนมี 3 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรก คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในรัฐใดรัฐหนึ่งแต่ได้ข้ามชายแดนไปมาระหว่างรัฐด้วย รูปแบบที่สองคือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกแยกให้อยู่ต่างหากจากกลุ่มคนอื่น ๆ ในรัฐ รูปแบบที่สามคือ ชุมชนที่เป็นสมาชิกของคนส่วนใหญ่และไม่มีความผูกพันทางชาติพันธุ์กับรัฐชายแดน การศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในพื้นที่พรหมแดน ช่วยทำให้เห็นวิธีการที่รัฐพยายามสร้างวัฒนธรรมความเป็นชาติที่สมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียว และเห็นช่องว่างระหว่างอัตลักษณ์ความเป็นชาติและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่พรหมแดนของรัฐสมัยใหม่มีหลากหลายลักษณะ เช่น บางกลุ่มเห็นว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของพวกเขาเข้มแข็งขึ้นเนื่องจากเครือญาติข้ามพรหมแดนกลายมาเป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจที่ทรงพลัง ขณะที่กลุ่มอื่น ๆ ได้สร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มาเป็นจุดขาย

เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ขณะที่บางกลุ่มถูกกลืนหายไปมีฐานะเป็นเพียงผู้อพยพและเป็นคนยากจนเท่านั้น ดังนั้นความเป็นชาติพันธุ์จึงเป็นผลผลิตของกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนทั้งในแง่ของการผนวกกลืนและการอพยพ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด กลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบใหม่ได้มักจะมองหาช่องทางอื่นในการปรับตัวด้วยการเป็นแรงงานอพยพราคาถูก (Evans eds, 2000: 4-5)

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ชาติพันธุ์บนพื้นที่ชายแดนนำมาสู่คำถามที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษารุ่นนี้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ชายแดนเชิงของให้ความหมายต่อพรมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่อย่างไร และขณะเดียวกันกลุ่มคนต่าง ๆ ได้ปรับตัวในลักษณะใด และภายใต้การปรับตัวนั้นมีเครือข่ายความสัมพันธ์ใดที่เป็นตัวเชื่อมอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของพวกเขา

ประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบแม่น้ำโขง

การศึกษาเส้นทางการค้าที่เริ่มต้นจากศูนย์กลางการปกครองของสังคมหนึ่ง ๆ โดยมองว่าศูนย์กลางนั้นเป็นที่รวมของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การเริ่มต้นเช่นนี้ส่งผลให้การทำ ความเข้าใจชุมชนในพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองรวมทั้งสังคมชายแดนมักได้รับการอธิบายถึงในฐานะที่เป็นสังคมแบบปิดในลักษณะที่พึ่งตนเอง หรือสังคมที่มีการค้าขายน้อย เนื่องจากอยู่ห่างไกลความเจริญ วิธีการศึกษาเช่นนี้จะสะท้อนวิธีคิดกระแสหลักที่กำหนดให้รัฐชาติเป็นศูนย์กลางและตั้งโจทย์ว่ารัฐชาติมีความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ของสังคมอย่างไร

ที่ผ่านมาได้มีงานศึกษาบางชิ้นชี้ให้เห็นว่า การกำหนดเขตแดนจากแผนที่และการบริหารจากศูนย์กลางนั้นไม่ใช่ขอบเขตในการจำกัดกิจกรรมของผู้คน อย่างน้อยที่สุดปมหลังทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้เส้นแบ่งเขตแดนดังกล่าวไม่ได้ตายตัว (Wilson and Hanks, 1985 อ้างใน Chiranan, 1989) นอกจากนี้สังคมหรือชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลหรือถูกตัดขาดจากศูนย์กลางในแต่ละแห่งยังได้พึ่งพาอาศัยทางด้านเศรษฐกิจในรูปแบบการค้าลักษณะต่าง ๆ เช่น ในพื้นที่ชายแดนไทย พม่า จีน ลาวและเวียดนาม เป็นต้น (Chiranan, 1989: 32-33)

งานศึกษาเรื่องการค้าของยูนนานในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยจิระนันท์ ประเสริฐกุล (Chiranan Prasertkul 1989) จิระนันท์ใช้วิธีวิทยาของ G. William Skinner (1977) ซึ่งได้สร้าง "แผนที่ใหม่" เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการติดต่อทางสังคมของผู้คนในแถบยูนนาน โดยเสนอแนวคิดเรื่อง Macroregions ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารของศูนย์กลางการปกครองของจีนในเวลานั้น และชี้ว่า บนพื้นที่ภูเขาได้กำหนดขอบเขตในการค้าขายและติดต่อระหว่างกลุ่มคนในหลายรูปแบบ อีกทั้งยังมีศูนย์กลาง (core) ที่กระจายตัวอยู่หลาย ๆ แห่งโดยไม่ได้อิงกับส่วนกลางของจีน แม้จิระนันท์จะใช้วิธีการศึกษาในแนวของ Skinner แต่เธอได้วิจารณ์งานของ Skinner ว่ามีข้อจำกัดตรงที่ไม่ได้ให้ความ

สนใจกับเพื่อนบ้านอื่น ๆ กล่าวคือ Skinner ดูระบบการผลิตของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบยูนนานโดยไม่ได้เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนอื่น ๆ ในแถบเพื่อนบ้าน ทั้งนี้เนื่องจากงานของ Skinner ติดอยู่กับหลักการแบ่งประเทศทางภูมิศาสตร์ซึ่งแยกเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกจากกัน

จิระนันท์ได้เสนอให้เห็นว่า โลกชายแดน (Frontier world) ไม่ได้เป็นพื้นที่ขายขอบดังที่เข้าใจกันในทางกลับกันยังเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางการค้าบนที่สูงที่เชื่อมต่อกับเมืองศูนย์กลาง ดังจะเห็นได้จากเส้นทางการค้าเหล็ก และฝ้าย เป็นต้น เส้นทางการค้านี้เริ่มต้นจากตะวันตกเฉียงใต้ของจีนและเชื่อมต่อกับเพื่อนบ้านอีกทั้งยังแผ่ขยายไปไกลถึงหลวงพระบางและเชียงใหม่ โดยกลุ่มคนที่เข้าไปสัมพันธ์กับการค้าโดยส่วนใหญ่คือกลุ่มที่ไม่ใช่คนจีน (non-Chinese trade)

งานของจิระนันท์ช่วยให้เห็นว่าในช่วงศตวรรษที่ 19 มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ (ที่ไม่ใช่คนจีน) ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน มีเครือข่ายการค้าในหลากหลายรูปแบบ และมีเส้นทางการค้าที่เชื่อมโยงไปยังประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ รวมทั้งมีศูนย์กลางอยู่ในหลายแห่งด้วย นอกจากนี้ยังทำให้เห็นถึงวิธีการศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนโดยดูเส้นทางการค้าข้ามพรมแดนผ่านการค้าประเภทต่าง ๆ เช่น เหล็ก ฝ้าย ฝิ่น เป็นต้น เพื่อให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคน และยุทธวิธีที่กลุ่มคนนำมาใช้เพื่อให้เข้าถึงเครือข่ายการค้าต่าง ๆ

งานอีกชิ้นหนึ่งแม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้าในแถบแม่น้ำโขงตอนบนแต่ได้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับการค้าในแถบพื้นที่ห่างไกลได้แก่ งานของ Junko Koizumi (1992) งานชิ้นนี้ศึกษาเรื่องการจ่ายส่วยเป็นเงินแทนสิ่งของในช่วงศตวรรษที่ 19 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเวลานั้นมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการบริหาร เมืองต่าง ๆ ในแถบมณฑลฮีสานต้องส่งบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ขอบเขตพื้นที่สยามในเวลานั้นครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ จังหวัดในลาวภาคตะวันออกเฉียงและหัวเมืองเขมรป่าดง

งานชิ้นนี้ได้โต้แย้งว่า กรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจพาณิชย์ที่แผ่ขยายการค้าไปยังเมืองอื่น ๆ เท่านั้น แต่ในเมืองที่ห่างไกลทางแถบฮีสาน มีตลาดการค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ ในแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง โดยเฉพาะเส้นทางการค้าระหว่างเขมร เวียดนามและลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานสำคัญที่งานชิ้นนี้ใช้อธิบายประเด็นดังกล่าวคือ การส่งส่วยด้วยเงินแทนสิ่งของจากหัวเมืองหลายแห่งในช่วง ค.ศ. 1830-1860 การส่งส่วยเงินเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของท้องถิ่นเองมากกว่าแรงกดดันจากกรุงเทพฯ จนกระทั่งหลังสนธิสัญญาบาวริงใน ค.ศ. 1855 กรุงเทพฯ จึงได้เสนอให้ส่งส่วยเป็นเงิน ทั้งนี้ที่มาของเงินเกิดขึ้นจากการค้าขายระหว่างเมืองในแถบลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้การตัดสินใจส่งส่วยเป็นเงินหรือสิ่งของยังขึ้นอยู่กับตลาดการค้าขายสินค้าชนิดนั้น ๆ ว่าเป็นที่ต้องการจากเมืองใกล้เคียงมากน้อยเพียงใด เช่น

ผลเร็ว เป็นสินค้าที่มีพ่อค้าชาวจีนมารับซื้อจากเมืองเชียงแตง (Chiang Taeng) ในแถบลุ่มน้ำโขง ดังนั้นเมืองบางแห่งในแถบอีสานจึงเลือกซื้อขายผลเร็วในพื้นที่ใกล้เคียงและส่งส่วยเป็นเงินแทนที่จะส่งส่วยเป็นผลเร็วเข้าสู่กรุงเทพฯ งานของ Junko ช่วยทำให้การมองส่วยไม่ได้จำกัดอยู่ในฐานะที่เป็นเครื่องบรรณาการจากเมืองห่างไกลไปยังศูนย์กลางเท่านั้น แต่ยังทำให้เข้าใจส่วยในฐานะที่เป็นสินค้าเพื่อนำไปขายยังท่าเรือกรุงเทพฯ ผ่านการค้าสำเภาไปยังเมืองอื่น ๆ ดังนั้นส่วยจึงเป็นตัวเชื่อมโยงเศรษฐกิจภายในและสัมพันธ์กับการค้าระหว่างประเทศด้วย

งานศึกษาการค้าในแถบลุ่มแม่น้ำโขงอีกงานหนึ่งได้แก่ งานของ Andrew Walker (1999) เขาแบ่งแบบแผนในการวางกำหนดกฎเกณฑ์ของพื้นที่พรมแดนบริเวณนี้เป็น 4 ช่วงด้วยกัน ได้แก่

1. ยุคที่น่านและหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางในการควบคุมการค้าท้องถิ่นและการค้าทางไกล ช่วงพ.ศ. 2343-2456

2. ยุคอาณานิคมภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส พ.ศ. 2456-2496

3. ยุคที่ถูกจัดแบ่งเป็น 2 โซน ลาวฝ่ายเหนือและลาวฝ่ายใต้ พ.ศ. 2515-2518

4. ยุคที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2519-2531

Walker เสนอว่า ดินแดนแถบแม่น้ำโขงตอนบนที่ในยุคสมัยที่น่านเป็นศูนย์กลางของรัฐบรรณาการในเวลานั้นมีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์สำหรับการค้าระดับภูมิภาค โดยเส้นทางการค้าที่สำคัญคือเส้นทางคาราวานระหว่างยูนนาน มายังตอนเหนือของไทยผ่านมาทางหลวงน้ำทา เวียงภูคา และข้ามแม่น้ำโขงมายังเมืองเชียงของ การปกครองในเวลานั้นเป็นแบบรัฐบรรณาการ โดยมีน่านและหลวงพระบางเป็นศูนย์กลาง เมื่อปีพ.ศ. 2348 เมืองหลวงน้ำทา เวียงภูคาและสิบสองปันนาเป็นเมืองบรรณาการของน่าน แต่เนื่องจากเมืองน่านอยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะในการควบคุมการค้าคาราวานเนื่องจากเส้นทางของกองคาราวานสามารถมุ่งตรงไปยังอุดรดิตถ์และเชียงใหม่ได้ง่าย อีกทั้งแม่น้ำน่านก็มีเกาะแก่งที่ขวางทางเดินเรืออยู่ ทำให้เชียงของซึ่งมีสายสัมพันธ์อันดีถึงขั้นที่เรียกว่าเป็นเมืองที่เมืองน่านได้รับมอบหมายให้เป็นเมืองหน้าด่านเพื่อจัดเก็บภาษีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าคาราวานที่ข้ามเข้ามายังฝั่งไทย(ในปัจจุบัน) พ่อค้าคาราวานชาวยูนนานจะบรรทุกสินค้าใส่ฟ้อและลามาขายยังตลาดสยามทางตอนเหนือและหมู่บ้านระหว่างทาง สินค้าเหล่านั้นได้แก่ ไหม ชา เกลือ ขนสัตว์ เหล็ก หมวก โดยเที่ยวขากลับจะบรรทุกฝ้ายดิบที่ชาวขมุ ลาเมด เข้าเป็นผู้ปลูกกลับไป นอกจากนี้ยังซื้อเขากวางตีหมี่ไปทำยาอีกด้วย

Walker พบว่า เมืองเชียงของมีความสำคัญทางการค้าในแถบแม่น้ำโขงตอนบนมาตั้งแต่ยุคที่มี
น่านเป็นศูนย์กลางการปกครอง¹ เมื่อราว 200 ปีก่อน เนื่องจากเชียงของมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

ประการแรก การมีคาราวานพ่อค้าจีนจากยูนนานนำฝิ่น เกลือ เหล็ก และสินค้าต่าง ๆ มาขาย
ยังหมู่บ้านและตลาดตลอดเส้นทางทางภาคเหนือของสยาม เชียงของจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมสำหรับ
เป็นเมืองหน้าด่านในการจัดเก็บภาษีจากพ่อค้ายูนนาน

ประการที่สอง เชียงของเป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บค่าบรรณาการ (tribute) จากหมู่บ้านบน
พื้นที่สูงที่ตั้งอยู่กระจัดกระจาย เช่น การเก็บภาษีฝิ่น กระจก ซึ่งต้องจัดส่งค่าบรรณาการให้กับเจ้า
เมืองเชียงของ และกลุ่มคนบนพื้นที่สูงยังต้องนำสินค้าต่าง ๆ เช่น ข้าว ผลิตภัณฑ์จากป่า เครื่องเงิน
เครื่องจักสาน เพื่อมาแลกกับเสื้อผ้า เหล็กและหม้อไหต่าง ๆ

ประการที่สาม เชียงของเป็นเมืองท่าในการควบคุมการค้าบนเส้นทางแม่น้ำโขง โดยจัดเก็บ
ค่าธรรมเนียม ภาษีต่าง ๆ ที่เรือจากที่อื่นเข้ามาเทียบท่า (Walker, 1999:31-33)

ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางคาราวานและความพยายามเข้าไปควบคุมเส้นทางการค้าด้วยการเก็บ
ภาษีโดยมีเชียงของเป็นเมืองหน้าด่าน เป็นหลักฐานในการสนับสนุนข้อโต้แย้งที่ว่ารูปแบบหรือกิจกรรม
ต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองในรูปแบบบรรณาการเท่านั้น แต่ยังมีรูปแบบของ
กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นการค้าด้วย โดยที่ทั้งสองระบบไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน แต่กลับมี
ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ นอกจากน่านได้มอบหมายให้เชียงของควบคุมการส่งบรรณาการ
จากหัวเมืองอื่น ๆ แล้ว ยังมอบหมายให้ทำหน้าที่ในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านจัดเก็บภาษีที่เกี่ยวข้องกับ
การค้าด้วย

งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบแม่น้ำโขงทำให้เห็นว่า ในพื้นที่ที่ถูกมองว่า
เป็นพื้นที่ชายขอบ รอบนอก หรือพื้นที่ชายแดนนั้นมีศูนย์กลางทางการค้าที่อยู่นอกเหนือจากศูนย์กลาง
ทางการเมืองอันหมายถึงรัฐส่วนกลาง และยังมีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภูมิภาค
แถบนี้ โดยที่สิ่งที่เรียกว่าความเป็นศูนย์กลางไม่ได้ถูกผูกขาดอยู่ที่กรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่เท่านั้น และ
พื้นที่ที่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ทางการค้าเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

จากงานศึกษาประวัติศาสตร์ข้างต้น หากย้อนกลับมาดูในยุคปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า
ความเป็นเชียงของในอดีตที่มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของรัฐบรรณาการ เป็นเมืองการค้าที่สำคัญใน
แถบแม่น้ำโขงตอนบนมานานนับร้อยปี มีความเปลี่ยนแปลงและมีสถานะอย่างไรในระบบการค้าใหม่
ภายใต้ยุคเสรีนิยมเศรษฐกิจ

---

¹ เมื่อปีพ.ศ.2348 ผ่านดีเมืองหลายเมืองของลาวทางตอนเหนือได้ ให้แก่ หลวงน้ำทา เวียงคุก และเมืองถั่วใหญ่ของสิบสองปันนา (ในเขตจีนปัจจุบัน) ดังนั้น
รัฐน่านจึงเป็นศูนย์กลางการปกครองที่มีเมืองในลาวตอนเหนือและจีนตอนใต้เป็นเมืองบรรณาการหลายแห่ง เนื่องจากน่านดูแลการเก็บภาษีทั้งที่เป็นบรรณาการและ
ภาษีทางการค้าได้ไม่ทั่วถึงจึงได้มอบหมายให้เชียงของควบคุมการเก็บภาษีและเส้นทางการค้าให้

มิติทางวัฒนธรรมในการศึกษาพื้นที่ชายแดนเชียงใหม่ของ

งานศึกษาชิ้นนี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากแนวทางการศึกษามานุษยวิทยาว่าด้วยชายแดนของ Wilson และ Donnan ทั้งคู่มองชายแดนเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางอำนาจและวัฒนธรรม ในด้านหนึ่ง รัฐได้มีกระบวนการสร้างรัฐให้เป็นศูนย์กลางในระดับพื้นที่ เช่นเดียวกับที่ได้สร้างความหมายของชาติให้เป็นหนึ่งเดียว แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในความหมายที่ไม่ได้สมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้น ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีการต่อรองทั้งในระดับปฏิบัติการ เช่น การเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้าข้ามชายแดน และการต่อรองในระดับของการนิยามความหมายต่อกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย โดยที่รัฐไม่ได้ใช้โครงสร้างทางอำนาจในการสร้างอุดมการณ์ผ่านสัญลักษณ์และการให้ความหมายแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ในภาคปฏิบัติการรัฐยังมีหน่วยงานต่าง ๆ (agents) ตลอดจนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมในแบบต่าง ๆ ในขณะเดียวกันผู้คนในท้องถิ่นก็มีปฏิบัติการที่สอดคล้องหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อโครงสร้างอำนาจรัฐทั้งในระดับสัญลักษณ์และระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันบนพื้นที่ชายแดน

ด้วยแนวคิดในการศึกษาชายแดนดังกล่าว งานศึกษาชิ้นนี้จึงสนใจเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงการนิยามความหมาย ซึ่งความเป็นเชียงใหม่ในด้านของโครงสร้างอำนาจรัฐคือพื้นที่ชายแดนที่ได้รับการสถาปนาเพื่อปกป้องอธิปไตยเหนือดินระหว่างรัฐไทย-ลาว โดยที่ภาคปฏิบัติการและระดับการให้ความหมายต่อพื้นที่ดังกล่าวของรัฐนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะภายในรัฐไทยเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของรัฐตรงข้ามคือสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รวมทั้งการสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่ภายใต้ความร่วมมือของประเทศต่าง ๆ ที่ต้องการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน โดยมีสถาบันระหว่างประเทศอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องในเชิงนโยบาย เช่น การพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เป็นต้น

การทำความเข้าใจเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ชายแดนในมิติทางวัฒนธรรม (Cultural frontier) ในแง่มุมของ Wilson และ Donnan จึงเป็นการทำความเข้าใจมุมมองของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่นบนพื้นที่ชายแดนที่มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐซึ่งมีตัวตนที่จับต้องได้ผ่านสถาบันหรือหน่วยงานต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของพวกเขา นอกจากนี้งานชิ้นนี้ได้รับอิทธิพลจาก Gupta and Ferguson (1999) ซึ่งตั้งคำถามแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะยึดติดกับพื้นที่หรือดินแดน ทั้งคู่เสนอว่า แทนที่เราจะมองชุมชนท้องถิ่นอย่างสัมพันธ์กับพื้นที่โดยไม่ตั้งข้อสงสัยใด ๆ เลย เราน่าจะตั้งคำถามว่าชุมชนถูกสร้างขึ้นมาอย่างไรนอกเหนือไปจากการดำรงอยู่ของกลุ่มคนบนพื้นที่ทางกายภาพหนึ่ง ๆ ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นจึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่พื้นที่ทางกายภาพที่มีขอบเขตเท่านั้น แต่ยังหมายถึงกลุ่มของการปฏิสังสรรค์ต่าง ๆ ด้วย (Gupta and Ferguson, 1999: 36) ซึ่งงานศึกษาทางประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบ

แม่น้ำโขงทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนยุคอาณานิคมทั้งที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมืองผ่านรัฐบรรณาการ และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติพันธุ์ผ่านเส้นทางการค้า ตลอดจนการเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ

เมื่อพื้นที่เชียงของได้ถูกสถาปนาให้เป็นเมืองชายแดน ตลอดจนการพัฒนาภายใต้นโยบายสีเหลี่ยมเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ชุดใหม่ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นและความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกับเครือข่ายความสัมพันธ์ชุดเดิม โดยความสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสามารถเป็นได้ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงขานรับต่อกลไกอำนาจรัฐและการต่อต้านขัดขืนในระดับปฏิบัติการและระดับการให้ความหมายพรมแดนของรัฐชาติ

หากพิจารณาเมืองเชียงของจากแง่มุมเศรษฐกิจ การเมือง และประวัติศาสตร์ พบว่าเมืองเชียงของมีลักษณะเฉพาะหลายประการ ได้แก่

1. ความเป็นเมืองท่า และเมืองการค้าที่สำคัญของภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบน ความสำคัญในฐานะเมืองท่าของเชียงของมีมากกว่า 200 ปีตั้งแต่ครั้งที่ เป็นหัวเมืองของรัฐบาลล้านนาเรื่อยมาจนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวมาสู่ระบอบสังคมนิยมทำให้เส้นทางการค้าหยุดชะงักไปและเส้นทางการค้าระหว่างชายแดนไทย-ลาว-จีนหวนกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงเปิดพรมแดนในฝั่งไทยหลังปี พ.ศ.2532 ภายใต้นโยบายสีเหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างประเทศต่าง ๆ ในแถบแม่น้ำโขงตอนบน ดังนั้น ความเป็นเมืองการค้าของเชียงของจึงไม่ได้มีศักยภาพเฉพาะการค้าระหว่างเมืองเชียงของในฝั่งไทยกับเมืองห้วยทรายในฝั่งลาวเท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพทางภูมิศาสตร์ในฐานะที่เป็นประตูการค้าไปยังเมืองต่าง ๆ ในจีนตอนใต้ เช่น เส้นทางห้วยทราย - หลวงน้ำทา - อุดมไทย - บ่อเตน - เมืองหล้าในเขตจีน เป็นต้น เส้นทางสายนี้เคยเป็นเส้นทางการค้าคาราวานของพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขายผ่านลาวตอนเหนือข้ามแม่น้ำโขงเข้าสู่เมืองเชียงของมาเมื่อราว 200 ปีก่อน และเส้นทางการค้านี้ได้ยุติลงเมื่อจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบคอมมิวนิสต์เมื่อปีพ.ศ.2492 จนกระทั่งกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงที่จีนเริ่มทำการค้าขายนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 จึงอาจกล่าวได้ว่า เชียงของเป็นประตูสู่เส้นทางการค้า (ซึ่งรวมถึงเส้นทางการท่องเที่ยว) ทางบกที่สำคัญในการเชื่อมต่อไปยังประเทศจีนและประเทศในแถบอินโดจีน

2. ความเป็นเมืองชายแดนของเชียงของกับบทบาทอำนาจรัฐ หากใช้มุมมองการแบ่งเขตดินแดนของรัฐสมัยใหม่ ในสายตาของกรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่ เชียงของมีสถานะเป็นเมืองชายแดนตั้งแต่เมื่อครั้งที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองลาวและมีสนธิสัญญาในเรื่องแนวพรมแดนไทย-ลาวในแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต เมื่อปีพ.ศ.2436² ต่อมาในปีพ.ศ.2457 เชียงของได้รับการสถาปนาเป็นอำเภอ

หนึ่งของจังหวัดเชียงราย ก่อนหน้านั้นเชียงของใช้ระบบการปกครองแบบเจ้าเมืองในยุครัฐบรรณาการ โดยมีน่านเป็นศูนย์กลาง รัฐน่านได้เล็งเห็นความสำคัญและเข้ามาควบคุมเชียงของในฐานะเมืองหน้าด่านของรัฐน่าน โดยส่งเจ้าเมืองมาปกครองเมืองเชียงของเพื่อดูแลในเรื่องการจัดเก็บภาษีและบรรณาการ ตลอดจนควบคุมเส้นทางการค้าของพ่อค้าที่เดินทางมาจากเมืองอื่น ๆ อาจกล่าวได้ว่า เชียงของเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐในสมัยต่าง ๆ ให้ความสนใจในการเข้ามาควบคุมพื้นที่แห่งนี้ในรูปแบบต่าง ๆ นับตั้งแต่รัฐบรรณาการยุคที่น่านเป็นศูนย์กลางการปกครอง ยุคการเปลี่ยนแปลงของลาวเข้าสู่ระบบของการปกครองแบบสังคมนิยม เนื่องจากเชียงของอยู่ตรงข้ามกับเมืองห้วยทรายและมีการไปมาหาสู่กันอย่างสนิทสนมระหว่างผู้คนสองฝั่ง พื้นที่บริเวณเชียงของจึงถูกมองว่าเป็นพื้นที่ของคอมมิวนิสต์ หรือพื้นที่สีชมพู เป็นต้น ทำให้มีการสร้างถนนสายความมั่นคงเลียบชายแดน เช่น ถนนสายเชียงของ-เวียงแก่น³ โดยก่อนหน้านั้นได้สร้างถนนสายเชียงของ – อำเภอเทิงและเชียงรายเสร็จในปีพ.ศ.2510

เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ปัจจุบันพื้นที่ชายแดนแห่งนี้มีหน่วยงานรัฐเฉพาะบริเวณทำเรื่องปักซึ่งเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าและการควบคุมการข้ามแดนของผู้คนสองรัฐอยู่หลายแห่ง ได้แก่ อำเภอเชียงของ ทำหน้าที่ดูแลเรื่องการผ่านแดนชั่วคราวของคนไทยที่ข้ามไปฝั่งลาว หน่วยตรวจคนเข้าเมืองดูแลการข้ามแดนของชาวต่างประเทศ ด้านศุลกากร ด้านตรวจพืชดูแลเรื่องการขนส่งสินค้าข้ามแดน หน่วยงานที่ดูแลด้านความมั่นคง ได้แก่ หน่วยปฏิบัติการตามลำน้ำโขง (นปช.) ตำรวจตระเวนชายแดน ตำรวจน้ำ เป็นต้น ความเป็นเมืองชายแดนในสายตาของอำนาจจากศูนย์กลางทำให้มีหน่วยงานของรัฐรูปแบบต่าง ๆ เข้ามาทำหน้าที่ควบคุมและจัดการในพื้นที่ตามความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย

3. ความเป็นเมืองท่องเที่ยว ด้วยแรงผลักดันของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมืองเชียงของได้รับการสถาปนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงรายภายหลังจากการเปิดจุดผ่านแดนไทย-ลาวเมื่อปีพ.ศ.2532 อำเภอแห่งนี้มีคำขวัญว่า “แอ่วเชียงของ ท่องแดนลาว สาวสวนส้ม ชมปลาบึก” จุดขายที่สำคัญของเมื่อคือ การจับปลาบึกที่หมู่บ้านหาดไคร้ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแหล่งจับปลาบึกที่ใหญ่ที่สุดในโลก จนกระทั่งในปีพ.ศ.2545 ได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ปลาบึกขึ้นภายใต้การสนับสนุนของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำหรับสวนส้มที่มีชื่อเสียงคือสวนส้มห้วยเม็งซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวไทลื้อ อีกทั้งยังมีการสถาปนาหมู่บ้านวัฒนธรรมชาวไทลื้อที่มีผ้าทอเป็นสินค้าหัตถกรรมสำคัญและมีชื่อเสียง และได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดเชียงรายให้มีการรวมกลุ่มในหมู่บ้านชาวไทลื้อหลายแห่ง เช่น บ้านศรีดอนไชย บ้านหาดบ้าย เป็นต้น

นับตั้งแต่การสร้างท่าเรือปักในเมืองเชียงของและเปิดใช้หลังปีพ.ศ.2532 ทำให้เมืองเชียงของกลายเป็นศูนย์กลางการเดินทางท่องเที่ยวไปยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาว เช่น ห้วยทราย เมืองสิง หลวง

³ กว๊านพะเยาปัจจุบันเป็นอำเภอชายแดนไทย-ลาวอยู่ถัดจากอำเภอเชียงของ ในเขตจังหวัดเชียงราย

พระบาง และยังสามารถเดินทางไปยังเมืองลำซึ่งอยู่ในจีนตอนใต้ด้วย เชียงของจึงมีสถานะเป็นเมืองผ่านทางเพื่อต่อไปยังประเทศลาวและจีน มากกว่าการเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีต้นทุนทางประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ดังเช่นที่เมืองเชียงแสนมีฐานะเป็นเมืองเก่าหรือมีสามเหลี่ยมทองคำเป็นสถานที่สำคัญที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว

ลักษณะพิเศษของความเป็นเมืองเชียงของในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ กันในแต่ละยุคสมัย ด้วยความเป็นเมืองท่า เมืองการค้า และเมืองชายแดนในฝั่งไทยที่ปกครองด้วยระบบการปกครองที่แตกต่างจากประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มเข้ามาอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ด้วยเหตุผลต่างกัน เช่น การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนลื้อในหลายยุค การเดินทางเข้ามาตั้งรกรากของชาวมุและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนที่สูง ได้แก่ ม้ง เย้า มูเซอร์ การเข้ามาของคณะทหารจีนฮ่อ หรือการเข้ามาทำมาหากินในแถบเมืองท่าชายแดนของคนจีนจากกรุงเทพฯ ช่วงปลายยุคที่ลาวเป็นอาณานิคมทศวรรษ 2490 เป็นต้น ปัจจุบัน ประชากรกว่า 60,000 คนในเชียงของประกอบด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มคนเมืองหรือไทยยวน (ราชการไทยระบุว่าคนกลุ่มนี้เป็นชาวไทยพื้นเมืองเดิม) ลื้อ ม้ง เย้า ลahu มุ จีนและลาว

ขอบเขตการศึกษาและการนำเสนอเนื้อหา

ขณะที่ขอบเขตทางการเมืองถูกผูกติดกับการกำหนดเขตแดนและเส้นพรมแดนของชาติ อีกด้านหนึ่งขอบเขตทางวัฒนธรรมของผู้คนไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณทางการเมืองเท่านั้น แต่กลับมีความหมายที่ครอบคลุมและกว้างขวางมากกว่าทั้งในแง่ของพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ของความสัมพันธ์ พรมแดนทางวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่ม ตลอดจนกลุ่มคนต่าง ๆ กับรัฐชาติและข้ามรัฐชาติ ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ปะทะสังสรรค์ต่าง ๆ ไม่ได้จำกัดอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลหรือการกำกับของรัฐหรือหน่วยงานรัฐใดรัฐหนึ่งเท่านั้น แต่พรมแดนทางวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงผู้คนหลากหลายกลุ่มในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชายแดน

วัฒนธรรมชายแดนจึงไม่ได้มีความหมายในฐานะที่เป็น “สิ่งที่ดำรงอยู่มาแต่เก่าก่อน” หรือเป็นความสัมพันธ์ที่แข็งทื่อตายตัวและดำรงอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง ในทางกลับกัน เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนที่สลับซับซ้อนและมีความหลากหลายในพื้นที่ปฏิสัมพันธ์เป็นการยืนยันถึงให้เห็นว่าวัฒนธรรมชายแดนเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนที่ยืดหยุ่นและปรับตัวเพื่อต่อรองทั้งในระดับความหมายและปฏิบัติการภายใต้เงื่อนไขของนโยบายการพัฒนาลี้ภัยเศรษฐกิจในปัจจุบัน การศึกษาครั้งนี้จึงทำความเข้าใจการปรับตัวและการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่เชียงของแต่ละยุคสมัย ซึ่งแต่เดิมงานศึกษาในมิติทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

งานครั้งนี้ เลือกววิเคราะห์ความสัมพันธ์ภายในของกลุ่มชาติพันธุ์ ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจน ความสัมพันธ์กับรัฐและความสัมพันธ์ข้ามรัฐ โดยจะเน้นการศึกษาในช่วงเวลาที่ครอบคลุมความทรงจำ ของชาวบ้านย้อนหลังไปในช่วงปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์และยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ การทำความเข้าใจเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจการซ้อนทับ ความลักลั่นของ พรหมแดนทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์กับพรหมแดนรัฐชาติ

งานชิ้นนี้จะนำเสนอเนื้อหาเป็น 7 บทดังนี้

บทที่หนึ่ง บทนำเพื่อปูภาพความเป็นมาของสถานการณ์และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

บทที่สอง เป็นการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนของเชียงใหม่ ที่ ผ่านยุคสมัยต่าง ๆ โดยย้อนรอยไปตั้งแต่ยุคความสัมพันธ์แบบนครรัฐ ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ยุค สงครามคอมมิวนิสต์และยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในแต่ละยุคสมัยที่เกี่ยวข้องเนื่องมาสู่การเปลี่ยนผ่านเป็นเมืองชายแดนในปัจจุบัน

บทที่สาม นำเสนอเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ภายใต้ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์และ ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อให้เห็นว่า ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ภายในกลุ่มทั้งในแง่ของ การผลิตซ้ำความเป็นชาติพันธุ์ การปรับตัวภายในกลุ่ม การจำแนกแยกแยะภายในกลุ่ม การนำเสนอ ตัวตนทางวัฒนธรรม รวมทั้งความแตกต่างทางชาติพันธุ์ยังนำมาสู่การจัดลำดับความสัมพันธ์กับคน ต่างกลุ่ม

บทที่สี่ นำเสนอในประเด็นความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐชาติไทยซึ่งพบว่ายุคสงคราม คอมมิวนิสต์เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านในการจัดความสัมพันธ์กับรัฐชาติไทยและส่งผลต่อการสถานะความ เป็นพลเมืองในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังนำเสนอความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์ด้าน แรงงานเพื่อแสดงถึงพื้นที่ของเครือข่ายของความสัมพันธ์ข้ามพรหมแดน

บทที่ห้า เรื่องราวเกี่ยวข้องกับมิติทางการค้าของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบชายแดนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนการค้าข้ามพรหมแดนที่มีทั้งส่วนที่ต่อเนื่อง กับการค้าข้ามพรหมแดนในอดีต ตลอดจนการเกิดขึ้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่

บทที่หก นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับการค้าข้ามพรหมแดนซึ่งมีลักษณะที่โดดเด่น และทำให้เห็นการปรับตัว การต่อรองของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้า

บทที่เจ็ด บทส่งท้ายเพื่อนำเสนอภาพรบบยอดบางประการของเมืองชายแดนเชียงใหม่ในมิติที่ เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์และความสัมพันธ์กับส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2

กระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนเชียงของ

แม้ว่าในทศวรรษ 2540 ผู้คนโดยส่วนใหญ่จะรู้จักเมืองเชียงของในฐานะที่เป็นเมืองชายแดนแห่งหนึ่งของประเทศไทย แต่ในความเป็นจริงแล้วสถานะความเป็นเมืองชายแดนไม่ได้เป็นอัตลักษณ์ที่มีมาตั้งแต่การก่อร่างสร้างเมืองแห่งนี้ ความเป็นเมืองชายแดนได้ถูกสถาปนาขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างพรมแดนของชาติสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ห้า และผ่านการตอกย้ำภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยม จนกระทั่งในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ ความเป็นชายแดนเริ่มกลายเป็นความจริงที่มีความหมายซ้อนทับและนำมาสู่ความแตกต่างระหว่างประเทศไทยและลาวโดยมีนัยยะของการพัฒนาเป็นตัวเน้นย้ำความเหมือนในความต่างและสร้างความต่างในความเหมือนที่ก่อให้เกิดลำดับขั้นของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่หลากหลายชุดยิ่งขึ้น

การนำเสนอเนื้อหาในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน ได้แก่ ส่วนแรก เป็นการให้ภาพเมืองเชียงของในยุคการปกครองแบบนครรัฐ ส่วนที่สอง ได้แก่ เมืองเชียงของในยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ส่วนที่สาม ได้แก่ เชียงของในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ และส่วนสุดท้าย ได้แก่ เชียงของในยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ

1. ยุคปกครองแบบนครรัฐ (พ.ศ. 1839-พ.ศ. 2436)

ความเป็นมาของเมืองเชียงของสามารถย้อนความหลังได้ไปไกลในยุคสมัยเดียวกันกับที่พญาเม็งรายแห่งล้านนาสร้างเมืองเชียงแสนในช่วงทศวรรษ 1800 อย่างไรก็ตามหากกล่าวได้ว่าในยุคการปกครองแบบนครรัฐ บทบาทที่โดดเด่นที่สุดของเมืองเชียงของ ได้แก่ การเป็นเมืองหน้าด่านของน่านในช่วงต้นทศวรรษ 2400 ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญน่าจะเป็นเพราะทำเลที่ตั้งของเมืองที่เหมาะสมในการควบคุมการค้าทางแม่น้ำโขง ตลอดจนเป็นเส้นทางการค้าของเมืองหลายแห่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างไทย-ลาว-จีน ในปัจจุบัน ทำเลที่ตั้งของเมืองเชียงของยังคงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองแห่งนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นการสร้างประวัติศาสตร์ของ “เมืองเชียงของ” ในฐานะที่เป็น “ท้องถิ่น” การเล่าเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวกับเมืองเชียงของในนามของ “ท้องถิ่น” มักเริ่มต้นที่ประวัติความเป็นมาผ่าน “เจ้าเมือง” ในกรณีของเมืองเชียงของเป็นไปในลักษณะเดียวกัน ประวัติเมืองเชียงของถูกอ้างอิงว่า เคยรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (เชียงแสน) เดิมชื่อ “เมืองขรราช” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองเชียงของ” ขึ้นการปกครองกับเมืองนันทบุรี (น่าน) โดยผู้ครองนครน่านได้แต่งตั้งเจ้าอริยวงค์เป็นเจ้าเมือง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 1805 และมีผู้ครองเมืองเชียงของ

สืบต่อกันมา จนถึงเจ้าเมืองคนสุดท้ายคือ พระยาจิตวงศ์วรยศรังษี ในปีพ.ศ. 2453 (ร.ศ.129) และ
อำเภอเชียงของได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดเชียงรายโดยแต่งตั้งพระยาจิตวงศ์
วรยศรังษีเป็นนายอำเภอคนแรกของอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายในปีพ.ศ. 2457 (บรรยายสรุป
อำเภอเชียงของ, 2545: 1)

จากการสืบค้นพบว่าประวัติย่อเมืองเชียงของที่ระบุในเอกสารของอำเภอเชียงของดังกล่าว
ข้างต้น เป็นเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่มีการระบุปีที่ชัดเจนในการอธิบายจุดเริ่มต้นของเมืองเชียงของ
 อีกทั้งยังระบุว่า เจ้าเมืองเชียงของคนแรกได้รับการแต่งตั้งจากนาน

ขณะที่เอกสารอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีการลงพื้นที่เพื่อสืบเสาะประวัติเกี่ยวกับเมืองเชียงของ
บุคคลอ้างอิงกลุ่มแรกที่จะได้รับคำแนะนำจากชาวเมืองเชียงของให้ไปสืบค้นประวัติเมืองมักเป็น
กลุ่มลูกหลานเจ้าเมือง โดยมีเอกสารชิ้นสำคัญได้แก่ หนังสือที่ระลึกงานผ้าป่าสามัคคีสี่ตระกูล ณ
วัดหลวง ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 23 เมษายน 2526

สี่ตระกูลที่ได้รับการกล่าวอ้างถึงในฐานะลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ ได้แก่ ตระกูลติยะระ
วิฑูรย์ ธุระเสน และจิตตางกูร โดยมีเจ้าเมืองปกครองรวม 8 คน ได้แก่ เจ้าอริยะ เจ้ารามะเสน
เจ้าวิฑูระ เจ้าหอหน้าคำขึ้น เจ้าอนุรศ เจ้าอริยะ เจ้าอินต๊ะยศ และเจ้าเมืองคนสุดท้ายก่อนการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ เจ้าจิตวงศ์ ซึ่งดำรง
ตำแหน่งนายอำเภอเชียงของคนแรก

ในบันทึกประวัติการสร้างเมืองเชียงของที่เขียนขึ้นโดยขุนภูวนพิเลชกิจ หรือเจ้านานบุษรศ จิตตาง
กูร ลูกเขยเจ้าเมืองเชียงของ งานชิ้นนี้ได้รับการบันทึกไว้เมื่อปีพ.ศ.2488 โดยบันทึกว่า

ประวัติเมืองเชียงของเริ่มต้นถึงการก่อสร้างเมืองเชียงของโดยเจ้าอริยะ บุตรของเจ้าฟ้ามาละ
ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้านายเชียงแสน แต่ไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าเมืองเชียงแสนได้จัดให้เจ้าอริยะ ยก
พลเมืองจากเชียงแสนมาแผ้วถางป่าไร่ยแต่ และตั้งชื่อเมืองว่า “เชียงของ” กิจกรรมสำคัญของการสร้าง
เมือง นอกเหนือจากการแผ้วถางพื้นที่แล้ว ได้ดำเนินการทำนุบำรุงศาสนาด้วยการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม
เจดีย์วัดสองแห่งซึ่งมีอยู่ก่อนล่วงหน้าแล้ว ได้แก่ วัดแก้ว และวัดหลวง¹ เมืองเชียงของในเวลานั้นจึงเป็น
เมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองเชียงแสน (เจ้านานบุษรศ: 2488)

จนกระทั่งเกิดศึกสงครามพม่าในช่วงทศวรรษ 2300 ได้เริ่มมีบันทึกความสัมพันธ์ระหว่าง
เมืองเชียงของกับเมืองนานในลักษณะที่แน่นแฟ้นมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ในตำนานพื้นเมืองนาน
ฉบับวัดพระเกิด ได้ระบุว่า

---

¹ เจ้ารามะเสน ได้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดวาอาราม และเปลี่ยนชื่อจากวัดศรีบุญยืนเป็นวัดพระแก้ว ส่วนวัดไชยสถานเปลี่ยนชื่อเป็นวัด
หลวง ปัจจุบันวัดทั้งสองแห่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองเชียงของ

“ปรัวงได้ เดือน 7 ออก 6 คำ พระญาเชียงของ ก็เอาไพร่ไทยครอบครัวเมืองเชียงของทั้งมวล ออกมาจากเมืองแก่นท้าว ก็เอามาเมืองน่าน มาทางด่านใต้ ก็มาอยู่เมืองน่านเลี้ยงทั้งมวลแล” (สร้อยดี, 2537: 25)

บันทึกการสร้างเมืองเชียงของโดยเจ้านานบุษรศได้เขียนถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่า

“...ระยะต่อมาจะเป็นปีใด พ.ศ.ใดก็ไม่ทราบเหมือนกัน มีกองทัพพม่าได้ยกมาตีเมืองเชียงแสนแตก ทางเชียงของเมื่อรู้ว่าเมืองเชียงแสนแตก เจ้าอริยะได้อพยพครอบครัวและพลเมืองไปอยู่เมืองน่าน ตั้งอยู่ที่เวียงเหนือ พวกชาวบ้านที่ไม่ได้ติดตามเจ้าอริยะไปนั้น ก็แตกหนีไปอยู่ที่ต่าง ๆ บ้านที่เจ้าอริยะไปตั้งอยู่เวียงเหนือเมืองน่านนั้น ต่อมาเขาเรียกว่า บ้านร้างเชียงของ จนกระทั่งบัดนี้...” (เจ้านานบุษรศ, 2488)

ในบันทึกฉบับนี้ยังได้ระบุว่า ช่วงเวลาที่เจ้าอริยะมาอยู่เมืองน่าน เมืองเชียงของก็เกิดเป็นป่าดงขึ้นอีก ต่อมาเจ้าเมืองน่านได้แต่งตั้งบุตรของเจ้าอริยะคือ เจ้ารามะเสน² ยกเอาพลเมืองเชียงของที่แตกศึกหนีไปอยู่เมืองน่านมาตั้งเมืองเชียงของอีกครั้ง การมาตั้งเมืองตอนแรกอยู่ที่เวียงดิน ซึ่งอยู่เหนือบริเวณบ้านแจมป่อง (หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเวียงแก่น ติดกับอำเภอเชียงของในปัจจุบัน) นอกจากนี้หลักฐานชิ้นนี้ยังได้ยืนยันถึงการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดวาอาราม โดยเฉพาะการสร้างพระวิหารวัดไชยสถานและวัดศรีบุญยืน ซึ่งเจ้ารามะเสนได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระแก้วและวัดหลวง (เจ้านานบุษรศ, 2488)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การฟื้นฟูเชียงของภายหลังสงครามพม่าที่ยืดเยื้อยาวนานกับล้านนานั้น เริ่มต้นอีกครั้งในสมัยเจ้ารามะเสน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองน่าน และกลายเป็นเมืองด่านหน้าของน่านที่มีความสำคัญมากที่สุดเมืองหนึ่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบน (Walker, 1999: 32-33)

สถานะของเมืองเชียงของสำหรับเมืองน่านนั้น เชียงของเป็นหัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้เมืองน่าน และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เมืองที่มีความสำคัญในระดับเช่นนี้ ได้แก่ เมืองเชียงของและเมืองเทิง โดยส่วนใหญ่เมืองที่มีความสำคัญเช่นนี้ ตำแหน่งเจ้าเมืองจะได้รับการแต่งตั้งและส่งไปจากเมืองน่าน หัวเมืองขนาดใหญ่ที่ผู้ปกครองเมืองมียศเป็นเจ้า ประกอบด้วย 4 เมือง ได้แก่ เชียงของ เติ้ง เชียงคำ และเมืองเงิน ถัดลงมาได้แก่เมืองขนาดเล็ก ซึ่งอยู่ไกลจากเมืองน่าน ผู้ปกครองมียศเป็นพระยาและแสนหลวง มีด้วยกัน 41 หัวเมือง เช่น เมืองงอบ เมืองพง เมืองบ่อ เมืองบัว เป็นต้น (สมศักดิ์, 2529: 46)

² ในบันทึกของเจ้านานบุษรศ ระบุว่าเจ้ารามะเสนคิดกบฏต่อเจ้าเมืองน่าน โดยถือตัวเองว่าเป็นเชื้อสายที่มีอำนาจและบารมีมากในสมัยนั้น ก็ไม่ยอมขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองน่าน โดยจะขอขึ้นตรงต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเลยทีเดียว จึงนำดอกไม้ทอง ดอกไม้เงินลงไปถวายต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ได้นำส่งเมืองน่านตามที่เคยทำมาก่อน เจ้าเมืองน่านทราบข่าวว่าเจ้ารามะเสนมิใช่ใจออกห่าง จึงจัดกองชายฉกรรจ์สกัดจับตัวเจ้ารามะเสนได้แล้วนำไปไว้ที่เมืองน่าน และจัดให้พระยาไชยราช เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าเมืองเชียงของ เมื่อชำระความผิดเจ้ารามะเสนเรียบร้อยแล้ว เจ้าเมืองน่านจึงส่งเจ้ารามะเสนกลับมาเป็นเจ้าเมืองเชียงของเดิม เพราะไม่มีความผิด

แต่เนื่องจากข้อความดังกล่าวไม่ได้ระบุปี เจ้านานบุษรศเพียงแต่กำหนดช่วงเวลากว่า ๆ ว่า นับตั้งแต่ปีที่เจ้ารามะเสนมาตั้งเมืองเชียงของจนกระทั่งถึงปีพ.ศ. 2488 นั้น นับเป็นเวลา 130 ปี ดังนั้นการตั้งเมืองเชียงของของเจ้ารามะเสนน่าจะตรงกับปีพ.ศ.2358 ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างเชียงของกับสยามน่าจะเริ่มสัมพันธ์กันมากขึ้นเมื่อล้านนาเป็นเมืองขึ้นสยามและทำศึกสงครามกับพม่าในช่วงปีพ.ศ.2317-2347 ในช่วงเวลาพ.ศ.2317 - 2324 เป็นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2325 จึงเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถาปนาเมืองน่าน ซึ่งถูกล้อมด้วยภูเขาสลับซับซ้อน ทำให้รอดพ้นจากการทำลายจากข้าศึกศัตรูมากกว่าหัวเมืองล้านนาไทยทางตะวันตก แม้จะตกเป็นประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์แต่กระนั้น น่านยังสามารถรักษาความเป็นอิสระจากการควบคุมของกรุงเทพฯ ได้นานกว่าเมืองเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง แต่ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ปิดของน่านนี้เอง ทำให้เมืองเชียงของ เพิ่มบทบาทฐานอย่างสำคัญในการเป็นเมืองหน้าด่านเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในแถบหลวงพระบาง และสิบสองปันนา

บทบาทของเมืองเชียงของที่มีต่อเมืองน่านมีทั้งความสัมพันธ์ในด้านการเมืองและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ได้ส่งผลต่อการก่อร่างสร้างตัวของเมืองเชียงของมาจนถึงทุกวันนี้

1. ความสัมพันธ์ด้านการเมืองและการศึกสงคราม

ในฐานะที่เชียงของเป็นหัวเมืองขนาดใหญ่ของเมืองน่านอีกทั้งสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองน่านที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขาทำให้การคมนาคมไม่สะดวก ขณะที่ปลายเขตแดน (Frontier) ของเมืองน่านครอบคลุมไปถึงเมืองหลวงภูคา (สมศักดิ์, 2529: 35, 38) ในเวลานั้นแม่น้ำโขงไม่ได้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างรัฐชาติดังเช่นทุกวันนี้ เมืองเชียงของตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงอยู่ทางทิศเหนือของเมืองน่านและติดต่อกับหัวเมืองในแคว้นสิบสองปันนา ซึ่งมีเขตแดนต่อขึ้นไปทางทิศเหนือด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เชียงของมีอาณาเขตไปถึงเมืองลา เมืองพง อันเป็นหัวเมืองในเขตสิบสองปันนา ดังเช่นที่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156 ระบุถึงเหตุผลสำคัญที่กรุงเทพฯ สั่งให้เกลี้ยกล่อมครัวหรือผู้คนเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองปันนาให้เข้ามาไว้ในพระราชอาณาเขตเนื่องจากการตัดกำลังของพม่าไม่ให้มีฐานเสบียงอาหาร เพราะเมืองน่านได้ตั้งข้อสงสัยว่า เมืองลา เมืองพง อันเป็นหัวเมืองในเขตสิบสองปันนามีอาณาเขตติดกับเมืองเชียงของ อาจเป็นเมืองเสบียงของพม่า (อ้างจากสมศักดิ์, 2529: 40)

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วบ้างว่า ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นั้นได้มีการกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่าง ๆ แถบสิบสองปันนามาอยู่หลายระลอก นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จักรวรรดินิยมตะวันตกได้ขยายอิทธิพลมายังภูมิภาคแถบนี้อย่างเด่นชัด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2429 พม่าสูญเสียเอกราชให้อังกฤษ โดยถูกผนวกเข้าเป็นแคว้นหนึ่งของอินเดียภายใต้การปกครองของอังกฤษ รวมทั้งบางส่วนของสิบสองปันนา ในเวลานั้นเจ้าเมืองเชียงแขง ซึ่งไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นของพม่า เมื่อเห็นว่าอังกฤษตีเมืองอังวะของพม่าได้ จึงอพยพมาอยู่ที่เมืองสิงซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เมืองแห่งนี้เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านและร้างอยู่เนื่องจากผู้คนถูกกวาดต้อนลงมาที่เมืองน่าน การที่เจ้าเมืองเชียงแขงอพยพมาอยู่ในเมืองสิงทำให้กรุงเทพฯ เกรงว่าเจ้าเมืองเชียงแขงซึ่งเคยขึ้นกับพม่า ซึ่งเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษจะพาเอาเมืองสิงและเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเมืองขึ้นของน่านไปขึ้นกับอังกฤษด้วย รัชกาลที่ 5 จึงพระราชดำริให้เมืองน่านไปปฏิบัติให้เจ้าเมืองเชียงแขงเข้ามาอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ เหตุผลที่สั่งให้เมืองน่านรับหน้าที่นี้เป็นเพราะว่า ที่ตั้งของเมืองน่านอยู่ใกล้กับ

เมืองเชียงแขงมากที่สุด โดยที่เมืองน่านจะควบคุมผ่านทางเมืองเชียงของซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองด่านและตั้งบนฝั่งแม่น้ำโขง (สมศักดิ์, 2529: 70-71)

ในช่วงปลายทศวรรษ 2420 – ต้นทศวรรษ 2430 เป็นช่วงเวลาที่น่านเป็นตัวแทนของสยามพยายามเจรจาเกลี้ยกล่อมตลอดจนส่งกองทัพขึ้นไปบังคับให้เชียงแขงยอมสวามิภักดิ์ต่อสยาม จนกระทั่งในที่สุดเจ้าเมืองเชียงแขงและเมืองขึ้นได้ทำหนังสือยินยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ให้หนังสือสัญญาเป็นสายสัมพันธ์รักษาสภาพความเป็นมาของเขตแดนในประวัติศาสตร์ (สมศักดิ์, 2529: 75)

อย่างไรก็ตาม แม้เจ้าเมืองเชียงแขงจะยินยอมสวามิภักดิ์ สยามก็ไม่ไว้วางใจในการขยายอิทธิพลของอังกฤษ จึงกำชับให้เมืองน่านควบคุมเมืองเชียงแขงและเมืองขึ้นให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และมีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการส่งข้าหลวงขึ้นไปกำกับเมืองเชียงแขง เจ้าอนันตวรฤทธิเดชแห่งเมืองน่านจึงได้ขอพระราชทานให้เจ้านายเชื้อสายเจ้าเมืองภูคาซึ่งเป็นเมืองร้างใกล้ติดเมืองสิงห์ ยกครอบครัวขึ้นไปตั้งเมืองหลวงภูคา (อ้างแล้ว, 77)

ในงานเขียนของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2547) เรื่อง 30 ชาติเมืองเชียงราย ได้บันทึกเรื่องเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวที่สัมพันธ์กับการอพยพของชาวลื้อกลุ่มหนึ่งมายังเมืองเชียงของไว้ว่า

“เมื่อปีพ.ศ.2428 ชาวลื้อเชียงแขง ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า เมืองสิงห์ เวลานั้นเป็นอาณาเขตของไทย แต่ไม่ยอมขึ้นกับไทย โดยอ้างตนว่าเป็นคนอยู่ในความปกครองของฮ่อขุนนาน แต่ครั้นฮ่อขุนนานจะให้ทำอะไรกลับอ้างว่าอยู่ในเขตไทย ความจริงเมืองสิงห์เวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของนครน่านประเทศไทย

เมื่อปรากฏเป็นเช่นนี้ รัชกาลที่ 5 จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้เจ้านครน่านยกทหารขึ้นไปปราบปราม เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน จึงเกณฑ์คนหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับนครน่านได้กำลังพลศึก 3,300 คน ตั้งให้เจ้าสุริยะเป็นแม่ทัพ ให้เจ้าบัวเรียวเป็นปลัดทัพ ครั้นจุลศักราช 1248 ปีมะเมีย ตรงกับพ.ศ. 2429 ร.ศ.105 กองทัพนครน่านยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงของ เหนือเขียงคือเขียงชั้นกลาง (เวลานั้นยังเป็นป่าอยู่) ตั้งอยู่เชียงของได้ 1 ปี ท่านแม่ทัพจึงมีหนังสือให้ทูตถือไปทาบถามเจ้าฟ้าเมืองสิงห์ มีความตอนหนึ่งเป็นคำขาดว่า ให้ยอมขึ้นกับไทยเสียตามเดิม ถ้าไม่ยอมจะยกกำลังมาตีเมืองสิงห์ แต่เจ้าเมืองสิงห์ยืนยันว่าขึ้นอยู่กับฮ่อ หาได้ขึ้นกับไทยไม่

จุลศักราช 1249 (พ.ศ.2430ร.ศ.106) กองทัพนครน่านได้ยกไปตั้งอยู่ ณ เมืองหลวงภูคา ทางเมืองสิงห์ทราบว่างทัพน่านซึ่งยกมาตีมีกำลังมาก เห็นจะต้านทานไม่ไหว จึงได้จัดดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ เมื่อทางเมืองสิงห์ยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อไทยแล้ว กองทัพน่านก็ยกเข้าไปในเมือง พักอยู่ที่นั่นประมาณ 1 เดือนจึงยกทัพกลับเชียงของ ระหว่างที่กองทัพนครน่านตั้งอยู่เมืองหลวงภูคา ลื้อพวกหนึ่งซึ่งอยู่ในเขตสิบสองปันนาประมาณ 1500

ครัวเรือนอพยพแตกฮั่นมาหมายมาพึ่งเมืองสิงห์ ครั้นทราบว่ามีเมืองสิงห์ยอมอ่อนน้อมต่อไทย แล้ว จึงพากันอพยพครอบครัวติดตามกองทัพผ่านมาตั้งภูมิลำเนาอยู่เชียงของ จังหวัดเชียงราย พวกที่อพยพมานี้มี 3 หมู่บ้าน คือ บ้านบ่อ บ้านคุ้ม บ้านเมืองงาย สามหมู่บ้านอยู่แขวงเมืองอุ เขต สิบสองปันนา

พวกที่บ้านบ่อนั้นมาตั้งอยู่ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ ย้ายไปสองแห่ง เห็นว่าทำเลที่อยู่ ไม่เหมาะสมด้วยประการต่าง ๆ จึงพากันเลือกทำเลที่จะอาศัยทำมาหากิน เลือที่รายได้แห่ง หนึ่งทางทิศเหนือเชียงของริมแม่น้ำโขง มีลำห้วยชื่อห้วยเม็ง เห็นเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมจะ ประกอบการอาชีพในทางกสิกรรม จึงพากันตั้งหมู่บ้านว่า "บ้านห้วยเม็ง" ตามนามของลำห้วย" (บุญช่วย, 2547 : 113-115)

แม้จะไม่มีรายละเอียดอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการกวาดต้อนผู้คนในแถบเชียงรุ่ง สิบสองปันนามายัง เมืองเชียงของโดยตรง แต่มีงานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองสิงระบุว่าในสมัยที่ล้านนาและกรุงเทพฯ ทำศึกสงครามกับพม่า จนกระทั่งขับไล่พม่าออกจากที่มั่นแห่งสุดท้ายคือเมืองเชียงแสน คนเชียงแสนและ คนบริเวณทางเหนือหลายหมื่นคนลงไปได้ เวลานั้นมีพลเมืองเชียงแขงถูกอพยพไปอยู่เมืองน่านด้วย เป็นจำนวนมาก การถูกกวาดต้อนของคนเมืองเชียงแขงโดยกำลังพลจากเมืองน่านในลักษณะเดียวกันนี้ เกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เช่น ปีพ.ศ. 2355, พ.ศ. 2381 ชาวเมืองเชียงแขงที่อาศัยอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงถูกกวาด ต้อนเกือบทั้งหมดไปเขตเมืองน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เชียงของและเชียงคำ ตั้งแต่นั้นมาเมืองสิงถูกทิ้ง เป็นเมืองร้างไป จนกระทั่งประมาณปีพ.ศ. 2401 เจ้าฟ้าเชียงแขงจึงได้ย้ายที่ประทับของตนไปยังเมืองยั้ง ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และยอมสวามิภักดิ์ต่อเชียงตุง ประเทศราชของพม่า จนกระทั่งต้นทศวรรษ 2420 จึงได้ย้ายผู้คนกลับมาอยู่ที่เมืองสิงเพราะเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ (Grabowsky, 1998)

งานของบุญช่วยและ Grabowsky แม้จะไม่ได้เขียนถึงเมืองเชียงของโดยตรง แต่ได้ช่วยทำให้เห็น การกวาดต้อนผู้คนด้วยเหตุผลทางการเมืองและการอพยพเพื่อหนีภัยสงครามจากเมืองขึ้นต่าง ๆ ของน่าน และสยามมาอยู่ที่เมืองเชียงของ ชาวเมืองเหล่านี้ได้กลายมาบรรพชนของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในเมือง เชียงของปัจจุบัน (โปรดดูรายละเอียดในบทถัดไป)

2. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วว่า ในราวปีพ.ศ. 2347 หลังจากที่พม่าพ่ายแพ้ในการทำศึกสงครามที่เมือง เชียงแสนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นฐานที่มั่นสุดท้ายของในล้านนา เชียงแสนจึงกลายเป็นเมืองร้างเพราะถูก กวาดต้อนผู้คนไปอยู่ยังหัวเมืองอื่น ๆ ขณะที่เชียงของได้ฟื้นฟูก่อร่างสร้างเมืองขึ้นมาอีกครั้งโดยการ สนับสนุนของเมืองน่าน ช่วงเวลานี้เองที่เชียงของเริ่มกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของน่าน ทั้งนี้เป็น เพราะที่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของน่านซึ่งเป็นเมืองที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขา ทำให้การควบคุมเส้นทางการค้า แถบนี้กระทำลำบาก โดยเฉพาะเส้นทางการค้าคาราวานของชาวจีนฮ่อซึ่งเป็นกลุ่มผู้ค้าที่มีบทบาท

สำคัญในบริเวณนี้ และมีทางหลวงสายสำคัญสำหรับการค้าแถบนี้ของคาราวานจีนฮ่อคือ สายเชียงของ – สิบสองปันนา (Lefevre-Pontails 1902, 154 อ้างใน Walker, 1999: 32)

Andrew Walker (1999) เสนอว่าเชียงของเป็นเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญในแถบแม่น้ำโขง ตั้งแต่ก่อนยุคอาณานิคม ในราวต้นทศวรรษ 2400 น่านและหลวงพระบางเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ในบริเวณที่เป็นภาคตะวันตกเฉียงเหนือของลาวในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเกี่ยวข้องเกี่ยวข้องกับระบบรัฐบรรณาการซึ่งนานในฐานะหัวเมืองประเทศราชของสยามต้องทำหน้าที่รวบรวมและส่งราชบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ และดังที่ได้นำเสนอไปแล้วว่า เมืองน่านในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการในการรวบรวมเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองตั้งแต่แถบเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ตลอดจนเมืองต่าง ๆ ในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง และสืบเนื่องมาจากตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเชียงของที่อยู่ริมน้ำโขง ตลอดจนมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับเมืองเชียงของถึงขนาดที่นักสำรวจชาวฝรั่งเศส Francis Garnier ซึ่งเดินทางสำรวจแม่น้ำโขงในช่วงปีพ.ศ. 2409 – 2411 ได้บันทึกว่าเชียงของเปรียบเสมือนเป็นเมืองหลวงแห่งที่สองของน่าน (Garnier, 1885: 9) ดังนั้นบทบาทสำคัญในการให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้คือการเก็บภาษีอากร ส่วย ค่าธรรมเนียม จากกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้คนในแถบนี้โดยเฉพาะกิจกรรมทางการค้า

เงื่อนไขที่ทำให้เชียงของกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญมีองค์ประกอบดังนี้

1. กิจกรรมการค้าคาราวานที่ใช้เส้นทางการค้าจากเชียงของ ข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองต่าง ๆ จนถึงเชียงรุ่ง สิบสองปันนา เชียงของจึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมในการจัดเก็บค่าเรือข้ามฟากแม่น้ำโขง เก็บภาษีจากสินค้าที่พ่อค้านำมาค้าขาย และควบคุมตลอดจนบังคับให้เมืองขึ้นต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณชายแดน (frontier) การควบคุมการจัดเก็บภาษีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นวิธีการสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจแก่เมืองน่านวิธีการหนึ่ง

2. เชียงของยังป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บบรรณาการต่าง ๆ จากหมู่บ้านบนภูเขาที่ตั้งกระจาย ในยุคก่อนอาณานิคม เมืองน่านมีเมืองขึ้นต่าง ๆ มากถึง 45 เมือง (สมศักดิ์, 2529: 2) ซึ่งเมืองหรือหมู่บ้านเหล่านี้ส่วนหนึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกลุ่มคนที่กระจัดกระจายตามภูเขาซึ่งนำสินค้าประเภทต่าง ๆ เช่น ของป่า ตะกร้า ข้าว เครื่องเงินมาแลกเปลี่ยนกับเหล็ก เสื้อผ้า หม้อไห และสินค้าอื่นที่ผู้ค้านำมาจากเชียงใหม่ เชียงของจึงเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเสมือนเป็นตลาดผูกขาดสำหรับพื้นที่ที่ห่างไกลจากตัวเมืองของชุมชนบนภูเขา และหมู่บ้านที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง

3. เชียงของยังป็นหนึ่งในท่าเรือสำคัญของแม่น้ำโขงตอนบนเพื่อเชื่อมโยงเส้นทางการค้าระหว่างเชียงใหม่ น่านและหลวงพระบาง ดังนั้นเชียงของจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมในการควบคุมการค้าทางแม่น้ำโขง เช่น เรือที่เข้ามาจอดในอาณาบริเวณของเชียงของต้องหยุดจ่ายค่าธรรมเนียมหรือค่าผ่านทาง รวมทั้งภาษีจากบรรดาผู้ค้าแถบแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาต่าง ๆ

2. ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่

ในช่วงต้นของยุคอาณานิคมราวปีพ.ศ.2436 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 การขยายอิทธิพลของประเทศตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการจัดความสัมพันธ์ครั้งใหญ่ เวลานั้นเมืองเชียงของซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองสำคัญของเมืองน่าน ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในพื้นที่อย่างเด่นชัด เนื่องจากก่อนหน้านี้ เชียงของเป็นเมืองหน้าด่านทางการค้าและการเมืองที่สำคัญของน่านและสยาม เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 อันนำมาซึ่งการลากเส้นเขตแดน (Borderline) โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นชายแดนระหว่างสองรัฐ ระหว่างการตกลงของสยามกับฝรั่งเศสในช่วงเวลาดังกล่าว เชียงของมีสถานะเป็นเขตแดนเป็นอาณาบริเวณระหว่างรัฐต่อรัฐ (Frontier) ในการเผชิญหน้าระหว่างสยามและฝรั่งเศส

ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว การปรากฏตัวของรัฐชาติจากศูนย์กลางจึงสามารถพบเห็นได้ที่เชียงของจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากปฏิภณของการขยายอิทธิพลของตะวันตก การปฏิรูปการปกครองจากรัฐศูนย์กลาง ที่เข้ามาควบคุมกิจการทางการเมือง เศรษฐกิจตลอดจนลดอำนาจของกลุ่มการเมืองเดิมภายใต้การปกครองในรูปแบบของรัฐจารีต

ในเรื่องการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ธงชัย วินิจจะกุล (2544) เสนอมุมมองว่า ในอดีตประเทศไทยไม่เพียงไม่มีเขตดินแดนที่ชัดเจนเท่านั้น แต่ความคิดทางภูมิศาสตร์ ความคิดเรื่องอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดนยังเป็นคนละเรื่องและความคิดคนละชุดกับปัจจุบัน ดังนั้นในทัศนะของธงชัย “ประเทศไทยไม่เคยดำรงอยู่อย่างมีบูรณภาพเหนือดินแดนมาแต่โบราณ ประเทศรอบบ้านก็ไม่เคยเป็นของเราอย่างที่เรารู้สึก สยามจึงไม่เคยเสียดินแดนในกระบวนการเปลี่ยนจากรัฐที่ไม่สนใจเรื่องบูรณภาพเหนือดินแดนมาเป็นรัฐแบบสมัยใหม่นั้นเอง” (ธงชัย, 2544:57-65)

ดังนั้นวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 หรือพ.ศ.2436 เป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำมาสู่การจัดความสัมพันธ์ครั้งใหญ่ ในยุค “การเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง” ให้กับฝรั่งเศสได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความมั่นคงทางด้านตะวันออกของไทย สนธิสัญญาระหว่างไทย ฝรั่งเศสและอินโดจีน พ.ศ.2436 ทำให้พื้นที่ในรัศมี 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ลงมาตามลำน้ำโขงจนถึงตมตองและเมืองเสียมราฐกับพระตะบองกลายเป็นเขตปลอดทหาร³ ซึ่งผลของสนธิสัญญาดังกล่าวได้กลายเป็นข้อกีดขวางที่ฝรั่งเศสนำมาโต้แย้งคัดค้านมิให้

³ วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2436 ฝรั่งเศสประกาศปิดอ่าวไทยตั้งแต่เวลา 17.00 นาฬิกาเป็นต้นไป จนกระทั่งประกาศเลิกปิดอ่าวไทยวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2436 การเจรจาระหว่างไทยและฝรั่งเศสตกลงขั้นสุดท้ายในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และลงนามอย่างเป็นทางการวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 ผลของสัญญาเป็นไปตามความต้องการของฝรั่งเศส ได้แก่ ไทยต้องเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส คิดเป็นพื้นที่ 143,800 ตารางกิโลเมตร เป็นผลให้คนลาว 600,000 คน ที่เคยอยู่ใต้การปกครองของไทยติดต่อกันมา 114 ปีเศษ ต้องแยกเป็นลาวฝั่งซ้ายและลาวฝั่งขวา คือภาคอีสานในปัจจุบัน และยังต้องยอมให้ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงกว้าง 25 กิโลเมตร ตลอดพรมแดนไทยเป็นเขตปลอดทหารและห้ามเจ้าหน้าที่ติดอาวุธทั้งหมด

ฝ่ายไทยเข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของไทยที่ตั้งอยู่ในเขต 25 กิโลเมตร เพราะไทยมีสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อเป็นเช่นนี้ฝ่ายไทยจึงไม่กล้าที่จะเข้าไปจัดการใดใดในหัวเมืองเหล่านั้น

ในงานศึกษาของสมศักดิ์ ลีธราข (2529) เสนอว่า เมืองเชียงของเป็นกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาการปกครองเมืองในเขต 25 กิโลเมตรของไทยที่ถูกแทรกแซงจากฝรั่งเศสและฝ่ายไทยไม่สามารถเข้าไปดำเนินการใดใดในเมืองนี้ได้เลย เชียงของจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.113 หรือ พ.ศ.2437 เป็นต้นมา จนกระทั่งในปี พ.ศ.2448 หลังจากมีการเจรจาปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือ เป็นผลให้เมืองเชียงของรอดพ้นจากการแทรกแซงของฝรั่งเศส และรัฐบาลกลางได้เข้าไปจัดการปกครองอย่างเต็มที่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (สมศักดิ์, 2529: 118)

สถานะของเชียงของก่อน พ.ศ.2436 ในเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน เมืองแห่งนี้ตั้งอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำโขง เจ้าเมืองมีอำนาจปกครองทั้งสองฝั่ง ครั้งเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมืองเชียงของจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ฝั่งซ้ายอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสตามสัญญา ส่วนฝั่งขวาเจ้าเมืองเชียงของยังคงมีอำนาจเหมือนเดิม อย่างไรก็ตามฝั่งซ้ายนั้นฝรั่งเศสยังคงให้พระยาเชียงของบังคับบัญชาเป็นหัวหน้าคนลาวอยู่ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาเจ้าเมืองเชียงของโดยปริยาย เป็นผลให้อำนาจของฝรั่งเศสเคลือบคลุมเข้ามาปกครองทางฝั่งขวาด้วย สภาพการณ์เช่นนี้จึงทำให้เมืองเชียงของมีโอกาที่จะตกไปเป็นของฝรั่งเศสได้อย่างง่ายดาย

การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในฝั่งขวาของเชียงของ เริ่มเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ. 113 ฝรั่งเศสได้บังคับซื้อที่ดินกับเจ้าเมืองเชียงของ (จิตรวงษ์ วรรณศรี) เพื่อใช้เป็นที่พักก่อสร้างที่ทำการกงสุลประจำเชียงของ ซึ่งถือว่ากระทำผิดสนธิสัญญา ค.ศ.1856 หรือ พ.ศ.2399 ที่กำหนดว่าฝรั่งเศสจะเป็นเจ้าของที่ดินในประเทศไทย ณ ที่ใดนอกบริเวณกรุงเทพฯ ไม่ได้ นอกจากการกระทำดังกล่าวฝรั่งเศสยังแสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจเหนือไทยในเมืองเชียงของด้วยการข่มขู่ราษฎรเมืองเชียงของต่าง ๆ นานากระทำตนเป็นเสมือนเป็นเจ้าของเมืองนี้

ในงานของสมศักดิ์ได้สืบค้นเอกสารจากกองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ซึ่งเป็นเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 ยกตัวอย่างเช่น เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.15/1 เรื่องตั้งข้าหลวงว่าราชการเมืองเชียงของ ที่ 396/10461 วันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.114 เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.20/12 เรื่องเจ้าเมืองเชียงของขัดขึ้นราชการ ลำเนาพระราชหัตถ์ ที่ 33/434 วันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ.123 เป็นต้น จะเห็นได้ว่า

บริเวณ 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้เป็นเขตปลอดทหาร ไทยจะมีทหารหรือเจ้าหน้าที่ติดอาวุธในบริเวณนี้ไม่ได้ เป็นข้อเสนอของฝรั่งเศสยื่นคำขาดเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้ยอมรับว่าดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศสนอกเหนือจากนี้ฝรั่งเศสยังได้ส่งวนไฉ่ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกงสุลที่น่านและโคราช (โปรดดูรายละเอียดในสุวิทย์ ธีรศาศวัต (2543) ประวัติศาสตร์ลาว 1779 - 1975. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ระยะเวลาระหว่างร.ศ.114 – ร.ศ.123 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2438 – พ.ศ. 2447 เป็นช่วงเวลาที่ยืนยันว่า ราชการเรื่องเมืองเชียงของมีความสำคัญและทำให้รัชกาลที่ห้าต้องลงมาพระราชทานข้อวินิจฉัยต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งส่งผลฝรั่งเศสยึดดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นสถานการณ์สำคัญที่นำมาสู่กระบวนการกลายเป็นอำเภอชายแดนของเชียงของในเวลาต่อมา

การปฏิรูปการปกครองเกิดขึ้นอย่างจริงจังเริ่มขึ้นในพ.ศ. 2439 (ร.ศ.115) รัชกาลที่ 5 ได้มอบหมายให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้รับสนอง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเป็นเอกราชของชาติ และให้เป็นพระราชอาณาจักรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปฏิบัติการดังกล่าวปรากฏเป็นรูปธรรมทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มีการจัดตั้งโรงเรียนในเมืองน่านเนื่องจาก "...หนังสือไทยจะเป็นประโยชน์แก่ราชการต่อไปภายหน้า ทั้งจะเป็นที่ชักพาให้กลมเกลียวสนิทกับไทยมากขึ้นด้วย..." (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/151 เรื่องจะจัดโรงเรียนที่เมืองน่าน ที่ 1318/31096, 27 พฤศจิกายน ร.ศ.114 อ้างในสมศักดิ์, 2529: 134) การสร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในรัชกาลที่ 6 คือ แม้แต่คำว่า ลาวและไทย ทางราชการก็ห้ามมิให้ใช้ "...ทั้งนี้ก็ด้วยประสงค์จะชักจูงให้พลเมืองในมณฑลพายัพรู้สึกตนว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติไทยอันเดียวกัน..." (เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/27 รายงานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถตรวจตราราชการมณฑลตะวันออกและมณฑลพายัพ 3 มกราคม 2458 อ้างในสมศักดิ์, 2529: 134)

การรักษาผลประโยชน์เกี่ยวกับป่าไม้⁴ ยังเป็นความมุ่งหมายอีกประการหนึ่งของการปฏิรูปการปกครอง โดยรัฐศูนย์กลางเริ่มมองทรัพยากรป่าไม้ในฐานะที่เป็นผลประโยชน์ของแผ่นดิน ซึ่งหมายถึงรัฐศูนย์กลางต้องลงไปควบคุมดูแล ดังนั้นสิ่งที่รัฐต้องทำคือ การลดอำนาจและอิทธิพลทางเศรษฐกิจของเจ้านายพื้นเมืองซึ่งเคยมีมาแต่เดิมให้หมดไป (อ้างแล้ว, 136-137)

ตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ.119 หรือราวพ.ศ.2443 ได้แบ่งเขตการปกครองโดยให้เมืองน่านมีฐานะเป็น นคร เพราะมีอาณาเขตกว้างขวาง การที่เมืองน่านมีพื้นที่กว้างขวางทำให้ต้องแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองชั้นใน การจัดบริเวณในเมืองน่านในสมัยพระยาศรีสุนทรเทพเป็นข้าหลวงพิเศษ ได้จัดรวมหัวเมืองชั้นนอก ริมแม่น้ำโขงตอนเหนือ ซึ่งมีเมือง 8 เมือง คือ เชียงของ เชียงคาน เทิง เชียงคำ เชียงแลง เชียงลม เชียงฮ่อนและเมืองเงิน จัดตั้งเป็นบริเวณน่านเหนือขึ้น

⁴ กิจกรรมป่าไม้ของเมืองน่านและแพร่ แตกต่างจากการทำไม้สักในหัวเมืองล้านนาอื่น ๆ คือ เจ้านายลงมือในกิจการทำไม้สักเอง ขณะที่หัวเมืองล้านนาอื่น เจ้านายจะเป็นให้ผู้อื่นเช่าทำ จนกระทั่งปีพ.ศ. 2439 รัฐศูนย์กลางเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้เมืองแพร่และน่านโดยสิทธิ์ขาด การควบคุมการทำไม้ตกอยู่ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ การรวบรวมอำนาจของรัฐศูนย์กลางนำมาซึ่งผลกระทบกระเทือนต่อฐานะทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ของเจ้านายพื้นเมือง (โปรดดูรายละเอียด สมศักดิ์, 2529: 162-174)

ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ราวปีพ.ศ.2445 – 2462 เชียงของได้ถูกรัฐบาลกรุงเทพฯ ประกาศให้ไปขึ้นกับเชียงใหม่ บริเวณที่รัฐบาลประกาศให้ยุบไปรวมกับเชียงใหม่ ได้แก่ บริเวณน่านเหนือ ซึ่งประกอบด้วย เมืองเชียงคำ เมืองเทิง เชียงของ และเมืองปง ทั้งนี้คงเพราะต้องการให้ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งประจำอยู่ที่เชียงใหม่ ได้ควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น เพราะหัวเมืองในบริเวณน่านเหนือเป็นหัวเมืองที่อำนาจและอิทธิพลฝรั่งเศสครอบงำมากกว่าหัวเมืองในบริเวณอื่น ๆ (สมศักดิ์, 2529: 192)

งานเขียนหลายชิ้นข้างต้นที่มองว่าในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ไทยถูก “คุกคาม” หรือ “เสียดินแดน” เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์อย่างธงชัยเรียกว่า เป็นการมองประวัติศาสตร์จากทัศนะความทรงจำแบบเจ้ากรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากความคิดเรื่องอธิปไตยและบูรณาภาพเหนือดินแดนในอดีตกับปัจจุบันเป็นคนละชุดกัน

เมื่อย้อนไปพิจารณาปฏิกริยาหรือท่าทีของคนในท้องถิ่นเชียงของในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่า กลุ่มคนในระดับชนชั้นปกครองเชียงของเวลานั้นมองรัฐบาลกรุงเทพในฐานะที่เป็นคนอื่น เช่นกัน ดังเช่นที่ปรากฏในบันทึกของลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อการจลาจลของเงี้ยวในพ.ศ.2445

บรรยาภาศความสัมพันธ์ระหว่างเงี้ยวและอาณาจักรล้านนาในเวลานั้นพบว่าเงี้ยวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนเมืองมาก เงี้ยวส่วนหนึ่งตั้งถิ่นฐานมานานแล้ว เงี้ยวอีกพวกหนึ่งเดินทางติดต่อค้าขายกับล้านนามาช้านาน ตามแนวคิดเดิมของรัฐจารีตที่ไม่มีพรมแดน พวกเงี้ยวเดินทางไปมาอย่างสะดวกสบาย หลังการเกิดรัฐไทยสมัยใหม่หรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เริ่มแบ่งความเป็นคนสยามกับไม่ใช่สยามออกไปอย่างเด็ดขาด เงี้ยวส่วนหนึ่งอยู่ในล้านนาหลายชั่วอายุคน แต่ต้องการสิทธิพิเศษจึงขอเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ คนพวกนี้ย่อมไม่มีสิทธิในฐานะคนสยาม คือ ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและห้ามตัดไม้มาสร้างบ้านและสร้างวัด การจัดตั้งรูปแบบใหม่ที่แตกต่างกับรัฐจารีต ทำให้เงี้ยวเกิดความรู้สึกเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกรัฐบาลกีดกัน ความไม่พอใจของเงี้ยวต่อรัฐบาลได้แสดงออกโดยการสังหารข้าราชการไทยและทำลายสถานที่ราชการ (สร้อยดี, 2539: 402)

จากบันทึกของเจ้านานบุษรศ จิตตางกูร เรื่องเงี้ยว (ไทยใหญ่) ก่อการจลาจลขึ้นในมณฑลพายัพ เมื่อพ.ศ.2445 ซึ่งเป็นช่วงสมัยสุดท้ายที่ปกครองด้วยระบอบเจ้าเมืองก่อนจะเปลี่ยนไปเป็นนายอำเภอ สถานการณ์ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ฝรั่งเศสได้เข้าครอบครองลาวตั้งแต่ปีพ.ศ.2436 งานบันทึกของเจ้านานบุษรศซึ่งเขียนเมื่อปีพ.ศ.2498 ได้แสดงให้เห็นว่า ช่วงปีพ.ศ.2444-2447 สถานะของเมืองเชียงของและเชียงแสนเป็นดินแดนกลางระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศส เนื่องจากเมื่อปีพ.ศ.2436 ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาปากน้ำ ทหารไทยที่รักษาป้อมได้ระดมยิงเรือรบฝรั่งเศสจม เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้เขตเชียงของและเชียงแสน และฝั่งแม่น้ำโขง

ด้านขวาระยะทาง 25 กิโลเมตร ฝรั่งเศสจะยึดเอาเป็นค่าเสียหายที่ทหารไทยยิงเรือรบจมน้ำ แต่ยึดไว้เป็นดินแดนกลางก่อน จนกว่ารัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะเจรจาตกลงกัน

ในบันทึกตอนหนึ่งระบุว่า

"...เมื่อทัพไทยยังไม่เข้าปราบเงี้ยวที่อาศัยอยู่เชียงของ มีเงี้ยวพวกหนึ่งมีสิ่งพงษ์เป็นหัวหน้า มาอาศัยอยู่ในวิหารวัดหลวง มีพรรคพวกประมาณ 300 คน และยังมีพรรคพวกซึ่งอาศัยอยู่ตามบ้านเรือนราษฎรประมาณ 100 คน พวกเงี้ยวรู้สึกหนักใจและจนตรอก เนื่องจากได้ทราบว่างองทัพไทยยกทหารมาจำนวนมาก ได้เตรียมตัวยกพวกหนี แต่ไม่รู้จะหนีไปทางไหน เพราะเกรงจะไปเจอเข้ากับทหารไทย จะข้ามฟากไปอยู่ฝั่งซ้ายของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมให้ข้ามไป พวกเงี้ยวจึงหาโอกาสหาเงินเพื่อจะได้นำไปใช้จ่ายเป็นค่าเสบียงอาหาร อาหารหนีออกจากเชียงของ พวกเงี้ยวจึงไปรบกวมพระยาจิตวงษ์วรยศรังษี ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงของอยู่ในขณะนั้น วันแรกไปเพียง 9-10 คน พวกเงี้ยวก็พูดจาอ่อนหวานแสดงความเคารพนบถ และยกมือไหว้ว่า เวลานี้ไม่มีเงินที่จะใช้จ่ายเป็นค่าเสบียงอาหาร ขอรับประทานเงินจากพ่อเจ้าคนละ 20 บาท วันต่อ ๆ มาก็มียกเงี้ยวมาขอเงินทวีขึ้นทุกวันจาก 20 คน เป็น 30-40-50 คน เจ้าเมืองเชียงของก็ให้ด้วยความจำเป็น เพราะเกรงพวกเงี้ยวจะทำร้ายเอาและจะได้รับความเดือดร้อนภายหลัง ...ครั้งสุดท้ายไม่ได้จ่ายให้พวกเงี้ยวเลยแม้แต่บาทเดียว เมื่อพวกเงี้ยวขอเงินไม่ได้ ในวันรุ่งขึ้นตอนเช้าพวกเงี้ยวก็เขียนหนังสือไปติดประตูบ้านของเจ้าเมืองเชียงของว่า เจ้าหลวงเป็นผู้ที่มีเงินคนจนมาขอเงินก็ไม่ให้ เจ้าหลวงเป็นคนไม่มีจิตใจเผื่อแผ่ ใจดำ ไม่เอ็นดูคนจน ที่นี้พวกเราจะจู่เอาเงินค่าปรับจากเจ้าหลวงผู้ใจดำให้เจ้าหลวงชำระเงินให้พวกเราเป็นเงิน 33,333,300 บาทกับเศษ 33 อัฐ ให้นำเงินให้แก่พวกเราที่อยู่วัดหลวงภายใน 7 วัน นับตั้งแต่วันปิดหนังสือเป็นต้นไป ...."

แต่แล้วในที่สุดเจ้าเมืองเชียงของก็ได้วางแผนหลอกล่อเงี้ยวและหนีไปพึ่งฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย โดยให้เหตุผลว่า เมื่อเจ้าเมืองหนีไปแล้ว พวกเงี้ยวคงไม่ทำอันตรายราษฎร เจ้าเมืองได้เข้าไปพบกับกอมมิแชร์ ซึ่งเทียบเท่าผู้ว่าราชการจังหวัด โดยได้มอบให้เจ้านานบุษรศ ซึ่งเป็นบุตรเขยเป็นผู้ดูแลรักษาบ้านแทน เจ้านานบุษรศเล่าว่า เมื่อเจ้าเมืองเชียงของข้ามไปพึ่งฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย ตัวท่านได้อยู่รักษาบ้านเรือนและตั้งใจว่าจะปราบพวกเงี้ยวที่อาศัยอยู่วัดหลวง

"...ในคืนวันหนึ่ง ข้าพเจ้ากับท้าวทิพย์เนตรและราษฎร 5-6 คนได้พากันข้ามไปหากอมมิแชร์ ที่เมืองห้วยทราย ขอความกรุณายืมปืน 36 กระบอก พร้อมด้วยกระสุน 1,000 นัด โดยแจ้งกับกอมมิแชร์ว่าจะเอาไปรักษาเมืองเชียงของ เพราะเวลานี้มีเรื่องยุ่งกับพวกเงี้ยวจะพึ่งรัฐบาลไทยหรือรัฐบาลฝรั่งเศสก็พึ่งไม่ได้ จำต้องพึ่งตัวเอง กอมมิแชร์ทราบดีแล้วก็ไม่ได้ซักถามอะไรเพียงแต่ตอบว่าได้เท่านั้น แล้วก็ก๊อญจอนำข้าพเจ้าไปถึงค่ายกองทหาร เขาบอกนายทหารจ่ายอาวุธปืนและกระสุนปืนเท่าที่ขอ กอมมิแชร์ทั้งนายทหารเขายังบอกกับข้าพเจ้าว่า หากท่านนี้ไม่พอจะต้องการอีกเท่าใด ให้มาเอาได้ยินดีให้ยืม..."

แผนการที่เตรียมปราบเงี้ยวยุติลง เมื่อเจ้านานบุษรศได้รับทักท้วงจากข้าราชการผู้เฒ่าคนหนึ่ง

"คืนวันที่ 8 มีนาคม (พ.ศ.2446) ยามตีสองจัดปลดคนพญาหลวงราชไมตรีสิทธิมงคล ได้ไปพบข้าพเจ้าในคืนวันนั้น โดยบอกกับข้าพเจ้าว่าที่เราพร้อมกันวางแผนการที่จะปราบพวกเงี้ยวนั้น ลุงมานั่งคิดนอนคิดและไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้วเห็นว่าไม่เป็นการดีเลย เมื่อเราปราบมันชนะ พวกมันก็จะแตกหนี แต่พวกพวกราษฎร ของเราจะไม่มีความสุข จะไม่ได้ประกอบอาชีพทำไร่-ทำนา เพราะพวกเงี้ยวนั้น นอกจากเราจะรู้ว่าอยู่วัดหลวงแล้ว พวกมันจะหลบซ่อนอยู่ที่ไหนบ้างเราไม่รู้ เพราะพวกมันมีมากอาจจะไปปล้นราษฎรที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง...แล้วเราจะไปพึ่งใคร ทหารไทยก็เข้ามาช่วยไม่ได้ ทางฝรั่งเศสก็เข้ามาช่วยไม่ได้เช่นกัน เราเวลานี้เท่ากับว่าเป็นลูกกำพร้าพ่อแม่..."

ในวันถัดมา เจ้าหนานบุษรคนำอาวุธที่ยืมมาไปส่งคืนฝรั่งเศส และไปหลบหนีไปอยู่กับฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย

"...พ่อเมืองเชียงของ ซึ่งมีศักดิ์เป็นพ่อตาของข้าพเจ้าได้นำตัวข้าพเจ้ากับภรรยาไปฝากฝังกับกอมมิแอร์ กอมมิแอร์คนนี้มีชื่อว่า มองสิเออร์ อามินิสตาเตอร์..."

กอมมิแอร์ได้จัดบ้านพักและทหารญวนมาดูแลรักษาความปลอดภัยแก่เจ้าหนานบุษร อีกทั้งยังจ้างทำงาน ต่อมาในช่วงปลายปีพ.ศ.2446 รัฐบาลไทยและฝรั่งเศสเจรจาตกลงตามเงื่อนไขระหว่างเขตแดนเรียบร้อยแล้วว่าเมืองเชียงของและเชียงแสนเก่าเป็นดินแดนของไทยตามเดิม กองกำลังทหารจากเมืองแพร่และเมืองเชียงราย ได้รับมอบหมายให้ยกพลเข้าเชียงของเพื่อปราบเงี้ยว และกองทหารไทยได้ส่งข่าวมายังเจ้าเมืองเชียงของที่อาศัยอยู่กับฝรั่งเศส

"...เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2447 เป็นวันที่ทหารไทยยกพลเข้าเมืองเชียงของ เวลาตอนเช้าข้าพเจ้าได้ทำงานอยู่ที่ออฟฟิส กอมมิแอร์ที่เมืองห้วยทราย พวกข้าราชการฝรั่งเศสที่ออฟฟิสซึ่งมีกอมมิแอร์รวมอยู่ด้วย ก็ได้เห็นคนเชียงของข้ามเรือจากฝั่งขวาของไทยทั้งหญิงและชายแต่แก่ลูกเด็กเล็กแดงเรือแต่ละลำก็เต็มเพียบไปด้วยผู้คนยัดเยียดข้ามแม่น้ำโขงมาหลายสิบลำ ได้มาพักอยู่ที่เกาะกลางน้ำโขงคือเกาะโป่งตรงข้ามกับเมืองเชียงของ และตรงหน้าที่ทำการออฟฟิสของกอมมิแอร์ ...และในวันนี้เองเวลาประมาณ 9.00 นาฬิกา กอมมิแอร์จึงได้บอกกับบรรดาข้าราชการที่อยู่ออฟฟิสว่า เมืองเชียงของและเมืองเชียงแสนเก่า ทหารไทยเข้าประจำได้ เพราะเป็นดินแดนของไทยโดยเด็ดขาดแล้ว เนื่องจากได้รับโทรเลขจากรัฐบาลฝรั่งเศสบอกมาเดี๋ยวนี้ รัฐบาลไทยได้เอาตำบลต่าง ๆ ของไทยแลกเปลี่ยนกับเมืองเชียงของและเชียงแสนเก่ารวม 8 ตำบล..."

เจ้าหนานบุษรเล่าว่า ในวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 22 เมษายน ปีเดียวกัน กอมมิแอร์แห่งเมืองห้วยทรายได้จัดให้ท่านแต่งชุดแบบข้าราชการฝรั่งเศสเพื่อมาถามข่าวคราวทหารไทยที่มาประจำอยู่ที่เมืองเชียงของ โดยนั่งเรือข้ามฟากมาถึงท่าผาถ่านเมืองเชียงของ และพบว่ามียุทธการของทหารไทยเฝ้าอยู่ที่ท่าน้ำนั้น ทหารไทยได้พาไปเข้าพบนายพันโทหลวงชาญสอนกลกับนายทหารยศร้อยตรีมีพลทหารจำนวน 8 คน บริเวณใกล้วัดศรีดอนชัย แม่ทัพได้พาเจ้าหนานบุษรไปดูเงี้ยว ลี้อ และคนพื้นเมืองที่ทางรัฐบาลไทยส่งลี้ภัยจะเป็นพวกเดียวกับเงี้ยว และพวกที่ถูกจับอยู่ในระหว่างการควบคุมมีประมาณ 200 กว่าคน

ในเวลาต่อมา นายพันโทหลวงชาญชลอนกลได้มีหนังสือเชิญเจ้าเมืองเชียงของไปอยู่เชียงของตามเดิม เมื่อทหารปราบพวกเงี้ยวที่เชียงของเรียบร้อยแล้ว ก็ตั้งเชียงของขึ้นเป็นเมืองพิเศษโดยทางรัฐบาลไทยได้จัดให้พระยาบรมบาทบำรุงข้าหลวงประจำนครน่านมาเป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงของ มีกองสอยสวนคดี จัดตั้งหัวหน้าอัยการเชียงของ จัดล้ามแปลภาษาฝรั่ง ล้ามแปลภาษาพม่าและภาษาจีน รวมทั้งจัดตั้งศาลพิเศษ จัดตำรวจหนึ่งกองร้อยมาประจำรักษาการณ์เมืองเชียงของ จัดตั้งหัวหน้ากองเรือนจำเพื่อสอบสวนคดีก่อการจลาจลของเงี้ยว

เชียงของในช่วงเวลานั้นจึงเป็นช่วงที่มีข้าราชการจากต่างถิ่นมาอยู่กันจำนวนมาก และในวันหนึ่งได้มีนายทหารนอกเครื่องแบบกลุ่มหนึ่งพากันไปเที่ยวเมืองห้วยทรายเขตฝรั่งเศส ได้ถูกทหารฝรั่งเศสจับส่งกอมมิแשר กอมมิแשרได้ถามถึงหนังสือประจำตัวของกลุ่มทหาร ปรากฏว่าไม่มีหนังสือประจำตัว ทหารกลุ่มนี้จึงได้ถูกจับเข้าห้องขังนักโทษ กอมมิแשרทำหนังสือมายังพระยาบรมบาทบำรุง ข้าหลวงพิเศษประจำเมืองเชียงของว่า ได้จับคนไทยเข้ามาดินแดนอินโดจีน โดยไม่มีหนังสือประจำตัวผิดสัญญาข้อ 8 จึงได้กักขังตัวไว้ในที่คุมขัง ข้าหลวงพิเศษได้ทำหนังสือไปขอโทษและขอให้ปล่อยตัว โดยต่อไปจะไม่ทำผิดตามสัญญาเช่นนี้อีก

จากนั้นอีกราว 4-5 วันมีชาวบ้านห้วยทราย บ้านสะโตะ บ้านป่าอ้อย บ้านต้นม่วง บ้านผาคำ ซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายได้นำเอาผัก และอาหารมาขายที่เชียงของรวมทุกหมู่บ้าน ทั้งชายหญิง และเด็กประมาณ 80 คน คนเหล่านี้ไม่มีหนังสือประจำตัวเช่นกัน จึงถูกจับเข้าห้องขัง นายมหายศซึ่งเป็นหัวหน้ากองเรือนจำและเคยถูกจับจากฝรั่งเศสในข้อหาเดียวกัน เจ็บใจและอยากแก้แค้นด้วยการให้ชาวบ้านห้วยทรายลำบากยากแค้นในห้องขังเช่นเดียวกับที่เคยโดนกระทำในห้องขังห้วยทราย แต่เจ้าคุณบรมบาทบำรุงห้ามไม่ให้ทำอย่างเรือนจำฝรั่ง โดยให้เหตุผลว่า

“เราเป็นชาติไทยเหมือนกัน อย่าให้ทำเหมือนฝรั่งทำกับคนของเรา”

ต่อมาทั้งสองฝ่ายคือรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลไทยก็ออกหนังสือประจำตัวแก่ผู้ที่จะข้ามไปมาระหว่างเชียงของและห้วยทรายโดยไม่เรียกค่าธรรมเนียม เจ้าหนานบุษรคในฐานะผู้ได้รับมอบหมายให้ดูแลหน้าที่ดังกล่าวจากข้าหลวงพิเศษได้บันทึกไว้ว่า มีผู้คนข้ามไปมาระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทรายประมาณวันละ ไม่ต่ำกว่า 200 คน

ขณะที่ราวปลายเดือนมีนาคม พ.ศ.2447 ข้าราชการกลุ่มต่าง ๆ จากกองทหาร กองตำรวจ กองข้าหลวง กองศาลและแผนกต่าง ๆ หลังจากชำระคดีก่อการจลาจลเงี้ยวแล้วก็ได้เดินทางออกจากเมืองเชียงของไป

เอกสารที่บันทึกเรื่องเงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพเมื่อพ.ศ.2445 ที่เขียนโดยเจ้าหนานบุษรคจิตตางกูร นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงช่วงเปลี่ยนผ่านของการจัดความสัมพันธ์ในหลากหลายชุดภายใต้ความสัมพันธ์ในยุครัฐบรรณาการและความสัมพันธ์แบบอาณานิคมซึ่งเป็นที่มาของชุดความคิดว่าด้วยการสร้างชาติสมัยใหม่ ดังนี้

1. การปกครองเมืองเชียงของในช่วงที่เกิดการจลาจลของเงี้ยว เป็นช่วงที่ตรงกับสมัยรัชกาลที่ห้าของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ที่ดินแดนเป็นตัวกำหนดขอบเขตของความเป็นรัฐที่สำคัญ เมื่อฝรั่งเศสยึดครองดินแดนอินโดจีน การควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้คนและสิ่งของไม่ได้เป็นไปอย่างเสรีดังเช่นที่ผ่านมา แต่กระนั้น การข้ามฝั่งไปมาระหว่างห้วยทรายและเชียงของยังถือเป็นวิถีปกติของผู้คนในละแวกนั้น จนกระทั่งเมื่อตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่ตึงเครียด การหยิบยกเอาสัญญาการข้ามพรมแดนภายใต้ฉันทะทางการเมืองได้ถูกนำมาอ้างถึง ดังเช่นที่ทหารไทยถูกฝรั่งเศสควบคุมตัวในฐานะที่ข้ามแดนโดยไม่มีหนังสือประจำตัว หรือชาวบ้านห้วยทรายถูกทหารไทยจับกุมตัวในข้อหาเดียวกัน สถานการณ์เช่นนี้นับเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวในช่วงเวลานั้น

2. น้ำเสียงในการบันทึกเรื่องราวของเจ้าหนานบุษรศ จิตตางกูร ในฐานะลูกเขยของเจ้าเมืองจิตตวงษ์ เจ้าเมืองเชียงขององค์สุดท้าย จัดวางความสัมพันธ์กับ 'รัฐบาลไทย' ในฐานะ "คนอื่น" หรืออย่างดีที่สุดก็คือ "คนนอก" หรือ "คนแปลกหน้า" ที่กำลังจะเข้ามาสัมพันธ์กับเมืองเชียงของ ขณะที่รัฐบาลหรือทหารไทยมองว่า เงี้ยวหรือไทยใหญ่เป็นเหมือนศัตรูที่ต้องปราบให้สิ้น เจ้าเมืองจิตตวงษ์กลับเลือกที่จะมอบเงินทองให้เงี้ยว จนกระทั่งท้ายที่สุดทนการโดนไถจากเงี้ยวไม่ไหวจึงได้ปฏิเสธ แต่ก็ได้รับการกล่าวหาจากกลุ่มเงี้ยวในข้อหาที่แสดงความสัมพันธ์ในฐานะผู้ร่ำรวยกับผู้ยากไร้ มากกว่าในฐานะของเจ้าเมืองที่จะต้องปราบกลุ่มเงี้ยวให้สิ้นดังเช่นที่ทหารหรือรัฐบาลไทยกระทำในเวลาต่อมา และอาจกล่าวได้ว่า เจ้าเมืองเชียงของมีความสัมพันธ์อันดีมิตรและมีความไว้วางใจต่อเจ้าหน้าที่ระดับสูงของฝรั่งเศสดังเช่นที่เจ้าจิตตวงษ์หรือเจ้าหนานบุษรศเลือกที่จะไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส

ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสังเกตได้ว่า หากมองจากมุมมองของกลุ่มคนที่อยู่ในสายตระกูลของเจ้าเมืองเชียงของเวลานั้น กลุ่มเงี้ยวแม้จะก่อความวุ่นวายหรือสร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านยังถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่แถบนั้น มากกว่าคนจากรัฐบาลหรือทหารไทยซึ่งถือเป็นคนกลุ่มใหม่ที่เมืองเชียงของยังสับสนในการจัดวางความสัมพันธ์ด้วย ขณะที่การตัดสินใจไปขอความช่วยเหลือกับตัวแทนของรัฐบาลฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งห้วยทรายกลับสามารถลงมือกระทำได้ในเวลาอันรวดเร็ว สถานการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นการปรากฏตัวของอำนาจในรูปแบบของรัฐชาติสมัยใหม่ เช่น การส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปสะสางคดีที่เกิดขึ้น วิธีการแก้ปัญหาในการปราบปรามเงี้ยวหรือไทยใหญ่ตลอดจนการข้ามฟากไปยังเมืองห้วยทราย ดังนั้นการตัดสินใจและปฏิกิริยาของผู้ปกครองเชียงของได้แสดงให้เห็นว่า ระบบคิดของผู้คนยังไม่คุ้นเคยกับความคิดว่าด้วยความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ อีกทั้งยังไม่ได้จัดวางความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติไทยที่มีกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลาง

นอกเหนือจากเอกสารที่บันทึกเรื่องเงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพเมื่อพ.ศ.2445 ที่เขียนโดยเจ้าหนานบุษรศ จิตตางกูร ในราวปีพ.ศ.2448 – 2449 ยังมีเอกสารซึ่งบันทึกเรื่องการจัดราชการเมืองเชียงของระหว่าง ร.ศ.124-ร.ศ.125

หนังสือฉบับหนึ่งลงวันที่ 3 เดือนพฤษภาคม ร.ศ. 124 เป็นหนังสือที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เขียนถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขาการของรัชกาลที่ห้า พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพที่ 3 ได้โทรเลขแจ้งมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงการพบปะระหว่างพระยาจิตวงศ์ที่เมืองเชียงคำเพื่อได้ถามถึงการงานบ้านเมืองได้ความว่า

“...เวลานี้เรียบร้อยไม่มีเหตุ ราษฎรได้ทำมาหากินเป็นปกติ แลผลประโยชน์ คือ ค่าแรง ค่านา ในจำนวนศก 123 ได้เก็บแล้วเสร็จเป็นเงิน 9000 บาทเศษแต่ยังไม่ได้แบ่งปันกัน....”

จากนั้นในปีถัดมาคือ ร.ศ.125 เดือนเมษายน พระภักดีณรงค์ ข้าหลวงประจำบริเวณพายัพเหนือ ได้ทำหนังสือมายังเจ้าคุณพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพเหนือ โดยมีข้อความบางส่วนว่า

“...ตามที่ข้าพเจ้าได้ไปตรวจตราคราวนี้ ได้ตรวจเห็นการที่เชียงของเห็นควรจะจัดการแก้ไข คือ เมืองเชียงของเป็นเมืองที่ล่อแหลม แลเป็นเมืองคล้ายกับตลาด แลทั้งเป็นเมืองที่นับว่าเป็นที่สำคัญส่วนหนึ่ง แลผู้คนพลเมืองก็มีถึง 11060 คน การเก็บผลประโยชน์ในเวลานี้ปีหนึ่งได้ราว 18368 บาท ...”

จะเห็นได้ว่า ปฏิบัติการของการรวมอำนาจการปกครองเข้ามาไว้ที่ศูนย์กลางนั้น ได้ใช้วิธีการส่งบรรดาข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีอำนาจเต็มออกไปปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณ นอกจากนี้ข้าหลวงจะฝึกฝนทหารตามหัวเมืองขึ้นเป็นหน่วยในบังคับของตน ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีกำลังทหารมาก่อน แม้แต่ในบังคับของเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น แต่ก็เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงที่ทางกรุงเทพฯ ส่งคณะข้าหลวงไปประจำตามหัวเมือง เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้กำลังทางทหารตามสภาพแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ข้าหลวงจึงมีอำนาจควบคุมกำลังทหารจำนวนมากในเขตของตนเองและย่อมจะสามารถสั่งการด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้บรรดาข้าหลวงจึงมีอำนาจเกี่ยวข้องกับการเป็นปรปักษ์กับฝรั่งเศสตามแนวชายแดน (นอร์แมน, 2541: 216)

ในยุคของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ห้า จึงเป็นเวลาที่เชียงของเริ่มกลายเป็น “เมืองชายแดน” ของศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ ในแง่ของการปกครองและเปลี่ยนสถานะจากเมืองที่มี “เจ้าเมือง” เป็นผู้ปกครองมาเป็น “อำเภอแห่งหนึ่ง” โดยมีนายอำเภอเป็นผู้ดูแล พร้อมกันนี้ได้เริ่มมีการตอกย้ำอุดมการณ์ชาตินิยมอยู่เป็นระยะ ๆ ผ่านปฏิบัติการต่าง ๆ ที่อำนาจจากศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ เข้ามาสัมพันธ์กับท้องถิ่นเชียงของในแต่ละช่วงสถานการณ์ ขณะที่ในภาคปฏิบัติระดับชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ทั้งในระดับพื้นที่และผู้คนหลากหลายกลุ่มในจุดต่าง ๆ ของแถบแม่น้ำโขงตอนบนยังคงเกี่ยวข้องในแบบที่เคยเป็นมาและอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านในยุคถัดมา

3. ยุคสงครามคอมมิวนิสต์

สถานการณ์ที่เรียกว่า สงครามคอมมิวนิสต์ มีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ที่ชาวบ้านแถบเชียงของคุ้นเคยในนามของ “สงครามฝรั่งเศส” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดคาบเกี่ยวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง รวพ.ศ.2483-2489 ในช่วงเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่สอง ดุลแห่งอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มหาอำนาจตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลแลนด์ และสหรัฐอเมริกาถูกกองทัพญี่ปุ่นตีแตก ขณะที่ไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ช่วงเวลานั้นไทยได้เสนอให้รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสปรับปรุงเส้นเขตแดนโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นกันอาณาเขต ซึ่งหมายความว่า ฝรั่งเศสต้องคืนดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมด ในที่สุดไทยได้คืนแดนคืนจากฝรั่งเศสบางส่วนและนำมาจัดตั้งจังหวัดล้านช้าง ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามแขวงไซบงของลาวในปัจจุบัน จังหวัดจำปาศักดิ์ พิบูลสงครามและพระตะบอง (สุวิทย์, 2543: 286-288)

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศมีผลในทางปฏิบัติต่อพื้นที่บริเวณที่เรียกว่าเป็นชายแดนเชียงของด้วย ชาวลื้อในแถบเชียงของบางกลุ่มยังจำได้ว่า พวกเขาอพยพมาจากบ้านน้ำเก็ง ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ตรงข้ามกับหมู่บ้านดอนที่ในอำเภอเชียงของ สาเหตุที่อพยพเนื่องจากมีทหารไทยไปเผาบ้านของพวกเขาในฝั่งลาว ทำให้ชาวบ้านหลายกลุ่มที่เคยอาศัยอยู่ในฝั่งลาวอพยพหนีสงครามมาอยู่ในฝั่งเชียงของ

ดังนั้นช่วงเวลาของปีพ.ศ.2483-2488 ก่อนที่ญี่ปุ่นจะแพ้สงครามโลกครั้งที่สอง อาณาบริเวณของความเป็นเมืองชายแดนของเชียงของจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้มีการอพยพผู้คนระหว่างสองฝั่งโขงและนับเป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งที่นำมาสู่การตัดสินใจในการจัดตั้งถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อย่างถาวรมากขึ้น ก่อนหน้าเหตุการณ์สงครามฝรั่งเศส การอพยพโยกย้ายบ้านเรือนระหว่างสองฝั่งโขงเป็นปรากฏการณ์ปกติที่ชาวบ้านในแถบนั้นปฏิบัติมาเป็นเวลานาน ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ติดตามมาอยู่กับญาติพี่น้อง หรือการมาทำไร่ยาสูบซึ่งมีทั้งการข้ามมาทำสวนยาสูบในฝั่งไทยและการข้ามไปทำสวนในฝั่งลาว ยกตัวอย่างเช่น แม่เฒ่าอ่อนแก้ว แห่งบ้านห้วยทรายในฝั่งลาว ปัจจุบันอายุ 75 ปี แม่เฒ่าจำได้ว่า เมื่อยังเป็นเด็กสาวได้ติดตามพี่ชายมาทำสวนยาสูบที่ ‘เวียงเก่า’ คือ เมืองเชียงแสนในปัจจุบันจนกระทั่งเกิดศึกสงครามจึงย้ายกลับไปยังห้วยทรายถาวร ขณะที่แม่เฒ่าชาวลื้อแห่งบ้านหาดบ้ายจำได้ว่า ช่วงเหตุการณ์สงครามฝรั่งเศส นางอายุราว 8 ขวบ ได้อพยพหนีสงครามมาพร้อมแม่และพี่น้องหลายคน และตั้งบ้านเรือนในฝั่งไทยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

แม่เฒ่าชาวลื้อยังจำได้อย่างดีว่า การหนีสงครามฝรั่งเศสจากลาวมาไทยนั้น ไม่ได้มีเฉพาะชาวลื้อในฝั่งลาวเท่านั้นที่อพยพหนีภัยมาอยู่ในฝั่งไทย ในบรรดาคนเหล่านั้นประกอบไปด้วย คนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาวอีกด้วย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ฝรั่งเศสได้กลับมาปกครองลาวอีกครั้ง ชาวลาวได้ก่อตั้งขบวนการปลดปล่อยลาวหรือแนวลาวยิสรขึ้นในราวปี

พ.ศ.2493 ก่อนหน้านั้นขบวนการฝ่ายซ้ายของลาวได้ดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสอยู่แล้วในหลายพื้นที่ จนกระทั่งขบวนการปลดปล่อยแขวงจำหนือและพงสาลี ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่มีส่วนสนับสนุนให้ขับไล่ฝรั่งเศสออกจากเดียนเบียนฟูในเขตเวียดนามซึ่งเป็นฐานอำนาจที่สำคัญที่สุดของฝรั่งเศสในอินโดจีนในปีพ.ศ.2497

อย่างไรก็ตาม การเมืองในลาวเวลานั้นได้แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ฝ่ายขวามีนายพลภูมิ หน่อสุวรรณค์ ท้ายผุย ชนะนิกร เจ้าบุญอุ้ม ณ จำปาสัก นายพลวังเปา เป็นต้น สำหรับนักการเมืองฝ่ายซ้ายที่มีบทบาทโดดเด่นมาตั้งแต่สมัยต่อสู้กับฝรั่งเศส ได้แก่ เจ้าสุภานุวงศ์ ท่านไกรสร พรหมวิหาร ท่านภูมิ วงศ์วิจิตร เป็นต้น

บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็นในปลายทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2520 แม้ว่าสนามรบได้เกิดขึ้นในลาว แต่ได้ส่งผลกระทบข้างเคียงต่อไทยในหลายด้าน ในมิติทางการเมืองเชียงของในเวลานั้น เปรียบเสมือนเป็นหน้าด่านที่ต้องเผชิญกับการเผยแพร่แนวคิดของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่แผ่ขยายมาตั้งแต่จีน-เวียดนามและลาว เชียงของจึงพยายามทำหน้าที่เป็นแหล่งสนับสนุนกองกำลังฝ่ายขวาซึ่งประกอบด้วยกองกำลังฝ่ายขวาของลาวที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา กองกำลังทหารจีนคณะชาติที่ได้รับการสนับสนุนจากไต้หวัน เพื่อต่อต้านจีนที่เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในพ.ศ.2497 พร้อมกันนี้เชียงของได้กลายเป็นพื้นที่หลบภัยสงครามของกลุ่มคนเหล่านี้

ในมิติทางเศรษฐกิจ เงื่อนไขของสงครามได้กลายเป็นโอกาสทองทางการค้าของกลุ่มผู้ค้าหลายกลุ่ม ทั้งที่เป็นกลุ่มผู้ค้าบนเส้นทางการค้าดั้งเดิม เช่น ชาวลื้อที่เคยเดินทางค้าขายในแถบสิบสองปันนา-ลาวและไทย และผู้ค้าชาวจีนยูนนานหรือที่เรียกกันว่าชาวจีนฮ่อ นอกจากนี้ยังได้มีผู้ค้าที่เป็นชาวจีนที่เดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อไปค้าขายแถบเชียงของตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ซึ่งในกลุ่มหลังนี้ถือเป็นกลุ่มผู้ค้าหน้าใหม่บนพื้นที่ทางการค้าแถบนี้ คำนวล พิชัยยา ปัจจุบันอายุเกือบ 80 ปี เขาเกิดที่เชียงของ แต่คนรุ่นตาเป็นชาวเมืองน่าน ส่วนคนรุ่นยายเป็นลื้อมาจากสิบสองปันนา ที่อพยพมาอยู่เชียงของ ตาของคำนวลนั้นได้รับมอบหมายให้เดินทางมาเชียงของเพื่อปราบปรามเงี้ยว เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกบฏเงี้ยวในเชียงของอยู่ในช่วงปีพ.ศ.2445- 2447 เมื่อขับไล่เงี้ยวออกจากเชียงของ ตาของเขาเลือกอยู่ที่เมืองเชียงของแต่นั้นมา

คำนวลเล่าว่า ชีวิตชาวเชียงของเมื่อราว 50- 70 ปีที่ผ่านมา ผู้คนส่วนใหญ่ทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้กิน และทำสวนยาสูบเป็นรายได้หลักโดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ การค้าขายที่เชียงของในเวลานั้นจะติดต่อกับหลวงพระบาง คนลาวจำนวนหนึ่งเดินทางมาซื้อข้าว

ในแถบเมืองเชียงของ คำนวลจำได้ว่า ในเวลานั้นบริเวณบ้านหาดไคร้มีเตาต้มยาสูบเจ้าของเป็นแขก ชื่อ นายน้อย เทพบิดกาน ส่วนที่บ้านเมืองกาญจน มีเตาต้มเจ้าของได้แก่ เจ้าน้อย

กุศล จิตตางกูร นอกจากนี้ยังมีเตาต้มอีกหลายแห่ง เช่น ที่ บ้านดอน ที่ บ้านปากอิงและบ้านแจม
ป่อง

จากความทรงจำของคนเมืองแห่งบ้านแจมป่องซึ่งเคยเป็นนายสถานีของเตาต้มเล่าว่า ใน
ยุคปลายทศวรรษ 2490 เตาต้มจะจ้างแรงงานชาวขมุราว 40-50 คน นายฮ้อยเป็นผู้รวบรวมชาว
ขมุเดินทางมาจากบ้านปากแบง ในฝั่งลาว การเดินทางมากับนายฮ้อย แรงงานจะถูกหักเงิน
บางส่วนให้แก่นายฮ้อยจนกระทั่งครบหนึ่งปีแรงงานจึงเป็นอิสระสามารถหารายได้ด้วยตนเองโดย
ไม่ต้องถูกหักเงิน

จากการพูดคุยกับคนเมืองที่เคยจ้างแรงงานชาวขมุหรือเคยรับชาวขมุมาทำงานในเตาต้ม
ไม่พบว่า มีชาวขมุที่เคยเป็นแรงงานในช่วงปลายทศวรรษ 2490 อาศัยอยู่ตามชุมชนของชาวขมุใน
แถบเชียงของและเวียงแก่น

ศรีวงศ์ คำมะวงศ์ อดีตกำนันผู้เคยเป็นนายสถานีโรงต้มยาสูบที่แจมป่องและคลุกคลีกับ
ชาวขมุมาในหลายยุคสมัย เขาคาดว่า ชาวขมุในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ที่เคยเดินทางมาเป็น
แรงงานในเตาต้มคงเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดในฝั่งลาวหรือเดินทางไปอยู่ที่อื่น ขณะที่ชาวขมุส่วน
ใหญ่ที่ตั้งชุมชนขมุอยู่ในแถบอำเภอเวียงแก่นและเชียงของในปัจจุบันเป็นชาวขมุคนละกลุ่มที่มา
เป็นแรงงานในยุคก่อน นอกเหนือจากการเป็นแรงงานรับจ้างในเตาต้มยาสูบ เจ้าของร้านค้าชาว
จีนในแถบเชียงของยังจำได้ว่ามีชาวขมุมาเป็นแรงงานตามร้านค้าและบ้านเรือนในแถบตัวเมือง
เชียงของอีกด้วย

จากการพูดคุยกับชาวขมุหลายหมู่บ้านในแถบอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่นพบว่า
ช่วงเวลาที่สำคัญในการข้ามน้ำโขงเพื่อมาทำกินในแถบสองอำเภอตรงกับช่วงสงครามฝรั่งเศสใน
ลาวพ.ศ.2483 – 2486 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่ชาวลื้อบ้านน้ำเก็กในฝั่งลาวอพยพมาตั้งชุมชนอยู่ที่
บ้านดอนที่ และต่อมาจึงย้ายไปตั้งชุมชนที่บ้านหาดบ้าย สำหรับชาวขมุได้อพยพจากฝั่งลาวมาอยู่
ที่บ้านห้วยขานเป็นจุดแรก ซึ่งปัจจุบันบ้านห้วยขาน เป็นกลุ่มบ้านเล็ก ๆ ของชาวขมุอยู่ในเขต
ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จากนั้นจึงได้แยกหมู่บ้านออกไปหลายแห่งในทั้งสองอำเภอ ทั้งนี้ไม่ได้
หมายความว่า ก่อนปีพ.ศ.2483 หรือก่อนช่วงสงครามฝรั่งเศสไม่มีชาวขมุอยู่ในแถบเชียงของและ
เวียงแก่น เนื่องจากการเดินทางข้ามฝั่งโขงระหว่างผู้คนสองฝั่งเป็นวิถีปกติทั้งในกลุ่มคนเมือง ชาว
ขมุและกลุ่มคนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม อดีตกำนันศรีวงศ์แห่งบ้านแจมป่อง จำได้ว่า ในช่วงปีพ.ศ. 2502 – 2503
เขาเป็นคนขับเรือให้ปลัดอำเภอเชียงของมาถ่ายรูปรูปชาวขมุที่บ้านห้วยเอียน-ชุมชนชาวขมุในแถบ
เวียงแก่น และมีการมอบเหรียญให้เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงว่ามาอยู่ในเขตไทยแล้ว เหรียญ
ดังกล่าวมีลักษณะคล้ายเหรียญบาทและมีรูปพระมหากษัตริย์ ขณะที่ในเวลานั้นคนเมืองจำนวน
หนึ่งได้รับบัตรประจำตัวประชาชนแล้ว

ศูนย์กลางการค้าและการแลกเปลี่ยนของเชียงของในเวลานั้นมีชาวจีนเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญ ร้านค้าบางแห่งเปิดกิจการมายาวนานกว่า 60 ปี จากแต่เดิมที่เคยขายอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรือ ปัจจุบันได้ขยายขยายจำหน่ายอุปกรณ์ก่อสร้างและเครื่องมือต่าง ๆ ร้านขายของชำเป็นอีกธุรกิจหนึ่งที่คนจีนมีบทบาทอย่างสำคัญ ตลอดรวมถึงการขายข้าวสารที่นำข้าวมาจากเครือข่ายกลุ่มคนจีนผู้ค้าข้าวในแถบเชียงคำ พะเยาด้วย คนจีนเหล่านี้ประกอบด้วย คนจีนหลายกลุ่ม ได้แก่ จีนกว๋างตุ้ง จีนไหหลำ จีนแคะ จีนแต้จิ๋ว แต่ละกลุ่มต่างมุ่งหน้ามาที่เชียงของด้วยเหตุผลใกล้เคียงกันคือการหาช่องทางทางการค้าขาย⁵ เจ้าของร้านค้าในตลาดเชียงของกล่าวถึงชาวจีนหลากหลายกลุ่มที่ทำการค้าในตลาดว่า “คนจีนแถวนี้ เขาก็อาศัยคนพื้นเมืองทำมาหากิน ทำการค้าลูกเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง”

อาจกล่าวได้ว่า ผู้คนหลากหลายกลุ่มในแถบเชียงของที่อยู่อาศัย 70 ปีขึ้นไปมีความทรงจำที่เด่นชัดในยุคลสมัยนี้ เชียงของเวลานั้นเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลและเรียกได้ว่าทุรกันดารโดยเฉพาะในสายตาของคนเดินทางมาจากกรุงเทพฯ ช่วงก่อนทศวรรษ 2500 การเดินทางมายังเชียงของไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เพิ่ม สิทธิสมบัติ ข้าราชการบำนาญชาวเชียงของวัย 78 ปี เล่าว่า การเดินทางจากเชียงของไปยังเชียงแสนในช่วงแรกเป็นเรือต้องใช้เวลาถือนานถึง 8 ชั่วโมง เนื่องจากทวนกระแสน้ำ ต่อมาเมื่อมีเรือยนต์ก็ย่นระยะเวลาลง นอกจากนี้ยังสามารถใช้ทางเดินเท้าและทางเกวียนต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2510 ถนนสายเชียงของ-อำเภอกะเทิง – เชียงราย ซึ่งเป็นถนนสายความมั่นคงที่สร้างในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นการเพิ่มเส้นทางการคมนาคมระหว่างเชียงของและเชียงราย

ราษฎรอาวุโสชาวเชียงของที่มีอายุกว่า 70 ปี ยังจำข้อสอบของนักเรียนชั้นประถมในเชียงของเวลานั้นได้ว่า เชียงของคือ “อำเภอชายแดนของประเทศไทย” ที่มี “แม่น้ำโขง” เป็นเส้นกั้นอาณาเขตระหว่างไทยและลาว แต่กระนั้น “ความเป็นชายแดน” ที่มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขตก็ยังเป็นเรื่องที่เป็นนามธรรมและมีผลในทางปฏิบัติต่อชีวิตประจำของผู้คนเป็นครั้งเป็นคราวเท่านั้น นอกจากนี้ความแตกต่างในแง่ของ “ความเป็นชาติไทย” หรือ “ความเป็นชาติลาว” ไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึง

ภายใต้กรอบความคิดของการสร้างความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ แม่น้ำโขงมีความหมายในฐานะ “เส้นกั้นอาณาเขตระหว่างประเทศ” แต่สำหรับชาวบ้านแถบเชียงของในเวลานั้น แม่น้ำโขงหมายถึง 1.แหล่งจับปลาและไก่ 2.แหล่งน้ำ 3.เส้นทางคมนาคม และ 4.การใช้แม่น้ำในเทศกาลต่าง

⁵ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการค้าจะนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 4 ด้วยเรื่องการค้า

ๆ รวมถึงการท่องเที่ยว เช่น การห่อข้าวไปกินตามเกาะแก่งดอนต่าง ๆ ในแม่น้ำ การแข่งเรือ และ เทศกาลสงกรานต์ เป็นต้น

ดังนั้นวิถีชีวิตของคนสองฟากฝั่งโขงส่วนหนึ่งยังคงไปมาหาสู่กันตามปกติ จนกระทั่งในช่วง กลางทศวรรษ 2510 ความตึงเครียดของสงครามคอมมิวนิสต์เริ่มมีความชัดเจนมากขึ้นในพื้นที่ จนกระทั่งในช่วงพ.ศ.2518 ความเป็นชายแดนโดยเฉพาะในแถบศูนย์กลางของเชียงของและห้วยทรายได้ถูกสถาปนาอย่างเข้มข้นมากขึ้น ขณะที่พื้นที่บริเวณรอบนอกของอำเภอเชียงของ กลายเป็น “พื้นที่สีชมพู” ที่ทางการของไทยส่งเจ้าหน้าที่นอกเครื่องแบบมาเพื่อสืบข้อมูลด้านความ มั่นคงแห่งชาติและต่อมาได้มีการสร้างถนนสายความมั่นคงตลอดแนวชายแดนแถบอำเภอเวียง แก่นในปัจจุบัน

ช่วงการปิดพรมแดนไทย-ลาว ช่วงระหว่างปีพ.ศ.2518-2532 อาจกล่าวได้ว่า ในแง่ของ การเมืองระหว่างประเทศมีการตอกย้ำความแตกต่างระหว่างความเป็นชาติไทยและชาตินิยมที่ ชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข ตลอดจนวัฒนธรรมการบริโภค ทำให้ภาพลักษณ์ของไทยกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ความทันสมัย” โดยเปรียบเทียบกับลาว และสิ่งเหล่านี้ถูกทำให้เห็นชัดเจนมากขึ้นในยุคต่อมาเมื่อเปิดพรมแดน ระหว่างประเทศในช่วงต้นทศวรรษ 2530

4. ยุคการค้าเสรีสู่สีเหลี่ยมเศรษฐกิจ

ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ตรงกับรัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณซึ่งมีนโยบายเปลี่ยน สนามรบเป็นสนามการค้า เชียงของในฐานะพื้นที่ชายแดนเริ่มมีฐานะเป็นพื้นที่พิเศษ ทั้งในแง่ของ เศรษฐกิจการค้าและการท่องเที่ยว การขยายตัวทางการค้าและการลงทุนเกิดขึ้นในรูปแบบของการ ลงทุนระหว่างประเทศ เช่น การลงทุนทำเหมืองถ่านหินของบริษัทไทยในฝั่งลาว เป็นต้น นอกจากนี้ นโยบายการพัฒนาสีเหลี่ยมเศรษฐกิจระดับอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนยังคงค่อย ๆ ก่อตัวและ เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2540 ยกตัวอย่างรูปธรรม ได้แก่ การสร้างถนนจากจีน ยูนนานมาสู่แขวงหลวงน้ำทาและห้วยทรายในฝั่งลาวและมีโครงการสร้างสะพานไทย-ลาวที่อำเภอ เชียงของ การเดินเรือสินค้าจากท่าเรือจิงหนงของจีนมายังอำเภอเชียงแสนในประเทศไทย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างท่าเรือสองแห่งในจังหวัดเชียงรายได้แก่ ท่าเรือที่อำเภอเชียงของ และ ท่าเรือที่อำเภอเชียงแสน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาสีเหลี่ยมเศรษฐกิจในส่วนของประเทศ ไทย

การเปลี่ยนแปลงในด้านการพัฒนาระดับภูมิภาคในด้านหนึ่งเป็นเงื่อนไขให้เครือข่าย ความสัมพันธ์ที่เคยดำรงอยู่ได้สานต่อสายสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง เช่น เครือข่ายความสัมพันธ์ ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ โดยเครือข่ายเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้ในพื้นที่ทางการค้า

และการท่องเที่ยว ด้วยเหตุนี้เชียงของจึงกลายเป็นเมืองชายแดนที่มีความซับซ้อนของความสัมพันธ์อย่างหลากหลาย

1. ในมิติทางการเมืองระหว่างประเทศไทย-ลาว เชียงของเป็นเมืองชายแดนที่ความเป็นรัฐชาติไทยถูกสถาปนาให้เห็นอย่างเด่นชัดผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงานราชการ เช่น ด้านตรวจคนเข้าเมือง ด้านศุลกากร เพื่อเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงอธิปไตยเหนือดินแดน ตลอดจนสิทธิความเป็นพลเมืองภายใต้รัฐชาติไทยหรือรัฐชาติลาว

2. มิติทางเศรษฐกิจ เชียงของมีสถานะเป็นเมืองการค้าชายแดน ที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภค โดยประชาชนในฝั่งลาวเดินทางมายังเชียงของเพื่อสั่งซื้อสินค้ากลับไปยังประเทศของตน แม้เชียงของจะเป็นพื้นที่ที่ถูกบรรจุในนโยบายพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจแต่ในทางปฏิบัติยังไม่มีมีการเตรียมการรองรับตอบทาบดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม นอกเหนือจากการสร้างท่าเรือเชียงของที่ถือว่ายังไม่ประสบความสำเร็จแม้กระทั่งในแง่ของการมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายของท่าเรือแห่งนี้ ดังนั้นในแง่ทางเศรษฐกิจเชียงของจึงยังคงสถานะของความเป็นเมืองการค้าชายแดนมากกว่าการเป็นเมืองท่าในระดับภูมิภาค

3. มิติการพัฒนาสาธารณูปโภคและความทันสมัย การปิดพรมแดนระหว่างประเทศในช่วงปี 2518-2532 แม้เชียงของจะเป็นอำเภอชายแดนของประเทศไทย แต่การพัฒนาสาธารณูปโภคในฝั่งเชียงของโดยเปรียบเทียบกับเมืองในฝั่งลาวมีความแตกต่างกันมาก จากแต่เดิมในช่วงต้นทศวรรษ 2500-2510 ชาวบ้านในฝั่งเชียงของยังคงไปมาหาสู่ยังฝั่งห้วยทรายเพื่อใช้บริการโรงพยาบาลห้วยทรายซึ่งได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสและอเมริกา เช่นเดียวกับการจ้างงาน ตลอดจนการบริโภคสินค้าทันสมัยจากตะวันตก เช่น ผ้ามองตากู บุหรี่ เป็นต้น แต่ในสภาพปัจจุบันสิ่งที่เรียกว่า ความทันสมัยและการพัฒนาทั้งหมดเกิดขึ้นภายใต้อาณาบริเวณของรัฐชาติไทย ดังนั้น ความเป็นชาติไทย จึงมีนัยยะที่แฝงเร้นไม่เฉพาะในแง่ทางการเมืองระหว่างประเทศเท่านั้น แต่แฝงไว้ด้วยความหมายของความเหนือกว่าในแง่ความทันสมัยและการพัฒนา ขณะที่รัฐชาติลาวมีนัยยะของความล้าหลัง หรือความด้อยพัฒนาโดยเปรียบเทียบกับไทย ซึ่งเงื่อนไขของการพัฒนาที่แตกต่างกันนี้นำมาสู่การสร้าง ความแตกต่างภายในชาติพันธุ์เดียวกันด้วย

ด้วยเหตุนี้เอง ความเป็นลาว หรือความเป็นไทยที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ได้กลายเป็นพรมแดนอีกชุดหนึ่งนอกเหนือจากการสร้างพรมแดนของมิติการเมืองระหว่างประเทศ โดยพรมแดนของความเป็นรัฐได้ซ้อนทับบนพรมแดนของความเป็นชาติพันธุ์ เช่น ความเป็นลื้อลาว ความเป็นลื้อไทย หรือลื้อจีน เป็นต้น

4. มิติการท่องเที่ยว สถานะของเมืองเชียงของที่สำคัญอีกสถานะหนึ่งได้แก่ การเป็นเมืองท่องเที่ยว ความเป็นเมืองท่องเที่ยวเพิ่งจะเกิดขึ้นในช่วงเปิดพรมแดนในช่วงทศวรรษ 2530 ความเป็นเมืองชายแดนที่มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศ ได้ทำให้เชียงของสามารถนำ

"แม่น้ำโขง" มาขายเป็นสินค้าในบริบทของการท่องเที่ยวในอีกรูปแบบหนึ่ง นอกจากนั้นแล้วยังใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำโขงสายเชียงของ-หลวงพระบางมาเป็นจุดขายอีกด้วย ด้วยเงื่อนไขนี้ทำให้ด้านหนึ่งเชียงของมีหน้าที่ในการรักษาพรมแดนของชาติในฐานะเมืองชายแดน ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเปิดชายแดนเพื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยวด้วย

ลักษณะพิเศษของความเป็นเมืองเชียงของในยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจส่งผลให้เชียงของกลายเป็นพื้นที่พิเศษที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์หลากหลายชุดของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งที่นำลักษณะพิเศษมาเป็นเงื่อนไขของโอกาสและหรือในขณะเดียวกันกลุ่มคนต่าง ๆ ได้ตอบโต้ต่อกฎเกณฑ์กติกาต่าง ๆ ที่รัฐชาติไทยสถาปนาอำนาจบนพื้นที่ชายแดนตลอดรวมถึงการสร้างความเป็นชุมชนหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ภายใต้กรอบกติกาของรัฐชาติหรือสร้างผ่านพรมแดนของรัฐชาติ

สรุป

อัตลักษณ์ของเมืองเชียงของในทศวรรษ 2540 เป็นเมืองชายแดนที่อยู่ระหว่างการพัฒนาให้เป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน ขณะที่ภาคเศรษฐกิจของเมืองชายแดนแห่งนี้ส่วนใหญ่ยังคงผูกโยงกับวิถีการค้าและการทำการเกษตรของผู้คนในท้องถิ่น โดยสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับผู้คนข้ามพรมแดนรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝั่งลาว

บริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายในประเทศเพื่อนบ้านหรือระหว่างประเทศนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงในยุคอาณานิคม สู่ ยุคสงครามคอมมิวนิสต์ และยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจได้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งและความร่วมมือซึ่งมีผลกระทบต่อการปรับบทบาทของเมืองชายแดนแห่งนี้อยู่ตลอดเวลา ปฏิบัติการของอำนาจรัฐจากศูนย์กลางที่เข้ามากำหนดบทบาทของเมืองในยุคสมัยต่าง ๆ ไม่สามารถแผ่อำนาจมาครอบคลุมบนพื้นที่ชายแดนได้อย่างเบ็ดเสร็จ ส่งผลให้เห็นรอยต่อของเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนหลากหลายกลุ่มยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องแต่มีการเคลื่อนย้ายไปสู่พื้นที่ปะทะสังสรรค์โดยการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นวัฒนธรรมชายแดนยังคงมีทั้งร่องรอยของเครือข่ายความสัมพันธ์ในแบบเดิมที่มีความต่อเนื่อง ขณะเดียวกันก็มีการสร้างรูปแบบตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่

บทที่ 3

ชาติพันธุ์: ความสัมพันธ์ภายในและข้ามกลุ่ม

ยามเย็นของวัน ผู้คนทยอยเดินทางกลับจากไร่ จะเห็นได้จากภาพสองข้างถนนสายเชียงแสนสู่เชียงของ บางกลุ่มสะพายตะกร้าสานใส่พืชน้อยข้างหลัง บางกลุ่มสะพายตะกร้าผลผลิตจากไร่พร้อมเครื่องมือทำการเกษตร บริเวณเส้นทางสายเชียงแสนถึงเชียงของระยะทางเกือบ 50 กิโลเมตรมีหมู่บ้านตั้งอยู่เรียงรายติดถนน เมื่อผ่านไปยังหมู่บ้านบางแห่งจะพบกลุ่มชาวบ้านแต่งกายในชุดประจำของชาวม้ง ขณะที่หมู่บ้านอื่น ๆ ส่วนใหญ่แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสำเร็จรูปทั่วไป ยิ่งใกล้เข้าไปในบริเวณเขตเมืองเชียงของ ความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนที่มองดูจากภายนอกจะลดน้อยลง ใครเลยจะรู้ว่าในเมืองชายแดนแห่งนี้มีกลุ่มชาติพันธุ์อยู่อย่างน้อยถึง 9 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ คนเมือง ชาวลื้อ ชาวม้ง ชาวอาข่า ชาวขมุ ชาวลาว ชาวมูเซอร์ ชาวจีนและชาวจีนฮ่อหรือชาวจีนยูนนาน

หากพิจารณาจากการสร้างชุมชนของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มโดยใช้เขตเมืองเชียงของเป็นศูนย์กลางพบว่า บริเวณตัวเมืองเชียงของซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้า และเป็นที่ตั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ นั้นเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนจีนตามตลาดร้านรวงต่าง ๆ กลุ่มคนเมืองหรือคนยวนสำหรับบริเวณชายขอบทางทิศตะวันตกของเขตเมืองเชียงของ มีการตั้งชุมชนเล็ก ๆ ของกลุ่มชาวลาว ซึ่งนับเป็นชุมชนชาวลาวที่อยู่ใกล้เขตเมืองเชียงของมากที่สุด ทั้งนี้ไม่นับรวมถึงชาวลาวที่อยู่ปะปนกับกลุ่มคนต่าง ๆ ไม่ห่างไกลจากบริเวณชายขอบของตัวเมืองเชียงของยังมีชาวจีนยูนนานตั้งบ้านเรือนแทรกตัวอยู่ปะปนกับคนเมือง ขณะที่ในแถบรอบนอกตัวเมืองเชียงของ ซึ่งเป็นบริเวณที่เริ่มทำการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าวและพืชไร่อื่น ๆ รวมทั้งสวนผลไม้พบว่าเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวลื้อห้วยเม็งที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำห้วยเม็ง ขณะที่ลื้อศรีดอนไชยอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำอิง ระหว่างหมู่บ้านลื้อห้วยเม็งยังมีหมู่บ้านชาวขมุปะปนอยู่ด้วย โดยส่วนใหญ่หมู่บ้านชาวลื้อและชาวขมุจะตั้งอยู่ติดถนน ขณะที่ในแถบภูเขาจะเป็นชุมชนของชาวม้ง ชาวเย้า มูเซอร์ นอกจากนี้หมู่บ้านบางแห่งมีการอยู่อย่างปะปนระหว่างชาวม้ง เย้า ขมุ ละเมด และคนเมือง สำหรับหมู่บ้านในแถบริมน้ำโขงมีทั้งชาวลื้อหาดบ้าย และหมู่บ้านคนเมือง ทางทิศตะวันออกของเชียงของติดต่อกับอำเภอเวียงแก่น ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอเชียงของ จนกระทั่งราวปีพ.ศ. 2540 จึงแยกเป็นอำเภอหนึ่ง กลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบอำเภอเวียงแก่นจึงประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มใกล้เคียงกับอำเภอเชียงของ

ภาพเบื้องต้นเป็นปรากฏการณ์ในการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่ม ดังนั้นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในบริเวณเมืองชายแดนแห่งนี้จึงมีหลากหลายรูปแบบและหลายชุดความสัมพันธ์และภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน การนำเสนอเนื้อหาในบทนี้ต้องการแสดงให้เห็น

การใช้ความเป็นชาติพันธุ์ภายใต้เงื่อนไขและชุดความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน โดยในบทนี้จะเสนอภาพความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ชายแดนเชียงใหม่

1. ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์

ความหมายของการระบุความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นชาติพันธุ์เดียวกันนั้น ตามแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องพรมแดนชาติพันธุ์ ของเฟรดิค บาร์ทซ เสนอว่า พรมแดนชาติพันธุ์ซึ่ง “แยกเขาแยกเรา” (exclusion and inclusion) โดยอาศัยลักษณะทางวัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์กำหนดความเป็นชาติพันธุ์ ดังนั้นการที่คนสองคนต่างระบุว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แสดงว่าในการปฏิสัมพันธ์คนทั้งสองต่าง “เล่นเกมเดียวกัน” แต่หากต่างชาติพันธุ์ก็จะตระหนักว่ามีข้อจำกัดในการปฏิสัมพันธ์ต้องระแวดระวังกันและกลายเป็นพรมแดนในการปฏิสัมพันธ์ (ฉวีวรรณ, 2547:15) จากการศึกษาพบว่า ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ในการสร้างชุมชนทั้งที่เป็นชุมชนทางกายภาพและชุมชนในลักษณะของเครือข่าย ในขณะที่เดียวกันก็มีการจำแนกแยกแยะความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันด้วยโดยอ้างอิงความแตกต่างจากบ้านเกิดเมืองนอนของบรรพชนตลอดจนเส้นทางการอพยพที่นำมาซึ่งความแตกต่างของวิถีปฏิบัติและสำเนียงการพูด

1.1 การสร้างชุมชน

การสร้างชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของพื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ ความหมายของชุมชนในที่นี้เป็นชุมชนทางกายภาพโดยการตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน การสร้างชุมชนเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มและในเวลาต่อมาบางกลุ่มได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านทางการตามกรอบกติกาของรัฐ การสร้างชุมชนทางกายภาพของกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันในแง่หนึ่งเป็นการผลิตซ้ำความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน เช่น การยึดถือในประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามแต่ละกลุ่มมีอำนาจการต่อรองทั้งในระหว่างกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์และอำนาจต่อรองกับรัฐที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์การอพยพและเงื่อนไขทางการเมืองที่แตกต่างกัน ทำให้การสร้างชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์แตกต่างกันไป ในที่นี้จะนำเสนอชุมชนหมู่บ้านของชาวลื้อ ชาวมุ ชาวม้ง และชาวจีนฮ่อ

1. ชุมชนชาวลื้อ

ในแถบเมืองชายแดนเชียงใหม่ของชาวลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนมากเป็นอันดับสองรองจากคนเมือง การอยู่รวมกลุ่มเป็นหมู่บ้านของชาวลื้อมีประวัติความเป็นมาพร้อม ๆ กับกลุ่มคนเมืองนับตั้งแต่การอพยพมาจากเมืองน่านในยุคการปกครองแบบเจ้าเมือง ในปัจจุบันพบว่า ชาวลื้อยังรวมกลุ่มอย่างเหนียวแน่นเป็นชุมชนชาวลื้อสามชุมชนด้วยกัน ได้แก่ ชุมชนชาวลื้อศรีดอนชัย

ชุมชนชาวลื้อห้วยเม็ง และชาวลื้อหาดบ้าย ในบรรดาทั้งสามชุมชนนับได้ว่า ชาวลื้อหาดบ้ายเป็นชุมชนล่าสุดที่เพิ่งก่อตั้งในช่วงสงครามฝรั่งเศสลาวกลางทศวรรษ 2480 ขณะที่อีกสองชุมชนก่อตั้งมานานนับศตวรรษ การตั้งชุมชนเริ่มต้นด้วยการรวมกลุ่มอาศัยอยู่ร่วมกันและต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการจากรัฐชาติไทย ในปัจจุบันนี้ชุมชนลื้อแต่ละแห่งต่างยังร่วมกันผลิตข้าวความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันผ่านชนบประเพณี พิธีกรรม ภาษาเพื่อแสดงความเป็นชาวลื้อที่มีประวัติความเป็นมาของกลุ่ม

ชาวลื้อศรีดอนชัย อาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนชาวลื้อที่ใหญ่ที่สุดของอำเภอเชียงของในปัจจุบัน กำนันทองดี วงศ์ชัยและกำนันวงศ์ วงศ์ชัย ได้ร่วมกันบันทึกประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านศรีดอนชัยว่า แต่เดิมชาวลื้อบ้านศรีดอนชัยตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองอุเหนือ แคว้นสิบสองปันนามณฑลยูนนาน ต่อมาการทำมาหากินอึดขัดขัดสนและทนถูกจีนรุกรานไม่ไหว ในปีพ.ศ.2428 จึงได้รวมตัวกันอพยพมาจากเมืองอุเหนือ แคว้นสิบสองปันนา โดยการนำของพญาแก้ว ซึ่งได้อพยพมาพักอยู่ที่ดอยหลักคำเขตแดนจีนต่อประเทศลาวเป็นเวลาหนึ่งปีเศษ จากนั้นจึงข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งน้ำดุกบริเวณบ้านหาดไคร้ และย้ายมาอยู่บ้านใหม่ทั้งหมด ตำบลสถาน และแยกย้ายกันเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ บ้านห้วยเม็ง กลุ่มที่สอง ย้ายกลับไปอยู่ประเทศลาว บริเวณบ้านโป่งและบ้านท่าฟ้า ส่วนกลุ่มที่สาม อพยพไปอยู่บ้านท่าข้าม ตำบลมวงยาย ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2492 จึงเริ่มทยอยอพยพออกมาหาที่ดินทำกินบริเวณบ้านศรีชัยมงคล ตำบลศรีดอนชัย และขยายครอบครัว จนกระทั่งปัจจุบันชาวบ้านในตำบลศรีดอนชัยส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อ และใช้นามสกุลเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ได้แก่ นามสกุล วงศ์ชัย

อดีตกำนันสีวงศ์ วงศ์ชัย อธิบายว่า เนื่องจากในช่วงของการตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ ราวต้นทศวรรษ 2500 ทางอำเภอได้จัดให้มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายชัย และถามว่าจะใช้นามสกุลอะไร คนเฒ่าคนแก่จึงตั้งตามสกุลตามชื่อผู้ใหญ่บ้านว่า "วงศ์ชัย"

ชาวลื้อศรีดอนชัย ซึ่งมีราว 4 หมู่บ้าน ประมาณ 700 หลังคาเรือน พวกเขามีการปกครองภายในเรียกว่า การปกครองแบบไตเฮือน เช่น มีไตเฮือนลำห้วย ไตเฮือนเกีมาะขาม เป็นต้น แต่ละไตเฮือนจะช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ เช่นงานศพ การเก็บเงินในประเพณีต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการทำพิธีไหว้ "เจ้าบ่อ" ปีละ 3 ครั้ง

สีวงศ์ วงศ์ชัย อดีตกำนันแห่งบ้านศรีดอนชัยขยายความว่า "เจ้าบ่อ" หมายถึง บ่อเกลือ ซึ่งเป็นการนับถือมาตั้งแต่ครั้งยังอยู่ที่เมืองอุ การทำพิธีไหว้เจ้าบ่อแต่เดิมในวันที่ทำพิธีกรรมจะห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามหาคัน และห้ามตำข้าว รวมทั้งห้ามเอาของสีเขียวเข้ามาในบ้าน แต่ปัจจุบันก็ปรับตัวไปตามสมัย ไม่เข้มงวดมาก ยกเว้นบริเวณเขตของเจ้าศาลในวันที่ประกอบพิธีกรรมจะห้ามไม่ให้ผู้หญิงและคนต่างบ้านเข้าไปในเขตพื้นที่นั้น ๆ

ในอดีตชุมชนลื้ออยู่กันเฉพาะภายในกลุ่มดังเช่นที่อดีตกำนันสีวงบอกล่าวถึงการแต่งงานภายในกลุ่มลื้อว่า “แต่ก่อนลื้อต้องเอาลื้อ และพ่อแม่จะหามาให้ คนดีที่พ่อแม่จะหามาให้ก็ต้องรู้จักทำงานและรู้จักประเพณี”

วิถีชีวิตชาวลื้อแห่งบ้านศรีดอนชัยโดยส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตร ได้แก่ การทำสวนพริก ปลูกข้าวโพด และทำสวนส้ม นอกจากนี้ยังทำอาชีพทอผ้า ผ้าทอลื้อบ้านศรีดอนชัยได้รับการสนับสนุนในการตั้งกลุ่มสตรีทอผ้ามาตั้งแต่พ.ศ. 2534 ขณะที่ชาวลื้อรุ่นหนุ่มสาวจำนวนไม่น้อยออกไปหางานข้างนอก การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเกิดพร้อมกันหลายด้าน แต่สำหรับชาวลื้อในวัย 50 ปีขึ้นไปยังคงผูกพันกับวิถีชีวิตในแบบดั้งเดิมอยู่ไม่น้อย

ช่วงปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 ผู้ศึกษาได้มีโอกาสพูดคุยกับชายชาวลื้อวัยกว่า 60 ปีขึ้นไปจำนวน 4 คน พวกเขา รวมกลุ่มกันไปจับปลาบริเวณลำน้ำอิงเป็นประจำทุกเช้าและเย็น คนรุ่นปู่แห่งบ้านศรีดอนชัยสะท้อนว่า สำหรับคนลื้อที่มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไป คนรุ่นนี้ไม่ได้เป็นแรงงานหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว ปล่อยให้ทำหน้าที่ของคนรุ่นหนุ่มสาวดังเช่นที่เขาเคยปฏิบัติกันมา คนในรุ่นปู่ตายายจึงทำหน้าที่ในการปลูกผัก เก็บหาอาหาร รวมไปถึงการจับปลาเพื่อมาเป็นอาหารในชีวิตประจำวันเสียมากกว่า หากเหลือพอกินในครอบครัวจึงจำหน่ายไปยังครัวเรือนอื่น ๆ แต่ไม่ได้หมายความว่าคนรุ่นปู่ตายายหยุดทำกิจกรรมอื่น ๆ พวกเขา ยังคงไปรดน้ำในสวนผลไม้หรือทำงานอื่น ๆ ที่เป็นการกีดหน้าหน้าที่ของครอบครัว ความขยันขันแข็ง มัธยัสถ์และอดออมเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นของชาวลื้อในสายตาคนต่างกลุ่มที่สัมพันธ์กับชาวลื้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้เงื่อนไขที่ชาวลื้อเป็นผู้บุกเบิกนาที่บริเวณทุ่งสามหมอนเมื่อราวปลายทศวรรษ 2490 หลังจากที่พวกเขาย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านศรีดอนชัย ชาวลื้อจึงเป็นเจ้าของที่นาส่วนใหญ่บริเวณทุ่งสามหมอน ผืนนาที่ใหญ่ที่สุดในเขตเชียงของปัจจุบัน

ลื้อห้วยเม็ง กลุ่มชาวลื้อห้วยเม็งเป็นกลุ่มที่ตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการมายาวนานที่สุด นับตั้งแต่แยกกลุ่มมาจากบ้านใหม่ทั้งหมดมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2430 ชาวลื้อบ้านห้วยเม็งส่วนใหญ่จึงเป็นชาวลื้อที่เกิดที่บ้านห้วยเม็ง แม้ชาวลื้อห้วยเม็งเมื่อกว่าร้อยปีก่อนจะใช้เส้นทางอพยพมาเส้นทางเดียวกับบรรพชนของชาวลื้อบ้านศรีดอนชัยในปัจจุบันคือแถบเมืองอุ สิบสองปันนา แต่ชาวลื้อทั้งสองกลุ่มต่างก็เห็นว่า มีความต่างกลุ่มกัน สำเนียงของภาษาลื้อเป็นความแตกต่างที่แยกแยะกลุ่มระหว่างบรรพชนของชาวลื้อห้วยเม็งและชาวลื้อศรีดอนชัย

หากนามสกุล “วงศ์ชัย” คือตระกูลส่วนใหญ่ของชาวลื้อศรีดอนชัย นามสกุล “จันติะคาด” และนามสกุล “หงษ์คำ” จะเป็นนามสกุลส่วนใหญ่ของชาวลื้อในแถบบ้านห้วยเม็ง โดยผู้ใหญ่บ้านคนแรกแห่งบ้านห้วยเม็งชื่อ พระยาจัน ผู้เป็นต้นตระกูลหงษ์คำ ขณะที่พ่อเฒ่าใหม่ชัยวันนะ เป็นต้นตระกูลจันติะคาด แต่แล้วทั้งสองตระกูลต่างก็มาสัมพันธ์กันผ่านการแต่งงาน

สีลา จันตะคาด แห่งบ้านห้วยเม็ง ปัจจุบันเขาอายุ 72 ปี สีลาบอกเล่าเรื่องราวในอดีตหลายสิบปีของคนรุ่นปู่ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างชาวลื้อห้วยเม็งและเจ้าเมืองเชียงของ

“เมื่อก่อนเจ้าหลวงเชียงของสนิทกับลื้อ ลื้อห้วยเม็งมีคนเก่งคนหนึ่งคือ พ่อพระยาจัน เจ้าเมืองเขาจะยกให้พ่อพระยาจันเป็นนายอำเภอ แต่แกไม่เอาเพราะว่าแกสูบฝิ่น อายุคนอื่น ก็เลยไม่เป็นนายอำเภอ”

ความสัมพันธ์ของชาวลื้อแห่งบ้านห้วยเม็งกับเจ้าเมืองเชียงของจากความทรงจำของพ่อสีลา แสดงถึงความใกล้ชิดกับศูนย์กลางของอำนาจที่มีมานานหลายทศวรรษ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อโอกาสในการเข้าถึงที่ดินและทรัพยากรอื่น ๆ ของชาวลื้อห้วยเม็งในกลุ่มที่เป็นระดับนำของในอดีตเช่น โอกาสในการร่วมลงทุนกิจการเตาต้มยาสูบ ซึ่งถือเป็นธุรกิจที่สำคัญมาหลายยุค และโอกาสในการเข้าถึงที่นาซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงความมั่นคงในวิถีชีวิตของชาวลื้อ

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขสำคัญอันนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงสถานะทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของชาวลื้อโดยส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านห้วยเม็ง ได้แก่ การทำสวนส้มในช่วงปีพ.ศ. 2506 บุคคลสำคัญที่ชาวลื้อห้วยเม็งต่างจดจำกันได้ว่าเป็นผู้นำการทำสวนส้มในแถบเชียงของมาจนถึงทุกวันนี้ ได้แก่ ตาน จันตะคาด วัย 76 ปี ผู้ได้รับรางวัลเกษตรกรดีเด่นจากจังหวัดเชียงราย พ่อเฒ่าตานเล่าว่า เขาได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับการปลูกส้มที่จังหวัดน่าน เมื่อราวปีพ.ศ. 2506 เขาลงเรือจากห้วยเม็งไปที่เชียงแสน และนั่งรถเข้าไปยังเชียงราย จากนั้นจึงนอนค้างที่เชียงรายหนึ่งคืน และต่อรถไปยังจังหวัดน่าน เขาซื้อต้นส้มมาจากคนเมืองมาปลูกเป็นครั้งแรก

พ่อเฒ่าตานรอระยะเวลาหนึ่งปี ในราวปีพ.ศ.2511 ต้นส้มเริ่มให้ผลผลิตและสามารถนำออกไปขายที่ตลาดเชียงของได้ จากนั้นอีกราว 3-4 ปี คือในราวพ.ศ. 2515 ชาวลื้อห้วยเม็งต่างทยอยหันมาปลูกส้มกันมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งส้มห้วยเม็งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของอำเภอเชียงของ

เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่อยู่ใกล้ลำน้ำห้วยเม็งและอยู่ใกล้ป่า ทำให้ดินดำน้ำชุ่มเหมาะแก่การทำสวนผลไม้เป็นอย่างยิ่ง สวนส้มกลายเป็นพื้นที่สะสมทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ แม้ที่นาซึ่งถือเป็นปัจจัยการผลิตและสัญลักษณ์แสดงฐานะที่สำคัญของชาวลื้อ พวกเขาก็ยังเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินโดยมีเป้าหมายอยู่ที่กำไรเป็นกอบเป็นกำ

ชาวลื้อห้วยเม็งค่อย ๆ สะสมทุนรอนจากการค้ามาเป็นเวลาไม่ต่ำกว่ายี่สิบปี ในช่วงปลายปีราวเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ชาวเชียงของต่างจดจำได้ว่า ปลายทศวรรษ 2520 ถึง ต้นทศวรรษ 2530 มีรถบรรทุกสิบล้อนับไม่ถ้วนผ่านตัวเมืองเชียงของมุ่งตรงไปที่หมู่บ้านห้วยเม็งเพื่อรับซื้อส้ม ส้มห้วยเม็งจึงกลายเป็นตำนานแห่งส้มในแถบเมืองเชียงของ และเป็นสินค้าส่งออกไปถึงหาดใหญ่ และข้ามพรมแดนไปยังมาเลเซียติดต่อกันนานนับทศวรรษ

ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวลื้อห้วยเม้งเริ่มก่อร่างสร้างตัวขึ้นอย่างเห็นเด่นชัด ที่นาที่เคยทำเปลี่ยนไปเป็นสวนส้ม แต่พวกเขาก็ไม่เคยลืมความหมายของผืนนา ชาวลื้อรุ่นบุกเบิกสวนส้มสะสมเงินและนำไปซื้อที่นาจากคนเมือง และให้คนเมืองเช่าทำนาต่อไป เนื่องจากชาวลื้อห้วยเม้งหันมาทุ่มเทให้กับการทำสวนผลไม้ซึ่งต้องเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดจนกระทั่งไม่มีเวลาสำหรับกิจกรรมอื่นใด ขณะที่คนเมืองต่างรับรู้ถึงฐานะทางเศรษฐกิจของชาวลื้อห้วยเม้งผ่านการเปลี่ยนมือที่แสดงสิทธิในความเป็นเจ้าของที่นาแถบทุ่งหลวงและทุ่งทราย

แต่แล้วราวปี 2537 เริ่มมีเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึง พวกเขาเรียกว่า "สวนส้มยุบ" ต้นส้มแสนรักหมดอายุลงอย่างฉับพลัน ส้มนับร้อย ๆ พัน ๆ ต้นของพวกเขาค่อย ๆ ทอยยเป็นสีเหลืองแห้งกรอบยืนตายคาต้นไปต่อหน้าต่อตา ไม่มีอะไรหยุดยั้งอายุขัยของต้นส้มได้ ผืนดินเดิมหมดสภาพลง

ชาวลื้อห้วยเม้งตกอกตกใจกันไม่น้อย แต่ชีวิตไม่เคยสิ้นหวัง พวกเขาเดินทางหาที่ดินใหม่สำหรับปลูกส้มต่อไป ยิ่งนับวันยิ่งไกลออกไปจากต่างหมู่บ้านเป็นต่างอำเภอ พวกเขาเช่าที่ดินจากกลุ่มชนทุกกลุ่มไม่ว่าจะเป็นชาวลื้อต่างหมู่บ้าน ชาวมังบนดอย ตลอดจนคนเมืองต่างอำเภอ สวนส้มของชาวลื้อห้วยเม้งจึงไปปรากฏอยู่ตามอำเภอเวียงแก่น อำเภอพญาเม็งราย อำเภอเชียงแสน อำเภอแม่สาย และอีกหลายต่อหลายแห่ง ขณะเดียวกันพื้นที่สวนส้มบริเวณใกล้หมู่บ้านได้ถูกแทนที่ด้วยผลไม้ชนิดอื่น ๆ

ที่หมู่บ้านห้วยเม้งมีบ้านหลังใหญ่ราวศตวรรษกว่า 10 หลังชนิดที่ไม่คาดว่าจะพบเห็นในหมู่บ้านเล็ก ๆ ริมชายแดน บ้านเรือนส่วนใหญ่ถูกปิดอย่างเงียบเขียบตั้งแต่เช้ามืดจนถึงย่ำค่ำ บางครั้งปิดบ้านทิ้งไว้หลายคืน เวลาทั้งชีวิตถูกทุ่มเทให้กับต้นส้มและสวนผลไม้หลากหลายชนิด อาจไม่ใช่ทุกครัวเรือนที่มีฐานะร่ำรวยเหมือนกันหมด แต่ภาพตัวแทนของชาวลื้อห้วยเม้งคือเกษตรกรที่ทำสวนผลไม้ คนลื้อส่วนใหญ่ในหมู่บ้านมีภารกิจต้องดูแลงานต่าง ๆ ในไร่ในสวนตลอดทั้งปี จึงมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นแรงงานรับจ้าง ด้วยเหตุนี้ชาวลื้อห้วยเม้งจึงอาศัยชาวขมุ ซึ่งอยู่หมู่บ้านใกล้เคียงเป็นแรงงานรับจ้างเพื่อช่วยทำงานที่เกินกำลัง

แม้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่การหันมาทุ่มเททำสวนผลไม้จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ ของพวกเขา แต่การจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชนยังสะท้อนประเพณีของชาวลื้อ เช่น การตั้งกลุ่มหมู่บ้านเดียวกัน เครือข่ายของชาวลื้อในหมู่บ้านห้วยเม้งมีอยู่ 5 เครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายบ้านดี บ้านเก้าขาม บ้านกลาง บ้านน้ำห้วย และเหือนนาย โดยมีผีเมืองหรือเทวดาบ้านเป็นผู้เชื่อมโยงเครือขையนั้น การนับถือผีบ้านเช่นนี้จะติดตัวมาตั้งแต่เกิด และเมื่อมีการแต่งงานข้ามกลุ่มหรือข้ามเครือข่ายก็ยังคงเลี้ยงผีทั้งที่เป็นผีบ้านเดิมและผีบ้านใหม่ที่ไปอยู่

ลื้อหาดบ้าย การตั้งชุมชนลื้อหาดบ้ายเริ่มในช่วงกลางทศวรรษ 2480 ชาวลื้อส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านน้ำเก็กเก่าในช่วงสงครามฝรั่งเศส ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชาวลื้ออาศัยอยู่

ร่วมกับคนเมืองบริเวณบ้านดอนที่ แต่ต่อมาจึงย้ายมาตั้งหมู่บ้านเฉพาะชาวลื้อด้วยกัน ปัจจุบัน บ้านหาดบ้ายเป็นชุมชนชาวลื้อที่อยู่ติดริมน้ำโขง และมีการรวมกลุ่มในการตั้งศูนย์ทอผ้าลื้อ

แดง ธรรมวงศ์ พ่อหลวงแห่งบ้านหาดบ้ายแยกแยะชาวลื้อในหมู่บ้านออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนลื้อที่อพยพมาจากบ้านน้ำแก้งสมัยสงครามฝรั่งเศส และคนลื้อกลุ่มที่หนีสงครามจาก ลาวในยุคปลดปล่อย ซึ่งทั้งสองกลุ่มล้วนแต่เคยอยู่ที่บ้านน้ำแก้งมาก่อนทั้งสิ้น ในปัจจุบันชาวลื้อ แห่งบ้านหาดบ้ายยังคงนับถือศาลเจ้าพ่อเดียวไก่แจ้ โดยจะมีพิธีเลี้ยงผีของชุมชนในช่วงแรม 7 ค่ำ เดือน 8 ซึ่งเป็นประเพณีเดียวกับที่เคยปฏิบัติเมื่อครั้งบรรพชนอยู่ที่บ้านน้ำแก้ง และปัจจุบันที่บ้าน น้ำแก้งในฝั่งลาวทำพิธีไหว้ผีในวันเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลื้อสองฝั่งโขงจึงเป็น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้นและคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี แต่โอกาสในการปะทะสังสรรค์ ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของการประกาศความเป็นพรมแดนรัฐชาติของหน่วยงานรัฐในแถบบ้านหาด บ้ายในแต่ละสถานการณ์

ชุมชนชาวลื้อบ้านหาดบ้ายมีลักษณะใกล้เคียงกับชุมชนลื้ออื่น ๆ คือมักจะรวมกลุ่มอยู่กัน เฉพาะชาวลื้อ พ่อหลวงแดงเล่าถึงเรื่องนี้ว่า “เมื่อก่อนลื้อจะแต่งงานกับลื้ออย่างเดียว ยิ่งหมู่บ้าน หาดบ้ายอยู่ห่างจากเชียงของและการสัญจรก็ไม่สะดวก เวลาจะไปเชียงแสนหรือเชียงของก็ไปทาง เรือ ผมยังจำได้ว่าเมื่อปีพ.ศ.2509 ตอนนั้นเกิดน้ำท่วมใหญ่ นายอำเภอมาแจกของให้แก่ชาวบ้าน ยังแนะนำเลยว่า ให้คนลื้อไปสังคมกับคนต่างบ้านด้วย เช่นไปแต่งงานกัน ตอนหลังหนทางสะดวก ขึ้นก็มีคนลื้อไปแต่งงานกับคนเมืองที่บ้านดอนที่ มีครูที่โรงเรียนหาดบ้ายแต่งงานกับคนลื้อใน หมู่บ้าน ก็เลยมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไป”

วิถีชีวิตของชาวลื้อบ้านหาดบ้ายผูกพันกับการทำการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าวโพด พืช เศรษฐกิจอันดับหนึ่งของหมู่บ้าน รองลงมาได้แก่การทำสวนถั่วแขก การทำสวนผักกาดเขียว และ การทำสวนยาสูบ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่เก่าแก่ยาวนาน นอกจากนี้หมู่บ้านหาดบ้ายยังมีชื่อเสียงใน เรื่องการทอผ้า

อาจกล่าวได้ว่าความเป็นไทลื้อในเชิงสัญลักษณ์ยังปรากฏให้เห็นจากภาพรวมของชีวิต ความเป็นอยู่ในบ้านหาดบ้าย เช่น หญิงชราชาวลื้อกลุ่มหนึ่งยังคงใช้ผ้าโพกศีรษะแบบที่เรียกว่า “เคียนหัว” ภาพตัวแทนทางวัฒนธรรมชาวลื้อ เช่น ข้าวซอยไทลื้อ หรือผ้าทอไทลื้อ ยังสามารถที่จะ นำมาแบ่งปันให้นักท่องเที่ยวหรือคนต่างกลุ่มได้ร่วมบริโภคหรือสื่อสารความเป็นลื้อกับคนอื่นได้ ด้วย แต่กระนั้นก็ยังคงลักษณะของความเป็นลื้อบ้านหาดบ้าย

ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของผ้าทอไทลื้อ อันที่จริงหญิงชาวลื้อจะทอผ้า ย้อม จกห้อมเป็นสี ดำเพื่อนำมาตัดเสื้อแขนยาวไว้ใส่ทำงาน เนื่องจากเป็นเสื้อที่ใส่แล้วเย็น ความรู้ในการทอผ้าและ ย้อมสีนี้เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตของชาวลื้อในทุกชุมชน แต่ภารกิจจากการเกษตรอย่าง

เข้มข้นประกอบกับความสะดวกในการหาซื้อทำให้ความจำเป็นในการทอดผ้าใช้เองลดน้อยลง สำหรับลายผ้าชิ้นที่ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่บ้านน้ำเกิ้งคือ ลายดอกจก

อู๋ยง หญิงชาวชวลื้อเล่าว่า “ลื้อเซียงคำเขาทำลายน้ำไหล แต่ลื้อหาดบายเป็นลายดอกจก ทำกันมาตั้งแต่บ้านน้ำเกิ้ง” อย่างไรก็ตามปัจจุบันการทอดผ้าลายต่าง ๆ ล้วนปะปนกันเนื่องจากมีโอกาสเรียนรู้ลวดลายต่าง ๆ และประยุกต์ตลอดเวลา

ผ้าทอลื้อเริ่มกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมของบ้านหาดบายมานานกว่าสิบปี จนกระทั่งมีการรวบรวมสมาชิกตั้งเป็นศูนย์ทอดผ้า และให้กลุ่มทำหน้าที่ช่วยขาย สมาชิกจำนวนหนึ่งนำก็ทอดผ้ามาไว้ที่ศูนย์และออกจากบ้านมานั่งทอดผ้าร่วมกับเพื่อนสมาชิก ดังเช่นแม่อ่อนจัน หนึ่งในสมาชิกของศูนย์ ทุกเช้าหลังเสร็จภารกิจราว 7-8 โมงเช้า นางจะมาทอดผ้าที่ศูนย์เป็นประจำ พักเที่ยงก็กลับไปกินอาหารกลางวัน จากนั้นมาเริ่มงานต่อจนช่วงเย็น นางบอกว่า “ทอดผ้าตั้งแต่เล็ก ๆ จนตอนนี้ก็ยังไม่เบื่อเลย” การทอดผ้านอกจากจะเป็นรายได้หลักให้แก่หญิงลื้อสูงวัยแห่งบ้านหาดบายแล้ว ยังนับเป็นภาพหนึ่งของอัตลักษณ์ชุมชนชาวลื้อที่นักท่องเที่ยวและคนต่างถิ่นได้เข้าไปสัมผัส บางส่วนเลี้ยวของวิถีชาวไทลื้ออีกด้วย และชาวลื้อยังได้ใช้ผ้าทอเป็นสัญลักษณ์แสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ด้วยการทอดผ้าถวายราชินีในวันแม่อีกด้วย

ผ้าทอและวิถีชีวิตในรูปแบบของหมู่บ้านหาดบายได้ถูกการท่องเที่ยวระดับจังหวัดและอำเภอนำเสนอในฐานะที่เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมแห่งหนึ่งของอำเภอเชียงของ ในขณะที่ภายในหมู่บ้านมีกลุ่มชาวลื้อจำนวนไม่น้อยที่ยังเผชิญกับสถานะความเป็นพลเมืองในรัฐชาติไทย กล่าวคือมีชาวลื้อในหมู่บ้านที่ถือบัตรประจำตัวในฐานะของเป็นคนลาวอพยพหรือบัตรสีชนิดต่าง ๆ ชาวลื้อในชุมชนได้พยายามนำเสนอและเจรจาต่อรองกับตัวแทนของกลไกอำนาจรัฐบางส่วนเพื่อให้เห็นถึงการถูกกีดกันในฐานะของความเป็นพลเมืองรัฐชาติไทย¹

2. ชุมชนชาวขมุ

ชุมชนชาวขมุในแถบอำเภอเชียงของมีอยู่สองหมู่บ้านทางการ ได้แก่ บ้านห้วยกอกและบ้านห้วยเย็น ทั้งสองหมู่บ้านนี้เป็นชุมชนที่แยกตัวมาจากบ้านห้วยเย็นในแถบอำเภอเวียงแก่น นอกจากหมู่บ้านอย่างเป็นทางการสองหมู่บ้านแล้ว ยังมีกลุ่มบ้านของชาวขมุที่ตั้งบ้านเรือนปะปะกับชาวม้งและชาวเข่าในหมู่บ้านทุ่งพัฒนา อีกทั้งยังมีกลุ่มบ้านขมุในหมู่บ้านทุ่งทรายอีกด้วย

แต่เดิมชุมชนขมุโดยส่วนใหญ่มักอยู่รวมกันเป็นกลุ่มบ้านชาวขมุ โดยมีฐานะเป็นบ้านบริวารของหมู่บ้านใหญ่ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ก่อน จากนั้นจึงมีการขยายตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ดังเช่นในกรณีชุมชนขมุห้วยกอก เคยเป็นกลุ่มบ้านกลุ่มหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับ

¹ -เยี่ยมยาม ‘ลาวริมโขง’ ชนไร้สัญชาติบนแผ่นดินไทย” มติชนรายวัน 24 กุมภาพันธ์ 2547

หมู่บ้านลือห้วยเม็งจนกระทั่งในปีพ.ศ.2543 จึงตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ประเพณี เชื้อแล่น ผู้ใหญ่บ้านชาวขมุห้วยกอกเล่าว่า ชาวขมุในบ้านห้วยกอกมีสามกลุ่มด้วยกัน ชาวขมุกลุ่มแรกอพยพมาจากบ้านห้วยเอียนในปีพ.ศ.2516 เนื่องจากที่ดินทำกินที่หมู่บ้านเดิมมีจำกัด ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันมีชาวขมุจากบ้านมิกกระจอกและบ้านไทรเจริญในฝั่งลาวอพยพหนีสงครามคอมมิวนิสต์ติดตามมาสมทบ นอกจากนี้ยังมีบางกลุ่มที่อพยพมาจากปากแบงในฝั่งลาว

“ตอนที่ย้ายมาจากห้วยเอียน พ่อของพ่อรู้จักกับพี่น้องลือห้วยเม็ง ก็เลยมาขอผู้ใหญ่บ้านคนลือห้วยเม็งตั้งบ้านเรือน”

ผู้ใหญ่บ้านขมุห้วยกอกเล่าความหลังเรื่องการตั้งชุมชนขมุห้วยกอก ผู้ใหญ่บ้านชาวลือในเวลานั้นคือ สีลา จันตะคาด ชาวลือห้วยเม็ง สีลาบอกเล่าถึงการตั้งบ้านเรือนของชาวขมุห้วยกอกว่า “ผมรู้จักชาวขมุเยอะ เพราะแต่ก่อนนี้ผมเคยไปชักลากไม้ที่ฝั่งลาว และขมุที่เคยเป็นความรู้จักด้วยกัน พอเกิดสงครามเขาก็อพยพมาอยู่ด้วย เวลานั้นคนลือนุกเบิกที่ดินไว้ก่อนแล้ว พื้นที่ตรงไหนว่างก็ยกให้ขมุ”

ชาวขมุเป็นกลุ่มคนที่มีชื่อเสียงในฐานะของผู้รับจ้างมาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่เมื่อครั้งยังมีนายฮ้อยมาแรงงานขมุรับจ้างแถบเชียงของและเวียงแก่น การให้คุณค่าต่อการสร้างหลักฐานสำหรับชาวขมุและชาวลือมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด พ่อสีลาแห่งบ้านลือห้วยเม็งบอกว่า ‘ชาวขมุไม่นิยมสร้างหลักฐาน ชอบรับจ้าง บ้านช่องก็ทำเป็นตูป ไม่เหมือนลือชอบทำบ้านใหญ่โต’

หากดูลักษณะของหมู่บ้านขมุ อาจเห็นจริงตามความเห็นของชาวลือ แต่หากมองจากมุมมองของชาวขมุเอง เส้นทางชีวิตของชาวขมุส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยการทำไร่และการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น ชาวขมุส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานต่างถิ่นตั้งแต่ยังหนุ่ม เมื่อถึงฤดูกาลทำการผลิตจึงหวนกลับมาช่วยครอบครัวทำไร่อีกครั้ง จากการพูดคุยกับชาวขมุจำนวนหนึ่งพบว่า ประสบการณ์ในการออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านมีนัยยะที่แสดงถึงความกล้าหาญในการเผชิญโลก ประสบการณ์จากโลกภายนอกชุมชนถูกนำมาสื่อสารยังคนอื่น ๆ ในชุมชนขมุและสร้างโอกาสให้แก่คนรุ่นถัดไป ชาวขมุห้วยกอกพูดถึงชาวลือห้วยเม็งว่า “ส่วนมากห้วยเม็งเป็นคนรวย มีนา ทำสวนส้ม ไม่ต้องไปรับจ้างใคร”

ด้วยผืนดินที่มีอยู่อย่างค่อนข้างจำกัด ชาวขมุห้วยกอกทำไร่ข้าว ข้าวโพด สวนถั่วแขก พริก และชิงสลับหมุนเปลี่ยนกันไป ชาวขมุจำนวนหนึ่งทดลองทำสวนส้มแต่ก็ไม่ได้ผลเป็นกอบเป็นกำเท่ากับชาวลือห้วยเม็ง เนื่องจากต้นส้มในยุคนี้เป็นโรคง่าย อายุสั้น การทำสวนส้มจึงต้องใช้สายป่านยาว แสวงหาที่ทำสวนส้มใหม่เพื่อรองรับ ซึ่งนั่นหมายถึงต้นทุนจำนวนมาก แต่เดิมชาวขมุจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ไปทำงานนอกหมู่บ้านจะรับจ้างชาวลือห้วยเม็งในการดูแลสวนส้ม ต่อมาเมื่อสวนส้มห้วยเม็งยุบตัวลง ชาวขมุส่วนหนึ่งได้ขอหยิบยืมพื้นที่ของชาวลือห้วยเม็งในการปลูกข้าวต่อ

ซึ่งนั่นก็เป็นเพียงการยืมใช้ที่ดินเพียงชั่วคราวเท่านั้น เมื่อลื้อห้วยเม็งเห็นว่า น่าจะทดลองปลูกพืชยืนต้นอื่น ๆ เช่น ต้นยาง พืชยืนต้นที่กำลังได้รับการส่งเสริม การเรียกเอาที่นาคืนก็เกิดขึ้น

ปัจจุบันชาวขมุบ้านห้วยกอกมีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้นที่สามารถปลูกข้าวพอกินตลอดทั้งปี โอกาสในการเข้าถึงที่ดินและการสะสมทุนในรูปแบบอื่น ๆ ของชาวขมุค่อนข้างมีอยู่อย่างจำกัด ทางออกสำคัญสำหรับชาวขมุจึงอยู่ที่การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างเสียเป็นส่วนใหญ่

ศาสนาคริสต์เริ่มเข้ามาแพร่หลายในชุมชนขมุห้วยกอก ชาวบ้านราว 50 หลังคาจาก 64 หลังคาได้หันมานับถือศาสนาคริสต์ ดังนั้นโคลกผีซึ่งเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมของชาวขมุห้วยกอกจึงไม่มีนัยยะทางจิตวิญญาณสำหรับพวกเขา แต่กระนั้นชุมชนชาวขมุไม่ได้กระจุกตัวเฉพาะในหมู่บ้านที่เป็นขอบเขตทางกายภาพเท่านั้น ชาวขมุในแถบเชียงของและเวียงแก่นนับรวมได้ถึง 9 ชุมชนด้วยกัน ได้แก่ หมู่บ้านห้วยกอก ห้วยเย็น กลุ่มบ้านขมุในหมู่บ้านทุ่งทรายและทุ่งพัฒนา กลุ่มบ้านห้วยซ้อย หมู่บ้านห้วยเอียน ท่าวังผา ห้วยจ้อ ป่าตึง บางชุมชนเป็นเพียงกลุ่มบ้านบริวารของหมู่บ้านทางการ เช่น ชาวขมุห้วยซ่าน เป็นบ้านบริวารของหมู่บ้านท่าข้าม เป็นต้น

3. ชุมชนชาวม้ง

ชุมชนชาวม้งกลุ่มใหญ่ในแถบอำเภอเชียงของอยู่บริเวณหมู่บ้านทุ่งน่าน้อย ทุ่งทรายและทุ่งพัฒนา ซึ่งชุมชนกลุ่มนี้อยู่ห่างจากเขตเมืองเชียงของราว 10 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีม้งบ้านก๊วกาญจน์เป็นชุมชนม้งที่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงของออกไปเกือบ 20 กิโลเมตร ในที่นี้จะนำเสนอภาพชีวิตของชุมชนชาวม้งที่หมู่บ้านทุ่งน่าน้อย

ชุมชนม้งทุ่งน่าน้อยอาจย้อนหลังการเริ่มตั้งชุมชนในช่วงปีพ.ศ.2511 เวลานั้นบรรยากาศทางการเมืองอยู่ในช่วงสงครามคอมมิวนิสต์ และชาวม้งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนดอยบริเวณที่เรียกว่า ดอยป่าคา จึงได้ขยับขยายหลบภัยมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณทุ่งน่าน้อยในปัจจุบัน

เลาเอีย ในวัย 76 ปีเป็นผู้นำกลุ่มในการตั้งชุมชนม้งทุ่งน่าน้อย หากใช้เกณฑ์การแบ่งยุคสมัยของคนม้งในรุ่นราวคราวเดียวกับเขาพบว่า ก่อนปีพ.ศ.2495 เวลานั้นชาวม้งเดินทางข้ามไปทำไร่และตั้งบ้านเรือนไปมาระหว่างดอยยาวในฝั่งไทยและปากทาในฝั่งลาว ยกตัวอย่างกรณีของเลาเอีย เขาเกิดที่ดอยยาว บริเวณตำบลปอ อำเภอเวียงแก่นในปัจจุบัน ขณะที่คนรุ่นพ่อแม่ของเขาเกิดที่บ้านจำแท่ง เมืองปากทา เมื่อเลาเอียอยู่ในวัยหนุ่ม เขาไปทำไร่ทำสวนอยู่ที่เมืองปากทาในเขตลาว เส้นพรมแดนแบ่งรัฐชาติไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความหมายในการควบคุมวิถีชีวิตสำหรับชาวม้ง เป้าหมายของพวกเขาอยู่ที่การแสวงหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์

จากปากทา เลาเอียย้อนกลับมาที่ดอยยาวอีกครั้ง เมื่อพบว่า มีผู้คนทำกินอยู่หนาแน่นขึ้น เขาและพรรคพวกจึงขยับขยายมาที่ดอยหลวง เขาปลูกฝิ่นอยู่ที่ดอยหลวงราว 7 ปี จึงย้ายมาอยู่ที่ดอยป่าคา ระยะนี้ตรงกับช่วงทศวรรษ 2500 ซึ่งเป็นช่วงของการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้น

ในที่สุดก็แพ้และจำต้องถอยมาตั้งหลักและสร้างชุมชนบ้านทุ่งน่าน้อยซึ่งในยุคแรก ๆ ใช้ชื่อว่า บ้านเลาเยีย ขณะที่ยกกลุ่มหนึ่งซึ่งเคยทำไร่ที่ดอยหลวงด้วยกันได้แยกไปสร้างชุมชนบ้านม้งก๊วกาญจน์ในปัจจุบัน

เลาเยียอธิบายว่า ม้งแต่ละชุมชนก็แยกย้ายมาจากหลายที่ ในกรณีของม้งบ้านทุ่งน่าน้อยและม้งบ้านก๊วกาญจน์อพยพมาจากดอยหลวง จากนั้นจึงแยกย้ายกันไป นอกจากนี้ยังมีม้งบ้านทุ่งพัฒนาซึ่งอพยพมาจากดอยผาหม่น และกลุ่มม้งที่หมู่บ้านเวียงหมอกซึ่งอพยพมาจากดอยยาว เป็นต้น

เมื่อถามเลาเยียว่า เหตุใดเขาและสมัครพรรคพวกบางส่วนจึงได้เข้าร่วมปราบปรามคอมมิวนิสต์ พ่อเผ่าตอบว่า “เราเป็นคนไทย เขามาเอาไปเป็นทหาร อยู่กับเจ้านายใหญ่ ๆ” เลาเยียยังจำความรู้สึกได้ดีว่า คนที่เป็นคอมมิวนิสต์ที่เขาไปปราบปรามก็ไม่ใช่ใครอื่น ส่วนหนึ่งก็เป็นชาวม้งด้วยกันเอง

“เลาอะ เลาวีอยู่ที่ยอดดอยยาว ตอนหลังเขาก็เข้ามาบดตัว” พ่อเผ่ากล่าวถึงสมาชิกร่วมชาติพันธุ์ที่เข้าร่วมฝ่ายคอมมิวนิสต์ในเวลานั้นได้เข้ามาบดตัวต่อรัฐบาลไทยตามนโยบาย 66/23

เป็นที่น่าสังเกตว่า การ ‘อยู่กับเจ้านายใหญ่’ เป็นวิธีการอยู่รอดแบบหนึ่งที่มีความหมายเป็นพิเศษในสถานการณ์สงครามเย็นซึ่งเต็มไปด้วยความหวาดระแวง ยิ่งสำหรับเลาเยียในฐานะผู้นำชุมชนชาวม้ง การเลือกอยู่ฝ่ายทางการเมืองอาจนับเป็นยุทธวิธีในการสร้างพื้นที่และตัวตนแก่ตนเองและสมาชิก การสร้างชุมชนชาวม้งในพื้นที่ชายขอบริมดอยป่าคาจึงเปรียบเสมือนเกาะป้องกันแนวชายแดนอีกด้านหนึ่งในยุคสงครามเย็นเช่นเดียวกับการส่งทหารจีนคณะชาติขึ้นไปตั้งฐานทัพที่บริเวณดอยผาตั้ง ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความเสี่ยงภัยมากที่สุด และเงื่อนไขนี้เองอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทางการไทยสนับสนุนให้ตั้งชุมชนชาวม้งริมดอยป่าคา

คนรุ่นพ่อเผ่าเลาเยียอาจคุ้นเคยกับการปลูกฝิ่นบนดอยหลวงหรือดอยป่าคาในฐานะที่เป็นพืชเศรษฐกิจ แต่สำหรับคนรุ่นหนุ่มสาวยุคปัจจุบัน ภาพชีวิตที่เกี่ยวพันกับฝิ่นกลายเป็นเรื่องเล่าในอดีต ปัจจุบันชาวม้งส่วนใหญ่ทำไร่ข้าว ปลูกข้าวโพด ฝรั่ง พริก และสวนผลไม้เช่น ลิ้นจี่ ลำไย ส้ม เป็นต้น

สิริชัย แซ่เห่อ ชาวม้งรุ่นหนุ่มแห่งบ้านทุ่งน่าน้อยและเป็นหนึ่งในสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเวียง เขาเล่าว่า ชาวม้งที่บ้านทุ่งน่าน้อยมีที่ดินราวร้อยละ 40 เฉลี่ยที่ดินต่อครอบครัวละ 10 ไร่ ด้วยเหตุนี้คนหนุ่มสาวจำนวนหนึ่งจึงออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงห้าปีหลัง

“แต่ก่อนนี้คนที่ไปทำงานนอกหมู่บ้านจะถูกมองว่าเป็นคนเกเร ผมจำได้ว่าเมื่อปี 2540 ผมกลับจากเรียนหนังสือที่นครสวรรค์ ยังไม่ค่อยมีใครในหมู่บ้านอยากไปทำงานข้างนอก เพราะเขากลัวว่าถ้าไปทำงานข้างนอกแล้วกลับเข้ามาในหมู่บ้านจะถูกญาติพี่น้องเพื่อนบ้านมองในแง่ไม่ดี

แต่ต่อมาคนที่ไปทำงานข้างนอกกลับมาบ้านแล้วทำตัวดีก็มี จากนั้นก็ค่อย ๆ มีคนออกไปทำงานข้างนอกมากขึ้น”

ปัจจุบันชาวม้งทั้งหญิงและชายต่างไปทำงานรับจ้างทั้งที่เชียงใหม่และกรุงเทพฯ การรับจ้างในช่วงแรกจะไปทำงานเป็นฤดูกาลหลังจากฤดูปลูกข้าวเสร็จแล้วจึงออกไปหางานทำและเมื่อใกล้ปีใหม่ก็จะเดินทางกลับหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันมักไปทำงานตลอดทั้งปี

“ผู้หญิงม้งส่วนหนึ่งไปทำงานร้านเสริมสวย ทำสปา ส่วนผู้ชายก็ไปทำงานตามโรงงาน”

วิถีชีวิตยามปกติของชาวม้งทุ่งน่าน้อยยังคงอยู่ตามไร่เพื่อปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดและคันเคยกับการทำนาด้วย หลังฤดูเก็บเกี่ยวในช่วงปลายปี หญิงม้งรุ่นแม่ยังคงให้ความสำคัญกับการเย็บเสื้อผ้าลายปักแบบม้งสำหรับสมาชิกในครอบครัวเพื่อเฉลิมฉลองปีใหม่ ในช่วงปลายเดือนธันวาคมหากใครได้มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมเยียนชุมชนชาวม้งทุ่งน่าน้อยจะได้เห็นภาพหญิงม้งต่างวัยนั่งจับกลุ่มหน้าบ้านเรือนและปักผ้าด้วยมือ ทั้ง ๆ ที่ในพ.ศ.นี้ มีเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่พิมพ์ลายแบบม้งออกแพร่ตามหมู่บ้านม้งและตลาดนัด หญิงม้งคนหนึ่งให้ความเห็นในเรื่องเสื้อผ้าสำเร็จรูปชาวม้งที่เริ่มมีวางขายกันมากขึ้นว่า

“เสื้อผ้าสำเร็จรูปมาจากจีน คนที่ซื้อแบบนั้นเขามีเงิน ส่วนเสื้อผ้าที่ทำเองแสดงว่าพ่อแม่ไม่มีมือ เราไม่ได้ใช้เงินมากแต่ต้องใช้เวลา”

เสื้อม้งตัวหนึ่งใช้เวลาปักนานสองถึงสามเดือน ลายปักที่ละเอียดยิบแสดงถึง “ฝีมือ” ซึ่งอาจบ่งบอกนัยยะที่แสดง “ตัวตน” ของชาวม้งผ่านงานศิลปะที่ต้องทุ่มเทใจและเวลา การสวมใส่ชุดม้งในงานปีใหม่ด้วยเสื้อลายปักของผู้เป็นแม่หรือเป็นภรรยาจึงเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์แสดงอัตลักษณ์ของความเป็นม้งในอีกรูปแบบหนึ่งท่ามกลางยุคสมัยที่เสื้อผ้าพิมพ์ลายม้งสามารถหาซื้อได้ด้วยเงินในเวลาเพียงเสี้ยววินาทีของความปรารถนา

4. ชุมชนชาวจีนยูนนาน

คำว่า “จีนยูนนาน” เป็นคำเรียกขานตนเองของชาวจีนและลูกหลานชาวจีนที่เคยเป็นอดีตทหารจีนคณะชาติและพ่อค้าชาวจีนยูนนาน ขณะที่คนกลุ่มอื่น ๆ มักเรียกพวกเขาว่า “จีนฮ่อ” ในแถบชายแดนเชียงของมีชุมชนชาวจีนยูนนานหลายชุมชน ได้แก่ ชุมชนชาวจีนยูนนานบ้านหัวเวียงซึ่งอยู่รวมเป็นกลุ่มบ้าน ขณะที่บ้านเวียงหมอกนับได้ว่าเป็นหมู่บ้านชาวจีนยูนนานที่ใหญ่ที่สุดในแถบเมืองเชียงของ ส่วนชุมชนชาวจีนยูนนานบ้านผาตั้งนับเป็นชุมชนใหญ่อีกแห่งหนึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอเวียงแก่น

หมู่บ้านเวียงหมอกอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงของราว 28 กิโลเมตรเป็นชุมชนที่ประกอบด้วยชาวจีนมากกว่าครึ่งหนึ่งของหมู่บ้าน ที่เหลือเป็นชาวม้ง ชาวอาข่าและชาวมูเซอร์ ชาวจีนที่นี้ส่วน

ใหญ่เป็นลูกหลานอดีตทหารจีนคณะชาติ และพ่อค้าชาวจีนยูนนาน ครอบครัวชาวจีนมีสายสัมพันธ์กับชาวไต้หวัน

กัณหา ใจรักบ้านนา ผู้ใหญ่บ้านเวียงหมอก ซึ่งเป็นภรรยาของอดีตทหารจีนคณะชาติ เธอเป็นคนเมืองมีสัญชาติไทย และแต่งงานกับทหารจีนคณะชาติสามีของเธอไปรบที่เขาค้อ จากนั้นจึงได้รับบัตรประจำตัวประชาชน และนามสกุลพระราชทานคือ “ใจรักบ้านนา” ชาวจีนในหมู่บ้านเวียงหมอกมีรายได้ส่วนหนึ่งจากลูกของทหารรับจ้างที่เดินทางไปทำงานไต้หวันและส่งเงินมาช่วยเหลือครอบครัว

“ลูกทหารรับจ้างสามารถเข้าออกไต้หวันได้ สามารถไปอยู่ไต้หวันและหางานทำได้ ที่บ้านเวียงหมอกมีโรงงานทำไม้กวาด คนไต้หวันมาจ้างทำและส่งไม้กวาดไปขายที่ไต้หวันและญี่ปุ่น ชาวบ้านที่นี่ส่วนหนึ่งปลูกข้าว ถั่วเหลือง ข้าวโพด ซึ่ง ส่วนรุ่นลูกหลานไปทำงานไต้หวันและเข้ากรุงเทพฯ”

สภาพวิถีชีวิตในหมู่บ้านเวียงหมอกอาจกล่าวได้ว่ามีความหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ มีทั้งวัดจีนคือวัดจี้กง วัดไทย มีศาลเจ้าจีน และมีโบสถ์คริสต์ 4 แห่ง นอกจากนี้ยังมีชาวจีนมุสลิมด้วย อย่างไรก็ตามความเป็นจีนยังเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชน ปัจจุบันมีโรงเรียนสอนภาษาจีนที่บ้านเวียงหมอก โดยครูผู้สอนภาษาเป็นชาวไต้หวัน

ลูกหลานชาวจีนยูนนานบ้านหัวเวียง และลูกหลานชาวจีนยูนนานที่อาศัยกระจัดกระจายอยู่ตามหมู่บ้านอื่น ๆ ต่างพากันส่งลูกหลานของตนเข้าไปเรียนภาษาจีนกับชาวไต้หวันในหมู่บ้านเวียงหมอก

เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนยูนนานที่บ้านเวียงหมอกจึงจึงขยายขอบเขตไปถึงไต้หวันทั้งในแง่ของการเดินทางไปเป็นแรงงานและการแลกเปลี่ยนทางด้านการศึกษาด้วย เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์เกิดขึ้นภายใต้ความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ทางการเมืองตั้งแต่ยุคสงครามเย็นซึ่งไต้หวันให้การสนับสนุนทหารจีนคณะชาติและกองพล 93 แต่ขณะเดียวกันการเรียนภาษาจีนในยุคปัจจุบันไม่ได้มีสถานะเป็นเพียงการสืบทอดทางวัฒนธรรมเท่านั้นแต่ยังเข้าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ประเทศจีนกำลังมีบทบาทอย่างสำคัญในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

น้ำเพชร เป็นรุ่นหลานของชาวจีนยูนนาน แม่ของเธอเกิดที่ชุมชนจีนบ้านหัวเวียงและแต่งงานกับชาวลื้อบ้านหาดบ้าย น้ำเพชรได้ถูกส่งไปเรียนภาษาจีนที่ชุมชนบ้านเวียงหมอกเป็นเวลา 8 เดือนด้วยเหตุผลสองประการคือในฐานะที่เธอเป็นลูกหลานของชาวจีนจะได้รู้จักภาษาของบรรพชน และอีกฐานะหนึ่งคือประโยชน์ในแง่ของภาษาจีนซึ่งสามารถสร้างโอกาสในการทำงานได้ในยุคสมัยที่ภาษาจีนกำลังมีบทบาทอย่างสำคัญในภูมิภาคแถบนี้

ขณะที่นายอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ในฐานะที่เป็นตัวแทนของทางการไทย กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การเปิดโรงเรียนสอนภาษาจีนยังไม่ได้เป็นการเปิดอย่างถูกต้อง ทางทางอาจจำเป็นต้องเข้าไปควบคุมให้จัดตั้งเป็นโรงเรียนเอกชน

ชุมชนบ้านเวียงหมอกในด้านหนึ่งจึงเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์หนึ่งของกลุ่มเครือญาติ/เพื่อนบ้านที่เคยอาศัยอยู่ที่ชุมชนบ้านหัวเวียง ชาวจีนยูนนานที่บ้านผาตั้ง ตลอดจนชาวจีนที่กระจัดกระจายอยู่ปะปนกับกลุ่มคนอื่น ๆ นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติยังไม่ได้จำกัดเฉพาะในแถบจังหวัดเชียงรายเท่านั้นแต่รวมถึงความสัมพันธ์กับได้หวัน ซึ่งเป็นสายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองในยุคสงครามเย็นด้วย

ในแง่ของการจัดความสัมพันธ์กับรัฐไทย แม้ว่าอำเภอเชียงของได้จัดให้ชาวจีนยูนนานย้ายจากบ้านหัวเวียงมาอยู่ที่บ้านเวียงหมอกมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2519 แต่จนกระทั่งปีพ.ศ.2540 บ้านเวียงหมอกเพิ่งจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นคนในบ้านเวียงหมอกเอง กัณหา ไจรักบ้านนา ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านบอกว่า

“แต่ก่อนหาคนที่เป็นผู้ใหญ่บ้านได้ยาก เพราะต้องมีสัญชาติไทย บ้านเวียงหมอกต้องขอผู้ใหญ่บ้านดอนแก้วมารับรอง”

ตัวของกัณหาเองนั้น เป็นคนเมือง แต่เมื่อมาแต่งงานกับอดีตทหารจีนคณะชาติ ในเวลาต่อมาจึงได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ใหญ่บ้านเพื่อสะดวกในการติดต่อกับราชการ อย่างไรก็ตาม การปกครองภายในชุมชนบ้านเวียงหมอกมีระบบการปกครองเฉพาะภายในโดยมีคณะกรรมการบริหารเป็นคนจีน และมีชาวบ้านต่างกลุ่ม เช่น ม้ง และอาข่าเป็นหัวหน้าปึก ดังนั้นการปกครองในบ้านเวียงหมอกจึงมีระบบสองระบบซ้อนกัน ได้แก่ การปกครองแบบทางการที่มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำ และการปกครองโดยคณะกรรมการตามจารีต

1.2 การสร้างเครือข่าย

นอกเหนือจากผลิตซ้ำความเป็นชาติพันธุ์ผ่านธรรมเนียมปฏิบัติที่ส่งผ่านคนข้ามรุ่นซึ่งมิให้พบเห็นในแต่ละชุมชนแล้ว จากการศึกษายังพบว่า การสร้างเครือข่ายภายในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันยังเป็นอีกยุทธวิธีหนึ่งที่นำมาผลิตซ้ำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และขณะเดียวกันบางกรณียังพบว่าการสร้างเครือข่ายเป็นการใช้วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อแสดงถึงความมีตัวตนต่อคนต่างกลุ่มภายใต้บริบทต่าง ๆ กันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

เครือข่ายชาวลื้อ

ชาวลื้อในแถบอำเภอเชียงของได้มีการสร้างเครือข่ายผ่าน “ชมรมไทลื้ออำเภอเชียงของ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมไทลื้อ เครือข่ายการสร้างชมรมของชาวลื้ออิงอยู่กับระบบการปกครองท้องถิ่นโดยมีกำนันตำบลศรีดอนชัยเป็นประธานชมรม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ

นโยบายของรัฐในการส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นโดยเฉพาะในกลุ่มชาวลื้อซึ่งมีตัวแทนเป็นนักการเมืองในระดับประเทศ เช่น ลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ เป็นผู้นำในการฟื้นฟูวัฒนธรรมชาวลื้อผ่านรูปธรรมที่สามารถสร้างภาพตัวแทนของความเป็นไทลื้อได้ชัดเจนคือ ผ้าทอและการแต่งกาย รวมถึงการอธิบายประเพณีและประวัติความเป็นมา

กรณีของการสร้างเครือข่ายของชาวลื้ออาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเฉพาะ แม้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น ม้ง เย้า ข่า ละเมด ขมุ มูเซอร์ จิน เป็นต้น ได้ปรากฏตัวในพื้นที่แถบเชียงของมานานตั้งแต่ทศวรรษ 2420 ดังเช่นที่ปรากฏในบันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยามของเจมส์ แมคคาร์ธีหรือพระวิภาควฑวล ชาวจีนผู้ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลที่ห้าให้จัดทำแผนที่สยาม (วิภาควฑวล, 2525: 144-150) แต่โดยเปรียบเทียบระหว่างชาวลื้อกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ พบว่าชาวลื้อได้ตั้งรกรากลงหลักปักฐานในลักษณะที่ยึดติดกับพื้นที่มากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น รวมถึงการให้ความสำคัญกับการบุกเบิกที่นา ซึ่งมีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิต นอกจากนี้ลื้อยังสะสมทุนทางเศรษฐกิจและใกล้ชิดต่อศูนย์อำนาจเช่น กลุ่มเจ้าเมือง เจื่อนไซเหล่านี้นล้วนเป็นต้นทุนในแง่ของสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของชาวลื้อส่วนใหญ่ในเชียงของยุคปัจจุบัน

การปรับตัวเข้ากับกรอบกติกาของรัฐประกอบกับการสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่ดีทำให้ชาวลื้อบางส่วนได้เคลื่อนย้ายทุนทางเศรษฐกิจเข้าไปมีอำนาจในพื้นที่ทางการเมือง เช่น สมัครเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น เช่นเดียวกับในพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของ "การอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่น" ของรัฐและภายใต้บริบทการส่งเสริมการท่องเที่ยวบริเวณพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ ความเป็นลื้อในพื้นที่ต่าง ๆ ได้ถูกนำมาร้อยเรียงเขียนใหม่ให้เป็นภาพของ "ชาวไทยลื้อ" ผู้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของไทยลื้อมากขึ้น

การจัดตั้งชมรมไทลื้ออำเภอเชียงของ จึงเป็นการสร้างเครือข่ายแบบหนึ่งภายใต้กรอบกติกาของรัฐ ที่ชาวลื้อได้เข้าสูการร่วมนิยามความหมายของความเป็นลื้อร่วมกัน การสร้างเครือข่ายของความเป็นชาติพันธุ์ในลักษณะนี้นับเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวลื้อด้วยกันเองและเกิดขึ้นภายใต้กรอบกติกาที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ ส่งผลให้การอธิบายตัวตนของชาวลื้อที่เคยถูกอธิบายความแตกต่างในหมู่ชาวลื้อด้วยกันนั้น ได้มีชุดคำอธิบายเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งชุดโดยเป็นชุดคำอธิบายที่เชื่อมโยงกับการจัดประชุมประเพณีวัฒนธรรมของชาวลื้อโดยรวมที่จัดขึ้นในระดับประเทศ ยกตัวอย่างเช่น การย้อนประวัติศาสตร์ไปสัมพันธ์กับสิบสองปันนา การแต่งกายในแบบชาวลื้อ อาหารการกิน ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ชุดคำอธิบายความเป็นมาของเครือข่ายชาวลื้อที่ผนวกเข้ากับนโยบายของรัฐมาแทนที่ประวัติความเป็นมาของชาวลื้อต่างกลุ่ม แต่หมายความว่าชุดคำอธิบาย "ความเป็นลื้อ" ในความหมายร่วมกันเข้ามาเป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่งควบคู่กันไป ยกตัวอย่างเช่น เมื่อนักเรียนในหมู่บ้านห้วยเม็งต้องการทำรายงานประวัติความเป็นมาของชาวลื้อจะเริ่มต้นด้วยการใช้หนังสือที่เป็นเอกสารประกอบการ

ประชุมไทลื้อของจังหวัดเชียงรายหรือจังหวัดพะเยา เป็นวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการในการผนวกกลืนความเป็นไทยลื้อที่เหมือน ๆ กันและนำมาสู่การสร้าง ความแตกต่างระหว่างลื้อในพรมแดนรัฐชาติอื่น ๆ

การสร้างเครือข่ายชาวมุ

หากเปรียบเทียบโดยการจัดลำดับชั้นทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองระหว่างชาวลื้อและชาวมุ อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม เดิมทีชาวมุหลังไปหนึ่งศตวรรษได้มีบันทึกถึงชาวมุในแถบเชียงของเช่นเดียวกับชาวลื้อก็ตาม แต่โดยวิถีชีวิตของชาวมุไม่ได้ตั้งรกรากติดพื้นที่ในแถบเชียงของดังเช่นชาวลื้อ มุเดินทางข้ามฝั่งโขงไปมาและการเป็นแรงงานรับจ้างในต่างถิ่นทำให้มุจำนวนหนึ่งกลมกลืนเข้ากับกลุ่มคนส่วนใหญ่ในถิ่นนั้น ๆ อุตลักษณ์ที่อาจกล่าวได้ว่าสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ทางชนชั้นในความทรงจำของชาวมุของท้องถิ่นอื่น ๆ คืออัตลักษณ์ของการเป็นแรงงานรับจ้างของชาวมุ ไม่ว่าจะเป็นแรงงานรับจ้างตามบ้านเรือน แรงงานรับจ้างในเตาปมยาสูบ หรือในปัจจุบันเป็นการรับจ้างตามสวนผลไม้และพืชเกษตร เป็นต้น

ชาวมุในแถบอำเภอเชียงของและเวียงแก่นมีวิถีเครือข่ายผ่านรูปธรรมที่เด่นชัดที่สุดคือการจัดงานปีใหม่ ในแถบอำเภอเชียงของและเวียงแก่นมีการจัดงานปีใหม่ของชาวมุครั้งแรกในปีพ.ศ.2543 โดยจัดงานปีใหม่ที่บ้านห้วยกอก ประเสริฐ เขมม พ่อนหลวงแห่งบ้านห้วยกอกเล่าว่าเวลานั้นได้เชิญคนเฒ่าคนแก่ชาวมุจากหลายหมู่บ้านมาคุยกันและอยากรื้อฟื้นประเพณีของมุ จึงได้เชิญหมู่บ้านต่าง ๆ มาร่วมจัดงาน จากนั้นในอีก ๓ ปี ได้รับการสนับสนุนจากทั้งองค์กรเอกชนและหน่วยงานรัฐในระดับท้องถิ่น

การจัดงานปีใหม่มายได้ชื่องานวัฒนธรรมประเพณีผ่านมุ ติดต่อกันไม่น้อยกว่าห้าปีที่ผ่านมามีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์และเครือข่ายแต่ละชุมชน รวมทั้งเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมมุแก่ผู้สนใจ กิจกรรมในงานมีทั้งการแสดงแบบมุ เช่น การฟ้อนรำ การสาธิตการดำข้าว การทำเหล้าอุ ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา นโยบายของการจัดงานประเพณีชาวมุด้านหนึ่งอาจมองเป็นการพบปะสังสรรค์ระหว่างชาวมุ แต่อีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งคือการนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท่ามกลางกลุ่มคนหลากหลายในพื้นที่และไม่เป็นเพียงการนำเสนอตัวตนของกลุ่มเท่านั้น หากแต่ยังนำเสนอต่อตัวแทนของรัฐ งานประเพณีที่จัดขึ้นจึงมีนัยยะของการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวมุซึ่งถูกซ่อนหรือแผ่เร้นหรือถูกบดบังด้วยเงื่อนไชของสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัยตลอดมา

ชาวมุแห่งบ้านทุ่งพัฒนา อดีตเคยเป็นทหารมิชชันนารีและปัจจุบันถือบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงสะท้อนแง่มุมที่น่าสนใจว่า “คนที่อำเภอเขาแก้ว ถ้าหากเราแจ้งว่าเป็นชาวมุจะมี

โอกาสได้รับสัญชาติไทยเร็วขึ้น แต่ถ้าบอกว่าเป็นคนลาว ก็จะไม่มีโอกาส เพราะขมุไม่มีประเทศจะ
ให้เดินทางกลับ”

ณ พ.ศ.นี้ อัตลักษณ์ความเป็นขมุผ่านความเป็นขมุชน เครือข่าย หรือการนำเสนอตัวตนใน
รูปแบบต่าง ๆ จึงเริ่มกลายเป็นพื้นที่ในการปะทะสังสรรค์และนำเสนอตัวตนต่อคนอื่น เมื่อถามชาว
ขมุว่า อะไรที่เขาภาคภูมิใจในความเป็นชาวขมุ สองคำตอบที่ตรงกันหลายคน ได้แก่ ภาษาขมุ
และการรักษาประเพณี

การรักษาประเพณีที่ด้านหนึ่งคือความล้าหลังในสายตาของคนบางกลุ่ม กลับถูกให้
ความหมายใหม่ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสืบทอดความเป็นขมุที่พวกเขาภาคภูมิใจ จากแต่
เดิมที่พวกเขามีอัตลักษณ์ของแรงงานรับจ้างที่โดดเด่นหรืออัตลักษณ์ของคนขายขบที่ยากจน ล้า
หลังโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในพื้นที่ใกล้เคียง

การใช้อัตลักษณ์ของความเป็นขมุผ่านการสร้างเครือข่ายในการจัดงานประเพณีใน
ลักษณะเช่นนี้แม้จะเป็นการนำเสนอตัวตนทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกับเครือข่ายของชาวลื้อ แต่โดย
เงื่อนไขมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ชาวขมุใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมมาเป็นพื้นที่ในการแสดงตัวตน
ในฐานะของผู้ที่รักษาประเพณีเพื่อทดแทนกับลำดับชั้นทางเศรษฐกิจและสังคมที่ชาวขมุถูกมองว่า
ด้อยกว่ากลุ่มคนอื่น ๆ ดังนั้นความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ภายใต้บริบทที่ถูกเบียดขับทาง
เศรษฐกิจและสังคมกระแสหลักในความหมายเพื่อแสดงความมีตัวตนในแง่ของมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี

ในขณะที่ชาวลื้อผู้มีสถานภาพอย่างเต็มเปี่ยมโดยเปรียบเทียบในพื้นที่ทางเศรษฐกิจ
สังคมและการเมือง แต่การสร้างเครือข่ายทางชาติพันธุ์ของชาวลื้อเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่แสดงให้เห็น
เห็นถึงการซ้อนทับของพรมแดนรัฐชาติที่ผนวกกลืนความเป็นชาติพันธุ์เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ
กรอบกติกาของรัฐ

3. ความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์

แม้ว่าความสัมพันธ์ภายในชาติพันธุ์เดียวกันโดยภาพรวมจะแสดงให้เห็นได้อย่างเป็น
เอกภาพผ่านการสร้างชุมชนและเครือข่ายดังที่ได้นำเสนอไปแล้วในสองประเด็นแรก แต่ใน
ภาพลักษณ์ที่ดูเหมือนเป็นเอกภาพเหล่านี้มิได้เป็นเพียงภาพเดียวที่ดำรงอยู่ ภาพความแตกต่าง
ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ยังเป็นสิ่งที่ปรากฏซ้อนทับอยู่ด้วย นอกจากนี้ความแตกต่างภายในกลุ่มชาติ
พันธุ์เดียวกันยังเกี่ยวกับสถานภาพอื่น ๆ นอกเหนือจากความแตกต่างในแง่ของธรรมเนียมปฏิบัติ
หรือมิติทางวัฒนธรรมเท่านั้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างกลุ่มชาติพันธุ์สองกลุ่ม ได้แก่ ชาวลื้อ และชาว
จื๋นยูนนาน การจำแนกความแตกต่างภายในกลุ่มแสดงให้เห็นถึงการให้ความหมายของการลำดับ
ชั้นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับมิติทางวัฒนธรรมและมิติทางการเมือง

สำหรับคนภายนอกอาจเข้าใจว่า ชาวลื้อทั้งสามกลุ่มในแถบเชียงของ ได้แก่ ลื้อห้วยเม็ง ลื้อศรีดอนชัย และลื้อหาดบ้าย ต่างก็เป็นชาวลื้อเหมือนกัน แต่สำหรับชาวลื้อด้วยกันเองมองแตกต่างกันไป โดยใช้เกณฑ์ในการแยกแยะความแตกต่างภายในกลุ่มของชาวลื้อด้วยกัน จากภาษาพูด เส้นทางารอพยพและบ้านเกิด

ลื้อหาดบ้ายมักถูกมองจากชาวลื้อว่าเป็นชุมชน “ลื้อผสม” คำกล่าวเช่นนี้มีอยู่อย่างน้อยสองความหมายด้วยกัน คือ หมายถึงลื้อหลายกลุ่มอยู่ปะปนกันภายในหมู่บ้าน นอกจากนี้คำว่าลื้อผสมยังหมายถึงลื้อที่ผสมผสานกับชาวเขิน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อชาวลื้อศรีดอนชัยหรือลื้อห้วยเม็งย้อนรอยเส้นทางบรรพชนของเขามักจะกลับไปเมืองเกิดในของนครน่านปูย่าตายายในสิบสองปันนา ขณะที่ชาวลื้อหาดบ้ายกลุ่มใหญ่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างตระกูลของอู๋ยงกิง ซึ่งอยู่บ้านหาดบ้ายมาตั้งแต่ยุคตั้งชุมชนเมื่อครั้งอายุได้ 9 ปี อู๋ยงกิงบอกว่า นครน่านเกิดที่สิบสองปันนา ส่วนนครน่านเกิดที่เชียงตุง และต่างก็อพยพมาจากแม่น้ำโขงและมาอยู่บ้านน้ำเกิ้งในฝั่งลาว

แม้แต่ชาวลื้อแห่งบ้านหาดบ้ายกลุ่มหนึ่งในวัยใกล้ 70 ปีหรือมากกว่านั้น พวกนางมักเรียกตนเองว่าเป็น “เขินเชียงตุงกับสิบสองปันนา” อู๋ยงกิงขยายความว่า

“เราเป็นคนปากเขิน แต่ฮึดเหมือนกัน เพียงแต่ปากไม่เหมือนกัน”

ความแตกต่างระหว่างสำเนียงของชาวลื้อเขินและชาวลื้ออีกกลุ่มหนึ่งยิ่งเห็นเด่นชัดมากขึ้น เนื่องจากภายในบ้านหาดบ้ายมีกลุ่มชาวลื้ออีกกลุ่มหนึ่งที่อธิบายตนเองว่าเป็น “ลื้อจริง ๆ” คำว่าลื้อจริง ๆ หมายถึงกลุ่มชาวลื้อที่ถือกำเนิดที่สิบสองปันนาและอพยพมาอยู่ที่บ้านหาดบ้ายตามเส้นทางารอพยพที่แตกต่างกัน การเป็น “ลื้อจริง” จึงสะท้อนให้เห็นว่า จินตนาการบ้านเกิดของชาวลื้อยังคงผูกพันและย้อนกลับไปสิบสองปันนา

อู๋แสงแห่งบ้านหาดบ้าย เป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่ เป็น “ลื้อจริง ๆ” อู๋แสงในวัย 67 ปี อธิบายตนเองว่า “ข่อยเป็นลื้อสิบสองปันนา เกิดเมืองพง มาใหญ่เมืองไทย” ยังมีชาวลื้อในวัยกว่า 60 ปีขึ้นไปอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดในแถบสิบสองปันนาและอพยพมาที่ชุมชนลื้อบ้านหาดบ้าย แม้ว่าชาวลื้อรุ่นนี้ถือกำเนิดในแถบที่เรียกว่าเป็นบ้านเกิดของชาวลื้อคือสิบสองปันนา แต่ในปัจจุบันพวกเขากลับพบความแตกต่างระหว่างตนเองและญาติพี่น้องชาวลื้อในจีนสิบสองปันนาทั้งนี้เนื่องจากพวกเขาได้ทิ้งระยะห่างและต่างเติบโตในพื้นที่ที่มีบริบททางการเมืองแตกต่างกัน ประเด็นนี้จะนำเสนอในช่วงถัดไป

สำหรับความแตกต่างภายในกลุ่มชาวจีนยูนนานสัมพันธ์กับบริบททางการเมืองในยุคสงครามเย็น แม้ว่าในปัจจุบันชาวจีนยูนนานได้อาศัยอยู่ร่วมกันแต่อาจกล่าวได้ว่า ในสายตาของชาวจีนยูนนานที่อาศัยอยู่ในแถบบ้านหัวเวียง เวียงหมอกและผาตั้ง เงื่อนไขที่จำแนกแยกแยะความแตกต่างภายในกลุ่มได้แก่สถานภาพทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทหารจีนคณะชาติและลูกหลานที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย กับกลุ่มผู้ค้าชาวจีนยูนนาน อาจกล่าวได้

ว่า กลุ่มผู้ค้าชาวจีนยูนนานหรือที่เรียกว่าพ่อค้าชาวจีนฮ่อเป็นกลุ่มคนที่เดินทางค้าขายบนเส้นทางแถบแม่น้ำโขงตอนบนมาเป็นเวลานาน ขณะที่กลุ่มทหารจีนคณะชาติเป็นกลุ่มที่เข้าร่วมรับจ้างรบกับกองทัพทหารไทยในฐานะของ “ทหารรับจ้าง” ในช่วงทศวรรษ 2500 กลุ่มคนเหล่านี้อพยพมาจากจีนตอนใต้โดยใช้เส้นทางเชียงตุง บางส่วนใช้เส้นทางข้ามมาจากเวียดนามสู่ลาวและข้ามมายังฝั่งไทย การต่อรองทางการเมืองของกลุ่มทหารจีนคณะชาติเป็นการต่อรองผ่านการเจรจาระหว่างกลุ่มทหารจีนและรัฐบาลไทย

2. ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์

ความเป็นชาติพันธุ์นอกเหนือจากที่จะนำมาใช้ภายในกลุ่มของตนเองแล้ว ยังเป็นอัตลักษณ์หนึ่งที่น่าสนใจในการปฏิสังสรรค์กับคนต่างกลุ่มอีกด้วย การจัดวางความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัวแต่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสถานการณ์ของยุคสมัย จากการศึกษาพบว่า ความเป็นชาติพันธุ์มีทั้งด้านที่นำเสนอตนเองเพื่อต่อรองกับคนต่างกลุ่มซึ่งแสดงให้เห็นถึงการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์ข้ามกลุ่ม และด้านที่ความเป็นชาติพันธุ์ถูกกดทับหรือซ่อนตัวหรือไม่ได้ถูกให้ความสำคัญภายใต้อัตลักษณ์อื่น ๆ ที่มาบดบังหรือเป็นภาพตัวแทนในรูปแบบของการสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่

พื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่แสดงให้เห็นนัยยะของความแตกต่างในประเด็นที่ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้เป็นต่อรองความสัมพันธ์กับคนต่างกลุ่ม ได้แก่ สวนล้ม สวนในประเด็นที่แสดงให้เห็นความหลากหลายของความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งถูกซ่อนตัวไว้ภายใต้การจัดกลุ่มแบบใหม่ ได้แก่ กรณีของกลุ่มรักษะเชียงของที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ของท้องถิ่น

สวนล้ม พื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ

สวนล้มเป็นพื้นที่เศรษฐกิจที่มีความสำคัญในแถบชายแดนเชียงของมานานกว่าสองทศวรรษ ในระยะแรกกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดได้แก่ ชาวลื้อห้วยเม็ง ต่อมาได้มีการปะทะสังสรรค์กับคนต่างกลุ่มอย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะชาวมุ

ชาวมุนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกมองว่าเกี่ยวข้องกับตลาดแรงงานมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในพื้นที่แถบเชียงของ แม้ว่าทุกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างล้วนมีบทบาทในฐานะแรงงานรับจ้าง แต่ในสายตาของคนหลายกลุ่ม ชาวมุมีอัตลักษณ์ของแรงงานรับจ้างที่โดดเด่น ย้อนหลังไปราวต้นทศวรรษ 2500 ชาวมุเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างโดยมีนายฮ้อยเป็นผู้นำมา แรงงานที่ชาวมุรับจ้างมีตั้งแต่การทำงานตามบ้านเรือนของคนจีนในตลาด การทำงานในเตาต้มยาสูบ จนกระทั่ง

ในยุคสมัยปัจจุบัน ชาวขมุส่วนหนึ่งยังเป็นแรงงานในสวนผลไม้ของชาวลื้อโดยเฉพาะชาวลื้อห้วยเม็ง

“ส่วนใหญ่จะจ้างขมุมาช่วยปลูกส้ม ตัดหญ้า ฉีดพ่นยา และหาบส้ม” ชาวลื้อห้วยเม็งเล่าถึงความสัมพันธ์ด้านแรงงานต่อชาวขมุ เหตุผลประการสำคัญที่ว่าจ้างชาวขมุเนื่องจาก “เขาเป็นคนไม่มีน้ก” คือเป็นคนที่มีความรู้ทางเศรษฐกิจน้อยกว่า นอกจากนี้ขมูยังเป็นกลุ่มคนที่ได้ชื่อว่ามี ความขยัน แข็งแรง กิจการงานในสวนผลไม้ชาวลื้อห้วยเม็งมักเลือกจ้างแรงงานในกลุ่มญาติพี่น้อง ก่อน หากมีงานหนัก เช่น การเก็บส้มในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลก็นิยมจ้างชาวขมุ รวมทั้งจ่ายค่าแรงใน ราคาที่ต่ำกว่าการจ้างพี่น้องชาวลื้อในหมู่บ้านด้วย

ชาวลื้อห้วยเม็งที่เคยเดินทางไปชักลากไม้ในแถบลาวเล่าว่า ในอดีตที่ฝั่งลาว ชาวขมุส่วนหนึ่งมีอาชีพเป็นควาญช้างและเป็นหัวหน้า แต่เมื่อขมุข้ามมาอยู่ในฝั่งไทยกลับมีสถานะที่แตกต่างไปจากเดิม

“ในประเทศลาว เราจะเรียกเขาว่าขมุไม่ได้ ต้องเรียกว่า ลาวเทิง ถ้าเรียกว่าขมุเขาจะโกรธ แต่ขมุที่อยู่ในฝั่งไทยไม่โกรธ เราไปฝั่งลาว เจ้านายก็เป็นขมุทั้งนั้น”

ในกรณีของชาวขมุบ้านห้วยกอกซึ่งอยู่ติดกับบ้านลื้อห้วยเม็งจึงกลายเป็นแรงงานสำคัญของชาวลื้อบ้านห้วยเม็ง ประกอบกับข้อจำกัดในเรื่องปริมาณที่ดินทำกิน พ่อสีลาแห่งบ้านลื้อห้วยเม็งกล่าวว่า ขมุบ้านห้วยกอกมีที่ดินไม่ถึงพันไร่ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินไม่เพียงพอ ซึ่งตัวเลขนี้ค่อนข้างสอดคล้องกับข้อมูลของพ่อหลวงชาวขมุแห่งบ้านห้วยกอกที่บอกว่าชาวขมุบ้านห้วยกอกราว 40 หลังคาจาก 64 หลังคาที่ไม่มีที่ดินทำกินและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งอาศัยการเช่าที่นาจากชาวลื้อห้วยเม็ง พ่อหลวงชาวขมุระบุว่า บ้านห้วยกอกมีที่ทำกินเพียง 400-500 ไร่เท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวขมุกับชาวลื้อห้วยเม็งในด้านแรงงานนำมาสู่การเข้าถึงที่นาของชาวลื้อในหลายรูปแบบ ได้แก่ การเช่านาโดยทำนาแบ่งครึ่ง หรือเจ้าของนาบางเจ้าได้รับส่วนแบ่งเป็นหนึ่งในสาม ขณะที่ผืนนาของชาวลื้อบางแห่งให้ชาวขมุเช่าทำนาฟรีโดยไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ต้นสัปดาห์ตลอดมาเมื่อราวสิบปีที่ผ่านมา เวลานั้นพื้นที่ดินที่เป็นสวนส้มของชาวลื้อห้วยเม็งได้มีชาวขมุห้วยกอกขอใช้ที่ดินและปรับปรุงเป็นที่นา ชาวลื้อให้เหตุผลในการให้ชาวขมุทำนาโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าว่า

“ให้คนขมุทำ เขารักษาที่เราไว้ เราก็สบายไปหน่อย”

จนกระทั่งในช่วงปีพ.ศ.2547 ภายใต้นโยบายส่งเสริมการปลูกต้นยางพาราในแถบอำเภอเชียงของมีชาวลื้อห้วยเม็งที่เคยให้ชาวขมุห้วยกอกใช้ที่ดินเริ่มเรียกเอาที่ดินกลับคืนมาเพื่อนำมาปรับปรุงและปลูกยางพารา ซึ่งสร้างความหนักใจให้แก่ชาวขมุไม่น้อย

ความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างชาวลื้อห้วยเม็งในฐานะของเจ้าของสวนส้มและสวนผลไม้ เมื่อเปรียบเทียบกับชาวขมุห้วยกอกจึงนับว่ามีช่องว่างอย่างเด่นชัด ขณะที่ชาวลื้อห้วยเม็ง

สะสมทุนผ่านผลกำไรจากสวนส้มในยุคแรกและแปรเม็ดเงินเหล่านั้นมาเป็นโอกาสในการเข้าถึงที่ดินโดยการซื้อที่ดินจากคนเมือง ซึ่งนับเป็นการสะสมทุนในอีกรูปแบบหนึ่ง ขณะที่ชาวขมุเริ่มต้นจากอัตลักษณ์ของแรงงานรับจ้างและยังดำรงอัตลักษณ์เรื่อยมา เนื่องจากโอกาสในการสะสมทุนมีอยู่อย่างค่อนข้างจำกัด ใช่ว่าชาวขมุจะไม่อยากเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจเลียนแบบชาวลื้อด้วยการหันมาทำสวนผลไม้ แต่การทำสวนส้มในยุคปัจจุบันแตกต่างจากในอดีต ด้วยเงื่อนไขหลายประการ นับตั้งแต่การแสวงหาที่ดินที่อุดมสมบูรณ์มีน้ำเข้าถึง การทำสวนส้มต้องใช้ต้นทุนด้านปุ๋ยและยาฆ่าแมลงจำนวนมาก ไม่น้อย นอกจากนี้ต้นส้มยังมีอายุสั้นกว่าในอดีตมาก การปรับปรุงที่ดินใกล้หมู่บ้านเพื่อทำสวนผลไม้ดังที่เคยเป็นจุดเริ่มต้นสะสมทุนของชาวลื้อห้วยเม็งจึงเป็นเพียงตำนานเท่านั้น เนื่องจากในปัจจุบันแม้กระทั่งชาวลื้อห้วยเม็งเองยังเดินทางไปเช่าที่ดินของชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ เช่น ชาวม้งทุ่งน่าน้อย หรือที่ดินของคนเมืองในแถบอำเภอเชียงแสน และชาวบ้านหลากหลายกลุ่มในอำเภอเวียงแก่นเพื่อแสวงหาโอกาสในการทำสวนส้ม การเช่าที่ดินตลอดจนกระบวนการผลิตสวนส้มจึงล้วนแล้วแต่ต้องมีต้นทุนที่นอกเหนือจากเวลาและแรงงานแล้ว เม็ดเงินยังกลายเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง

ในยุคสมัยปัจจุบันแม้ว่าสวนส้มไม่ได้เป็นโอกาสในการปรับเปลี่ยนสถานะทางเศรษฐกิจได้อย่างดีเท่าในอดีต แต่สำหรับชาวลื้อห้วยเม็งและคนกลุ่มที่มีสายป่านยาว สวนส้มและสวนผลไม้ นับว่ายังเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจสำหรับพวกเขา ขณะที่ชาวขมุแห่งบ้านห้วยกอกมีต้นทุนน้อยกว่าในทุกด้าน พ่อหลวงชาวขมุแห่งบ้านห้วยกอกเล่าว่า หมู่บ้านขมุแห่งนี้มีชาวบ้านทำสวนผลไม้เล็กน้อย เช่น เงาะ ลำไย ลิ้นจี่ สำหรับสวนส้มมีเพียง 3 ราย ซึ่งไปเช่าที่ดินแถบอำเภอเวียงแก่น การเช่าที่ดินใช้วิธีแบ่งต้นทุนระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่า กล่าวคือ ผู้ปลูกจะเป็นคนออกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ได้แก่ ค่าต้นกล้า ค่าปุ๋ย ยาฆ่าแมลง จากนั้นราวสามปีเมื่อต้นส้มให้ผลผลิตจะต้องแบ่งค่าตอบแทนเป็นสามส่วน โดยเจ้าของที่ดินได้หนึ่งส่วนและผู้เช่าที่ปลูกส้มได้สองส่วน จนกระทั่งต้นส้มหมดอายุซึ่งปัจจุบันต้นส้มมีอายุราว 6-7 ปีก็หมดอายุลง เมื่อต้นส้มยุบ ที่ดินผืนดังกล่าวก็คืนแก่เจ้าของดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการเช่าที่ดินในแบบอื่น ๆ เช่น เช่าปีละ 500-1000 บาทขึ้นกับความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินและการเข้าถึงของน้ำ เป็นต้น

สวนส้มของชาวลื้อห้วยเม็งจึงกลายเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีนัยยะของความสัมพันธ์ในการจัดลำดับชั้นดังนี้

1. การใช้แรงงานของกลุ่มคนที่มีฐานะด้อยกว่า เช่น ชาวขมุ เป็นแรงงานในสวนส้มของชาวลื้อ ขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ในลักษณะตอบแทนแบบอุปถัมภ์ในเรื่องการให้ยืมหรือให้เช่าที่ดินในการทำนา

2. ชาวลื้ออาศัยการสะสมทุนทางเศรษฐกิจจากการทำสวนส้มมาสร้างโอกาสในการเข้าถึงที่ดินซึ่งในอดีตที่ดินในแถบเชียงของมีค่อนข้างจำกัดและส่วนใหญ่เป็นของคนเมืองในกลุ่มที่เป็นลูกหลานเจ้าเมือง²

3. สถานการณ์สวนส้มยุบในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงที่ดินระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น เช่น ชาวลื้อห้วยเม็งได้ขยับขยายที่ดินปลูกส้มไปอยู่บนที่สูงโดยเช่าหรือซื้อที่ดินจากชาวม้งทุ่งน่าน้อย เป็นต้น

การทำสวนส้มจึงเป็นการสะสมทุนทางเศรษฐกิจของชาวลื้อห้วยเม็งและพวกเขาได้ใช้ทุนทางเศรษฐกิจเหล่านี้มาปรับเปลี่ยนสถานะทางสังคมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ แม้ว่าชาวลื้อห้วยเม็งได้ตั้งรกรากอยู่ในแถบเชียงของมานานนับร้อยปีและลื้อบางกลุ่มมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าเมืองเชียงของ ลื้อเป็นกลุ่มคนที่ได้ชื่อว่าขยันขันแข็ง ประหยัดมัธยัสถ์และอดออม แต่วิถีชีวิตของชาวลื้อก่อนการทำสวนส้มก็ไม่ได้แตกต่างจากกลุ่มคนอื่น ๆ

ผู้อาวุโสแห่งเชียงของวัย 66 ปี ลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของเล่าถึงภาพความเปลี่ยนแปลงของชาวลื้อว่า

“ลื้อแต่เดิมมีแต่การทำนา ปลูกข้าวโพด มะเขือ พริก เขาจะมีหมู่บ้านของตนเอง ไม่อยู่ปะปนกับคนเมือง ตอนผมเป็นเด็ก จำได้ว่า ลื้อมาขอรับจ้างทำงาน เขาจะทำตัวเป็นคนไม่มีเงิน คนลื้อประหยัดมาก ๆ เวลากินข้าวจะต้มมะเขือกินกับข้าวเหนียว บางทีก็กินข้าวเหนียวกับน้ำซาร้อน ๆ พอเขาทำสวนส้มได้ผล ลื้อแข่งกันสะสมเงิน และต่อมาก็แข่งกันสร้างบ้าน และซื้อที่นา ตอนนี้น่าประมาณ 70 – 80 ไร่เห็นที่ทุ่งหลวงเป็นของชาวลื้อ”

ในช่วงทศวรรษ 2510 – 2520 ขณะที่ชาวมุ ขาวม้ง ชาวเย้า ชาวจีนฮ่อและชาวลื้อบางกลุ่มกำลังปรับตัวภายใต้ความแตกต่างทางอุดมการณ์ในยุคสงครามเย็น ส่วนคนค้าขายชาวจีนและคนเมืองในย่านตลาดเชียงของต่างเฟลิดเฟลีนกับยุคทองทางการค้า ชาวลื้อห้วยเม็งใช้ช่วงเวลาเดียวกันในการสะสมเม็ดเงินจากการทำสวนส้ม นำเงินดังกล่าวมาซื้อที่นา และให้คนเมืองเช่าที่นาปลูกข้าว ขณะเดียวกันก็ใช้แรงงานจากชาวมุและชาวมูเซอร์ในการทำสวนผลไม้

จนกระทั่งยุคปัจจุบัน ในปลายทศวรรษ 2540 หากใครเข้าไปเยือนหมู่บ้านห้วยเม็งอาจไม่พบความโดดเด่นของความเป็นชุมชนชาวลื้อ ดังเช่นที่อาจพบเห็นได้หมู่บ้านศรีดอนชัยหรือบ้านหาดบ้าย พื้นที่ในการนำเสนอความเป็นลื้อของชาวลื้อห้วยเม็งได้ย้ายไปอยู่ที่ชมรมไทลื้ออำเภอเชียงของ ซึ่งเป็นความพยายามรวมกลุ่มเพื่อ “ฟื้นฟู” วัฒนธรรมไทยลื้อในระดับอำเภอ

² ที่นาคือสำคัญของเชียงของก่อนทศวรรษ 2500 ได้แก่ ที่นาบริเวณทุ่งหลวง ทุ่งทราย ในปัจจุบันมีนาที่ใหญ่ที่สุดในแถบเชียงของได้แก่ที่นาบริเวณทุ่งสามหมอน ซึ่งชาวลื้อบ้านศรีดอนไชยและห้วยเม็งเป็นผู้บุกเบิกที่นาในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จนกระทั่งในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ที่นาบางส่วนเริ่มเปลี่ยนมาอยู่ในมือของพ่อค้าชาวจีนในตลาดเชียงของ เนื่องจากเป็นยุคการค้าขายที่ดินเฟื่องฟูสมัยรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ เงื่อนไขการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนหนึ่งมาจากการชำระหนี้ของชาวลื้อ

2. กลุ่มรักษ์เชียงของ: การสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ของท้องถิ่น

หากสื่อมวลชน องค์กรเอกชน หรือหน่วยงานราชการ เช่น สถาบันการศึกษาที่สนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแถบแม่น้ำโขงในจังหวัดเชียงราย หรือแม้กระทั่งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของท้องถิ่นในแถบชายแดนเชียงของ กลุ่มรักษ์เชียงของเป็นองค์กรหนึ่งที่มีมักจะได้รับการกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการรณรงค์ให้ความรู้เรื่องผลกระทบจากการระเบิดแก่งหินในแม่น้ำโขงตลอดจนคัดค้านในการกระทำดังกล่าว

กลุ่มรักษ์เชียงของจัดตั้งขึ้นในปีพ.ศ.2538 กิจกรรมหลักของกลุ่มได้แก่ การรณรงค์เผยแพร่เรื่องนิเวศวัฒนธรรมและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ศึกษาวิจัยองค์ความรู้นิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมของพื้นที่ลุ่มน้ำโขง สนับสนุนเสริมสร้างองค์กรท้องถิ่นในการสร้างรูปธรรมทางเลือกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ตลอดจนจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในลุ่มน้ำโขง³

อาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มได้มีกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มในพื้นที่เชียงของเข้าร่วม เช่น การจัดเวทีแม่ญิงกับแม่น้ำโขงในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของปีพ.ศ.2546 การประชุมในครั้งนั้นมีกลุ่มคนท้องถิ่นเข้าร่วมหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มครู กลุ่มข้าราชการบำนาญ เจ้าของร้านอาหาร ตลอดจนตัวแทนชาวบ้านในแถบตำบลริมโขง ตำบลเวียง และตำบลศรีดอนชัย เวทีแลกเปลี่ยนในวันนั้นไม่เพียงแต่เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับโครงการพัฒนาแม่น้ำโขงซึ่งรวมถึงรูปธรรมการระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ยังเป็นโอกาสในการแลกเปลี่ยนความทรงจำระหว่างคนต่างกลุ่มต่างรุ่นเกี่ยวกับบทบาทของแม่น้ำโขงในชีวิตของพวกเขา

นอกจากนี้ทางกลุ่มรักษ์เชียงของยังทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานในการจัดทำวิจัยชาวบ้านเชียงของเพื่อศึกษาสถานการณ์ของชุมชนคนหาปลาที่กำลังเผชิญกับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน

ภายใต้การสร้างชุมชนรูปแบบใหม่ในลักษณะนี้ไม่ได้จำแนกความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ แต่เน้นไปที่การผนวกรวมกลุ่มคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ชาวลื้อบ้านหาดบ้าย ชาวลาวในบ้านห้วยลึก คนเมืองในหมู่บ้านริมแม่น้ำโขง ตลอดจนความแตกต่างในเรื่องวัย ฐานะทางสังคม เช่นการดึงให้กลุ่มผู้อาวุโส ข้าราชการ เจ้าของร้านค้า อีกทั้งยังมีความพยายามให้ความสำคัญแก่ผู้หญิง เช่น การจัดงานเพื่อเปิดโอกาสให้แก่ผู้หญิงเข้าร่วมเวทีเป็นการเฉพาะในกรณีการจัดงานแม่ญิงรักแม่น้ำโขง เป็นต้น

³ อ้างจากเอกสารเรื่อง “ทางเลือกแม่น้ำโขง: การค้าที่เป็นธรรมและไม่ระเบิดแก่ง” จัดพิมพ์โดย กลุ่มรักษ์เชียงของ โครงการแม่น้ำและชุมชน เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา

สิ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นในนามของกลุ่มรักษ์เชียงของคือ การสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบหนึ่งของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงในเชิงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ในระดับภูมิภาค การสร้างความเป็นชุมชนจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันเท่านั้น ในทางกลับกันความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ความหลากหลายของวัยและสถานภาพทางสังคม ตลอดจนเพศ และอัตลักษณ์อื่น ๆ ได้ถูกบดบังด้วยอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนไม่ได้หมายความว่าเพียงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพในนามของความเป็นเชียงของเท่านั้น แต่เป็นการยกระดับความเป็นชุมชนให้เป็นชุมชนที่ประกอบด้วยกลุ่มคนต่าง ๆ ผู้ซึ่งต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

สรุป

ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ ประกอบไปด้วย ความแตกต่างภายในกลุ่มที่สัมพันธ์กับวิถีทางวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะในเรื่องภาษา หรือพิธีกรรม ขณะเดียวกันก็มีความเป็นชาติพันธุ์ได้ถูกนำมาใช้ในการสร้างภาพความเป็นหนึ่งเดียว รูปแบบเกิดขึ้นผ่านการสร้างชุมชนโดยการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพและการสร้างเครือข่ายภายในกลุ่มเดียวกัน การสร้างชุมชนและเครือข่ายมีความหมายสองอย่างด้วยกัน ได้แก่ ความหมายของการใช้ความเป็นชาติพันธุ์เพื่อผลิตซ้ำความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ความหมายที่สองได้แก่ การใช้ความเป็นชาติพันธุ์มาแสดงตัวตนในสังคมเพื่อสื่อสารกับคนต่างกลุ่มและแบ่งปันสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางอย่างให้คนต่างกลุ่มสามารถเข้าร่วมบริบท

สำหรับความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์พบว่า ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ถูกขบขันอย่างเด่นชัดในความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มและแสดงให้เห็นถึงลำดับชั้นของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับปุมหลังและบทบาททางเศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม ในอีกด้านหนึ่ง บางสถานการณ์พบว่า ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ถูกซ่อนตัวอยู่ภายใต้การจัดกลุ่มแบบใหม่เพื่อใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ดังนั้น การสร้างความเป็นชุมชนในพื้นที่ทางกายภาพที่เรียกโดยรวมว่า "ท้องถิ่น" จึงประกอบไปด้วยรูปแบบของชุมชนที่หลากหลายในแต่ละช่วงสถานการณ์ และความ เป็นชาติพันธุ์ถูกให้ความหมายและนำมาใช้ภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน

บทที่สี่

พรมแดนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ชายแดน

หากการปรากฏตัวของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรมในแถบเมืองเชียงของที่เราสามารถพบเห็นได้ในทศวรรษ 2540 นี้ เป็นภาพปรากฏที่มีภูมิหลังและความเป็นมาซึ่งสัมพันธ์กับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ในบทนี้จะมุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา คือย้อนหลังราว 70 ปี จากความทรงจำของชาวบ้านหลายกลุ่ม เห็นว่าสถานการณ์ทางการเมืองที่นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนต่างกลุ่มในเวลานี้ ได้แก่ สงครามฝรั่งเศสในช่วงพ.ศ. 2482 – 2496 และสงครามคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2490 - 2518

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น การปลดปล่อยของลาวจากการเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และการเปลี่ยนแปลงการปกครองของจีนสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ในช่วงพ.ศ. 2492 เรื่อยมาจนถึงช่วงสงครามคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2510 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเหล่านี้ ทำให้มีกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มอพยพเข้ามาในแถบเชียงของและตั้งถิ่นฐานถาวรถึงปัจจุบัน

ในช่วงปลายยุคอาณานิคมจนกระทั่งถึงยุคสงครามเย็นเป็นช่วงเวลาที่พรมแดนทางอุดมการณ์ระหว่างคอมมิวนิสต์กับทุนนิยมกำลังต่อสู้กันอย่างดุเดือด พรมแดนทางอุดมการณ์การเมืองได้เกิดขึ้นซ้อนทับกับพรมแดนทางชาติพันธุ์ กลุ่มชาติพันธุ์จำนวนหนึ่งได้ใช้พื้นที่ทางการเมืองในการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ กลุ่มที่เห็นอย่างเด่นชัดได้แก่ กลุ่มทหารจีนคณะชาตินอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ในลาวหลายกลุ่ม เช่น ชาวลื้อ ชาวขมุ ชาวม้ง ซึ่งไม่ได้แสดงตัวตนทางชาติพันธุ์เด่นชัดเช่นเดียวกับทหารจีนคณะชาติ แต่ปรากฏในนามของกลุ่มลาวฝ่ายขวามากกว่า

อัตลักษณ์ของทหารรับจ้างเป็นการนำเสนอดัชนีที่เด่นชัดของกลุ่มทหารจีนคณะชาติตลอดทศวรรษ 2510 - 2520 การรับจ้างรัฐบาลและกองทัพไทยเพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์เพื่อแลกกับสถานะและสิทธิในความเป็นพลเมืองไทย ผ่านสัญลักษณ์สำคัญคือบัตรประจำตัวประชาชนเป็นกระบวนการที่ผ่านการต่อสู้มานานนับสิบปีและเรื่องราวได้ถูกบอกเล่ามาสู่รุ่นลูกของเหล่าทหารจีน ขณะที่ผู้หลบภัยสงคราม ตลอดจนทหารรับจ้างกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ยังคงประสบปัญหาเกี่ยวกับสิทธิความเป็นพลเมืองของราชอาณาจักรไทยมาจนถึงทุกวันนี้

ในระหว่างยุคสงครามเย็น บริบททางการเมืองระหว่างรัฐในเวลานั้นเอื้ออำนวยให้เชียงของและห้วยทรายกลายเป็นพื้นที่ที่เรียกได้ว่าเป็น ชุมกำลังของฝ่ายขวา เชียงของในเวลานั้นจึงมีสถานะที่เป็นเมืองหลบภัยสงครามและเมืองที่มีการค้าอย่างคึกคักพร้อมกันไปด้วย

อย่างไรก็ตาม เชียงของไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบหรือได้รับอันตรายจากสงครามเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มคนอีกส่วนหนึ่ง เช่น ชาวลื้อบ้านห้วยเม็ง ชาวลื้อบ้านศรีดอนไชย ที่เลือกพื้นที่ทางการผลิตเป็นโอกาสในการสะสมทุนทางเศรษฐกิจและนำมาสู่การจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ กับรัฐชาติไทยและเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามรัฐชาติในเวลาต่อมา

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคสงครามฝรั่งเศส-สยามคอมมิวนิสต์

สถานะความเป็นเมืองชายแดนของเชียงของ แม้ว่าจะปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 อันเนื่องมาจากการที่ฝรั่งเศสครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อันส่งผลให้เมืองเชียงของกลายเป็น “พื้นที่ล่อแหลม” ซึ่งมีชายแดนติดต่อกับอาณาเขตของฝรั่งเศส แต่ความเข้มข้นของสถานะความเป็นชายแดนไม่ได้ดำรงอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละช่วง

สถานการณ์ทางการเมืองในลาวปลายยุคอาณานิคม คือในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นำมาซึ่งการจัดความสัมพันธ์หลากหลายชุดบริเวณแถบเมืองเชียงของในฝั่งไทยและเมืองห้วยทรายและพื้นที่ข้างเคียงในฝั่งลาว เนื่องจากผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในลาวต้องเผชิญหน้ากับการทำสงครามกับฝรั่งเศสเพื่อปลดปล่อยประเทศลาว อีกทั้งยังมีอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ของฝ่ายซ้าย และการต่อสู้ของฝ่ายขวา พื้นที่ในแถบนี้จึงไม่เพียงแต่การต่อสู้ของกลุ่มคนในท้องถิ่นเท่านั้น แต่เป็นการต่อสู้ของตัวแทนมหาอำนาจที่มีความแตกต่างทางอุดมการณ์เงื่อนไขทางการเมืองเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กัน

สงครามในลาวระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์หรือฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวาหรือฝ่ายเวียงจันทน์ ในช่วงหลังความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟูในปีพ.ศ.2497 เป็นต้นมาเป็นส่วนหนึ่งของสงครามเย็นระหว่างค่ายคอมมิวนิสต์กับค่ายนายทุนที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ก่อนฝรั่งเศสจะพ่ายแพ้กองทัพเวียดนามของโฮจิมินห์ที่เดียนเบียนฟู สหรัฐอเมริกาและพันธมิตรได้ส่งทหารเป็นจำนวนมากเข้าทำสงครามเกาหลีกับเกาหลีเหนือและจีน ในปีพ.ศ.2493 - 2496 ความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสดังกล่าวทำให้สหรัฐอเมริกาห่วงเกรงการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียยิ่งขึ้น สหรัฐอเมริกาจึงทุ่มความช่วยเหลือทั้งอาวุธยุทโธปกรณ์ กำลังคน และงบประมาณในการช่วยเหลือเวียดนามใต้ และลาว ขณะที่การเมืองในลาวได้แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ฝ่ายขวามีนายพลภูมิ หน่อสุวรรณค์ ท้ายผุย ชะนะนิกร เจ้าบุญอุ้ม ณ จำปาสัก นายพลวังเปา เป็นต้น สำหรับนักการเมืองฝ่ายซ้ายที่มีบทบาทโดดเด่นมาตั้งแต่สมัยต่อสู้กับฝรั่งเศส ได้แก่ เจ้าสุภานุวงศ์ ท่านไกรสร พรหมวิหาร ท่านภูมิ วงศ์วิจิตร เป็นต้น

ขณะที่ฝ่ายซ้ายปลุกระดมและขยายพื้นที่ปลดปล่อยในเขตชนบท ฝ่ายขวาก็ได้รับการสนับสนุนจากอเมริกาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สหรัฐอเมริกาเคยจ่ายเงินให้ฝรั่งเศสเพื่อปราบคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 นอกจากนี้ยังมีกองบัญชาการในไทย ซึ่งเป็นหน่วยรบที่ส่ง

เข้าไปในลาวเป็นครั้งคราว สหรัฐได้จ้างทหารไทยรับจ้างไปช่วยฝ่ายขาวรบด้วย ในราวปีพ.ศ.2515 มีทหารไทยรับจ้างในลาวสูงสุดประมาณ 21,413 คน รวมทั้งมีที่ปรึกษาทางทหารและมีทหารไทย ส่วนหนึ่งช่วยฝึกทหารลาวฝ่ายขาว รวมทั้งมีทหารลาวมาฝึกที่ไทยด้วย (สุวิทย์, 2543: 375-378)

อดีตผู้ช่วยอธิบดีกรมตำรวจในปีพ.ศ.2516 ได้ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับ ประจำวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2516 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“เก้าปีกับสามเดือนมาแล้วที่ผมทำงานนี้กับซีไอเอ เพราะงานนี้เริ่มต้นเป็นการร่วมมือ ระหว่างไทย อเมริกา และลาว เพื่อรักษาและช่วยสนับสนุนการป้องกันการรุกรานของคอมมิวนิสต์ ในลาว ผมเป็นผู้รับงานฝ่ายไทยมาตลอด โดยงบประมาณทั้งหมดได้มาจากซีไอเอจริง เป็นเงิน จำนวนมากเสียด้วยปีหนึ่ง 126 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (ประมาณ 2,920 ล้านบาท) ประกอบด้วยทหาร ที่รับจ้างมีพวกชาวเขา เช่น เย้า แม้วและพวกเสือพราน...” (อ้างในสุวิทย์, 2543: 378)

นอกจากทหารไทยรับจ้างแล้ว สหรัฐยังได้จ้างทหารแม้วรับจ้างซึ่งมีนายพลวังเปาเป็น หัวหน้าใหญ่ ทหารแม้วรับจ้างขึ้นกับซีไอเอเช่นเดียวกับทหารไทยรับจ้าง ไม่ได้ขึ้นกับรัฐบาลลาว โดยทางด้านเหนือของลาวมีทหารแม้วรับจ้างถึง 3 ใน 5 โซน โดยมีนายพลวังเปาเป็นผู้บัญชาการ (อ้างแล้ว, 378)

สหรัฐอเมริกาทุ่มเทงบประมาณในการทำสงครามอินโดจีน นอกจากสูญเสียงบประมาณ แล้วทหารอเมริกันเสียชีวิตกว่า 45,000 คน ในราวกลางทศวรรษ 2510 จึงได้เกิดการประท้วง ต่อต้านสงครามอินโดจีน กระทั่งในราวปี 2516 สหรัฐได้ลงนามในสัญญาสงบศึกกับเวียดนาม เหนือ ซึ่งรวมถึงการถอนทหารต่างชาติทั้งหมดออกไปจากลาว หลังจากนั้นได้มีการเดินขบวน ต่อต้านอเมริกันและเรียกร้องให้ปิดสำนักงาน USAID ในที่สุดสหรัฐฯ ต้องปิดสำนักงานและ สถานทูตเมื่อกลางปี 2518 และจบบทบาทการแทรกแซงการเมือง ทหาร และเศรษฐกิจในประเทศ ลาว (สุวิทย์, 2543: 387-394)

บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็นในปลายทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2520 แม้ว่าสนามรบได้เกิดขึ้นในลาว แต่ได้ส่งผลกระทบข้างเคียงต่อไทยในหลายด้าน ทั้งในแง่ที่เป็น แหล่งสนับสนุนกำลังฝ่ายขาว และเป็นทีหลบภัยสงครามของกลุ่มคนต่าง ๆ จากประเทศลาว ในช่วงเวลานี้อัตลักษณ์ทางการเมืองในฐานะ “ทหารรับจ้าง” (ฝ่ายขาว) ได้กลายเป็นอัตลักษณ์ที่ สำคัญภายใต้ยุคสมัยที่พรมแดนของความแตกต่างทางอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และทุนนิยมกำลัง ดำเนินไปอย่างเข้มข้น

ภายใต้สถานการณ์ต่าง ๆ ในช่วงปลายยุคอาณานิคมถึงยุคสงครามเย็น เชียงของจึงเป็น เมืองที่สำหรับหลบภัยสงคราม อีกทั้งยังเป็นแหล่งสนับสนุนกองกำลังฝ่ายขาวในลาวด้วย ในช่วง เวลานี้มีกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนไม่น้อยที่เดินทางเข้ามายังฝั่งเชียงของ ทำให้เชียงของคลาคล่ำไป

ด้วยกลุ่มคนอย่างน้อย 3 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ กลุ่มคนผู้หนีภัยสงคราม กลุ่มทหารรับจ้าง และกลุ่มคนท้องถิ่นในเชียงของ

กลุ่มคนผู้หนีภัยสงคราม

การหนีภัยสงครามเป็นหนึ่งในเหตุผลของการอพยพโยกย้ายของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบเชียงของ ในช่วงราวพ.ศ.2483 ได้มีชาวลี้จากฝั่งลาวบริเวณบ้านน้ำเกี๋งอพยพข้ามน้ำโขงมายังฝั่งเชียงของแถบบ้านดอนที่ และต่อมาได้ขยับขยายมาตั้งหมู่บ้านของชาวลี้ที่บ้านหาดบ้าย ชาวลี้เรียกการอพยพในช่วงพ.ศ. 2483 ว่า เป็นการอพยพหนีสงครามฝรั่งเศส

อู๋ยัก แม่เฒ่าชาวลี้แห่งบ้านหาดบ้าย วัย 74 ปี ย้อนรำลึกความหลัง นางเกิดที่บ้านน้ำเกี๋งในฝั่งลาว เวลานั้นนางอายุราว 9 ขวบ มีทหารไทยไปเผาบ้านเรือน แม่ของนางจึงพาลูกหลานหนีข้ามมายังบ้านดอนที่ในฝั่งไทย

“หนีมาตั้งแต่สงครามฝรั่งเศสปี 2483 จำได้เพราะย้ายมาหนึ่งปีก็เกิดสงครามโลกไม่มีโรงเรียนเข้า เพราะครูไปเป็นทหาร ตอนนั้นย้ายมาจากบ้านน้ำเกี๋ง มีทหารไทยไปเผาบ้าน ก็หนีมากับแม่มา”

‘สงครามฝรั่งเศส’ ที่แม่เฒ่าชาวลี้กล่าวถึง ตรงกับช่วงพ.ศ.2483 – 2489 ซึ่งเป็นช่วงคาบเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นช่วงเวลาที่ไทยรบชนะฝรั่งเศสในสงครามอินโดจีน ไทยได้เสนอให้รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสปรับปรุงเส้นเขตแดนโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต ซึ่งหมายความว่าฝรั่งเศสต้องคืนดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมด ในช่วงปลายปีพ.ศ.2483 ได้มีการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ดุลแห่งอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนไปอย่างมาก มหาอำนาจตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลแลนด์ และสหรัฐอเมริกาถูกกองทัพญี่ปุ่นตีแตก ขณะที่ไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ในที่สุดไทยได้คืนแดนคืนจากฝรั่งเศสบางส่วนและนำมาจัดตั้งจังหวัดล้านช้าง (ตรงข้ามแขวงไชยบุรีของลาวในปัจจุบัน) จำปาศักดิ์ พิบูลสงคราม และพระตะบอง (สุวิทย์, 2543: 286-288)

การหนีสงครามฝรั่งเศสในครานั้น ไม่ได้มีเฉพาะชาวลี้ในฝั่งลาวเท่านั้นที่อพยพหนีภัยมาอยู่ฝั่งไทย แม่เฒ่ายังจำได้ว่า มีคนเย้า คนแหม้ว และมุเซอร์ ต่างก็หนีภัยสงครามมาด้วยเช่นกัน

“คนเย้า แหม้ว มุเซอร์ก็หนีมาเหมือนเรา แต่เขาไปอยู่บนดอย ส่วนเราอยู่ทุ่ง”

ชาวลี้จากบ้านน้ำเกี๋งหนีข้ามน้ำโขงมาอยู่บริเวณหมู่บ้านดอนที่ หมู่บ้านดอนที่เคยมีเตาบ่มยาสูบ และเป็นหมู่บ้านคนเมืองหรือที่แม่เฒ่าเรียกว่า “คนยวน” ตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาชาวลี้กลุ่มนี้จึงขยับขยายบ้านเรือนออกมาตั้งหมู่บ้าน

“ไม่ชอบอยู่กับคนยวนก็เลยมาตั้งอยู่บ้านหาดบ้ายอยู่กันในกลุ่มคนลี้ด้วยกัน”

การอพยพโยกย้ายบ้านเรือนระหว่างสองฝั่งโขงเป็นปรากฏการณ์ปกติที่ชาวบ้านในแถบนั้นปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านาน ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ติดตามมาอยู่กับญาติพี่น้อง หรือ

การมาทำไร่ยาสูบซึ่งมีทั้งการข้ามมาทำสวนยาสูบในฝั่งไทยและการข้ามไปทำสวนในฝั่งลาว ยกตัวอย่างเช่น แม่เฒ่าอ่อนแก้ว แห่งบ้านห้วยทรายในฝั่งลาว ปัจจุบันอายุ 75 ปี แม่เฒ่าจำได้ว่า เมื่อยังเป็นเด็กสาวได้ติดตามพี่ชายมาทำสวนยาสูบที่ 'เวียงเก่า' คือ เมืองเชียงแสนในปัจจุบัน จนกระทั่งเกิดศึกสงครามจึงย้ายกลับไปยังห้วยทราย

แต่อย่างไรก็ตาม ช่วงสงครามฝรั่งเศสคือราวพ.ศ.2483 - 2488 นับเป็นช่วงสถานการณ์สำคัญที่มีการโยกย้ายการตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อกลุ่มหนึ่งมายังฝั่งไทยและมีความพยายามในการรวมกลุ่มเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์โดยตั้งเป็นชุมชนชาวลื้อมาจนถึงทุกวันนี้

เงื่อนไขทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2480 จึงนับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญซึ่งส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยเคลื่อนย้ายไปมาเหนือพรมแดนรัฐชาติเริ่มลงหลักปักฐานในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน พรมแดนของความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์จึงเริ่มถูกซ้อนทับด้วยพรมแดนของรัฐชาติไทยอย่างชัดเจนมากขึ้น

นอกเหนือจากชาวลื้อหาค่ายที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่เคยเดินทางไปมาข้ามพรมแดนได้ตัดสินใจลงหลักปักฐานในเขตแดนของรัฐชาติไทยแล้ว เงื่อนไขของสงครามเย็นยังส่งผลให้เกิดการอพยพของผู้คนกลุ่มอื่นในแถบเชียงของด้วย ได้แก่ กลุ่มชาวจีนฮ่อหรือจีนยูนนาน

ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ชาวเมืองเชียงของต่างจำได้ดีว่า บริเวณโรงเรียนบ้านหัวเวียง ใกล้กับท่าเรือบัคในปัจจุบัน มีชุมชนชาวจีนฮ่อตั้งบ้านเรือนชั่วคราวอยู่หลายร้อยครอบครัวเป็นระยะเวลาเกือบสิบปี จนกระทั่งในที่สุดในปีพ.ศ.2519 ทางอำเภอเชียงของได้ย้ายกลุ่มชาวจีนยูนนานไปตั้งหมู่บ้านเวียงหมอกในปัจจุบัน อยู่ห่างจากเทศบาลเมืองเชียงของราว 28 กิโลเมตร

จันสุข เป็นหญิงลูกครึ่งมีแม่เป็นชาวลื้อและพ่อเป็นชาวจีนยูนนาน ปัจจุบันจันสุขอายุ 40 ปีต้น เธอเกิดที่ชุมชนชาวจีนยูนนานบ้านหัวเวียง ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นหมู่บ้านอพยพในเวลานั้น ในราวปีพ.ศ. 2519 ชาวจีนยูนนานกลุ่มหนึ่งอพยพไปอยู่บ้านเวียงหมอกตามคำสั่งของอำเภอเชียงของ พ่อของจันสุขเลือกเดินทางไปอยู่บริเวณบ้านน้ำเก็กในฝั่งลาว ส่วนตัวจันสุขอยู่กับญาติที่บ้านเวียงหมอกและในที่สุดได้แต่งงานกับชาวลื้อบ้านหาค่าย

ลุงเงิน ชาวจีนยูนนานผู้หนึ่งซึ่งเปิดร้านค้าขายของในตลาดเชียงของ และเคยเป็นหนึ่งในคณะทำงานของทหารจีนคณะชาติกองพล 93 เขาจำแนกแยกแยะกลุ่มชาวจีนยูนนานในยุคสงครามเย็นโดยแบ่งออกเป็นสองกลุ่มได้แก่ กลุ่มผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัยทางการเมือง และ กลุ่มทหารจีนคณะชาติ

ขณะที่แม่หลวงแห่งบ้านเวียงหมอกในปัจจุบัน ซึ่งเป็นภรรยาของอดีตทหารจีนคณะชาติ เล่าว่า คนจีนยูนนานที่มาอยู่บ้านหัวเวียงในช่วงต้นทศวรรษ 2510 นั้น มีทั้งกลุ่มคนที่หนีภัยคอมมิวนิสต์มาจากยูนนาน กลุ่มคนเหล่านี้มีทั้งที่เป็นทหารและเป็นกลุ่มคนค้าขายทั่วไป ปัจจุบันกลุ่มชาวจีนยูนนานมีทั้งที่ย้ายไปอยู่ในลาว ย้ายไปอยู่ได้หวัน สำหรับกลุ่มที่ยังอยู่ในบริเวณเขต

อำเภอเชียงของนั้น ชุมชนชาวจีนยูนนานหรือจีนฮ่อที่ใหญ่ที่สุดตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ หมู่บ้านเวียงหมอก

ศูนย์อพยพห้วยตองเป็นสถานที่ที่ชาวเชียงของซึ่งผ่านยุคสงครามคอมมิวนิสต์ต่างรู้จักและคุ้นเคยกับสถานที่แห่งนี้ ชาวบ้านบางกลุ่มคุ้นเคยกับศูนย์ห้วยตองในฐานะที่เป็นตลาดสำคัญในการค้าขายยุคปิดพรมแดนไทย-ลาว ตั้งแต่ปีพ.ศ.2518 เนื่องจากที่ศูนย์อพยพมีกลุ่มคนหลายภาษาหลายหมื่นคนอาศัยอยู่ ขณะที่ชาวบ้านบางกลุ่มเคยเข้าไปอยู่ในศูนย์อพยพแต่แล้วในที่สุดก็กลับมาตั้งรกรากในแถบเชียงของด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน

ศูนย์อพยพบ้านห้วยตองดำเนินการภายใต้กระทรวงมหาดไทยเกิดขึ้นในช่วงปีพ.ศ.2518 - 2525 เวลานั้นการดำเนินการต่าง ๆ ภายในศูนย์ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนภายในประเทศและต่างประเทศ เช่น สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยสหประชาชาติ และองค์การสงเคราะห์ต่าง ๆ ศูนย์อพยพทำหน้าที่เป็นแหล่งพักพิงชั่วคราวของผู้อพยพเพื่อเดินทางไปยังประเทศที่สาม

ข้าราชการชาวเชียงของคนหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นอดีตเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิศุภนิมิตและรับผิดชอบในการให้ความรู้ด้านการเกษตรในศูนย์อพยพห้วยตองในปีพ.ศ.2523 เขาจำได้ว่าเวลานั้นในศูนย์อพยพมีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ถึง 8 กลุ่มด้วยกัน รวมคนอพยพได้ราว 4 หมื่นคน

อดีตเจ้าหน้าที่ในศูนย์อพยพผู้นี้ยังจำได้ดีถึงภาพแห่งการจากลา ความสมหวัง ความผิดหวังของผู้คนในศูนย์ เขาเล่าว่า

“ขั้นตอนการไปประเทศที่สาม จะมีเจ้าหน้าที่เรียกผู้อพยพมาสัมภาษณ์ จากนั้นสองอาทิตย์ก็มีการประกาศรายชื่อ บางทีครอบครัวหนึ่งมี 5 คน ทุกคนได้ไปหมด ยกเว้นแม่ ก่อนถึงวันจะย้ายไปอยู่ศูนย์อพยพอื่นเพื่อเตรียมตัวเดินทางไปต่อ เขาจะทำพิธีสู่ขวัญ อวยพร พออีกสองวันมีรถมารับ ญาติพี่น้องที่ไม่ได้ไปก็ยืนเกาะรั้วลวดหนามสูงและก่ร้องไห้”

กลุ่มคนต่าง ๆ ที่หนีภัยสงครามในช่วงนั้น มีทั้งคนที่อยากไปประเทศที่สามและได้ไป กลุ่มคนที่อยากไปแต่ไม่ได้ไป และกลุ่มคนที่อยากอยู่ในฝั่งลาวหรือในฝั่งไทยต่อไป ช่วงนั้นจึงเป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อสำหรับกลุ่มคนที่หนีภัยสงคราม และเกี่ยวโยงต่อการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์มาจนถึงทุกวันนี้ ยกตัวอย่างเช่น ครอบครัวชาวลื้อครอบครัวหนึ่งซึ่งอพยพมาอยู่ฝั่งไทยก่อนหน้าการปิดพรมแดนระหว่างไทย-ลาว โดยที่ลูกหลานยังอยู่ในฝั่งลาว เมื่อลูกหลานย้ายไปอยู่ศูนย์อพยพ ผู้เป็นพ่อและแม่จึงแสวงหาหนทางเข้าไปอยู่ศูนย์อพยพด้วย ซึ่งในที่สุดได้ย้ายไปอยู่ยังศูนย์อพยพทั้งที่ห้วยตอง อำเภอเชียงของ ศูนย์อพยพที่จังหวัดนครพนมเป็นเวลาหลายเดือน แต่แล้วในที่สุดก็มีเพียงลูก 3 คนได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกา ผู้เป็นพ่อและแม่จึงเดินทางกลับมาตั้งรกรากในหมู่บ้านเดิมที่เคยอยู่ หรือในอีกหลายกรณีพบว่า ญาติพี่น้องหนีเข้าศูนย์อพยพและ

เดินทางไปประเทศที่สาม แต่บางคนกลับเลือกที่จะอยู่ในฝั่งลาวหรือฝั่งไทยต่อไปเนื่องจากมีญาติผู้ใหญ่ที่แก่เฒ่าต้องดูแล เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ผู้หลบภัยสงครามบริเวณพื้นที่ชายแดน อยู่ในสภาพที่ต้องตัดสินใจเลือกเดินทางใดทางหนึ่ง ซึ่งสัมพันธ์ต่อการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ทางการเมือง และสิทธิความเป็นพลเมืองในเวลาต่อมา

กลุ่มทหารรับจ้าง อัตลักษณ์ทางการเมืองในยุคสงครามคอมมิวนิสต์

ในช่วงทศวรรษ 2500 – 2520 บรรยากาศทางการเมืองที่ความขัดแย้งของความแตกต่างทางอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และทุนนิยมได้ต่อสู้กันอย่างเข้มข้น ส่งผลให้พื้นที่ทางการเมืองกลายเป็นพื้นที่หลักในการบ่งชี้ความเป็นตัวตนอย่างเด่นชัดเห็นความเป็นชาติพันธุ์ใด ๆ ในยุคดังกล่าว ผู้ชายในกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ได้มีการนำเสนออัตลักษณ์ที่สำคัญยิ่งคือ ‘ทหารรับจ้าง’ (ฝ่ายขวา) โดยมีเชียงของเป็นแหล่งสนับสนุนกองกำลังฝ่ายขวาที่สำคัญ หลายคนยังจำได้ดีว่าบริเวณบ้านหัวเวียงเคยเป็นสนามบินที่นายพลวังเปา และทหารอเมริกันมาลง ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ทิ้งขยะ นอกจากนี้บริเวณบ้านหัวเวียงยังมีสุสานอดีตทหารจีนคณะชาติ ซึ่งเป็นกลุ่มทหารรับจ้างชาวจีนยูนนานที่ร่วมปราบปรามคอมมิวนิสต์

ผู้ชายชาวขมุ ชาวม้ง ชาวลื้อ ชาวจีนยูนนาน ในวัย 60 ปีขึ้นไป ล้วนแล้วแต่เคยเป็น “ทหารรับจ้าง” ในยุคปราบปรามคอมมิวนิสต์ และผ่านการต่อสู้ในกิจกรรมทางการเมืองและการเมืองมาอย่างโชกโชน อุดมการณ์และลักษณะร่วมของกลุ่มคนเหล่านี้คือ การปราบปรามฝ่ายคอมมิวนิสต์ โดยมีหัวหน้าเป็นเจ้าหน้าที่ในฝั่งไทยและฝั่งลาว ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากอเมริกาอีกทอดหนึ่ง ปุ่มหลังทางการเมืองของกลุ่มทหารรับจ้างมีความแตกต่างกัน ในที่นี้จะนำเสนอภาพชีวิตของทหารรับจ้างต่างกลุ่มชาติพันธุ์ 4 กลุ่มเพื่อสะท้อนอัตลักษณ์ของทหารรับจ้างในเวลานั้น

ทหารจีนคณะชาติเป็นกลุ่มที่เข้าร่วมรบในฐานะทหารรับจ้างกับกองทัพทหารไทย โดยมีภารกิจราชการภายในกลุ่มทหารจีนด้วยกัน และกลุ่มคนเหล่านี้อพยพมาจากจีนตอนใต้โดยใช้เส้นทางเชียงตุง บางส่วนใช้เส้นทางข้ามมาจากเวียดนามสู่ลาวและข้ามมายังฝั่งไทย การต่อรองทางการเมืองของกลุ่มทหารจีนคณะชาติเป็นการต่อรองผ่านการเจรจาระหว่างกลุ่มทหารจีนและรัฐบาลไทย

ลุงเงิน อดีตล่ามแปลภาษาจีน-ไทยระหว่างทหารจีนคณะชาติและกองทัพไทยและเป็นผู้บันทึกประวัติกองพล 93 ในประเทศไทยโดยบันทึกเป็นภาษาจีน เขาเดินทางมายังเชียงของในราวปีพ.ศ.2513 เนื่องจากได้รับคำชักชวนจากญาติผู้ใหญ่ ผู้เป็นระดับนำของกองพล 93 ในเวลานั้น กองทัพทหารไทยได้ตั้งหน่วยงานชื่อ บก.04 เพื่อกวาดล้างคอมมิวนิสต์ โดยใช้ศูนย์บัญชาการอยู่ที่เชียงของ ช่วงปีพ.ศ.2513-2517 เนื่องจากในเวลานั้นพื้นที่บริเวณเชียงของ-เวียงแก่น และเทิง เป็น

พื้นที่สีแดงที่มีการสู้รบกันอย่างเข้มข้น และกลุ่มทหารจีนญวนนานทำหน้าที่เป็น “ทหารรับจ้าง” โดยค่าตอบแทนที่รัฐบาลไทยสัญญาว่าจะมอบให้คือการโอนสัญชาติไทยและมอบที่ดินทำกินให้จำนวนหนึ่ง

“ทหารจีนไม่มีที่ไป เพราะได้หวันเป็นเมืองเล็ก ที่ดินน้อย และกลุ่มคนที่มาก็เป็น “ทหารเก่า” ซึ่งไม่มีที่ไป”

เช่นเดียวกับศึกสงครามต่าง ๆ ที่ย่อมต้องมีผู้สูญเสียชีวิต เงินไหม่วชีวิต อดีตแกนนำของกองพล 93 ผู้เป็นหัวแรงสำคัญในการบัญชาการที่กองบก.04 เป็นผู้เสนอให้จัดสร้างสุสานทหารจีนคณะชาติ (Nationalist Chinese Soldiers Cemetery) โดยบันทึกไว้ว่า อนุสรณ์แห่งนี้ ขอจารึกความดีงามของผู้ที่เสียสละชีพที่อาสาสมัครต่อรัฐบาลไทย และลงชื่อว่า กองอำนวยการเคลื่อนย้ายอดีตทจข.ผู้อพยพ (บก.04) กองบัญชาการทหารสูงสุด

ความจริงหลายชุดถูกนำเสนอแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกสงคราม จากการพูดคุยกับอดีตทหารจีนคณะชาติที่ยังคงมีชีวิตหลงเหลืออยู่อาศัยอยู่ที่บ้านผาตั้ง อำเภอเวียงแก่น และบางส่วนอยู่ที่บ้านเวียงหมอก อำเภอเชียงของ รวมถึงบรรดาลูกหลานและสมาชิกในครอบครัวของเหล่าอดีตทหารลี้ภัยสะท้อนถึงความเจ็บปวดจากสถานะของ “ทหารรับจ้าง”

ภรรยาอดีตทหารจีนญวนนานเล่าว่า สามีของเธอเป็นทหารจีนคณะชาติและเป็นหนึ่งในคณะที่เข้ามายึดดอยผาตั้งจากฝ่ายคอมมิวนิสต์จนกระทั่งได้รับชัยชนะแต่แล้วรัฐบาลไทยก็ยังไม่มอบบัตรประชาชนให้ จนกระทั่งต้องไปรบที่เขาค้อในปีพ.ศ.2524-2525 นอกจากนี้เมื่อห้าปีที่แล้วอดีตทหารจีนญวนนานผู้นี้ ซึ่งอยู่ในวัยกว่า 70 ปี ถูกจับในข้อหาที่เกี่ยวพันกับยาเสพติดและติดคุกที่เชียงรายนาน 3 ปี

น้ำเสียงของผู้เป็นภรรยา แสดงความรู้สึกเจ็บปวดที่ผู้เป็นสามีและชาวจีนญวนนานได้เสียชีวิตช่วยทหารไทยรบ แต่มักจะถูกกล่าวหาอยู่เสมอว่าเป็นผู้ค้ายาเสพติด เธอเล่าว่าเมื่อปีพ.ศ. 2513 ครอบครัวของเธออพยพมาจากจีนมาทางไซ่ง่อน – หลวงพระบาง – ห้วยทรายและข้ามมายังเชียงของในแถบบ้านหัวเวียง จากนั้นในปีพ.ศ. 2520 ได้มีการย้ายหมู่บ้านอพยพชาวจีนญวนนานที่บ้านหัวเวียงไปอยู่ยังหมู่บ้านเวียงหมอก แต่เนื่องจากเธอไม่ชอบใจพื้นที่บ้านเวียงหมอกเนื่องจากแห้งแล้งและร้อน จึงได้พาครอบครัวมาอยู่บริเวณบ้านสบสมและต่อมาได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านผาตั้งในปีพ.ศ.2531 ผู้เป็นลูกสาวได้เพิ่มเติมว่า ในราวปีพ.ศ.2528 เธอได้พาผู้เป็นพ่อไปยื่นเอกสารที่สถานทูตฝรั่งเศสเพื่อขออพยพไปอยู่ในฐานะที่เคยเป็นอดีตทหารรับจ้างให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อครั้งที่เดินทางมาจากไซ่ง่อน แต่สถานทูตได้ตอบปฏิเสธเนื่องจากไม่มีงบประมาณ สำหรับความช่วยเหลือจากไต้หวันก็ขึ้นอยู่กับว่าพรรคก๊กมินตั๋งได้เป็นรัฐบาลหรือไม่ ปัจจุบันอดีตทหารจีนผู้นี้เป็นชายชราวัย 76 ปี ผู้มีร่างกายผ่ายผอม อาศัยอยู่กับภรรยาและลูกบนดอยผาตั้ง ส่วนลูกชายคนหนึ่งไปทำงานที่ไต้หวัน

แม่หลวงกันหา ใจรักบ้านนา ภรรยาของอดีตทหารจีนคณะชาติ และปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้านเวียงหมอก ชุมชนชาวจีนฮ่อแห่งเดียวของขยายความว่า ลูกของทหารจีนคณะชาติจะได้รับสิทธิพิเศษเดินทางเข้าออกและไปอยู่ที่ใดวันได้ ดังนั้นลูกของกลุ่มทหารจีนคณะชาติจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่บ้านเวียงหมอกจึงเดินทางไปทำงานที่ใดวัน

ทหารรับจ้างชาวลื้อ ชาวลื้อจำนวนหนึ่งในแถบบ้านหาดบ้ายและบ้านห้วยเม็งเป็นอดีตทหารรับจ้างของสหรัฐอเมริกาในช่วงปลายทศวรรษ 2500 พ่อบุญเป็นชาวลื้อที่เกิดที่เมืองแวน ในเขตประเทศจีน ราวปีพ.ศ.2501 เขาได้อพยพหนีคอมมิวนิสต์จากเมืองแวนมาอยู่ที่เมืองเงินในเขตประเทศลาวประมาณ 3 ปี จากนั้นราวปีพ.ศ.2505 ได้อพยพมาอาศัยกับพ่อบุญธรรมที่หมู่บ้านลื้อศรีดอนไชยและต่อมาอพยพมาอยู่บ้านห้วยเม็งในเขตอำเภอเชียงของ ในราวปี 2507 ได้มีสมัครพรรคพวกชักชวนไปเป็นทหารรับจ้างอเมริกาในฐานะผู้บังคับกองร้อย พ่อบุญจึงได้เดินทางกลับไปที่ลาวโดยได้รับการจัดการการข่าวที่บ้านน้ำห้อยในเขตลาว ระหว่างการทำงานพ่อบุญมีหัวหน้าชื่อ 'คำแสน'

"เวลานั้น 'คำแสน' เป็นหัวหน้า พ่อทำงานขึ้นอยู่กัเขา คำแสนเป็นชาวมุ เป้าหมายตอนนั้นคือ ต้องการเอาประเทศลาวคืนมาจากเจ้าสุภานุวงศ์"

สถานะของพ่อบุญคือทหารรับจ้างอเมริกา โดยมีหัวหน้าเป็นชาวมุชื่อคำแสน พ่อบุญจำได้ว่า ก่อนหน้าที่จะถูกส่งตัวไปทำหน้าที่การข่าวที่บ้านน้ำห้อย เขาได้ถูกส่งตัวไปอบรมที่พิษณุโลกเป็นเวลาหลายเดือน คำบอกเล่าของพ่อบุญตรงกับสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2500 – 2520 ที่ทหารไทยมีส่วนช่วยสนับสนุนกองกำลังฝ่ายขวาในการสู้รบกับคอมมิวนิสต์ ทหารที่เป็นลูกน้องของคำแสนมีทั้งชาวลื้อและชาวมุ ส่วนชาวย่านนั้นพ่อบุญจำได้ว่ามีหัวหน้ากลุ่มคือ เจ้าใหม่และเจ้าหล้า

ในราวปีพ.ศ.2518 พ่อบุญได้อพยพครอบครัวคือภรรยาและลูกจากเมืองเงินในฝั่งลาวมาอาศัยยังหมู่บ้านห้วยเม็ง ในปีพ.ศ.2547 พ่อบุญถือหนังสือต่างด้าว ขณะที่ลูก ๆ ของเขา ถือบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง และมีตราประทับสีแดงว่า "ไม่ใช่ชาวเขา"

ทหารรับจ้างชาวมุ ขณะที่ชาวลื้ออย่างพ่อบุญมีหัวหน้าชื่อ คำแสนเป็นชาวมุ พ่อถ้วนชาวมุวัย 65 ปี ก็มีหัวหน้าคนเดียวกันคือคำแสน แต่รายละเอียดในการเข้าร่วมในฐานะของทหารรับจ้างแตกต่างกันไป

ชาวมุจำนวนหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในฝั่งลาว และเคยเป็นทหารรับจ้างให้แก่ฝรั่งเศส ก่อนที่ฝรั่งเศสจะพ่ายแพ้ที่ด่านเดียนเบียนฟูในพ.ศ.2497 พ่อถ้วนชาวมุเล่าว่า เขาเคยรับจ้างเป็นทหารให้แก่ฝรั่งเศสในแถบเมืองห้วยทรายเป็นเวลาเกือบหนึ่งปี ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะถอนจากเมืองห้วยทรายไปป้องกันฐานกำลังที่เดียนเบียนฟู

“ทหารฝรั่งเศสเขาก็ถามว่า ใครจะไปรบที่เตียนเบียนฟูบ้าง ถ้าลาวทิ้งไม่ไปรบก็กลับบ้านไปได้”

ลาวทิ้งที่ว่าก็คือทหารรับจ้างชาวขมุ พ่อด้วนยังจำได้ดีว่า การเป็นทหารรับจ้างฝรั่งเศสในเวลานั้นได้รับเงินเดือนสูงถึง 18 เงินหมั้นใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นเงินจำนวนมากทีเดียวสำหรับระดับพลทหาร

ในราวต้นทศวรรษ 2510 คอมมิวนิสต์เข้ามา “รุกรานประเพณี” ความหมายของการรุกรานประเพณี พ่อเผ่ายกตัวอย่างว่า ประเพณีฆ่าควายของชาวขมุจะมีการนำหัวควายมาแขวนไว้หน้าบ้านเพื่อเป็นเครื่องหมายในการคุ้มครอง แต่ได้ถูกอำนาจทหารฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้ามากระชากทิ้ง รวมทั้งหิ้งผีที่เป็นความเชื่อก็ถูกทำลายไป ส่งผลให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่นับถือผีล้มเจ็บถึงตายไม่น้อย ด้วยเหตุนี้จึงต้องจับปืนลุกขึ้นสู้กับฝ่ายคอมมิวนิสต์

พ่อเผ่าชาวขมุ ซึ่งถูกจัดอยู่ในกลุ่มทหารลาวฝ่ายขวา¹ ในวัยราว 30 ปีเศษในขณะนั้นเป็นทหารรับจ้างของอเมริกา ภายใต้ความร่วมมือระหว่าง “หัวหน้าทหารขมุ” และ “หัวหน้าทหารชาวไทย” พ่อเผ่าได้มีโอกาสรู้จักกับ “หัวหน้า” ซึ่งเป็นทหารไทยรับจ้างคนหนึ่ง บริเวณบ้านน้ำห้วยในฝั่งลาว และหัวหน้าผู้นี้ได้มีส่วนเกี่ยวเนื่องสถานะการดำรงของชาวขมุผู้เป็น “อดีตทหารรับจ้าง” ให้ได้อาศัยอยู่ ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเชียงของมาจนถึงทุกวันนี้

หลังจากที่ภารกิจในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในลาวหมดลง กลุ่มทหารลาวรับจ้างฝ่ายขวาเหล่านี้ได้กลายบทบาทมารับจ้างทหารไทยเพื่อคุ้มครองการสร้างทางสายความมั่นคงริมชายแดน รวมทั้งเป็นทหารรับจ้างไปปราบปรามคอมมิวนิสต์ในฝั่งไทยและการทำสงครามกับลาวในบริเวณเขาค้อจนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2525

“ถนนสายชายแดนตั้งแต่พิษณุโลก แถบคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร เรื่อยมา จนถึงถนนชายแดนที่อำเภอเวียงแก่น พวกผมนี่แหละไปเป็นทหารคุ้มกันการสร้างทาง” พ่อด้วนรำลึกถึงภารกิจที่เขาได้รับมอบหมายภายหลังจากที่มาตั้งรกรากในฝั่งไทยแล้ว

อาจกล่าวได้ว่า พ่อด้วนชาวขมุและสมาชิกจำนวนหนึ่งใช้เวลากว่า 30 ปีในการปฏิบัติพันธกิจโดยมีเมืองเชียงของเป็นศูนย์บัญชาการอย่างไม่เปิดเผย ในยุคสมัยที่พรมแดนทางอุดมการณ์ทางการเมืองมีความเข้มข้น สถานะความเป็นพลเมืองอาจไม่จำเป็นต้องได้รับการบ่งชี้อย่างชัดเจนนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออยู่ภายใต้อัตลักษณ์ทางการเมืองในฐานะ “ทหารรับจ้าง” ที่มี “หัวหน้า” หรือ “นาย” ที่มีอำนาจสูงขึ้นคุ้มครองอยู่

ต่อมาเมื่อพรมแดนของอุดมการณ์ทางการเมืองคลายความเข้มข้นลง อัตลักษณ์ของความ

¹ กลุ่มทหารฝ่ายขวาซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในลาวแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ทหารลาวฝ่ายขวา ทหารแนวรับจ้าง (วังเปาและคณะ) ทหารไทยรับจ้างในลาว ทหารเวียดนามในลาว และทหารอเมริกัน (สุวิทย์.2543: 379)

ที่พวกเขาต้องตั้งรกรากถาวรอยู่ในอาณาบริเวณของประเทศไทย แต่เนื่องจากความหลากหลายของอำนาจรัฐในระดับปฏิบัติการ ซึ่งมีหน่วยงานที่รับผิดชอบแตกต่างกัน ตลอดจนพันธกิจลับที่ชาวบ้านซึ่งเป็น “อดีตทหารรับจ้าง” จำนวนหนึ่งได้รับมอบหมายไม่ได้เป็นเครื่องบ่งชี้สถานะใด ๆ ในการแสดงตัวตนได้ กลุ่มอดีตทหารรับจ้าง ไม่ว่าจะเป็นชาวลื้อ ชาวขมุ จำนวนหนึ่งจึงจำเป็นต้องยอมรับการถือ “บัตรประจำตัวประชาชนบนพื้นที่สูง” หรือ “หนังสือต่างดาว” เพื่อแสดงตัวตนในรัฐชาติไทย สำหรับกรณีของพ่อเฒ่าชาวขมุปัจจุบันถือหนังสือต่างดาวอาศัยอยู่ ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเชียงของ

อาจกล่าวได้ว่า เงื่อนไขการอพยพของชาวขมุจากหลวงน้ำทาเข้าสู่อำเภอเชียงของ เนื่องจากการปราบปรามของคอมมิวนิสต์ ในราวปีพ.ศ.2505 หลวงน้ำทาถูกคอมมิวนิสต์ตีแตก² จากนั้นอีกราว 2-3 ปี ชาวขมุจำนวนหนึ่งได้หนีเข้ามายังบริเวณบ้านห้วยเวียง อำเภอเชียงของ ขณะนั้นมีสนามบินของสหรัฐอเมริกาอยู่บริเวณบ้านห้วยเวียง (ปัจจุบันเป็นที่ทิ้งขยะ อยู่บริเวณทางเข้าบ้านทุ่งพัฒนา)

เวลานั้นชาวขมุราว 200-300 คน ได้อพยพเข้ามาในฝั่งไทยในฐานะของทหารรับจ้างอเมริกา โดยมีที่รองรับคือบ้านห้วยตุ้ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นศูนย์อพยพที่รองรับชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่หนีคอมมิวนิสต์เข้ามาในฝั่งไทย ที่ศูนย์แห่งนี้ประกอบด้วยชาวม้ง ชาวเย้า ชาวขมุ ชาวลื้อ และกลุ่มอื่น ๆ ที่หนีมาจากฝั่งลาว ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในศูนย์อพยพส่วนใหญ่รอการเดินทางไปยังประเทศที่สาม ขณะที่บางกลุ่มได้ถูกเรียกตัวกลับไปสู้กับคอมมิวนิสต์ในฝั่งลาว ดังเช่นในกรณีของพ่อชาวขมุผู้นี้

“หัวหน้าขมุได้พากลับไปสู่ที่เมืองลาว ไปถึงชายแดนจีน”

การกลับเข้าไปยังฝั่งลาวในฐานะของทหารที่อยู่ในความดูแลของไทยและอเมริกาเพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ในที่สุดก็พ่ายแพ้ เนื่องจากชาวบ้านที่เป็นสายในการส่งข่าวส่งน้ำให้กับบรรดาทหารป่าเหล่านี้ถูกฝ่ายคอมมิวนิสต์จับตัวไปสังฆนาจนหมดสิ้น พวกเขาจึงจำเป็นต้องเดินทางกลับมายังฝั่งบ้านห้วยตุ้ในฝั่งไทย

ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 – 2520 นั้น นับได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่พรมแดนของความแตกต่างทางอุดมการณ์มีความเข้มข้นเห็นอกความเป็นชาติพันธุ์ ดังที่พ่อเฒ่าชาวขมุและชาวม้งพูดตรงกันว่า เป็นยุคที่ “ขมุต่อสู้กับขมุ ม้งสู้กับม้ง” เนื่องจากกลุ่มคนที่อยู่ในฐานะผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ก็ล้วนแล้วแต่เป็นชาวม้ง ชาวเย้า ชาวขมุด้วยกันทั้งสิ้น

² พื้นที่เขตปลดปล่อยในลาวเกิดขึ้นไม่พร้อมกัน ในช่วงปีพ.ศ.2497 มีพื้นที่เขตปลดปล่อย บริเวณชายแดนลาว-เวียดนาม ได้แก่แขวงพงสาลี แขวงจำปาสัก แขวงอัตตะปือ แขวงเชียงขวาง ต่อมาในปีพ.ศ.2505 มีพื้นที่เพิ่มเติมแก่ แขวงอุดมชัยและแขวงหลวงน้ำทา ในปีพ.ศ.2518 พื้นที่ปลดปล่อยครอบคลุมส่วนที่เหลือทั้งประเทศ ได้แก่ แขวงจำปาศักดิ์ แขวงหลวงพระบาง สุวรรณเขต ชัยบุรี คำม่วน และเวียงจันทน์ (สุวิทย์, 2543: 388)

ทหารรับจ้างชาวม้ง พ่อเฒ่าเลาเยี้ย เป็นอดีตทหารรับจ้างชาวม้ง ปัจจุบันอายุ 76 ปี เกิดบริเวณดอยยาว ซึ่งอยู่ในเขตตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน เมื่อเขาอายุได้ 9 ปี ได้ย้ายไปทำไร่ที่บ้านปากทา ในฝั่งลาวเป็นเวลา 6 ปี บริเวณปากทา เป็นพื้นที่ทำกินที่พ่อแม่ของเขาเคยอยู่อาศัยมาก่อน บริเวณดอยยาวมีกลุ่มคนอาศัยอยู่หลายกลุ่ม ทั้งที่เป็น ชาวม้ง ชาวเย้า และชาวจีนฮ่อ จนกระทั่งราวต้นทศวรรษ 2500 พ่อเฒ่าเลาเยี้ยได้อพยพจากดอยยาวมาทำกินบริเวณดอยหลวงเพื่อแสวงหาที่ดินทำกินใหม่ เนื่องจากที่ดอยยาวเริ่มมีผู้คนทำกินหนาแน่นขึ้น

พ่อเฒ่าเลาเยี้ยทำกินอยู่บริเวณดอยหลวงราว 7 ปี สถานการณ์ทางการเมืองในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เริ่มมีการแพร่กระจายของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ การชุมนำลัทธิคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา พ่อเฒ่าเลาเยี้ยและชาวม้งจำนวนหนึ่งได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมรบกับทหารไทยเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์โดยมีกองกำลังสำคัญในเวลานั้นได้แก่คณะทหารจีนขุนนาง

“พวกคอมมิวนิสต์ก็มีทั้งม้งก็มี ขมุก็มี แต่เราไปช่วยหมู่บ้าน ร่วมกับทหารไทย เราอยู่กับเจ้านายใหญ่ ๆ เพราะพ่อเฒ่าเป็นคนไทย”

การอพยพจากดอยหลวงมายังดอยป่าคา ส่วนหนึ่งเนื่องจากเหตุผลในการต่อสู้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ และที่สุดก็แพ้ฝ่ายคอมมิวนิสต์ จึงได้รวมกลุ่มมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณหมู่บ้านทุ่งน่าน้อยจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

พ่อเฒ่าเลาเยี้ยยังจำได้ดีว่า ห่างจากหมู่บ้านทุ่งน่าน้อยราว 5 กิโลเมตร เคยเป็นสนามบินที่นายพลวังเปามาลงเครื่องบินและพ่อเฒ่าได้มีโอกาสพบนายพลวังเปาที่นั่น เวลานั้นเป็นช่วงแห่งยุคสมัยเช่นเดียวกับพ่อถ้วนชาวขมุกล่าวถึงนั่นคือ เป็นช่วงที่ขมุสู้กับขมุ ม้งสู้กับม้ง ตัวพ่อเฒ่าเลาเยี้ยคิดเสมอว่าตนเองเป็นชาวม้งที่อยู่ฝ่ายทหารไทยช่วยขับไล่คอมมิวนิสต์ ซึ่งฝ่ายตรงข้ามบางครั้งก็เป็นชาวม้งเช่นกัน

พ่อเฒ่าเป็นคนแรกที่พาสมาชิกพรรคพวกมาอยู่บ้านทุ่งน่าน้อยราวปีพ.ศ.2512 และขยายบ้านเรือนมาจนเป็นหมู่บ้านชาวม้งในปัจจุบัน

กลุ่มคนท้องถิ่นในเชียงของ

ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์บางส่วนในหลายกลุ่มต่างต้องพิสูจน์ตนเองในฐานะของทหารรับจ้างเพื่อช่วยรัฐบาลไทยปราบปรามคอมมิวนิสต์ดังเช่นตัวอย่างชีวิตของพ่อบุญชาวลือ พ่อถ้วนชาวขมุ พ่อเฒ่าเลาเยี้ยชาวม้ง ตลอดจนทหารจีนคณะชาติอีกจำนวนไม่น้อย ในอีกด้านหนึ่งผู้คนหลายกลุ่มไม่ได้เกี่ยวข้องกับสงครามคอมมิวนิสต์โดยตรง ในช่วงเวลาเดียวกันกลุ่มคนเหล่านี้ได้ขยับขยายที่ดินทำกินและสะสมทุนทางเศรษฐกิจและมีส่วนในการปรับเปลี่ยนสถานะในยุคปัจจุบัน

ในที่นี้จะนำเสนอตัวอย่างชีวิตของกลุ่มคนที่ไม่ได้เผชิญหน้ากับสงครามคอมมิวนิสต์โดยตรง และได้พยายามปรับตัวเพื่อดิ้นรนต่อสู้ในด้านอื่น ๆ โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

1. กลุ่มลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชย
2. กลุ่มคนเมืองและคนจีนในตลาด
3. กลุ่มชาวมุ

กลุ่มลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชย ชาวลี้ภัยแห่งหมู่บ้านทั้งสองได้รับการบอกเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันมาตั้งแต่ทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา ขณะที่ลี้ภัยศรีดอนไชยเล่าว่า ลี้ภัยห้วยเม็งเป็นกลุ่มที่แยกออกไปตั้งหมู่บ้าน ส่วนลี้ภัยห้วยเม็งก็มีคำบอกเล่าในทำนองที่ว่า ลี้ภัยศรีดอนไชยคือกลุ่มที่แยกออกไป โดยอพยพจากบ้านห้วยเม็งไปยังผังลาว และข้ามจากผังลาวมายังบ้านศรีดอนไชยในผังไทยอีกครั้ง อย่างไรก็ตามคำบอกเล่าของทั้งสองกลุ่มบ้านแสดงให้เห็นว่า ก่อนการปิดพรมแดนไทย-ลาวในปีพ.ศ. 2518 การอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนทั้งภายในผังไทยและข้ามพรมแดนรัฐชาติไทย-ลาว เพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่ หรือขยายหมู่บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติ

ในยุคสงครามฝรั่งเศส-ลาว สงครามเย็น ขณะที่หลายกลุ่มเพิ่งอพยพหลบภัยสงครามมาอยู่ผังเฉียงของ กลุ่มชาวลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชยอยู่ในช่วงของการบุกเบิกที่ดินทำกินของคนรุ่นที่สองและรุ่นที่สาม พ่อสีลา วัย 72 ปี เป็นชาวลี้ภัยห้วยเม็ง พ่อสีลาอาจนับได้ว่าเป็นชาวลี้ภัยรุ่นที่ 3 เนื่องจากเขาเป็นหลานปู่ของพ่อเผ่าใหม่ชัยวันนะ ซึ่งเป็นต้นตระกูลใหญ่ของลี้ภัยห้วยเม็ง

วิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวลี้ภัยคือ การทำนา ทอผ้า และปลูกพืชผักต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนต่างกลุ่มเป็นวิถีปกติของพวกเขา เช่น ชาวลี้ภัยห้วยเม็งจะทอผ้าไปขายให้แก่ชาวเข่าบนดอยหลวง เทียวจากลี้ภัยจะซื้อฝ้าย พริกและผืนจากชาวเข่า โดยฝ้ายและพริกสำหรับนำมาทอผ้าในหมู่บ้าน ส่วนผืนจะนำไปขายให้แก่คนเมือง เป็นต้น นอกจากนี้หญิงชาวลี้ภัยยังนำพืชผักที่ปลูกได้

ย้อนหลังไปราว 50 ปี ภารกิจสำคัญของคนหนุ่มชาวลี้ภัยในเวลานั้นคือ การบุกเบิกที่นาบริเวณทุ่งสามหมอน ซึ่งอยู่ห่างจากเขตเมืองเชียงของราว 10 กิโลเมตร ทุ่งสามหมอนในอดีตเป็นทุ่งร้าง ไม่มีน้ำ มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ความกว้างใหญ่ของพื้นที่เป็นไปตามชื่อสถานที่ ทุ่งสามหมอนจึงเป็นผืนดินที่กว้างขวาง การไปมาหาสู่แถบทุ่งสามหมอนต้องขี่ช้างไป และระหว่างที่อยู่บนหลังช้างสามารถเียบหมอนได้ถึงสามลูก เียบผ้าปกหมอนได้สามผืน ชาวลี้ภัยในเขตตำบลศรีดอนไชยและลี้ภัยห้วยเม็งเป็นกลุ่มคนสำคัญที่บุกเบิกพลิกทุ่งสามหมอนให้กลายเป็นทุ่งนาที่ใหญ่ที่สุดของเชียงของในเวลานี้

พ่อกำนันสีวงแห่งบ้านศรีดอนไชย เล่าว่าในราวปีพ.ศ. 2494 รุ่นพ่อของเขาเห็นทุ่งสามหมอนว่างเปล่าก็เลยมาบุกเบิก คนเมืองไม่สนใจทำนาบริเวณทุ่งสามหมอนเนื่องจากไม่มีน้ำ ขณะที่ชาวลี้ภัยคิดว่า รอน้ำโดยอาศัยเทวดา

ช่วงเวลาดังกล่าวคนเมืองส่วนใหญ่ทำนาบริเวณนาทุ่งหลวงและนาทุ่งทราย ซึ่งเจ้าของผืนนาเหล่านี้มักเป็นลูกหลานของตระกูลเจ้าเมืองเชียงของ การสะสมทุนของชาวลี้ภัยค่อยเป็นค่อยไป

ในกรณีของชาวลื้อห้วยเม็งในอดีต ชาวลื้อและคนเมืองที่คลุกคลีกับชาวลื้อห้วยเม็งต่างจำได้ดีว่า ลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของมีความสนิทสนมมักคุ้นกับชาวลื้อห้วยเม็งที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ และมีการร่วมลงทุนทำเตาต้มยาสูบกับลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ นอกจากนี้หลักฐานที่แสดงฐานะทางเศรษฐกิจในอดีตคือ ช้าง อาจกล่าวได้ว่า ลื้อตระกูลใหญ่เช่นตระกูลของพ่อเผ่าใหม่ชัยวันจะเป็นเจ้าของช้างหลายเชือก และนำช้างไปชักลากไม้ที่โรงเลื่อยในฝั่งห้วยทรายของลาว ย้อนหลังไปราว 50 -60 ปีนับได้ว่าชาวลื้อห้วยเม็งเป็นเพียงคนกลุ่มเดียวในเชียงของที่มีช้าง

การสะสมทุนทางเศรษฐกิจของลื้ออย่างค่อยเป็นค่อยไปมาจากความขยัน อดออมซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของชาวลื้อในสายตาของคนต่างกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรอาวโง่แห่งเชียงของซึ่งเคยคลุกคลีกับชาวลื้อต่างยืนยันเป็นเสียงเดียวกันถึงความหมั่นเพียรของพวกเขา จุดเปลี่ยนที่สำคัญอันนำมาสู่การสะสมทุนทางเศรษฐกิจคือการหันมาทำสวนส้มในราวทศวรรษ 2510 โดยได้พันธุ์ส้มมาจากเมืองน่าน ชาวลื้อได้พลิกที่นาผืนเล็กมาทำสวนส้ม จากนั้นจึงนำผลกำไรจากสวนส้มมาซื้อที่นา ในปัจจุบันที่นาบริเวณทุ่งหลวงและทุ่งทรายราวร้อยละ 80 เป็นของชาวลื้อห้วยเม็ง ขณะที่ที่นาบริเวณทุ่งสามหมอนส่วนใหญ่เป็นของชาวลื้อบ้านศรีดอนไชย

หากการทำสวนส้มเป็นแหล่งสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับชาวลื้อห้วยเม็งอันนำมาซึ่งการซื้อที่นาทุ่งหลวงและทุ่งทราย สำหรับชาวลื้อแถบตำบลศรีดอนไชย การบุกเบิกที่นาทุ่งสามหมอนโดยการให้เครื่องจักรหรือควายเหล็กเป็นเงื่อนไขสำคัญในการบุกเบิกที่ดินและขยายกำลังการผลิต “รถไถเดินตาม” เป็นเทคโนโลยีใหม่ในปลายทศวรรษ 2500 โดยชาวจีนกวางตั้งจากเชียงใหม่ซึ่งมาแต่งงานกับลูกสาวชาวเมืองเชียงของ เขาเป็นผู้บุกเบิกเทคโนโลยีทางการเกษตรที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งของเชียงของ ชาวลื้อที่ทำนาในแถบทุ่งสามหมอนต่างรู้จักพ่อค้าคนนี้เป็นอย่างดี

“ตอนนั้นผมซื้อรถไถมาจอดไว้เฉย ๆ 3 ปี ไม่มีใครกล้าซื้อ ราคารถไถประมาณหมื่นกว่าบาท แต่พอชาวบ้านรู้ว่าทำให้ได้ผลผลิตเยอะ ก็เลยเริ่มซื้อรถไถไปใช้กันมากขึ้น” พ่อค้าชาวจีนกวางตั้งบอกเล่าจุดเริ่มต้นของการขยายที่นาของชาวลื้อแถบทุ่งสามหมอน

แม้จะไม่มีหลักฐานในแง่ของสถิติตัวเลขในการครอบครองผืนนาในแถบเชียงของอย่างเป็นทางการ แต่ชาวเชียงของส่วนใหญ่ต่างรู้ว่า ผืนนาส่วนใหญ่เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวลื้อแม้ว่าในปัจจุบันพวกเขาหันไปทุ่มเทเวลาให้กับสวนผลไม้เป็นส่วนใหญ่ก็ตาม

เหตุใดคนลื้อแถบศรีดอนไชยจึงอดทนและหมั่นเพียรในการบุกเบิกผืนดินที่ทุ่งสามหมอนจนกลายเป็นผืนนาที่ใหญ่ที่สุดของเชียงของในเวลานี้ และเหตุใดลื้อห้วยเม็งจึงได้ทยอยซื้อที่นาจากคนเมืองบริเวณผืนนาในแถบทุ่งหลวงและทุ่งทราย พ่อสีลา ชาวลื้อแห่งห้วยเม็งให้คำตอบในเรื่องนี้ว่า

“คนแต่ก่อนต้องเอาหลักฐานไว้ก่อน หลักฐานคือความมั่นคง ถ้ามีแต่บ้าน ไม่มีที่ไร่ ที่นา ต้องไปเช่าเขาทำ หรือไปซื้อข้าวกิน ก็แปลว่าไม่มีหลักฐาน อย่างตัวผม ได้ที่นาของตระกูลเจ้าหลวงสองแห่งแถวนาทุ่งหลวงและทุ่งทราย”

ที่นาของพ่อสีลาแต่เดิมนั้นเคยเป็นของ ลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ ในอดีตลูกหลานเจ้าเมืองผู้นี้ได้มากู้ยืมเงินของพ่อใหม่ชัยวันนะ ซึ่งเป็นปู่ของของพ่อสีลา เมื่อไม่มีเงินมาคืนจึงได้คืนเงินกู้ด้วยที่นา พ่อใหม่ชัยวันนะจึงสอบถามลูกหลานว่า คนใดอยากได้ที่นาก็ให้นำเงินมาซื้อต่อจากพ่อใหม่ชัยวันนะอีกต่อหนึ่ง ในกรณีของพ่อสีลาจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งในการเข้าถึงที่นาของชาวลื้อแถบเชียงของ

กลุ่มคนเมืองและคนจีนในตลาดแน่นอนว่า กลุ่มคนเหล่านี้ย่อมมีหลากหลายฐานะแตกต่างกันไป ในที่นี้จึงเลือกนำเสนอภาพบางส่วนของคนเมืองและคนจีนในตลาดซึ่งเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยน

อาจกล่าวได้ว่า คนเมืองในตลาดศูนย์กลางของเชียงของ แบ่งออกเป็นอย่างน้อยสามกลุ่ม ได้แก่กลุ่มคนที่เป็นลูกหลานตระกูลเจ้าเมืองเชียงของซึ่งแยกเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ราว 4-5 ตระกูล คนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งทำกิจการเตาต้มยาสูบ เช่น เตาต้มแถบบ้านเมืองกาญจน์ แจมป่อง เป็นต้น ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งรับราชการ ส่วนชาวเมืองอีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาวบ้านที่ทำไร่ ทำสวน ทำนา และค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยตลาดที่สำคัญในการแลกเปลี่ยนสินค้าในช่วงปลายทศวรรษ 2480 – ปลายทศวรรษ 2510 ได้แก่ ตลาดแถบเชียงของและตลาดในฝั่งห้วยทราย

ในบรรดากลุ่มคนค้าขายไม่ได้มีเฉพาะชาวจีนในตลาดเท่านั้น ผู้หญิงคนเมืองยังมีส่วนอย่างสำคัญบนพื้นที่ทางการค้าในฝั่งเชียงของและการค้าข้ามไปยังฝั่งห้วยทราย ซึ่งในประเด็นนี้จะนำเสนอในบทที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงและการค้า

กลุ่มชาติพันธุ์กับความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ

การเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวไปสู่ระบอบสังคมนิยมในปีพ.ศ.2518 เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ภายในและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น จุดเปลี่ยนทางการเมืองช่วงเวลาดังกล่าวนำมาซึ่งการสร้างเครือข่ายใหม่ ๆ และการแบ่งแยกความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์อันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

ในช่วงก่อนปิดพรมแดนไทย-ลาวปีพ.ศ.2518 ความแตกต่างในแง่ของ“ความเจริญ” และ “ความทันสมัย” ระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทราย ไม่ได้มีความแตกต่างอย่างเด่นชัด กล่าวคือผู้คนสองฝั่งโขงมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ก่อนที่จะมีการสร้างโรงพยาบาลประจำอำเภอเชียงของ ชาวเมืองเชียงของส่วนใหญ่ยังเดินทางข้ามฝั่งโขงไปใช้บริการสาธารณสุขที่โรงพยาบาลห้วยทราย เนื่องจากมีเครื่องมือเครื่องมือทันสมัยเนื่องจากได้รับการ

สนับสนุนจากฝรั่งเศสและอเมริกา การแข่งกีฬาระหว่างโรงเรียน ตลอดจนประเพณีการแข่งขันเรือระหว่างสองเมืองเป็นความสัมพันธ์ปกติ

แม่ยอดหล้า หญิงคนเมืองแห่งบ้านสบสม วัย 70 ปี บอกว่า เมื่อครั้งวัยเด็กเรียนหนังสืออยู่ชั้นประถมปีที่สี่ ยังจำได้ว่า ครูออกข้อสอบถามว่าเมืองเชียงของติดกับประเทศอะไร นั้นย่อมหมายความว่า การรับรู้เรื่องเขตแดนระหว่างประเทศที่ถูกขีดขึ้นในช่วงพ.ศ. 2436 สมัยที่ฝรั่งเศสมาปกครองลาวนั้น แต่ในระดับวิถีชีวิตประจำวัน ความหมายของพรมแดนรัฐชาติหรือเส้นเขตแดนมีความยืดหยุ่น ยกตัวอย่างเช่น การทำมาหากิน ชาวบ้านสองฟากฝั่งไปทำสวนยาสูบ หรือการเดินทางมาซื้อข้าวสารเพื่อนำไปทำเส้นเผือกของชาวเมืองห้วยทรายและเชียงของนับเป็นวิถีชีวิตปกติไม่เฉพาะเพียงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฟากฝั่งน้ำโขงเท่านั้น แต่ยังเลยไกลไปถึงเมืองสิงและหลวงพระบาง

อัตลักษณ์ของความเป็นชายแดนและพรมแดนของรัฐชาติถูกควบคุมอย่างเข้มงวดในช่วงสถานการณ์ แม้ว่าในช่วงปีพ.ศ. 2518 – 2532 เป็นในช่วงปิดพรมแดนไทย-ลาว แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้คนสองฟากฝั่งไม่ได้ติดต่อสัมพันธ์ เพียงแต่การติดต่อระหว่างกันเป็นไปอย่างยากลำบากมากขึ้น

ในช่วงก่อนที่ลาวจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ แถบเมืองห้วยทรายมีผู้คนหลากหลายกลุ่มอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น มีคนจากฝั่งไทยและชาวจีนไหหลำตั้งโรงเลื่อยหลายแห่ง กลุ่มคนค้าขายตลอดจนชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้หนีจากฝั่งลาวมาอยู่ในฝั่งไทย และส่วนหนึ่งอพยพไปอยู่ประเทศที่สาม เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส แคนาดา เป็นต้น ผู้คนกลุ่มที่ยังอยู่ในฝั่งห้วยทรายได้ถูกรัฐบาลลาวนำไป “สัมมนา” ในจังหวัดอื่น ๆ ของลาว ในช่วงสถานการณ์การเมืองกำลังคุกรุ่น ห้วยทรายจึงมีผู้คนอาศัยน้อยลงเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้านแห่งหนึ่งในฝั่งลาวซึ่งอยู่ห่างจากเขตเทศบาลเมืองห้วยทรายราว 30 กิโลเมตร หมู่บ้านแห่งนี้มีหมู่บ้านชาวลื้อจำนวนนับพันคนในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2518 ปัจจุบันหมู่บ้านแห่งนี้มีบ้านเรือนชาวลื้อเหลือเพียงหนึ่งในสามเท่านั้น ขณะที่ในแถบห้วยทรายมีการตั้งบ้านเรือนมากขึ้นและกำลังได้รับการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น การซื้อไฟฟ้าจากฝั่งไทยในช่วงสิบปีที่ผ่านมา และการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมต่อกับเมืองอื่น ๆ เมืองห้วยทรายในปัจจุบันจึงกลับมาคึกคักอีกครั้ง

แต่กระนั้นก็ตาม การปิดพรมแดนไทย-ลาวในช่วงเวลาหนึ่ง ในฝั่งไทยได้พัฒนาทางเศรษฐกิจไปมาก บ้านเมืองตลอดจนผู้คนที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในฝั่งไทยจึงกลายเป็นกลุ่มคนที่มี “ความทันสมัย” และ “เจริญ” มากกว่าฝั่งลาว ทำให้เกิดความแตกต่างในแง่วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และการบริโภค

ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติมีทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องกับเครือข่ายเดิมก่อนการปิดพรมแดนไทย-ลาว และความสัมพันธ์ภายใต้เครือข่ายใหม่อันเนื่องมาจากความเจริญและความทันสมัยกว่าในทางเศรษฐกิจและการบริโภคนิยม ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนข้ามพรมแดนรัฐชาติปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในสองพื้นที่ด้วยกัน ได้แก่ พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและพื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน

พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

การนิยามเขตแดนรัฐชาติหรือเส้นกั้นพรมแดนเป็นวิธีการหนึ่งในการให้ความหมายต่อพื้นที่ในสายตาของรัฐชาติ และแน่นอนว่า เป็นการให้ความหมายที่ทรงพลังและสามารถแสดงพลังให้เห็นถึงการให้ความหมายนั้นได้อย่างเป็นรูปธรรม ชาวบ้านแถบหมู่บ้านริมน้ำโขงต่างรู้ดีว่า การเดินทางไปยังฝั่งลาวอย่างถูกต้องตามกฎหมายคือ การเดินทางจากหมู่บ้านของตนไปยังด่านตรวจคนเข้าเมืองที่บริเวณท่าเรือบักเพื่อทำใบผ่านแดนไปยังดินแดนฝั่งตรงข้าม หน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ในการควบคุมการเดินทางของผู้คนคือด่านตรวจคนเข้าเมือง การควบคุมการเดินทางข้ามพรมแดนเป็นไปเพื่อรักษาและตอกย้ำความมีอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติหรืออีกนัยหนึ่งคือการรักษาความมั่นคงของชาติ ดังนั้นการเดินทางเข้าออกนอกประเทศจึงต้องมีหนังสือเดินทาง มีขั้นตอนการขอวีซ่า หรือการทำใบผ่านแดนเพื่อผ่านขั้นตอนของด่านตรวจคนเข้าเมืองจากรัฐชาติหนึ่งไปยังอีกรัฐชาติหนึ่ง การที่บุคคลหนึ่ง ๆ ถือครองหนังสือเดินทางหรือการมีบัตรประจำตัวประชาชนเพื่อไปประกอบการทำหนังสือผ่านแดนจึงเป็นหนึ่งในกระบวนการที่อยู่ภายใต้การยอมรับในอำนาจของรัฐที่ไม่เพียงแสดงถึงการเข้าสู่การยอมรับการควบคุมการเดินทางเพื่อความมั่นคงของชาติเท่านั้น แต่การเข้าสู่กระบวนการควบคุมนั้นยังเป็นการสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้แก่ผู้เดินทางซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐนั้น ๆ อีกด้วย

แต่สำหรับชาวบ้านที่อยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวในแถบอำเภอเชียงของ การเดินทางข้ามแดนในแบบที่เรียกว่า "ผิดกฎหมาย" ในสายตาของรัฐเกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน และหลายครั้งไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะไทยและลาวเท่านั้น แต่เลยไปยังจีนด้วย ปฏิบัติการของการเดินทางข้ามพรมแดนที่ทำลายอำนาจรัฐจึงเป็นเหตุการณ์ปกติสำหรับชาวบ้านบางกลุ่ม เหตุผลประการสำคัญที่พวกเขากล้าทำลายอำนาจรัฐทั้งสอง เนื่องจากอำนาจรัฐไม่ได้เป็นขอบเขตเดียวที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ที่ถูกเรียกว่าเป็นชายแดน พวกเขามีการนิยามความมั่นคงที่สั่นไหวมากกว่าการนิยามของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

ข้ามพรมแดนเล่นไม่เห็นเป็นไร : พ่อบุญและแม่แก้ว

พ่อบุญและแม่แก้วต่างเป็นชาวลื้อที่อาศัยกันคนละหมู่บ้าน ทั้งคู่ไม่รู้จักกันมีอายุห่างกันราว 10 ปี พ่อบุญอายุประมาณ 60 ปี ขณะที่แม่แก้วแก่กว่า ความเหมือนของทั้งคู่คือ ต่างเป็นชาวลื้อที่เกิดในเขตสิบสองปันนา พ่อบุญเกิดที่เมืองแวน แม่แก้วเกิดที่เมืองฮัม ปัจจุบันคนทั้งสองต่างถือหนังสือแสดงสิทธิในการอาศัยอยู่บนรัฐชาติไทย ได้แก่ บัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง บัตรของแม่แก้วเป็นบัตรเขียวขอบแดง ส่วนบัตรของพ่อบุญเป็นบัตรสีฟ้า ความเหมือนในสถานะของบัตรทั้งสองสีคือ ห้ามบุคคลที่มีชื่อในบัตรเคลื่อนย้ายออกนอกเขตพื้นที่ที่ออกบัตร ในทางปฏิบัติหากผู้ถือบัตรต้องการออกไปนอกพื้นที่อำเภอเชียงของให้ไปทำหนังสือแจ้งที่อำเภอและมีระยะเวลาจำกัดในการเดินทางออกนอกพื้นที่ ทั้งคู่ต่างเดินทางไปยังเขตลาวและจีนเพื่อเยี่ยมเยียนบ้านเกิดโดยใช้เส้นทางและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติคนละชุดกับการนิยามความหมายของรัฐ

พ่อบุญกลับไปบ้านเกิดที่เมืองแวนในเขตประเทศจีนทั้งหมด 6 ครั้ง ครั้งสุดท้ายเดินทางไปในปีพ.ศ. 2544 โดยไม่ได้ใช้หนังสือเดินทางใด ๆ เส้นทางที่พ่อบุญใช้เดินทางคือ การข้ามจากเชียงของไปพักกับญาติพี่น้องที่ฝั่งห้วยทรายหนึ่งคืน จากนั้นจึงนั่งรถไปยังเมืองสิงและนอนค้างอีกหนึ่งคืน จากนั้นจึงเดินทางต่อไปยังเมืองแวน พ่อบุญใช้เส้นทางห้วยทราย-เมืองสิง-เมืองแวน เพื่อกลับไปเยี่ยมแม่ชาวลื้อ

“พ่อไม่มีหนังสือเดินทางอะไร ไปถึงก็เพียงแค่ ‘ปากลื้อ’ เท่านั้น ที่ด่านจีนจะมีเจ้าหน้าที่ถามว่าอยู่ที่ไหน ก็วางเงินมัดจำเป็นเงินหยวนก่อน เมื่อเจ้าหน้าที่ถามว่ามาจากไหนก็บอกว่าแขวงบ่อแก้ว”

การปากลื้อของพ่อบุญและความคุ้นเคยกับเส้นทางตลอดจนเครือญาติในแถบลาวและจีนเป็นสิ่งที่อยู่ในหัวของพ่อบุญโดยไม่มีเขตแดนของภูมิลำเนาขวางกั้นแต่อย่างใด ในปีพ.ศ. 2547 พ่อบุญยังคิดอยากกลับไปเยี่ยมแม่ที่อายุเกือบร้อยปีอีกครั้ง แต่การเดินทางในพ.ศ. นี้ไม่ได้ง่ายดังแต่ก่อน พ่อบุญบอกว่า เมื่อสองปีที่ผ่านมานี้ คนในฝั่งลาวเริ่มใช้บัตรประชาชนลาวทำให้ต้องนำบัตรมาแสดง การเดินทางจากเชียงของ ไปลาวและจีนจึงยากขึ้น กระนั้นพ่อบุญก็ยังเชื่อว่าตนเองสามารถเดินทางไปได้ หลังฤดูเก็บเกี่ยวส้มในปีพ.ศ. 2547 พ่อบุญตั้งใจเก็บเงินไว้หนึ่งหมื่นบาทและคิดฝันอยากเดินทางกลับบ้านเกิด ขณะที่ลูก ๆ ของเขาต่างไม่อยากให้เขากลับไปเพราะกลัวโดนจับตัว

“ไม่อยากให้พ่อไป เพราะไม่มีบัตรเดียวโดนจับ แต่พ่อก็ไม่เชื่อยังอยากไปอีก เคยมีคนโดนจับที่ลาวเขาปรับแพงมากตั้ง 25,000 บาท”

ลูกสาวของพ่อบุญซึ่งถือบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงเช่นกันแสดงความรู้สึกเป็นห่วงการเดินทางกลับบ้านเกิดของผู้เป็นพ่อ

ส่วนแม่แก้ว ในวัยกว่า 70 ปีร่างกายยังแข็งแรง นางเกิดที่เมืองฮัม และอพยพหนีสงครามคอมมิวนิสต์โดยใช้เส้นทางเชียงตุง เข้ามายังแม่สาย และมาอยู่ชุมชนลื้อในแถบเชียงของตั้งแต่ อายุ 30 ปี นางแต่งงานกับชาวจีนยูนนาน และเคยอาศัยอยู่ในชุมชนจีนย่านหัวเวียง แต่แล้วก็ หวนกลับมาอยู่ในชุมชนลื้ออีกครั้ง ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 นางข้ามฝั่งไปค้าขายที่หมู่บ้านแห่ง หนึ่งในแขวงบ่อแก้ว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเชียงของ เวลานั้นยังมีคนจากฝั่งไทยข้ามไปทำโรงเลื่อยที่ฝั่ง ลาว นางจึงไปเปิดร้านขายของอยู่ใกล้กับโรงเลื่อยดังกล่าว จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ปิดพรมแดน ไทย-ลาว นางจึงกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนลื้ออีกครั้ง ปัจจุบันลูกสาวของแม่แก้วเปิดร้านขาย ของชำในหมู่บ้านที่ฝั่งลาว และน้องสาวของแม่แก้วก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่นเช่นกัน บ้านในฝั่งลาวจึง เปรียบเสมือนบ้านหลังที่สองของแม่แก้ว นางลงเรือข้ามไปหมู่บ้านในฝั่งลาวเป็นประจำจนดูราวกับ ว่าไม่มีแม่น้ำโขงไม่ได้เป็นเส้นกั้นพรมแดนรัฐชาติแต่อย่างใด

ในช่วงก่อนวันเข้าพรรษา หญิงชราชาวลื้อ ผู้มีร่างกายสูงใหญ่ ผมดัดหยิกทันสมัยแบบ หญิงชราชาวจีนย่านเยาวราชกลางกรุงเทพฯ สวมสร้อยคอและตุ้มหูทอง วันนั้นนางนุ่งผ้าจีนสี น้ำตาลและเสื้อผ้าลูกไม้สีครีม หิ้วตะกร้าสานอย่างดี ข้างในใส่หมากพลู เดินไปที่ท่าน้ำประจำ หมู่บ้านเพื่อข้ามไปยังฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เรือติดเครื่องยนต์ใช้เวลาราว 3 นาทีก็พานางมาขึ้นอีก ฝั่งของแม่น้ำ ท่าเทียบเรือเป็นเพียงลุ่มทุมพุ่มไม้ที่บดบังบ้านเรือนหลายสิบหลังคาที่อยู่ลึกเข้าไป จากท่าเรือเพียงไม่กี่เมตรเท่านั้น

หญิงชราชาวลื้อกล่าวทักทายผู้คนที่นั่งอยู่ตามบ้านเรือน ซึ่งมีทั้งกระท่อมไม้ไผ่ บ้านตึก สองชั้นและบ้านไม้ที่เรียงรายอยู่ สายวันนั้นเป็นวันก่อนเข้าพรรษา ผู้คนกำลังตระเตรียมไปอาบน้ำ พระเจ้า แม่แก้วถูกใคร ๆ ที่หมู่บ้านในฝั่งเชียงของพูดถึงว่า “แม่แก้วเขาเป็นคนสองวัด” นางทำบุญ ทั้งที่วัดในหมู่บ้านฝั่งห้วยทรายและวัดในหมู่บ้านฝั่งเชียงของเป็นนิสัย

ในระดับปรากฏการณ์ การนั่งเรือข้ามฟากไปยังหมู่บ้านทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นการ กระทำที่ผิดพระราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมืองอย่างไม่ต้องสงสัย และการข้ามพรมแดนไปมา ระหว่างสองรัฐจนถือเป็นกิจวัตรประจำวันไม่ได้หมายความว่า อำนาจอรัฐไม่มีความหมาย แต่ พรมแดนที่ซ้อนทับอยู่คือพรมแดนของความเป็นเครือญาติ แม่แก้วให้เหตุผลแก่ตนเองว่า นางข้าม ฟากไปเยี่ยมลูกสาว ระหว่างการไปเยี่ยมลูกสาว หญิงชราได้ประกอบกิจทางศาสนา คือ การ อาบน้ำพระเจ้า ไม่เพียงเท่านั้นในเที่ยวขากลับนางยังนำยอดจำนวนแรงงานที่ชาวบ้านในหมู่บ้าน ลื้อฝั่งเชียงของแจ้งความต้องการด้วย และจำนวนแรงงานเหล่านี้จะถูกส่งต่อไปยังลูกสาวซึ่งทำ หน้าที่จัดหาแรงงานมายังฝั่งเชียงของ

ราวปีพ.ศ.2543 แม่แก้วเคยเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดที่เมืองฮัมในสิบสองปันนาเพื่อ เยี่ยมเยียนน้องสาว การเดินทางข้ามพรมแดนอาจถือเป็นการเคลื่อนไหวปกติของผู้คนหากมี หนังสือเดินทาง แต่สำหรับแม่แก้ว นางมีเพียงบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงที่ระบุว่าเป็นคน

ลือ การถือบัตรประเภทนี้เป็นบัตรที่ควบคุมการเดินทางที่ออกโดยอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และห้ามเดินทางออกนอกพื้นที่โดยไม่ได้รับอนุญาต แต่นางไม่เคยขออนุญาตทางการไทยแต่อย่างใด ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า นางไม่เกรงกลัวต่ออำนาจรัฐที่พร้อมจับกุมตัวได้ตลอดเวลา สิ่งที่นางให้ตอรองกับอำนาจรัฐที่มีอำนาจเหนือร่างกายและจิตใจของนางเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จำต้องไม่ได้ แต่มีความหมายต่อจิตใจ นั่นคือการอธิษฐานต่อครุบาบุญชุ่ม ทุกครั้งก่อนออกเดินทาง แม่แก้วจะนำลูกปะคำที่บูชามาจากครุบาบุญชุ่มมาแช่ในน้ำส้มป่อยและพกติดตัวพร้อมอธิษฐานว่า “ขอให้โจรผู้ร้ายไม่มาปาดคอ ขอให้เจ้านายอยู่ห่าง ๆ”

ไม่เฉพาะเพียงแต่ชาวลือเท่านั้น ชาวขมุในหลายหมู่บ้านได้เดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดในฝั่งลาวด้วยวิธีการนอกเหนือจากกฎเกณฑ์การควบคุมการเดินทางที่รัฐชาติเป็นผู้กำหนด ยกตัวอย่างเช่น ชาวขมุผู้มีญาติพี่น้องเป็นผู้ใหญ่บ้าน ณ หมู่บ้านในฝั่งลาว การเดินทางในลาวก็จะให้ญาติพี่น้องเขียนรับรองว่าเป็นชาวขมุในหมู่บ้านฝั่งลาว เป็นต้น

การเดินทางข้ามพรมแดนของพ่อบุญและแม่แก้วเป็นเพียงตัวอย่างชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนหลากหลายกลุ่มที่ชายแดน ซึ่งผู้คนจำนวนหนึ่งยังอ้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ในแบบเดิมและใช้ความสัมพันธ์ต่าง ๆ เหล่านี้ในการเดินทางไปมาหาสู่เพื่อแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ เช่น การจ้างงาน การค้าขาย ซึ่งจะนำเสนอในช่วงถัดไป

นับตั้งแต่ต้นเดือนธันวาคม ปีพ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ผู้ถือหนังสือเดินทางจากประเทศไทย ไม่ต้องขอวีซ่าในการเข้าประเทศลาวตามข้อตกลงของประเทศในกลุ่มอาเซียน แต่กระนั้นข้อตกลงใหม่ดังกล่าวมีผลต่อชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในแถบชายแดนเชียงของไม่มากนัก เนื่องจากชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับญาติพี่น้องสองฝั่งโขงส่วนหนึ่งไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่า โอกาสในการทำหนังสือเดินทางก็ไม่มีด้วย

อย่างไรก็ตาม การเดินทางโดยมีหนังสือเดินทางเป็นสัญลักษณ์ในการระบุความเป็นตัวตนของบุคคลหนึ่ง ๆ แม้จะเข้าประเทศลาวโดยไม่ต้องขอวีซ่าแต่การเดินทางในลักษณะเช่นนี้เป็นวิธีคิดคนละชุดกับการเดินทางของพ่อบุญและแม่แก้วที่ไม่ได้ขอวีซ่าเช่นกัน เนื่องจากตัวอย่างการเดินทางข้ามพรมแดนของคนทั้งสองเป็นการเดินทางที่เกิดขึ้นโดยมองการจัดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและรัฐแตกต่างกันกับการเดินทางโดยใช้หนังสือเดินทาง ขณะที่กฎเกณฑ์ของรัฐคือกฎหมายในการควบคุมการเดินทางผ่านบทบาทของด่านตรวจคนเข้าเมืองภายใต้พรมแดนรัฐชาติ แต่สำหรับชาวบ้านมีกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมและมีพรมแดนทางสังคมคือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติซ้อนทับกับพรมแดนในความหมายของรัฐชาติด้วย

พื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน

ดังที่ได้เกริ่นไปบ้างแล้วว่า นับตั้งแต่การเปิดพรมแดนไทย-ลาว ช่วงปีพ.ศ. 2532 การพัฒนาเศรษฐกิจในฝั่งเชียงของเติบโตกว่าห้วยทรายในฝั่งลาวเป็นอันมาก ผู้คนในฝั่งลาวก็ต้องการเข้ามาหารายได้ ขณะที่ในฝั่งไทยเองก็มีความต้องการแรงงานราคาถูก ความสัมพันธ์ด้านแรงงานจึงกลายเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่สำคัญระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ การข้ามมาเป็นแรงงานมีทั้งที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน หรือความสัมพันธ์ในฐานะลูกจ้างนายจ้างที่มีอุปสงค์และอุปทานตรงกัน

ในสายตาของคนภายนอกโดยเฉพาะสายตาของหน่วยงานรัฐนิยามคนกลุ่มนี้ในแง่ลบที่แตกต่างออกไป เช่น เป็นแรงงานที่ผิดกฎหมาย นับตั้งแต่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมายคนเข้าเมืองและอาจเลยไปถึงผิดพระราชบัญญัติการค้ามนุษย์ เนื่องจากในแถบอำเภอเชียงของมีจุดผ่านแดนถาวรไทย-ลาว จำนวนหนึ่งจุด นอกจากนี้ยังมีจุดผ่อนปรนที่บ้านแจมปอง อีกหนึ่งจุด ทั้งนี้ยังไม่นับรวมถึงช่องทางอื่น ๆ ที่ด้านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของได้รวบรวมไว้อีกจำนวน 10 จุดด้วยกัน ได้แก่ บ้านหาดบ้าย บ้านดอนท่ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ บ้านแก่งไก่อ บ้านห้วยเม็ง บ้านดอนมหาวัน บ้านใจไก่ บ้านปากอิงเหนือ และบ้านปากอิงใต้ (ไพบร., 2547) ช่องทาง 10 แห่งเหล่านี้ สรรวัตรด้านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของเรียกว่าเป็น “ช่องทางธรรมชาติ” และเป็นช่องทางที่เข้าออกอย่างผิดกฎหมาย

สำหรับในสายตาของชาวบ้านไม่ได้ให้ความหมายเช่นเดียวกับการให้ความหมายดังที่รัฐอ้างถึง แต่มีการจำแนกแยกย่อยมากกว่านั้นโดยเฉพาะการแบ่งแยกตามชาติพันธุ์ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า แรงงานที่มาทำงานในฝั่งไทย ประกอบด้วย ชาวลื้อ ชาวขมุ และคนลาว แรงงานเหล่านี้มีอย่างน้อย 3 รูปแบบดังนี้

1. กลุ่มคนต่าง ๆ ซึ่งอาศัยการข้ามพรมแดนในแถบเชียงของโดยเฉพาะหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันแต่เมื่อเดินทางข้ามฝั่งมาแล้วได้ไปเป็นแรงงานในที่อื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น

2. กลุ่มคนที่ข้ามมาทำงานตามโรงงาน บ้านเรือน ร้านอาหาร ร้านค้าในฝั่งเชียงของ โดยมาอยู่เป็นประจำ เช่น ในแถบเชียงของมีโรงงานทำไม้กวาด ชาวขมุจากฝั่งลาวได้เดินทางมาทำงานเป็นลูกจ้างประจำรับเงินเดือน ๆ ละ 3000 บาท เป็นต้น

3. กลุ่มคนที่ข้ามมาเป็นแรงงานรายวันเฉพาะฤดูกาลในภาคการเกษตร

ในที่นี้จะนำเสนอกรณีตัวอย่างของแรงงานในกลุ่มที่ข้ามมาเป็นแรงงานรายวันเฉพาะฤดูกาลในภาคการเกษตร เนื่องจากการปะทะสังสรรค์ที่แสดงนัยยะของการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่คนละพรมแดนรัฐชาติ

แรงงานข้ามพรมแดน

ช่วงเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม เป็นช่วงที่ต้นข้าวโพดขึ้นเต็มแปลงทั้งที่ดินบริเวณเชิงเขา และตลอดริมแม่น้ำโขง ข้าวโพดเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่มีปลูกกันมากในแถบอำเภอเชียงของ ขณะเดียวกันช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่น้ำโขงขึ้นสูง แรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าวโพดจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้ทันกับปริมาณน้ำที่อาจท่วมถึงต้นข้าวโพดและทำให้ผลผลิตเสียหาย

ยามเช้าตรู่ราว 6 นาฬิกา ณ ท่าเรือประจำหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมน้ำโขง มีผู้คนทยอยเดินขึ้นมาจากเรือและยืนรวมกลุ่มอยู่กับที่ เพื่อรอรถอีแต่นหรือรถบรรทุกมารับไปทำงาน ผู้คนในหมู่บ้านพูดกันติดตลกว่า ‘มีคนมาขึ้นรอรถกันเยอะเหมือนรอรถเมลิในกรุงเทพฯ’ ผู้คนเหล่านี้เดินทางมาเป็นแรงงานรายวันในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพดเป็นหลัก มีจำนวนหนึ่งที่รับจ้างปลูกนาด้วย พวกเขาจะห่อข้าวมากินพร้อมกับเหน็บเครื่องมือในการทำงานติดตัวมาด้วย

ชาวบ้านบางคนเดินมาบริเวณจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านและถามหาผู้หญิงไปช่วยปลูกนา หญิงบางคนติดตามไปกับผู้มาถามหาแรงงาน แต่ส่วนใหญ่มักขึ้นรถบรรทุกไปกันเป็นกลุ่ม การเดินทางเข้ามาเป็นแรงงานรายวันของกลุ่มคนเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์และเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่ง

เบื้องหลังการจัดการแรงงานเหล่านี้ ถูกเตรียมไว้ล่วงหน้า โดยหญิงชาวลื้อในหมู่บ้านฝั่งเชียงของทำหน้าที่รวบรวมจำนวนแรงงานในแต่ละครัวเรือนต้องการ จากนั้นจึงลงเรือข้ามฝั่งไปยังหมู่บ้านตรงข้าม โดยใช้บ้านของลูกสาว ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นนายหน้ารวบรวมแรงงานในฝั่งลาวเป็นศูนย์กลางในการจัดหาแรงงาน ณ หมู่บ้านในฝั่งลาวหญิงชาวยุ้ยหนุ่มสาวเดินกันมาลงเรือและรับเงินล่วงหน้า ผู้ชายได้เงินค่าแรงคนละ 100 บาทต่อวัน ส่วนผู้หญิงได้ค่าแรง 80 บาท

หญิงวัยกลางคนที่ทำหน้าที่เป็นนายหน้าบอกว่า ได้รับค่าตอบแทนซึ่งนำไปจ่ายเป็นค่าเรือข้ามฝั่งโขงไปกลับคนละ 10 บาท เนื่องจากนางมีเรือเป็นของตนเอง จึงได้กำไรจากการทำหน้าที่รวบรวมแรงงาน เมื่อถามถึงเหตุผลในการจ่ายค่าแรงล่วงหน้า นางบอกว่า เพื่อที่จะได้จำนวนคนที่แน่นอน เนื่องจากในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพดมีการแย่งแรงงานกันมากและเฉพาะหมู่บ้านแห่งนี้ในฝั่งเชียงของต้องการแรงงานวันละไม่ต่ำกว่า 50 คน

เมื่อถามถึงความไว้วางใจในการจ่ายเงินล่วงหน้า หญิงผู้รวบรวมแรงงานบอกว่า ผู้ข้ามไปทำงานส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อในหมู่บ้านเดียวกันบางส่วนเป็นญาติพี่น้อง บางส่วนเป็นเพื่อนบ้าน ขณะที่ผู้ที่ต้องการแรงงานในฝั่งเชียงของก็เป็นชาวลื้อที่รู้จักมักคุ้นกันและอยู่ในหมู่บ้านในฝั่งไทย ซึ่งแม่ของเธอเป็นผู้รวบรวมจำนวนแรงงานที่ต้องการมาให้ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและในฐานะเพื่อนบ้านนี่เองจึงถูกนำมาเป็นเครือข่ายในการจัดหาแรงงานข้ามพรมแดน

สาวรุ่นคนหนึ่งชื่อ จัน เป็นชาวลื้อในหมู่บ้านฝั่งลาว เธอเป็นคนหนึ่งที่ลงเรือเพื่อข้ามมารับจ้างหักข้าวโพดในฝั่งเชียงของ จันรับเงินล่วงหน้าไปแล้ว เข้าวันรุ่งขึ้น จันขึ้นรถบรรทุกมารับที่

บริเวณศูนย์กลางหมู่บ้านในฝั่งเชียงของ เธอเตรียมข้าวเหนียวและเครื่องมือการเกษตรมาพร้อมทำงาน เมื่อถามเธอถึงความรู้สึกว่ากลัวไหมที่ข้ามมารับจ้าง จันทอบว่า

“ถ้าข้ามมาแบบไปเข้าเย็นกลับไม่กลัว เพราะมากันหลายคน และที่นี่ก็เป็นคนลื้อเหมือนกัน พูดภาษาเดียวกัน มีญาติเขาชวนให้อยู่ในบ้านเขาจะได้ไม่ต้องข้ามไปข้ามมา ไม่กล้านอนหรอก เพราะกลัวโดนจับ”

‘ญาติ’ ที่จันทอบถึง เป็นหญิงชาวขาลื้อซึ่งเดินทางข้ามฝั่งโขงเป็นประจำและเป็นผู้รวบรวมความต้องการแรงงานจากหมู่บ้านในฝั่งไทยเพื่อนำไปให้ลูกสาวซึ่งเป็นนายหน้าในฝั่งลาว นางเล่าให้ฟังว่า ชาวลื้อในฝั่งลาวก็มีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกับเจ้าหน้าที่ทางการลาว ซึ่งสั่งห้ามไม่ให้คนในฝั่งลาวข้ามมาเป็นแรงงานในฝั่งไทย

“เจ้าหน้าที่ลาวเขาบอกว่า ‘จะมาช่วยคนไทยให้รวยขึ้นทำไม’ คนที่ฝั่งลาวก็ย้อนเจ้าหน้าที่กลับไปว่า ‘แล้วใครจะเอามาให้กิน ยามที่มาเก็บภาษีจะเอาเงินที่ไหนมาให้’ ”

ขณะที่ทางการไทยก็เข้มงวดกับแรงงานข้ามแดนเป็นระยะ ๆ หญิงชาวขาลื้อในฐานะที่เปรียบเสมือนนายหน้าพาแรงงานมาทำงานบอกว่า

“เจ้าหน้าที่อยากจับก็จับไปสิ เขาเป็นคนทุกชนชั้นร้อนมาพึ่งเย็น ไม่ได้ทำผิดกฎหมายอะไร”

หญิงชาวขาลื้อหยิบยกคุณค่า “การมีชีวิตขั้นพื้นฐาน” มาเป็นเนื้อหาในการเจรจาต่อรองกับการกระทำที่รัฐทั้งสองมองว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย

ในวงสนทนา ณ ศูนย์กลางของหมู่บ้านชาวลื้อ ชาวบ้านหลายคนคุยกันถึงการเก็บเกี่ยวข้าวโพดและถามหาการจ้างแรงงานในวันเก็บเกี่ยวข้าวโพดบนที่ดินของตน พวกเขาพูดถึงการจ้างแรงงานจากฝั่งลาวมาเก็บเกี่ยวข้าวโพดว่า

“คนหมู่บ้านเราได้หน้า แต่คนลาวได้เงิน”

เมื่อถามถึงความหมายของประโยคดังกล่าว พวกเขาขยายความว่า ชาวลื้อในหมู่บ้านของพวกเขาพากันปลูกข้าวโพดจำนวนมาก การจัดการแรงงานจากแต่เดิมที่เคยเอามือเอววันในบางส่วน ปัจจุบันทุกคนต่างก็ทำสวนข้าวโพดมากขึ้นและต่างก็เร่งเก็บเกี่ยวในแปลงของตน ทำให้ต้องเสียเงินจำนวนมากไปจ้างแรงงานจากฝั่งลาวมาช่วยเก็บเกี่ยว

เหตุใดชาวลื้อจากหมู่บ้านในแถบเชียงของจึงไม่เลือกที่จะจ้างชาวมูเซอร์ หรือ ชาวมุโนในหมู่บ้านฝั่งไทยมาเป็นแรงงาน พวกเขาให้เหตุผลว่า กลุ่มคนที่กล่าวถึงนั้นอยู่ไกลและเดินทางมาไม่สะดวก และมีคนไม่มากเท่ากับคนจากฝั่งลาว รวมทั้งเหตุผลประการสำคัญคือ แรงงานจากฝั่งลาวเป็นชาวลื้อด้วยกันพูดกันได้ง่าย

เจ้าหน้าที่รัฐในฝั่งเชียงของมีความเข้มงวดเกี่ยวกับเรื่องการข้ามพรมแดนของผู้คนสองฟากฝั่งโขงเป็นระยะ ๆ ยกตัวอย่างเช่น ราวกลางปีพ.ศ.2547 อำเภอเชียงของได้สั่งห้ามไม่ให้คนจากฝั่งลาวข้ามมาซื้อของยังตลาดนัด ณ หมู่บ้านในฝั่งเชียงของจำนวนสามหมู่บ้าน ซึ่งก่อนหน้านี้

นั้นได้มีการผ่อนปรนให้ชาวบ้านจากฝั่งลาวนำสินค้ามาขายและซื้อสินค้าจากตลาดนัด ณ หมู่บ้านในฝั่งไทย ผู้ใหญ่บ้านชาวอีสานคนหนึ่งเล่าว่า

“ทางอำเภอเรียกไปประชุมและแจ้งว่าแขวงบ่อแก้วในฝั่งลาวร้องเรียนมายังอำเภอเชียงของว่า เจ้าหน้าที่ชายแดนกินส่วยจากพ่อค้าแม่ค้าลาวที่มาขายของในตลาดนัดของหมู่บ้าน อำเภอก็เลยสั่งปิดตลาดนัด ห้ามแลกเปลี่ยนสินค้ากับลาว ห้ามลาวเอาของมาขาย ผมถามนายอำเภอว่า เวลาพี่น้องตายเป็นหมื่นเน่า ไปเยี่ยมได้ไหม ก็ได้คำตอบว่า ไปเยี่ยมได้ แต่ห้ามเอาสินค้าหรือเอาของมาลงที่ตลาดนัด”

นโยบายในเรื่องแรงงานข้ามพรมแดนก็มีลักษณะใกล้เคียงกับการเปิดหรือปิดตลาดนัดข้ามพรมแดนตามหมู่บ้านสองฝั่งโขงคือความเข้มงวดระหว่างรัฐต่อรัฐเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงสถานการณ์ การเจรจาต่อรองระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐหลายระดับจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ยกตัวอย่างเช่น แรงงานข้ามพรมแดน เจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอได้ผ่อนปรนให้แรงงานจากลาวมาทำงานได้แบบไปเช้าเย็นกลับ อย่างไรก็ตาม ในแง่ของการปฏิบัติ ผู้ใหญ่บ้านในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐในระดับหมู่บ้านและขณะเดียวกันก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติกับผู้คนในหมู่บ้านและสองฟากฝั่งที่ต้องทำหน้าที่ต่อรองกับเจ้าหน้าที่ในระดับสูงและควบคุมความเคลื่อนไหวของสมาชิกภายในหมู่บ้านและสมาชิกในกลุ่มเครือญาติร่วมชาติพันธุ์ข้ามพรมแดนด้วย

แรงงานข้ามพรมแดนจึงเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ร่วมทางชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างระหว่างรัฐชาติมากำกับด้วย เช่น เป็นคนลื้อลาว ลื้อไทย ความแตกต่างในที่นี้เป็นความแตกต่างอันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่แสดงถึงความเหนือกว่าในแง่ความทันสมัยหรือความเจริญที่มากำกับให้เกิดความแตกต่างภายใต้ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

สรุป

สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะลาวและจีนในยุคปลายอาณานิคมถึงสงครามเย็นนับเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสถาปนาพรมแดนของความเป็นรัฐชาติไทยและลาวที่มีเส้นแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างรัฐชัดเจนมากขึ้น รวมถึงความแตกต่างระหว่างไทยและจีนด้วย ความแตกต่างในแง่ของความเป็นรัฐชาติได้ผ่านยุคสมัยของสงครามคอมมิวนิสต์มาจนกระทั่งยุคเปิดเสรีทางการค้า ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัยทางเศรษฐกิจการเมือง พบว่า ในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ พรมแดนความแตกต่างของอุดมการณ์ทางการเมืองมีนัยยะสำคัญและส่งผลให้ความเป็นชาติพันธุ์ซ่อนตัวอยู่ภายใต้อัตลักษณ์ทางการเมืองในรูปแบบอื่น ๆ เช่น กลุ่มผู้หลบภัยทางการเมือง กลุ่มผู้อพยพ กลุ่มทหารรับจ้าง เป็นต้น ความเป็นชาติพันธุ์

ของชาวจีนยูนนานถูกซ่อนตัวอยู่ภายใต้อัตลักษณ์ของทหารจีนคณะชาติและนำเสนอตัวตนเพื่อต่อรองกับรัฐชาติไทยในฐานะทหารรับจ้างภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์

ในช่วงของเงื่อนไขทางการเมืองยุคสงครามคอมมิวนิสต์ในด้านหนึ่งเป็นการสถาปนาความเป็นรัฐชาติไทยที่มีความแตกต่างทางการเมืองกับรัฐชาติลาว ความเป็นชายแดนของรัฐชาติที่มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนถูกทำให้มีความเป็นชายแดนที่เข้มข้นในการควบคุมการเคลื่อนย้ายผู้คนและสิ่งของอยู่เป็นระยะ ประกอบกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมด้วยเหตุผลทางความมั่นคงของชาติ การพัฒนาสาธารณูปโภคด้านต่าง ๆ การบุกเบิกพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้าน ล้วนแล้วแต่เป็นการสะสมต้นทุนเพื่อรอวันเวลาที่เหมาะสมในการเปิดพรมแดนระหว่างประเทศในยุคถัดมา ขณะที่เมืองต่าง ๆ ในแขวงบ่อแก้วของลาวในช่วงก่อนเปิดพรมแดนปีพ.ศ. 2532 ยังคงไม่ได้รับการพัฒนาใด ๆ เมืองเชียงของซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกลับมีความเจริญในความหมายของการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งกลับมาคึกคักอย่างเป็นทางการในช่วงนโยบายเศรษฐกิจของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มุ่ง “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ในต้นทศวรรษ 2530

ดังนั้นในช่วงทศวรรษ 2540 ที่อัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มเช่น ชาวลื้อ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกให้ความหมายในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตประเพณีของท้องถิ่น ความเป็นลื้อจากแต่เดิมที่พรมแดนความเป็นชาติพันธุ์เคยเป็นพรมแดนในการผนวกรวมกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ในปัจจุบันจึงพบว่า ความเป็นลื้อได้จำแนกแยกแยะเป็นลื้อที่มีอัตลักษณ์ของความเป็นรัฐชาติซ้อนทับลงบนอัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์พร้อมกันไปด้วย เช่น ลื้อไทย ลื้อลาว ลื้อจีน เป็นต้น อัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ที่ถูกกำกับด้วยความเป็นชาติจึงเป็นอีกภาพสะท้อนหนึ่งของการสถาปนาอำนาจของรัฐชาติในระดับที่มีความหมายและนำมาสู่การจำแนกความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์

ความเป็นชาติพันธุ์ในนามของเครือญาติถูกนำมากล่าวอ้างถึงเมื่อเผชิญหน้ากับรัฐชาติในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่าข้ามพรมแดนแบบผิดกฎหมาย ในบางสถานการณ์พบว่าความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ในการเข้าถึงตลาดแรงงาน เช่น การสร้างเครือข่ายแรงงานของชาวลื้อฝั่งเชียงของและห้วยทราย เป็นต้น ในทางกลับกัน ลื้อจากลาวก็ใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์เป็นหลักประกันที่พวกเขาไว้วางใจมาเป็นแรงงานในฝั่งไทย อย่างไรก็ตามภายใต้ความสัมพันธ์ของขอบเขตทางชาติพันธุ์อาจเป็นเพียงพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่มีความหมายต่อคนรุ่นหนึ่ง เช่น ในกรณีของลูกหลานชาวลื้อในฝั่งเชียงของรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยที่จะให้พ่อของตนซึ่งเป็นชาวลื้อที่เกิดในจีนเดินทางกลับบ้านด้วยการใช้เส้นทางเดิมที่ไม่ได้ผ่านพิธีการของด่านตรวจคนเข้าเมือง ขณะที่ผู้เป็นพ่ออ้างถึงการ “ปากลื้อ” เป็นใบเบิกทางในการเดินทางข้ามพรมแดน แม้คนรุ่นลูกจะปากลื้อเหมือนกัน แต่จินตนาการของเส้นพรมแดนรัฐชาติตลอดจนการตอกย้ำถึงพรมแดนรัฐชาติมี

ผลต่อการตัดสินใจต่อคนต่างรุ่นแตกต่างกันไป ขณะที่ผู้เป็นพ่อมีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อน รองรับไปพร้อม ๆ กับการใช้ขอบเขตทางชาติพันธุ์ตลอดเส้นทางของการเดินทางข้ามพรมแดนด้วย

แต่เนื่องจากรัฐมีอำนาจในการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับเส้นเขตแดน จึงทำให้การข้ามพรมแดนโดยไม่ผ่านพิธีกรรมที่รัฐกำหนดเป็นเรื่องของความเสี่ยง ทำให้หลายครั้งชาวบ้านหวั่นยกเอาความเชื่อหรือการอ้างถึงคุณค่าอื่น ๆ มาต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่น การขอให้ครูบาบุญชุ่มคุ้มครองตลอดการเดินทาง ครูบาบุญชุ่มนั้นเป็นพระที่ชาวบ้านทั้งในฝั่งจีนตอนใต้ ลาว พม่าและไทยนับถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวลื้อ พันธกิจทางศาสนาที่อยู่เหนือพรมแดนรัฐชาติของครูบาบุญชุ่มทำให้ท่านเดินทางข้ามไปมาในแถบแม่น้ำโขงตอนบนตลอดจนถึงวัดอยู่ในเขตพม่า นอกเหนือจากพันธกิจทางศาสนาแล้ว ครูบาบุญชุ่มจึงเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐและละเมิดการควบคุมของรัฐไปพร้อมกันด้วย (Cohen, 2001: 227-247) นอกจากนี้ยังมีการอ้างถึงคุณค่าในเรื่องการมีชีวิตอยู่ขั้นพื้นฐานบนความสัมพันธ์ด้านแรงงานข้ามพรมแดนเพื่อตอบโต้กับตัวแทนของอำนาจรัฐทั้งสองฝั่งด้วย

ในสถานการณ์ของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติเดียวกันแต่อาศัยอยู่คนละพรมแดน พวกเขากลับมองเห็นความแตกต่างโดยความแตกต่างนั้นผูกอยู่กับความเป็นรัฐชาติไทยมีนัยยะของความเจริญหรือการพัฒนา ส่วนรัฐชาติลาวกลับมีนัยยะที่อยู่ตรงกันข้าม

ดังนั้นพื้นที่ในการปะทะสังสรรค์ของกลุ่มคนทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว เช่น ตลาดแรงงาน การเดินทางไปเยี่ยมเครือญาติจึงกลายเป็นพื้นที่การต่อรอง ต่อต้านและให้ความหมายที่มีความหลากหลายมากกว่าการให้ความหมายจากขอบเขตหรือพรมแดนทางการเมืองที่รัฐเป็นผู้กำหนดและสร้างกติกา

บทที่ 5 วิธีการค้าที่เชียงของ

เชียงของไม่ได้เป็นเมืองที่มีภาพลักษณ์ของความเป็นแหล่งข้อปึงชายแดนที่มีชื่อเสียงดังเช่น อำเภอแม่สาย หรืออำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แต่หากจะพิจารณาเมืองเชียงของในฐานะที่เป็นเมืองท่า 1 ใน 2 แห่งที่อยู่ในส่วนของประเทศไทยและเป็น 1 ใน 14 แห่งของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ในทางรูปธรรมอาจกล่าวได้ว่ามีเพียงท่าเรือเชียงของที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นเมืองท่าเท่านั้น ขณะที่ในทางปฏิบัติท่าเรือระดับภูมิภาคแห่งนี้ยังไม่แม้แต่จะสามารถหารายได้พอเลี้ยงสมาชิกในหน่วยงานตนเองได้

ถ้าเช่นนั้นแล้วย่อมเกิดคำถามตามมาว่า วิธีการค้าที่เชียงของมีลักษณะอย่างไร

การพัฒนาเมืองเชียงของตามนโยบายระดับประเทศผ่านสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตลอดจนนโยบายระดับภูมิภาคตามสนธิสัญญาความร่วมมือกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนซึ่งเป็นความตกลงว่าด้วยการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำโขงและมีผลบังคับใช้ในพ.ศ. 2544 เป็นภาพร่างในอนาคตสำหรับเมืองเชียงของที่แนวคิดระดับนโยบายนำมาสวมทับ เชียงของจึงเป็นเมืองหนึ่งที่กำลังอยู่บนเส้นทางการพัฒนาการคมนาคมทุกทางเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเคลื่อนย้ายสินค้าและการเดินทางของผู้คน

อย่างไรก็ตามหากย้อนกลับไปดูในอดีต ทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นว่า แนวทางในการพัฒนาระดับภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบนที่มุ่งหมายให้เชียงของเป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งของภูมิภาคนั้น เป็นสิ่งที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่กลุ่มคนหลากหลายกลุ่มต่างใช้เส้นทางสายนี้ในการปะทะสังสรรค์ทางการค้าและการแลกเปลี่ยน การค้าบนเส้นทางนี้ได้เจือเบางเบาบางลงในยุคสงครามคอมมิวนิสต์แต่แล้วภายหลังจากเปิดพรมแดนระหว่างประเทศ รอยต่อทางการค้าที่ชะงักงันก็พร้อมดำเนินต่อไป แต่ครานี้เป็นการค้าที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนเข้าและเคลื่อนออกของกลุ่มคนต่าง ๆ บนเส้นทางการค้าเดิมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น

เนื้อหาในบทนี้จะพิจารณาวิถีทางการค้าของเมืองเชียงของในแง่มุมของคนในพื้นที่ ซึ่งช่วยทำให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่ทุนทางวัฒนธรรมหลายลักษณะถูกนำมาใช้บนการปะทะสังสรรค์ระหว่างผู้คนบนพื้นที่ทางการค้าในแถบนี้ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ กติกาทางการค้าตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนตลอดรวมถึงพัฒนาการของความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางการเมืองตลอดจนความแตกต่างของทิศทางการพัฒนาระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตามภาพของความเป็นเมืองเชียงของไม่ได้เป็นภาพนิ่งดังเช่นที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่สอง ดังนั้นความสัมพันธ์ในแง่ทางการค้าของเมืองแห่งนี้จึงเกี่ยวพันกับยุคสมัยต่าง ๆ ในที่นี้จะแบ่งเป็นสามช่วงเวลาด้วยกัน ได้แก่ เชียงของกับการค้าในยุคอาณานิคม การค้าในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ และการค้าในยุคเสรีนิยมเศรษฐกิจ

เชียงของกับสถานการณ์การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนในยุคอาณานิคม

ย้อนหลังไปกว่าศตวรรษ ดินแดนในแถบแม่น้ำโขงย่อมไม่อาจไม่กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญยิ่งของ ประเทศมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสยึดลาวเป็นอาณานิคมในปีพ.ศ. 2436 ฝรั่งเศส ได้พยายามเข้ามามีบทบาทแทนที่เมืองการค้าของสยาม ซึ่งเมืองเชียงของในฐานะเมืองหน้าด่านของน่าน เป็นหนึ่งในเมืองดังกล่าว

งานเขียนของ Walker (1999) นำเสนอวิธีการของฝรั่งเศสเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการควบคุม การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบน วิธีการของฝรั่งเศสคือ การเข้าไปเจรจากับเจ้าเมืองเชียงของ ซึ่งในเวลานั้น เชียงของมีสถานะกลายเป็นทางฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขง รวมทั้งเจรจากับผู้นำท้องถิ่นที่อยู่ทาง ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ช่วงดังกล่าวเมืองที่อยู่ฝั่งตรงข้ามกับเชียงของและมีบทบาทในการควบคุมการ เคลื่อนไหวระหว่างฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคือเมืองห้วยทราย ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับเมืองเชียงของ ต่อมาเมืองห้วยทรายได้ทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์บัญชาการของฝรั่งเศสแถบ ริมแม่น้ำโขงตอนบนและยังคงมีบทบาทตลอดจนเป็นฐานกำลังของกองกำลังฝ่ายขวา มาจนถึงยุคสงคราม คอมมิวนิสต์

ในช่วงราวทศวรรษ 2420 H Warrington Smyth ชาวอังกฤษได้บันทึกไว้ในหนังสือเรื่อง Notes of a Journey on the upper-Mekong, Siam (1895) ชาวนานได้บุกกรุกมายังห้วยทรายเพื่อขุดแก้วสีฟ้า (sapphire) (อ้างใน Walker, 1999: 34) สถานการณ์การเมืองในช่วงพ.ศ.2392 – 2397 เป็นช่วงที่ตรงกับ สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งสยามมีความเข้มแข็งและเร่งให้ล้านนาโจมตีเมืองเชียงตุง จนกระทั่งมี สงครามเชียงตุงถึง 3 ครั้งในช่วงระยะเวลา 7 ปี เวลานั้นเชียงตุงมีฐานะเป็น "รัฐชายขอบ" ที่ขึ้นอยู่กับ อิทธิพลของสามฝ่าย คือ พม่า จีนและล้านนา ซึ่งแล้วแต่ฝ่ายใดจะมีอำนาจ เจ้าเมืองเชียงตุงก็จะยอม สวามิภักดิ์กับฝ่ายนั้น เหตุผลในการทำสงครามเชียงตุงเพื่อไม่ให้พม่ามีโอกาสตั้งมั่นได้ เพราะหากตั้งมั่นที่ เชียงตุงได้ก็อาจจะยกทัพมาตีเมืองเชียงรายซึ่งเป็นหน้าด่านสำคัญของล้านนา สงครามเชียงตุงทั้ง 3 ครั้ง ปรากฏว่าไม่สำเร็จสักครั้ง (สรสวดี, 2539: 315-327) ในเอกสารบันทึกของฝรั่งเศสและอังกฤษยังได้เขียนถึง การบุกกรุกของชาวนาในดินแดนของสยามทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำโขง (Walker, 1999: 34)

กล่าวโดยสรุป ผู้คนจากรัฐชานได้แผ่ขยายพื้นที่มาตั้งถิ่นฐานยังริมฝั่งแม่น้ำโขงภายหลังจากที่พ้น ตัวจากสงครามเชียงตุงที่สยามและล้านนาได้ทำสงครามมาหลายครั้ง ดังนั้นแถบบ่อแก้ว เมืองห้วยทราย ในช่วงก่อนที่ฝรั่งเศสเข้ามาครอบครองลาว ได้มีผู้คนจากรัฐชานมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในช่วงเวลาที่เชียงตุง แผ่ขยายอำนาจมาริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง โดยกลุ่มคนจากรัฐชานได้มาขุดแร่แก้วประเสริฐ หรือแก้ว สีฟ้าตามที่ Smyth ได้เสนอไว้ นอกจากนี้ประวัติวัดจอมเขามณีรัตน์ เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ยังได้ระบุ ว่า วัดแห่งนี้ได้ก่อสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการก่อตั้งบ้านเมืองบ่อแก้ว ห้วยทราย โดยเจ้าฟ้าขุนจิ่งแห่งเมือง

หมอกใหม่ (ขุนยวน) ได้โยกย้ายครอบครัวและบริวารของตนมาตั้งบ้านปลูกเรือนอยู่ปากน้ำห้วยทรายใน พ.ศ.2427 ภายหลังที่ทราบว่าเป็นสถานที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่แก้วประเสริฐ (แก้วสีฟ้า)¹

ในช่วงแรก ฝรั่งเศสพยายามเข้าไปมีบทบาทในเรื่องการจัดเก็บภาษี นอกจากนี้ยังชักชวนให้ชาวลื้อที่อยู่แถบเมืองเชียงของข้ามแม่น้ำโขงกลับไปอยู่ในพื้นที่เดิมที่ฝรั่งเศสควบคุมอยู่ อีกทั้งยังเสนอให้คนขับเรือชาวเชียงของมาจอดเรือได้บริเวณที่ทำการของฝรั่งเศสในเชียงของ ซึ่งเป็นจุดที่มีการประทับตราหนังสือเดินทางเพื่อควบคุมการเดินทางของผู้คนที่ข้ามพากฝั่งโขง

ปฏิบัติการของฝรั่งเศสคือ การรวบรวมสถิติของการค้าคาราวานยูนนานที่เดินทางข้ามโขงทางเมืองเชียงของ นอกจากนี้ยังจับตาดูการเคลื่อนไหวของชาวขมุจากฝั่งตะวันออกที่ข้ามมารับจ้างตัดไม้ให้แก่การสัมปทานไม้ของอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่

การจัดตั้งที่ทำการของฝรั่งเศสเริ่มที่เมืองเชียงของ และเขียนแผนในเวลาต่อมา โดยหวังว่าจะเป็นหน่วยงานทางการค้า เวลานั้นพ่อค้าชาวปารีสได้เดินทางมายังที่ทำการดังกล่าวและมีเป้าหมายเพื่อเปิดเส้นทางการค้าของฝรั่งเศสสู่แม่น้ำโขงตอนบน แต่แล้วในที่สุดก็ไม่สัมฤทธิ์ผล Archer กงสุลอังกฤษในเวลา นั้นบันทึกไว้ว่า การที่ฝรั่งเศสเรียกชื่อที่ทำการว่าเป็นหน่วยงานทางการค้า (Commercial Agent) เห็นที่จะเป็นชื่อที่ผิดพลาด อย่างดีหน่วยงานดังกล่าวก็ทำได้เพียงเป็นหน่วยงานทางการเมืองหรือเป็นสถานกงสุลระดับเล็กสุด (Consular Agent) เท่านั้น ในที่สุดสถานกงสุลฝรั่งเศสในเชียงของก็หมดบทบาท และฝรั่งเศสได้สถาปนาที่ทำการในฝั่งห้วยทรายเพื่อเป็นศูนย์กลางบริหารงานของฝรั่งเศสในแถบแม่น้ำโขงตอนบน

ฝรั่งเศสได้สร้างตลาดซึ่งเป็นชุมชนของชาวเมืองรัฐฉานที่ฝั่งเมืองห้วยทราย และสร้างคลังเก็บข้าวของหมู่บ้านเพื่อให้ชาวขมุและลามะได้เก็บข้าวสารหลังฤดูเก็บเกี่ยวแทนที่จะขายข้าวให้กับไทยดังที่เคยปฏิบัติมา อีกทั้งยังมีการเก็บภาษีส่งออกสินค้าต่าง ๆ เช่น ข้าว กระจาน ชีผึ้ง งาช้าง เรือ ปศุสัตว์ และอื่น ๆ ปฏิบัติการเหล่านี้เพื่อควบคุมอิทธิพลทางการค้าที่หัวเมืองของสยามเคยมีบทบาทสำคัญ

การควบคุมการค้าของฝรั่งเศสไม่สัมฤทธิ์ผลมากนัก เนื่องจากผู้นำสินค้าส่งออกจากลาวตอนเหนือยังคงใช้เครือข่ายการค้าของชาวจีนเพื่อนำสินค้าเข้าสู่สยาม ซึ่งในราวพ.ศ. 2457 เป็นช่วงที่ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของสยามอยู่ที่เมืองอุดรดิตถ์ และเมืองนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าส่งออกของลาวตอนเหนือด้วย

ยุทธศาสตร์สำคัญที่ฝรั่งเศสนำมาใช้ในเรื่องบทบาททางการค้า คือการผูกขาดการค้าฝิ่น ฝรั่งเศสมีรายได้เป็นกอบเป็นกำโดยใช้หลวงพระบางเป็นศูนย์กลางในการค้าฝิ่นและขายให้กับผู้ค้าชาวจีนจากเชียงตุง การค้าฝิ่นให้แก่ชาวจีนอีกด้านหนึ่งจึงเป็นการสร้างเส้นทางการค้าสายเดิมของผู้ค้าชาวจีนที่ค้า

¹ วัดจอมเขมณีนีรัตน์ อยู่เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว ตรงข้ามกับอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประวัติของวัดนี้รวบรวม

โดยนายสุทิศ มิดลำพัน รองหัวหน้าแผนกแถลงข่าวและวัฒนธรรม แขวงบ่อแก้ว จากหนังสือที่ระลึกในพระบรมราชานุเคราะห์ทอดถวายพระกฐินที่วัดจอมเขมณีนีรัตน์ เมื่อวันที่เสาร์ที่ 16 พฤศจิกายน 2002 เอกสารฉบับนี้ได้เสนอว่า นายช่างที่ก่อสร้างพระธาตุจอมเขมณีนีรัตน์เป็นคนเชื้อสายอินเดีย โดยพ่อเป็นอินเดีย แม่เป็นพม่า

ข้ามแม่น้ำโขงมาก่อนหน้านี้แล้ว การผูกขาดการค้าฝิ่นส่งผลกระทบต่อผู้ค้ากองคาราวานชาวยูนนานซึ่งไม่พอใจกับการควบคุมของฝรั่งเศส แต่ได้อาศัยช่องว่างที่ฝิ่นมีราคาสูงเนื่องจากถูกผูกขาด ประกอบกับที่ฝรั่งเศสเข้มงวดกับการลักลอบค้าฝิ่นเฉพาะชายแดนยูนนาน-เวียดนามมากกว่า แต่ไม่เข้มงวดมากนักในแถบชายแดนลาวตอนเหนือ ซึ่งนโยบายหลักรัฐบาลของฝรั่งเศสถูกกล่าวหาว่า ทำให้ลาวกลายเป็นที่หลบภัยของผู้ลักลอบค้าและเป็นจุดเริ่มต้นที่นำมาสู่การลักลอบค้าฝิ่นอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

จะเห็นได้ว่า ในยุคอาณานิคมตอนต้น กลุ่มผู้ค้าที่มีบทบาทสำคัญต่อการค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนยังเป็นกองคาราวานชาวยูนนาน ผู้ค้าชาวรัฐฉาน และชาวลื้อบนเส้นทางคาราวานจากหลวงน้ำทามายังห้วยทราย ระหว่างที่การค้าส่วนใหญ่อยู่ในมือของกลุ่มคนดังที่กล่าวไป ในฝั่งสยามเอง ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ อันนำมาสู่การพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทำให้เกิดกลุ่มผู้ค้าที่เข้ามามีบทบาทใหม่และมีบทบาทเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มผู้ค้าชาวจีนซึ่งอยู่ในการค้ารอบกรุงเทพฯ ได้ทยอยเข้ามาแถบแม่น้ำโขงตอนบน ผู้ค้าชาวจีนจำนวนหนึ่งเข้ามาเชียงของในยุคนี้เพื่อแสวงหาช่องทางการค้าหลายประเภท ได้แก่ การค้าไม้สักข้ามพรมแดน การค้าวัวควาย การเปิดร้านขายส่ง ชื่อของป่าจากลาวส่งไปยังกรุงเทพฯ

ในช่วงปลายยุคอาณานิคม จึงเห็นบทบาทของผู้ค้าชาวจีนในกิจกรรมทางการค้าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำโรงสี กิจการโรงเลื่อย ตลอดจนการค้าขายส่งทางไกล เป็นต้น ขณะที่บทบาทของผู้ค้ากองคาราวานชาวยูนนานซึ่งมีความสำคัญในการค้าแถบนี้ค่อย ๆ ลดความสำคัญลง

นอกจากเงื่อนไขในการแข่งขันทางการค้าระหว่างกลุ่มผู้ค้าชาวจีนจากกรุงเทพฯ หรือเมืองการค้ารอบกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทแทนที่ชาวยูนนาน หรือบทบาทของกลุ่มผู้ค้าจากรัฐฉานแล้ว เงื่อนไขทางการเมืองที่สำคัญในเวลานั้นคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ของจีนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งทำให้สิบสองปันนา เชียงรุ่งเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ที่ถูกรัฐบาลควบคุมการค้าขายและควบคุมชายแดนเข้มงวดมากขึ้น

จากความทรงจำของชาวบ้านในแถบเชียงของฝั่งไทยและเมืองสิงในฝั่งลาวพบว่า ในช่วงปลายทศวรรษ 2480 ก่อนที่เมืองสิงและหลวงน้ำทาจะถูกปกครองด้วยพรรคคอมมิวนิสต์ สินค้าในตลาดตอนเหนือของลาว ยังเป็นสินค้าที่มาจากไทย โดยพ่อค้าจากลาว เชียงของ และเชียงแสนนำสินค้าใส่เรือไม้ล่องไปตามแม่น้ำทาและขึ้นยังท่าเรือเล็ก ๆ จากนั้นนำสินค้าใส่หลังม้าเข้าไปขายในตลาด นอกจากนี้ยังมีการค้าเกลือจากบ่อเตนโดยกองคาราวานเดินทางมาถึงห้วยทรายและเชียงของยังมีให้พบเห็นในเวลานั้น

จากปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์

แม้ว่าสถานการณ์การเมืองในช่วงปลายยุคอาณานิคมราวทศวรรษ 2490 จนถึงช่วงต้นของการเข้าสู่ยุคสงครามเย็นในช่วงต้นทศวรรษ 2510 มีบรรยากาศของการสู้รบและมีชาวจีนยูนนานอพยพจากจีนตอนใต้ซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ.2492 มาอยู่

บริเวณบ้านหัวเวียง ตลอดจนมีการตั้งชุมชนชาวลื้อบ้านหาดบ้ายที่อพยพมาจากฝั่งลาว แต่สำหรับบรรยากาศที่ศูนย์กลางของเมืองเชียงของ การค้าได้ดำเนินไปอย่างเข้มข้น

ปลายทศวรรษ 2490 เชียงของเป็นเมืองการค้าที่เต็มไปด้วยสีสัน โดยมีคู่ค้าที่สำคัญคือผู้คนในฝั่งห้วยทราย ตลอดจนชาวหลวงพระบาง ริมฝั่งแม่น้ำโขงตลอดแนวที่อยู่ตรงข้ามเชียงของ ในเวลานั้นมีทั้งการเปิดกิจการโรงเลื่อยหลายแห่งตลอดริมแม่น้ำโขง มีการตั้งหน่วยงานต่างประเทศหลายหน่วยงาน เมืองห้วยทรายและเชียงของมีสนามบินที่เป็นจุดส่งเสบียงของหน่วยงานที่สนับสนุนกองกำลังต่อต้านคอมมิวนิสต์ในลาว

เงื่อนไขของสงครามการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของลาว โดยที่เมืองห้วยทรายยังเป็นกองกำลังของฝ่ายขวาอยู่นั้นได้เอื้ออำนวยให้กลุ่มคนหลากหลายกลุ่มต่างสามารถเข้าถึงโอกาสทางการค้าแตกต่างกันไปตามกำลังทุน ยกตัวอย่างเช่น ชาวจีนในตลาดเชียงของยังจำได้ดี ในฝั่งห้วยทรายมีชาวจีนไหหลำที่ตั้งโรงเลื่อยที่ฝั่งห้วยทราย และต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ได้อพยพไปตั้งรกรากอยู่ที่สหรัฐอเมริกาในช่วงที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันยังมีชาวจีนไหหลำในฝั่งห้วยทรายได้ส่งของโบราณ เช่น ช้าง กลอง จากฝั่งลาวไปขายยังตลาดขายของโบราณในแถบสกลม บางรัก เป็นต้น

พ่อเฒ่าชาวลาวในฝั่งห้วยทรายรำลึกอดีตเกี่ยวกับบรรยากาศเมืองห้วยทรายว่า “ก่อนปิดพรมแดนปี 1975 (พ.ศ.2518) มีเจ๊กไหหลำค้าขายระหว่างไทยกับลาว ที่เมืองห้วยทรายมีการเปิดบ่อนไฮโลทั้งช่วงตรุษจีนและสงกรานต์”

สำหรับชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้านในฝั่งเชียงของ มีทำเรือที่คนเมืองใช้ข้ามฝั่งไปค้าขายข้าวสาร อาหารแห้ง พืชผักต่าง ๆ ที่ห้วยทรายเป็นประจำ ยกตัวอย่างเช่น ทำเรือวัดหลวง ทำเรือบ้านสบสม ทำเรือบ้านหาดไคร้ เป็นต้น เวลานั้นบ้านสบสมเป็นหมู่บ้านที่ขึ้นชื่อว่ามีแม่ค้ามากที่สุดราว 40-50 คน

แม่เฒ่าแสงนวลเป็นชาวลื้อในฝั่งห้วยทราย ปัจจุบันอายุ 70 ปี ทบทวนความหลังก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวว่า

“เมื่อก่อนนี้ทำเผอขาย ต้องมาซื้อข้าวสารเป็นเม็ดจากหัวเวียง (เชียงของ) เอามาไม่มือ เพราะที่ห้วยทรายมีข้าวน้อย เวลาซื้อข้าวสารที่หัวเวียงก็จะเอาข้าวไปก่อนและนำเงินมาส่งให้ทีหลัง”

ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาว เวลานั้นการข้ามเรือไปมาระหว่างเชียงของ-ห้วยทรายไม่ต้องทำเรื่องข้ามแดนดังเช่นในปัจจุบัน ค่าเรือแต่ละเที่ยวราคาประมาณ 2 บาท ชาวลาวคนหนึ่งเล่าว่า

“การเดินทางไปมาระหว่างห้วยทราย-เชียงของง่ายมาก ขึ้นเข้ามา แม่คำที่หัวเวียง สบสม ก็ข้ามเรือเอาของมาขาย ช่วงงานฤดูหนาว พวกเราก็ข้ามเรือไปเที่ยวที่เชียงของและข้ามกลับมา ตอนค่ำ ๆ ”

ช่วงต้นทศวรรษ 2510 ชาวบ้านในฝั่งเชียงของจำได้ว่า ที่ฝั่งห้วยทรายมีสินค้าปลอดภาษี หลายชนิดที่มีชื่อเสียง เช่น ผ้ามองตากู เครื่องใช้ไฟฟ้า บุหรี่จากต่างประเทศ บรรดาหญิงชาวบ้าน ในฝั่งเชียงของจะหาบข้าวสารไปขายและเที่ยวชากลบก็จะนำสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ กลับมาขายยังฝั่ง เชียงของ

สถานะของเมืองเชียงของในแง่ทางเศรษฐกิจช่วงก่อนปิดพรมแดน จึงเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยช่องทางและโอกาสทางการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคทุกชนิดสำหรับร้านค้าคนจีนในตลาด เชียงของ ตลอดจนแม่ค้ารายย่อยที่ค้าขายของกินของใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2518 และเกิดปรากฏการณ์การปิดพรมแดน เพื่อตัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติไทย-ลาว ส่งผลให้บรรยากาศทางการค้าบริเวณศูนย์กลางของ เชียงของเบาบางลง แต่พื้นที่รอบนอกกลับเป็นช่องทางใหม่ที่ถูกใช้อย่างเข้มข้นมากขึ้น ดังนั้นการ ปิดพรมแดนไม่ได้หมายถึงการค้าลดน้อยลง แต่กลับเป็นตรงข้ามคือมีความเข้มข้นขึ้นและ ผลประโยชน์ตกอยู่ในมือคนบางกลุ่ม ไม่กระจายไปยังคนเล็กคนน้อยเช่นในอดีต

นอกจากการค้าขายกับฝั่งลาวยังดำเนินต่อไปและมีลักษณะที่ต้องหลบหลีกอำนาจรัฐมากขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในฝั่งลาวยังส่งผลให้เมืองเชียงของเป็นที่หลบภัยทางการเมือง โดยมีการตั้งศูนย์อพยพในช่วงทศวรรษ 2510 เพื่อรองรับผู้อพยพจากฝั่งลาว การเกิดขึ้นของ ศูนย์อพยพได้สร้างความสัมพันธ์ทางการค้าขึ้น เนื่องจากในศูนย์อพยพมีผู้อพยพหลายพันคน ผู้ ค้าขายในตลาดเชียงของจึงหันมาค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคในศูนย์อพยพซึ่งกลายเป็นตลาดแห่ง ใหม่ในช่วงเวลาหนึ่งด้วย

ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 – ต้นทศวรรษ 2530 ขณะที่การค้าในฝั่งลาวและไทยยังต้อง กระทำไปอย่างลักลอบ สินค้าชนิดต่าง ๆ ได้ทยอยถูกนำส่งมาเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าอุปโภค บริโภคในชีวิตประจำวันอยู่ตลอดเวลา สินค้าเหล่านี้มีตั้งแต่ ควาย ปืน ซอง กลองกบ งาช้าง และ ผ้าเถ่า เป็นต้น

เมื่อเปิดพรมแดนทางการค้า

นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองเชียงของและเมือง ห้วยทรายเริ่มเข้าสู่การควบคุมของรัฐมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เจ้าหน้าที่ด้านศุลกากรเชียง ของและด่านตรวจคนเข้าเมืองเริ่มกลับมามีงานทำอย่างเป็นทางการเป็นเรื่องเป็นราวอีกครั้ง จากแต่เดิมที่การ ขึ้นลงสินค้าใช้ทำเรือหน้าด่านหรือทำเรือวัดหลวง การเปิดพรมแดนไทย-ลาว แถบเชียงของได้มี

การสร้างท่าเรือบัคเป็นจุดผ่านแดนถาวรและจุดขึ้นลงสินค้าเพิ่มขึ้นอีกจุดหนึ่ง จากนั้นในปีพ.ศ. 2537 ได้มีการประกาศจุดผ่อนปรนบ้านแจมปอง ซึ่งแต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอเชียงของ ต่อมาในปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ความหมายของการประกาศจุดผ่อนปรนในนิยามของด่านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของคือ “ราษฎร สปป.ลาว เดินทางเข้ามายังราชอาณาจักรไทยเพื่อซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน โดยสามารถเดินทางเข้ามาได้ในวันจันทร์ พุธ ศุกร์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ตั้งแต่เวลา 06.00 – 18.00 น.”

ขณะที่ท่าเรือตามหมู่บ้านซึ่งเคยดำเนินมาเป็นเวลาช้านาน เช่น ท่าสบสม ท่าหาดไคร้ ค่อย ๆ หมดบทบาทลง ปัจจุบันเหลือเพียงท่าวัดหลวงที่เป็นท่าเรือชาวบ้านที่ใช้สืบเนื่องมาจากทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากตามกฎเกณฑ์กติกาบนพื้นที่เชียงของ มีเพียงท่าเรือบัคเพียงแห่งเดียวที่ผู้คนสองฝั่งสามารถข้ามแดนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขณะที่เรือสินค้าทั้งหมดจะต้องมาจอดบริเวณท่าเรือเชียงของซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของการท่าเรือแห่งประเทศไทยที่มาดำเนินงานตั้งแต่ปีพ.ศ.2547 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามบริเวณท่าเรือวัดหลวงเป็นที่ตั้งของที่ทำการด้านศุลกากรเชียงของในปัจจุบัน อีกทั้งยังมีชมรมชาวเรือท่าวัดหลวง ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกชาวเรือหลายสิบคนที่พยายามเจรจาต่อรองเพื่อให้บริเวณท่าวัดหลวงใช้เป็นสถานที่ขนส่งคนและสินค้าบางส่วนได้ และขณะเดียวกันก็เพิ่มช่องทางให้แก่กลุ่มคนเรือท่าวัดหลวงด้วยการหันมาทำเป็นเรือชมทิวทัศน์ในแม่น้ำโขงอีกทางหนึ่งด้วย

การเปิดพรมแดนไทย-ลาว ทำให้เมืองเชียงของหวนกลับมาคึกคักในทางการค้า ผู้ค้าขายในฝั่งเชียงของยังจำภาพความรุ่งเรืองทางการค้าในยุคสงครามได้เป็นอย่างดี ภาพการค้าในอดีตเหล่านี้หวนกลับมาหอมหวานและสัมผัสได้จริงเมื่อเชียงของเปิดพรมแดนไทย-ลาว

วิธีการค้าที่ชายแดนเชียงของในยุคเปิดพรมแดนแบ่งเป็นดังนี้ 1. การค้าที่หลายหน้าหรือเมืองห้วยทราย 2.การค้าระหว่างเชียงของและหลวงพระบาง 3. การค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก 4. การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ ในประเทศไทย 5. การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ

การค้าในสี่แบบแรกอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นการค้าเชิงพาณิชย์กล่าวคือ มีปริมาณมาก เป็นการซื้อเพื่อนำไปขายต่อ ขณะที่การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ เป็นรูปแบบการค้าที่ต้องการนำเสนอเพื่อให้เห็นภาพทางการค้าซึ่งมีลักษณะเป็นการค้าที่มีนัยยะของการแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งเปิดพื้นที่ปะทะสังสรรค์ให้แก่คนเล็กคนน้อยหลากหลายกลุ่มเข้าไปมีพื้นที่ในตลาดทั้งในฐานะของผู้ผลิต ผู้ขายและผู้บริโภค

1. การค้าที่หลายหน้า

คำว่า “หลายหน้า” ในที่นี้หมายถึงเมืองฝั่งตรงข้ามแม่น้ำโขง คือเมืองห้วยทรายนั่นเอง ชาวบ้านทั้งในฝั่งเชียงของและห้วยทรายต่างเรียกชุมชนฝั่งตรงข้ามว่าหลายหน้า แม้ว่ากฎเกณฑ์ของรัฐบาลไทยและลาวจะกำหนดจุดผ่านแดนและจุดผ่อนปรนทางการค้าเพียงสองจุดได้แก่ บริเวณท่าเรือบักในเขตเมืองเชียงของ ซึ่งฝั่งตรงข้ามได้แก่ เขตเทศบาลเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว และบริเวณท่าเรือบ้านแจมปอง อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งฝั่งตรงข้ามได้แก่ บ้านด่าน เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้วเช่นกัน แต่กระนั้นการค้าที่หลายหน้าเกิดขึ้นระหว่างชุมชนสองฟากฝั่งโขงแทบทุกจุด จากการรวบรวมของด่านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของพบว่า มีช่องทางทางน้ำระหว่างคนสองฟากฝั่งในแถบอำเภอเชียงของและเวียงแก่นมีอีกจำนวน 11 ช่องทาง ได้แก่ ช่องทางบ้านหาดบ้าย บ้านดอนที่ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ บ้านแก่งไก่อ บ้านห้วยเม็ง บ้านดอนมหาวัน บ้านใจใจ บ้านปากอิงใต้ บ้านปากอิงเหนือ และบ้านห้วยลึก

การค้าที่หลายหน้าจึงเป็นเหตุการณ์ปกติในระดับชีวิตประจำวันของชาวบ้านสองฟากฝั่งมาตั้งแต่ก่อนปิดพรมแดนไทย-ลาว กลุ่มคนในฝั่งไทยที่เป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญของการค้าที่หลายหน้าโดยส่วนใหญ่เป็นบทบาทของผู้หญิง และกติกาทางการค้าเกิดขึ้นบนฐานของความสัมพันธ์แบบไว้วางใจ

การค้าที่ท่าเรือแจมปอง

บริเวณท่าเรือแจมปอง มีร้านค้าขายวัสดุก่อสร้างและสินค้าอุปโภคบริโภคอยู่เพียงไม่กี่ร้าน ขณะที่ริมแม่น้ำมีแพที่ขายกล้วยเตี้ยตั้งอยู่ริมน้ำโขงสองแห่ง บรรยากาศบางวันและบางเวลาดูเงียบเรียบจนแทบนึกไม่ออกว่า เหตุใดบ้านแจมปองจึงถูกกล่าวถึงว่าพื้นที่การค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในแถบอำเภอเชียงของ-เวียงแก่น

บ้านแจมปองเป็นแหล่งสำคัญ ในการค้าขายปลา เนื่องจากมีแพที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ไม่ได้ทำหน้าที่แต่เพียงขายกล้วยเตี้ยริมแม่น้ำเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่รับซื้อปลาจากชาวบ้านในฝั่งลาวด้วย

การค้าขายแถบบ้านแจมปองนั้น เจ้าของร้านค้าจะไม่นำสินค้ามาแสดงหรือเปิดร้านค้าใหญ่โต แต่เป็นการจดยรายการสินค้าที่ทางฝั่งลาวต้องการ เช่น การค้าเครื่องมือทางการเกษตร เจ้าของร้านค้าแห่งบ้านแจมปองยกตัวอย่างให้ฟังว่า

“เราจะไม่ตั้งของขาย แต่รับใบสั่งจากลาวและเอาของมาลงให้ อย่างรถไถเดินตาม เฉพาะจุดผ่อนปรนแจมปองขายได้ปีละ 400-500 คัน เป็นอย่างนี้ตั้งแต่เปิดจุดผ่อนปรนเมื่อปี 37 แล้ว”

การค้าขายอุปกรณ์ทางการเกษตร ผู้ค้าจะสั่งซื้อสินค้าจากเชียงรายและต้องไปทำใบกำกับภาษีกับศุลกากรที่เชียงของ นอกจากนี้ยังมีสินค้าของป่าที่มากขึ้นที่ท่าเรือแจมปองหลายชนิด เช่น ลูกชิด ปอสา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้อดีตกำนันแห่งบ้านแจมปองและเป็นผู้ที่ทำการค้ากับฝั่งลาวจึงมีความเห็นว่า อยากผลักดันให้บ้านแจมปองเป็นจุดผ่านแดนถาวร แทนที่จะเป็นจุดผ่อน

ปรนดังเช่นในปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลอย่างน้อยสองประการคือ หนึ่ง คนค้าขายต้องเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องภาษีมีด และอีกประการหนึ่งก็คือ การจัดเก็บภาษีตกไปเป็นของอำเภอเชียงของแทนที่จะเป็นภาษีของอำเภอเวียงแก่น เนื่องจากตามกฎหมายของรัฐ จุดผ่อนปรนบริเวณบ้านแจมป่องสามารถเปิดได้เฉพาะวันจันทร์ พุธ ศุกร์เท่านั้น หากแต่ในการปฏิบัติจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่กฎหมายดังกล่าวสามารถที่จะแสดงความศักดิ์สิทธิ์โดยการหยิบยกมาอ้างได้ตลอดเวลา

การค้าบริเวณท่าเรือแถบเชียงของและท่าเรือแจมป่องจึงเป็นพื้นที่ทางการค้าที่เป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน การกิจทางการค้าหรือกฎหมายอันใดที่เข้มงวดในแถบท่าเรือเชียงของ กลับกลายมาเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นในแถบท่าเรือบ้านแจมป่อง การค้าในช่วงปิดพรมแดนราวปีพ.ศ. 2518 -2532 ซึ่งบริเวณเชียงของดูเหมือนจะมีความเข้มงวดในเรื่องการควบคุมคนและสินค้า ที่บ้านแจมป่องกลับเป็นช่องทางที่เป็นโอกาส ยกตัวอย่างเช่น การค้าวัวควาย ในช่วงใกล้เกิดพรมแดน หรือแม้กระทั่งเปิดพรมแดน ราวปี 2528-2535 มีการนำเอาควายมาแลกควายเหล็ก ชาวบ้านแถบนั้นยังจำได้ดีว่ามีควายขึ้นคินละจำนวนมาก เสียงน้ำดังจ๋อมแจ๋มตลอดทั้งคิน และควายเหล่านี้ต่างเรียงแถวขึ้นจากน้ำเพื่อลำเลียงขึ้นรถบรรทุกกลับล้อยับหายไปก่อนฟ้าสาง

การปิดชายแดนหรือปิดพรมแดนไทย-ลาว จึงไม่ได้แปลว่า การค้าลดน้อยลง คนในฝั่งลาว นำปิ่นมาแลกข้าว แลกเมี่ยง มีการลักลอบค้าเต็มไปหมด จากแต่เดิมที่มีท่าเรือ 3 ท่าที่คนใช้ประจำ ได้แก่ ท่ากลาง และท่าของวัดในการไปทำบุญของคนสองฝั่ง เช่น งานบุญมหาชาติ บุญสลากภัตร จลองกุฎีวิหาร และท่าแจม (ท่าใต้) ซึ่งเป็นท่าเรือที่ใช้ในปัจจุบัน แต่ช่วงปิดพรมแดนใช้ทุกที่บริเวณริมน้ำในหมู่บ้านเป็นท่าเรือเพื่อลักลอบค้าขาย

ก่อนปิดพรมแดน ชาวบ้านแจมป่อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเมือง จะไปทำอะไรที่บ้านด่านในฝั่งลาว เพราะที่นาแถวบ้านเป็นของลื้อ คนแจมป่องข้ามไปทำอะไรที่ลาวประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ และทำงานในเตาต้มยาสูบอีกส่วนหนึ่ง

ชาวบ้านแจมป่องคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ช่วงปิดพรมแดน คนรวยจะรวยมากขึ้น สินค้าแพงหลายเท่าตัว เช่น ยาแก้ปวด ของละ 1 สลึง ขายราคา 3 บาท (คนลาวนิยมซื้อยาแก้ปวดหายไปผสมฝิ่น) น้ำมันก๊าดขวดละ 70 บาท ขายราคา 300 บาท ถ่านไฟฉายคู่ละ 3 บาทขายในราคา 12 บาท ชาวบ้านในฝั่งลาวค้าของเก่าทุกชนิด เช่น ผ้าเก่า กลองกบ งาช้าง พระ เครื่องเงิน โดยมีคนจากเชียงใหม่มารับซื้อและนำไปขายต่อ นอกเหนือจากกลุ่มคนบางกลุ่มที่ค้าขายกับลาวในช่วงปิดพรมแดน ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็หันไปขายของที่ศูนย์อพยพบ้านห้วยตอง และทำไร่ทำสวนข้าวโพด จับปลาไว้กิน ตลอดจนทำยาสูบ

ปรากฏการณ์ที่พรมแดนมีความเข้มแข็งขึ้นและมีการปิดพรมแดน แทนที่การค้าขายจะลดน้อยลง ในความเป็นจริงการค้าบริเวณจุดศูนย์กลางคือท่าเรือเชียงของ ซึ่งมีด่านตั้งอยู่ อาจเงียบและเบาบางลงจริง แต่พื้นที่รอบนอกเป็นช่องทางที่ถูกใช้อย่างเข้มข้นมากขึ้น ดังนั้นการปิด

พรมแดนไม่ได้หมายถึงการค้าจะลดน้อยลง กลับเป็นตรงกันข้ามคือ มีความรุนแรงมากขึ้น และผลประโยชน์ตกอยู่ในมือคนบางกลุ่มเท่านั้น ไม่กระจายตัวไปยังคนเล็กคนน้อยเช่นในอดีต

นอกจากนี้ยังมีการค้าที่หลายนัยในอีกหลายหมู่บ้าน เช่น การค้าที่บริเวณบ้านลือห้วยเม็ง หรือหรือบ้านลือหาดบาย แต่จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ทำให้เห็นว่า ในระยะหลังที่รัฐมีความเข้มงวดในการค้าขายตามท่าเรือของชาวบ้าน ทำให้บริเวณท่าเรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางของอำนาจคือหมู่บ้านที่ใกล้กับเทศบาลเมืองเชียงของ เริ่มมีผู้ค้าในหมู่บ้านน้อยรายลงจนกระทั่งในที่สุด การค้าจำกัดอยู่ในมือของกลุ่มเครือญาติของผู้นำในหมู่บ้านเท่านั้น ขณะที่หมู่บ้านที่อยู่ริมน้ำในชุมชนรอบนอก พบว่า นโยบายปราบปรามยาเสพติดในช่วงปีพ.ศ.2547 ได้มีการส่งหน่วยทหารลงไปในตั้งค่ายพักชั่วคราวในหมู่บ้านแถบรอบนอก ขณะที่ทางอำเภอยังได้เข้ามาควบคุมการค้าขายตามตลาดนัดหมู่บ้านสองฝั่งลาวอีกด้วย

การเข้ามาควบคุมของรัฐผ่านหน่วยงานต่าง ๆ อย่างเข้มงวดมากขึ้น ทำให้ผู้ค้าที่เป็นชาวบ้านรายเล็ก ๆ มีโอกาสเข้าถึงพื้นที่ทางการค้ายากลำบากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ต้องอาศัยความไว้วางใจเชื่อใจในความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ตลอดจนความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันมากขึ้น โดยการส่งข่าวบอกต่อภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านเพื่อใช้ความสัมพันธ์เหล่านี้ในการหลบเลี่ยงการให้หรือแสดงอำนาจของหน่วยงานรัฐที่พร้อมจะหยิบยกเอาความศักดิ์สิทธิ์ของพรมแดนรัฐชาติขึ้นมาใช้ตลอดเวลา

2. การค้าระหว่างเชียงของและเมืองในฝั่งลาว

อาจเป็นไปได้สำหรับผู้คนในกรุงเทพฯและภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ไม่รู้จักหรืออาจจะไม่เคยแม้แต่ได้ยินชื่อเมืองเชียงของ แต่หากข้ามพรมแดนรัฐชาติไปยังประเทศลาวแล้ว ผู้คนในเมืองสิง และเมืองอื่น ๆ เลียบชายแดนจีน-ลาว ตลอดจนเมืองอุดมไซ จนกระทั่งถึงเมืองขวาและเมืองใหม่ที่อยู่ติดชายแดนเดียนเบียนฟูของประเทศเวียดนาม ตลอดจนรวมถึงผู้คนในเมืองหลวงพระบาง แทบจะไม่มีใครที่ไม่รู้จักเมืองเชียงของ

การค้าระหว่างไทย-ลาว ในแถบจังหวัดเชียงราย ไม่ได้มีเฉพาะสายเชียงของ-หลวงพระบางเท่านั้น หากแต่ยังมีเส้นทางการค้าหลายสาย ยกตัวอย่างเช่น เชียงของ-เชียงกก-เมืองสิง (บริเวณชายแดนจีน-ลาว) เชียงของ-ปากแบ่ง-อุดมไซ-เมืองขวา (บริเวณชายแดนลาว-เวียดนาม) ตลอดจนเชียงของ-ปากทา-ปากแบ่ง-หลวงพระบาง

เส้นทางการค้าเหล่านี้เป็นเส้นทางการค้าเดิมนับตั้งแต่ก่อนเปิดพรมแดนไทย-ลาวในปีพ.ศ. 2518 ยกตัวอย่างเช่น ชาวจีนไหหลำที่เปิดร้านอาหารและเกสเฮ้าส์ในเมืองสิงมีญาติพี่น้องชาวจีนไหหลำทำการค้าอยู่บริเวณบ้านหัวเวียงในแถบอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย หรือเจ้าของเกสเฮ้าส์ชาวลื้อที่เมืองสิงเป็นญาติสนิทกับเจ้าของร้านข้าวซอยที่บ้านชาวลื้อน้ำเก็งในแถบห้วยทราย

หรือชาวลื้อในตลาดหลวงน้ำทาเคยเป็นเพื่อนบ้านกับชาวลื้อหาดบ้ายเมื่อครั้งที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านโรงเลื่อยในฝั่งห้วยทราย เป็นต้น

ตัวอย่างเครือข่ายความเป็นเครือญาติหรือเพื่อนฝูงข้างต้นช่วยขยายความเข้าใจในมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนบนเส้นทางต่าง ๆ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ซ้อนทับระหว่างความเป็นเครือญาติและการค้าขาย อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า การค้าเกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ทางเครือญาติเท่านั้น แต่เครือข่ายการค้ายังเกิดขึ้นกับการสร้างความสัมพันธ์บนฐานความไว้วางใจในรูปแบบอื่น ๆ ด้วย

ความสัมพันธ์เหล่านี้หดหายหรือเบาบางลงไปบ้างในช่วงของการปิดพรมแดนในยุคสงครามเย็น ทั้งนี้เนื่องจากความยากลำบากในการติดต่อสื่อสารตลอดจนการคมนาคมต่าง ๆ ต่อมาเมื่อสงครามสิ้นสุดลง การเปิดเส้นทางทางการค้าได้หวนกลับมาอีกครั้ง โดยความสัมพันธ์ทางการค้าในครั้งนี้มีทั้งขอบเขตทางสังคมภายใต้ความเป็นเครือญาติ ความเป็นชาติพันธุ์ หรือความเป็นเพื่อน ตลอดจนระบบความสัมพันธ์บนความไว้วางใจในรูปแบบใหม่ ๆ ได้ถูกนำมาเป็นต้นทุนทางสังคมของการค้าในแถบเชียงของและเมืองอื่น ๆ ในฝั่งลาว

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้คนบนเส้นทางระหว่างเชียงของ-หลวงพระบาง ได้แก่ การค้าทางเรือ ในที่นี้จะนำเสนอกรณีของผู้ค้าชาวลาวกับการค้าขายบนเส้นทางนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในเชียงของ ประกอบด้วย คู่ค้าชาวจีนในตลาดเชียงของ คู่ค้าชาวเมืองเชียงของ ตลอดจนการจัดวางความสัมพันธ์บนพื้นที่ทางการค้าซึ่งทุนทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้ในการค้าขายนั้นประกอบไปด้วยการใช้ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ความเป็นเพื่อนและนำมาพัฒนาเป็นเครือญาติ ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนใหม่ ๆ ผ่านระบบความไว้วางใจที่ต้องใช้เวลาและการปฏิบัติตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

บรรดาร้านรวงในตลาดเชียงของ ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าชาวจีนที่มาตั้งรกรากตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2510 ในบรรดาร้านค้าเหล่านี้มีร้านค้าขายส่งสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นที่รู้จักในแวดวงการค้าเชียงของ-หลวงพระบางไม่ต่ำกว่า 6 แห่งด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีร้านค้าขายวัสดุอุปกรณ์ก่อสร้างอีกไม่ต่ำกว่า 4 แห่ง

ในช่วงก่อนปิดพรมแดน และช่วงเปิดพรมแดนใหม่ ๆ นั้น การค้าสายเชียงของ-หลวงพระบาง เป็นเรือขนาดไม่เกิน 20 ตัน บรรดาพ่อค้าแม่ค้าได้เดินทางจากหลวงพระบางมาซื้อของที่เชียงของด้วยตนเองและนำสินค้าเหล่านั้นกลับไปขาย เวลานั้นมีแม่ค้าชาวลองพระบางมาซื้อของจากร้านค้าเป็นจำนวนหลายสิบคน จนกระทั่งในช่วงราว 5-6 ปีที่ผ่านมา จำนวนคนค้าจากหลวงพระบางลดลงไป เรียกได้ว่า บรรดาแม่ค้าชาวลองพระบางมาซื้อของด้วยตนเองน้อยลง แต่จะเป็นการซื้อฝากเรือขนส่งสินค้ามากกว่า ในปัจจุบันมีเรือสินค้าจากหลวงพระบางมาซื้อสินค้าที่เชียงของราว 20 ลำ น้ำหนักเรือมีขนาดสูงสุดอยู่ที่ 120 ตัน จากบันทึกของท่าเรือเชียงของ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่จอด

เรือจากลาวและจีนพบว่า ในเดือนที่มีเรือจากลาวเข้ามาจอดมากอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน – เดือนธันวาคม เช่น ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2547 มีเรือเข้าจอด 59 เที่ยว และเดือนธันวาคม ปีเดียวกัน มีเรือเข้าจอด 47 เที่ยว

การเริ่มต้นค้าขายสายเชียงของ-หลวงพระบาง พบว่า ชาวจีนที่เปิดร้านค้าในตลาดเชียงของยังเป็นคนกลุ่มเดิมกับที่ค้าขายช่วงก่อนปิดพรมแดน แต่สำหรับลูกค้าชาวหลวงพระบางส่วนใหญ่เป็นคนหน้าใหม่ที่ต้องเริ่มต้นทำความรู้จักคุ้นเคยและสร้างความสัมพันธ์ในแง่ของการซื้อสินค้าเงินเชื่อ

การค้าขายทางเรือสายเชียงของ-หลวงพระบาง เพียวขาขึ้นจากหลวงพระบางมาเชียงของ คนลาวจะนำสินค้าประเภทลูกชิด ปอสา ลูกเดือย ไม้แปรรูป เปลือกบง เมล็ดงา ดอกหญ้า (ก่ง) หวายเส้น มาขายให้แก่ผู้ค้าในฝั่งไทย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเชียงของ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งเป็นคนต่างถิ่น เช่น ผู้ค้าจากจังหวัดสุโขทัยมารับซื้อลูกชิด ผู้ค้าจากจังหวัดน่านมาซื้อไม้แปรรูปจากลาว เป็นต้น

พ่อสุขกับแม่จันถนอม : สายสัมพันธ์บนเส้นการค้าเชียงของ-หลวงพระบาง

ก่อนปีพ.ศ.2532 เวลานั้นพรมแดนไทยลาวยังไม่ได้เปิดพรมแดนการค้าไทย-ลาวอย่างเป็นทางการ พ่อสุขรับจ้างบริษัทลาวแห่งหนึ่งเพื่อทำหน้าที่ขนส่งสินค้าทางเรือจากหลวงพระบางมายังเมืองมอม ซึ่งอยู่ในฝั่งลาว ห่างจากสามเหลี่ยมทองคำไปไม่มากนัก พ่อสุขเป็นเจ้าของเรือขนาด 20 ตัน เขารับจ้างขนส่งกาแฟ และหมากแฉ่งให้แก่บริษัท เพียวขากลับได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าของไทย โดยซื้อจากเมืองในพม่า ซึ่งอยู่ตรงข้ามเมืองมอม

จนกระทั่งชายแดนไทย-ลาวเปิดในปีพ.ศ.2532 พ่อสุขจึงเริ่มหันมาค้าขายระหว่างเมืองหลวงพระบาง – เชียงของ สินค้าที่นำจากหลวงพระบาง ได้แก่ ลูกชิด พ่อสุขค้าขายกับพ่อสวัสดิ์ เนื่องจากทั้งคู่เป็นเสี่ยวกัน เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่ม ทั้งพ่อสุขและพ่อสวัสดิ์บวเรียนอยู่ที่วัดในหลวงพระบางด้วยกัน แต่ต่อมาพ่อสวัสดิ์ได้มาตั้งรกรากอยู่แถบเชียงของ เมื่อเปิดพรมแดนทั้งคู่จึงค้าขายลูกชิดด้วยกัน

ในราวปีพ.ศ.2544 พ่อสุขได้เปลี่ยนเรือจากขนาด 20 ตัน เป็นเรือ 80 ตัน วิ่งล่องระหว่างหลวงพระบาง-เชียงของ การวิ่งเรือบนเส้นทางสายนี้มีสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการรับซื้อสินค้าและนำมาส่งขายให้แก่ลูกค้าที่เชียงของ ยกตัวอย่าง พ่อสุขได้รับซื้อลูกชิดจากพ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่รวบรวมลูกชิดจากชาวลาวเทิงหรือขมุที่นำมาส่งให้ จากนั้นพ่อค้าคนกลางซึ่งมีอยู่หลายคนจะนำลูกชิดที่รับซื้อมาจากชาวลาวเทิงมาส่งขายต่อให้พ่อสุขซึ่งมีโกดังจัดเก็บลูกตัว เมื่อพ่อสุขรวบรวมได้ในปริมาณมากเพียงพอจึงจะนำลงเรือมายังเชียงของ

ผู้รับซื้อลูกชิดในเขตอำเภอเชียงของ เป็นคนในฝั่งไทยที่มีเชื้อสายลาว คนเมือง ตลอดจนคนต่างถิ่นที่มารอขึ้นสินค้าบริเวณท่าเรือเชียงของ ในบริเวณนี้มีผู้รับซื้อลูกชิดรายใหญ่นับไม่ต่ำกว่า

4 คน นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้ค้าจากฝั่งไทยไปตั้งโกดังรับซื้อลูกตำวโนแขวงบ่อแก้ว และนำรถบรรทุกข้ามบริเวณท่าเรือบักเพื่อบรรทุกลูกชิดในบริเวณแขวงบ่อแก้วอีกทางหนึ่งด้วย

การนำสินค้าข้ามพรมแดน ผู้ค้าชาวลาวจะผ่านการตรวจตราจากหลวงพระบาง และมีใบขนส่งสินค้าแนบมากับเรือจนกระทั่งมาถึงเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ผู้ค้าจะทำเอกสารที่ด่านห้วยทรายเพื่อขออนำสินค้าออกนอกประเทศ จากนั้นจะนำเรือมาจอดบริเวณท่าเรือเชียงของในฝั่งไทย โดยแจ้งและเสียค่าจอดเรือกับท่าเรือเชียงของ ซึ่งเป็นหน่วยงานของการท่าเรือแห่งประเทศไทยเปิดทำการเมื่อต้นปีพ.ศ.2546 หากเป็นสินค้าพืชไร่ จะมีด่านตรวจพืชนำตัวอย่างไปตรวจโรคหรืออแมลง ในกรณีที่ใบไม้แปรรูปจะต้องแจ้งป่าไม้จังหวัดเชียงราย และนำสินค้าไปเก็บไว้ในโกดังชั่วคราวเพื่อรอป่าไม้ไปตรวจ พร้อมกันนั้นก็จะไปผ่านการเสียภาษีที่ด่านศุลกากรเชียงของรัฐบาลไทยให้สิทธิพิเศษประเทศในกลุ่มอาเซียน ดังนั้นการนำเข้าพืชไร่หลายชนิด เช่นลูกชิด หากมีใบรับรองแหล่งกำเนิด จะได้สิทธิการลดอากรจากร้อยละ 30 เหลือเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น ขณะที่ไม้แปรรูปเสียอากรเพียงร้อยละ 1 ของราคาสินค้า

พ่อสุขค้าขายลูกชิดมาจนกระทั่งหลายปีที่ผ่านมาจึงได้ยกเลิกการนี้ให้แก่ลูกสาวและลูกเขย ซึ่งก็ไม่ใช่ใครอื่นไกล ลูกเขยของพ่อสุขคือลูกชายของพ่อสวัสดิ์ ซึ่งเป็นทั้งเลี้ยวและคู่ค้าในเชียงของนั่นเอง ปัจจุบันพ่อสุขจึงทำหน้าที่รับจ้างขนส่งสินค้าประเภทต่าง ๆ จากหลวงพระบางมาเชียงของ เช่น รับขนส่งไม้แปรรูป รับขนส่งลูกชิดของลูกเขยและลูกสาว เป็นต้น

ในการล่องเรือจากกลับจากเชียงของไปยังหลวงพระบางนั้น ผู้ค้าซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของเรือ จะมีทางเลือกอย่างน้อยสองทาง ได้แก่ 1. การรับจ้างขนส่งสินค้าจากเมืองห้วยทรายไปยังหลวงพระบาง เช่น การรับจ้างขนรถจักรยานยนต์จากจีนที่มาประกอบบริเวณเมืองห้วยทรายเพื่อขนส่งไปยังหลวงพระบาง เป็นต้น 2. การซื้อสินค้าจากฝั่งไทยไปขายยังหลวงพระบาง ซึ่งมีทั้งการรับสั่งซื้อสินค้าจากร้านค้าในหลวงพระบาง ตลอดจนการซื้อสินค้าเพื่อนำไปขายส่งยังร้านค้าในตลาดของเมืองหลวงพระบาง

กรณีของพ่อสุขก็เป็นเช่นเดียวกัน ภารกิจการรับซื้อสินค้าจากเชียงของไปขายที่หลวงพระบางมักเป็นบทบาทหน้าที่ของแม่จันถนอมและลูกสาวที่ปัจจุบันกลายมาเป็นสะไก้เชียงของ ขณะที่พ่อสุขและแม่จันถนอมออกวิ่งเรือสายหลวงพระบาง-เชียงของ ที่บ้านของทั้งคู่ในเมืองหลวงพระบาง มีลูกสาวคนหนึ่งที่ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าอุปโภคบริโภครวมทั้งของกินประเภทของแห้งจากทะเลที่บรรดาแม่ค้านั่งตลาดต้องการ โดยจะโทรศัพท์มาสั่งแม่และน้องสาวที่เชียงของให้ซื้อสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อนำไปขายส่งอีกทอดหนึ่ง น้องสาวที่อยู่เชียงของจะสั่งซื้อของแห้งโดยเฉพาะปลาหมึกแห้งจากแถบสมุทรสงครามเนื่องจากมีญาติของสามีรู้จักแหล่งซื้อที่นั่น ปลาหมึกแห้งเหล่านี้จะถูกจัดส่งไปยังพี่สาวในหลวงพระบางเพื่อส่งต่อไปยังบรรดาแม่ค้านั่งตลาดในเมืองหลวงพระบาง

ไม่เฉพาะการรับซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเท่านั้น ในเที่ยวขากลับไปยังหลวงพระบางหนนี้ แม่จันทนอมได้รับออเดอร์ในการซื้อกระเบื้องจำนวน 10,000 แผ่นเพื่อไปส่งยังร้านขายวัสดุก่อสร้างในหลวงพระบางอีกด้วย

การซื้อสินค้าแต่ละเที่ยวมีมูลค่าตกประมาณหนึ่งล้านถึงสองล้านบาท การชำระหนี้ส่วนใหญ่ใช้ระบบเงินเชื่อประมาณ 1-2 เดือน ลูกสาวของพ่อสุขที่ค้าขายอยู่ในหลวงพระบางเล่าว่า เจ้าของร้านค้าคือบรรดา เจ้และเฮียหลายคนที่เป็นคู่ค้าในเชียงของต่างเคยเดินทางมาเยี่ยมเยียนบ้านช่องในหลวงพระบาง

“เราค้าขายกันมานาน เจ้เขาก็กินเที่ยวบ้านเรา มาดูว่าเรามีหลักมัน (คง) มาดูบ้านที่หลวงพระบาง”

ในเรื่องของการสร้างความไว้วางใจแก่ร้านค้านั้น ขณะที่ผู้ซื้อสินค้าจากหลวงพระบางมักสั่งซื้อสินค้าจากร้านค้าหลายแห่งในตลาดเชียงของพร้อม ๆ กัน และพยายามที่จะจ่ายเงินให้ตรงตามเวลา หรือหากไม่มีเงินเพียงพอจริง ๆ ก็ะบอกกับเจ้าของร้านค้าตรงไปตรงมาเพื่อขอยืดระยะเวลา ขณะที่เจ้าของร้านค้าในเชียงของหลายแห่งพูดตรงกันว่า การค้าขายกับผู้ค้าในฝั่งลาวเป็นเรื่องที่ต้องเสี่ยง เพราะพวกเขาอาจจะหายไปและไม่สามารถไปตามเก็บเงินได้ในภายหลัง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการพิจารณาว่าควรให้ความไว้วางใจในระดับใด

การค้า “ขบเซา” ที่เชียงของกลางทศวรรษ 2540

ผู้ค้าชาวหลวงพระบางให้ความเห็นว่าการค้าสายหลวงพระบาง – เชียงของขบเซาด้วยเงื่อนไขหลายประการ กล่าวคือ ปัจจุบันมีเส้นทางการเข้ามาของสินค้าในหลวงพระบางหลายเส้นทาง ยกตัวอย่างเช่น มีบริษัทตัวแทนจำหน่ายเข้ามาขายสินค้าประเภทยาสระผม ยาสีฟัน กาแฟ และเครื่องดื่มหลายชนิดโดยตรง นอกจากนี้เส้นทางการคมนาคมจากเวียงจันทน์มายังหลวงพระบางก็สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม และมีบริษัทหลายแห่งมาเปิดที่เวียงจันทน์และส่งสินค้ามาด้วยตนเอง นอกจากนี้สองปีที่ผ่านมาแขวงบ่อแก้วเก็บภาษีสูงขึ้นหลายเท่าตัว ดังนั้นการเดินทางไปซื้อของเองก็ต้องมีต้นทุนสูงขึ้น รวมทั้งต้นทุนในเรื่องอื่น ๆ แม้นั่งตลาดในหลวงพระบางจึงใช้วิธีฝากบรรดาเจ้าของเรือซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ค้าคนกลางและเป็นผู้ค้าส่งไปพร้อมกันเพื่อสั่งซื้อสินค้าบางส่วนจากเชียงของ ขณะเดียวกันก็สั่งซื้อสินค้าจากช่องทางอื่น ๆ เช่น เมืองแก่นท้าวของลาว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับจังหวัดเลย เป็นต้น

ผู้ค้าทางเรือสายเชียงของ-หลวงพระบางเล่าว่า การเก็บภาษีที่ห่วยทรายสูงมาก วิธีเลี่ยงภาษีทำได้หลายทาง เช่น เอาสินค้าที่ต้องเสียภาษีมาก ๆ ไว้ข้างล่าง และนำสินค้าที่เสียภาษีน้อยไว้ข้างบน หรือ ขอจ่ายภาษีในจำนวนที่น้อยกว่าที่ขนส่ง การเสียภาษีของเรือลาวจากเชียงของ ไม่

ต้องเสียภาษีสินค้าขาออกในฝั่งไทย แต่ผู้ค้าชาวลาวต้องเสียภาษีต้นทางและเสียอากรขาเข้าที่เมืองหลวงพระบาง

ด้วยเงื่อนไขภายในของลาว นับตั้งแต่ช่องทางการซื้อสินค้าของหลวงพระบางมีความหลากหลายมากขึ้น และการขึ้นภาษีสินค้าขาเข้าในแขวงบ่อแก้วสูงขึ้น เป็นคำอธิบายที่ผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางบอกเล่าเกี่ยวกับการค้าที่ลดลงกับเชียงของ

ส่วนเจ้าของร้านค้าในเชียงของมองสถานการณ์การค้าขายกับลาวทั้งที่เป็นเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในฝั่งลาวดังที่ผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางมองเห็น ขณะเดียวกันเงื่อนไขภายในฝั่งเชียงของเอง พบว่า มีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มผู้ประกอบการฝั่งเชียงของ เช่น การปล่อยบัญชีให้แก่ลูกค้าในฝั่งลาวและหลายรายต้องเจอกับการหนีหนี้

เจ้าของร้านค้าขายปลีกและส่งซึ่งมีเชื้อสายจีนจากภาคกลางของประเทศและอพยพมาอยู่เชียงของนานกว่าครึ่งชีวิต เขานับเป็นผู้กว้างขวางคนหนึ่งในการค้าข้ามพรมแดนชนิดหลับตาเห็นเครือข่ายของผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางอย่างชัดเจน เจ้าของร้านค้าสะท้อนภาพการค้าเชียงของ-หลวงพระบางว่า “คนจากฝั่งลาวมาซื้อของ บางส่วนก็ซื้อเงินสด ถ้าซื้อมาก ๆ ก็เป็นระบบไว้ใจกัน มันก็เป็นเรื่องน่าหวาดเสียว การค้าที่นี้ไม่เหมือนกับที่เขาเปิด L/C ในกรุงเทพฯ หรือที่อื่น”

L/C ที่กล่าวถึงคือ Letter of Credit ซึ่งเป็นหลักคำประกันที่สถาบันการเงินเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการค้าระหว่างประเทศ แต่การค้าขายระหว่างผู้ค้าแถบเชียงของ-หลวงพระบางอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายโดยตรงซึ่งวางอยู่บนความไว้เนื้อเชื่อใจ² เช่น ระยะเวลาในการรู้จักกันและเรียนรู้ว่าลูกค้าไว้ใจได้ หรือการเดินทางไปรู้จักบ้านเรือนของลูกค้าที่หลวงพระบาง เป็นต้น

เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางเรือกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของผู้ค้าจากหลวงพระบางว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้ค้าจากลาวและเชียงของมักจะพิจารณาจากสามส่วนด้วยกัน ได้แก่ 1. การเป็นคู่ค้าเก่าคือรู้จักมักคุ้นต่อกัน 2. ราคา และ 3. เครดิต เจ้าหน้าที่รายเดียวกันกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเรือลาวและเรือจีนว่า

“เรือลาวจะมาจอดที่ท่าเรือเชียงของครั้งละประมาณ 7-14 วัน ส่วนหนึ่งก็เพื่อรอเก็บเงินจากลูกค้าฝั่งเชียงของที่สั่งซื้อพวกของป่า หรือ ไม้แปรรูป เมื่อได้เงินจนครบแล้วก็จะนำเงินดังกล่าวไปซื้อสินค้าใส่กลับเรือไปขายต่อที่หลวงพระบาง ส่วนเรือจีนจะเป็นการรับจ้างขนส่งเฉย ๆ ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องการเงิน”

² จากการรวบรวมสถิติมูลค่านำเข้าและสินค้าส่งออกของด่านศุลกากรเชียงของเสนอว่า ในปีงบประมาณ 2547 คือ เดือน ตุลาคม 2546 – กันยายน 2547 มูลค่าสินค้าขาออกประมาณ 533,342,069.77 บาท ขณะที่มูลค่าสินค้าขาเข้าในปีเดียวกันประมาณ 270,142,859.15 บาท

คำบอกเล่าข้างต้นแสดงถึงลักษณะเฉพาะทางการค้าระหว่างหลวงพระบาง-เชียงของซึ่งมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องเป็นอย่างมาก และความสัมพันธ์เหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีทางการค้าชายแดนแบบหนึ่งในเชียงของ

3. การค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก

ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้คนในเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอกมีทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าในระดับวิถีชีวิตประจำวัน และการค้าตามฤดูกาล ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการค้าเหล่านี้เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติพันธุ์อยู่ด้วย

1. **ความสัมพันธ์ทางการค้าในระดับวิถีชีวิตประจำวัน** การคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างถนนสายหลัก สายรองและเส้นทางเข้าหมู่บ้านจากตัวเมืองเชียงของไปยังหมู่บ้านอาจกล่าวได้ว่า เพิ่งจะอยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ในช่วงต้นทศวรรษ 2540 เท่านั้น ในปัจจุบันเส้นทางจากเชียงของไปยังหมู่บ้านผาตั้งในเขตอำเภอเวียงแก่นก็ยังอยู่ในสภาพที่ไม่ดีนัก

ดังนั้นช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอกที่สำคัญ ได้แก่ คนขับรถโดยสารประจำทาง เช่น รถโดยสารสายเชียงของ-เชียงแสน ซึ่งจะแวะผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดเส้นทางนี้ไม่เพียงรับส่งผู้โดยสารเท่านั้น แต่คนขับรถโดยสารยังทำหน้าที่เป็นคนกลางในการรับส่งซื้อสินค้าจากลูกค้าประจำ เช่น การสั่งซื้อเส้นข้าวซอยจากเชียงของไปยังชุมชนลือหาดบ้าย เป็นต้น เส้นทางรถประจำทางจากเชียงของ-เวียงแก่น-ผาตั้ง การกิจของคนขับรถไม่เพียงขนส่งผู้โดยสารเท่านั้น หากแต่ยังรับซื้อของส่งตามร้านค้า และทำธุรกิจบริการอย่างหลากหลาย เช่น รับฝาก-ถอนเงินในธนาคาร รับส่งธนาคัติทางไปรษณีย์ ตลอดจนเป็นผู้นำข่าวสารและความเคลื่อนไหวระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก นอกจากนี้ยังเส้นทางรถประจำทางเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ อีกหลายสาย

ในอดีตที่ผ่านมา คนขับรถประจำทางเป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการค้าและข้อมูลข่าวสารที่สำคัญระหว่างชุมชน แต่ปัจจุบันเนื่องจากการค้าในเมืองเชียงของค่อนข้างขบเซา เจ้าของร้านค้าจึงใช้กลยุทธ์ใหม่โดยการนำสินค้าไปส่งให้ตามร้านค้าเอง แทนที่จะให้ลูกค้าเข้ามาหาซื้อของในเมืองหรือฝากรถโดยสารมาซื้อ นอกจากนี้ในบางชุมชนที่มีสัญญาณโทรศัพท์มือถือ การใช้เทคโนโลยีจึงมีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น

ร้านค้าในตลาดเชียงของ เป็นทั้งร้านค้าปลีกและร้านค้าส่งในขณะเดียวกัน จากการพูดคุยกับร้านค้าในชุมชนรอบนอก เช่น ชุมชนชาวลือหาดบ้าย พบว่า เจ้าของร้านค้าในตลาดเชียงของซึ่งเป็นชาวเย้าจะเป็นผู้นำสินค้ามาส่งตามร้านค้าในหมู่บ้าน โดยเจ้าของร้านในหมู่บ้านจะโทรศัพท์ไปสั่งสินค้าหรือส่งสินค้าในแต่ละครั้งที่เจ้าของร้านในเมืองแวะมาเยี่ยมเยียนลูกค้าตามร้านค้าปลีก

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางการค้าผ่านคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงการติดต่อระหว่างชุมชนนอกเมืองและตัวเมืองเชียงของแล้ว การคมนาคมที่สะดวกขึ้น เช่น การมีรถโดยสารประจำหมู่บ้าน หรือ การใช้จักรยานยนต์ ตลอดจนการเดินทางเท้าของกลุ่มชาติพันธุ์บนดอย เช่น ชาวม้ง ยังสามารถพบเห็นได้เป็นปกติ บ่อยครั้งที่สามารถพบเห็นหญิงวัยกลางคนชาวม้งบ้านทุ่งพัฒนา ทุ่งน่าน้อย ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเชียงของราว 8-10 กิโลเมตร เดินทางลงมาเมืองเชียงของกับลูกหลานตัวเล็ก โดยนำตะไคร้ ข่า ชิง พริกจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ เปื้อนใส่ตะกร้าสานมาเดินขายตามเกสเจ้าหรือบ้านเรือนต่าง ๆ เป็นต้น

การค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นจุดเด่นของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มยังเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น ข้าวแรมพิน เป็นอาหารที่มีชื่อของชาวลื้อ ชาวหมู่บ้านห้วยกอกจึงมาซื้อข้าวแรมพินจากชาวลื้อห้วยเม็งเพื่อนำไปขายต่อในหมู่บ้าน หรือผลิตภัณฑ์จากเต้าหู้เป็นอาหารที่มีชื่อของชาวเย้า พบว่า ชาวเย้าแห่งบ้านทุ่งพัฒนาทำเต้าหู้ขายส่งในตลาดเชียงของ เป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ทางการค้าตามฤดูกาล

การค้าตามฤดูกาลระหว่างชุมชนได้แก่ การค้าผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากชุมชนรอบนอกทุกแห่งล้วนแต่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ได้แก่ การปลูกข้าวโพด ผักกาดเขียว ถั่วแขก แต่เพื่อขับเคลื่อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนชาติพันธุ์บนที่สูงและชุมชนในเมือง จึงจะนำเสนอความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และคนเมือง

การค้าผลผลิตทางการเกษตรของคนดอย

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับกลุ่มคนต่าง ๆ นอกเหนือจากการทำสวนผลไม้ ได้แก่ ข้าวโพด ถั่วแขก ผักกาดเขียว เป็นต้น ส่วนพืชเงินสดสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในแถบเมืองเชียงของ ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวก่ำ กุ้งซึ่งเป็นพืชชนิดหนึ่งสำหรับทำไม้กวาด นอกจากนี้ยังมีชิง ข่า ตะไคร้ พริก เป็นต้น

การปลูกพืชเช่น พริก ชิง ข่า ตะไคร้ พบว่า ชาวม้งเป็นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่นิยมปลูกพืชเหล่านี้และนำมาขายโดยการเดินเท้าหรือนั่งรถโดยสารระยะทางจากหมู่บ้านทุ่งน่าน้อย ทุ่งพัฒนา ประมาณ 8-10 กิโลเมตรเพื่อนำผลผลิตมาขายตามบ้านเรือนและตลาดเชียงของ ชาวม้งที่นำผลผลิตแบกใส่เปื้อนมาขายส่วนมากเป็นหญิงชราชาวม้งและมักจะเดินมาพร้อมกับลูกหลานในวัยเด็ก บ้างก็นำพริกสดมาวางขายที่ตลาดเชียงของ อย่างไรก็ตาม วันศุกร์ซึ่งมีตลาดนัดเชียงของจะเป็นวันที่มีชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ นำผลผลิตลงมาขายพร้อมกับจับจ่ายซื้อของจำเป็นมากกว่าวันปกติธรรมดา

สำหรับการค้าพืชเงินสด ชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุส่วนใหญ่จะปลูกข้าวกำ และข้าวโพดในไร่ .ผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้จะมีผู้ค้าชาวเย้ามารับซื้อและนำส่งต่อขายให้แก่คนเมืองในเชียงของ

นายไหนด เป็นผู้ค้าชาวเย้าที่รับซื้อผลผลิตจากไร่ของชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุ เขามีรถบรรทุกจำนวน 3 คัน รถสองคันเป็นรถเกาที่สามารถบุกตะลุยเพื่อไปรับซื้อข้าวโพด ข้าวกำจากไร่ของชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุที่อยู่ห่างไกลและถนนหนทางยากลำบาก นายไหนดเรียนรู้จักการค้าข้าวโพดมาตั้งแต่วัยหนุ่มอายุราว 15 ปีจนกระทั่งปัจจุบันเขาอายุกว่า 30 ปีแล้ว ในวัยหนุ่ม เขาออกตะลุยไปกับพ่อเพื่อรับซื้อข้าวโพดบนพื้นที่ต่าง ๆ สถานะของเขาและพ่อไม่แตกต่างกันมากนัก พวกเขาทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากไร่เพื่อขายให้แก่ผู้ค้าชาวจีนในเมืองเชียงของ ซึ่งในยุคพ่อเขาเคยขายให้แก่ชาวจีนที่เชียงของที่พวกเขาเรียกคำว่า “เฮีย” นำหน้าชื่อ ปัจจุบันผู้ค้ารายนี้หันไปค้ากำ ถั่วแขกและค้าของเก่า นายไหนดจึงนำผลผลิตขายต่อให้แก่คนเมืองอีกคนหนึ่งแถบรอบนอกของตัวเมืองเชียงของ ซึ่งผู้ค้ารายใหม่เป็นผู้ค้ารายใหญ่ที่นำผลผลิตเหล่านี้ส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลางของประเทศ

ในรอบหนึ่งปี ช่วงเดือนสิงหาคม - เดือนธันวาคม เป็นช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวโพด โดยเฉพาะสองเดือนแรกจะส่งข้าวโพดเปียกเพื่อไปเข้าไซโลอย่างน้อยวันละหนึ่งเที่ยว หรือบางครั้งมากถึงสองเที่ยว ลำรถหนึ่งสามารถบรรทุกได้ราว 1.7-1.8 ตัน ขณะที่ในช่วงสามเดือนหลังจะนำข้าวโพดเข้าไซโล 2-3 วันต่อหนึ่งลำรถ ดังนั้นในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพด เฉพาะพ่อค้าเย้าคือ นายไหนดเพียงรายเดียวได้รวบรวมข้าวโพดจากชาวมัง ชาวเย้าและชาวขมุในสามหมู่บ้านแถบอำเภอเชียงของและหมู่บ้านมังบางแห่งในแถบอำเภอเวียงแก่นมากกว่า 200 ตัน ข้าวโพดจำนวนนี้จะนำไปส่งให้กับคนเมืองเพื่อส่งต่อไปยังโรงงานในจังหวัดสระบุรี ลพบุรีและอยุธยา

ในช่วงปลายของฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพด ผู้ค้าชาวเย้าจะรับซื้อข้าวกำเพื่อนำไปขายให้แก่โรงสีที่อำเภอแม่จันด้วย หลังจากจากการค้าข้าวโพดและข้าวกำเรียบร้อยแล้ว ราวเดือนมกราคมจนกระทั่งก่อนที่ต้นก้างจะออกดอก คือราวเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคม ช่วงเวลาดังกล่าว นายไหนดจะเก็บรวบรวมก้างจาก ‘กลุ่มชาวคอย’ เพื่อนำไปส่งขายต่อให้กับเฮียชาวจีนในอำเภอเชียงของและผู้ค้าคนกลางรายนี้จะนำก้างไปส่งยังโรงงานทำไม้กวาดในจังหวัดปราจีนบุรีต่อไป หลังจากการเก็บก้างแล้ว จึงเป็นช่วงฤดูที่จะต้องกลับเข้าไปยังไร่เพื่อปลูกข้าวโพดสำหรับขายในฤดูกาลต่อไป

ขอบเขตของพื้นที่ในการเก็บรวบรวมผลผลิตจากไร่ที่เคยครอบคลุมถึงชุมชนชาวเย้าแถบอำเภอรุณตาน อำเภอพญาเม็งราย และอำเภอเวียงแก่น แต่ปัจจุบันด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ เขาได้ลดพื้นที่ลงเหลือเฉพาะชาวมัง ชาวเย้าและชาวขมุในสามหมู่บ้านแถบอำเภอเชียงของ ได้แก่ บ้านทุ่งนาน้อย ทุ่งพัฒนาและทุ่งทราย รวมทั้งชาวมังบางหมู่บ้านในแถบอำเภอเวียงแก่น

ในยุคปัจจุบัน ไหนมีฐานะอย่างน้อยสองฐานะด้วยกัน ได้แก่ ฐานะของผู้ค้าหรือผู้รวบรวมผลผลิตของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเพื่อส่งไปยังผู้ค้าคนกลาง ฐานะที่สองคือเปรียบเสมือนเป็นการเพาะปลูกในระบบพันธะสัญญา โดยเขาเป็นผู้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด ปุ๋ย สารเคมีให้สมาชิกในกลุ่มนำไปเพาะปลูกและหักต้นทุนภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวและจำหน่ายผลผลิตแล้ว สถานะแรกในฐานะผู้รวบรวมผลผลิตนั้น มักจะเกิดขึ้นกับผลผลิตเช่น ข้าวเก่า ซึ่งเขาจะรวบรวมข้าวเปลือกส่งไปขายต่อให้แก่โรงสีของคนเชื้อสายจีนที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย สำหรับข้าวโพดจะเป็นการรับซื้อในแบบหลังเสียเป็นส่วนใหญ่โดยมีสมาชิกอยู่ในหมู่บ้านทุ่งน่าน้อยและทุ่งพัฒนา

นายไหนดมีประสบการณ์กับคนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมผ่านการติดต่อค้าขาย เขาบอกว่าเขาสบายใจที่จะปล่อยเมล็ดพันธุ์และรับซื้อผลผลิตจากชาวเย้าและชาวม้ง เนื่องจากมีความซื่อสัตย์มากกว่า สำหรับชาวม้ง บางส่วนก็พอไว้ใจได้ แต่สำหรับคนเมืองไม่ไว้ใจ

“เป็นคนดอยเหมือนกันเลยไว้ใจมากกว่า คนม้งก็พอไว้ใจได้ แต่คนเมืองไม่ไว้ใจเพราะไม่ค่อยซื่อตรง” ส่วนผู้ค้าคนกลางที่อยู่ในอำเภอเชียงของ อำเภอแม่จันที่เขาติดต่อค้าขายด้วยในเวลา นี้ เป็นเพราะรู้จักกันมานาน จึงไม่ได้มีปัญหาแต่อย่างใด

ในฐานะที่เป็นผู้เชื่อมต่อทางการค้า พ่อค้าชาวเย้าได้สร้างอัตลักษณ์ของความเป็นดอยที่ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเท่านั้น แต่เป็นการรวมเอาคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคู่ตรงข้าม กล่าวคือ ความเป็นคนเมืองกับความเป็นคนดอย การนำเสนอภาพความเป็นคนดอย ซึ่งรวมเอาชาวม้งที่ไม่ได้เป็นคนดอยมารวมอยู่ในกลุ่มด้วยนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการผนวกรวมกลุ่มคนเพื่อแสดงตัวตนของกลุ่มในอีกรูปแบบหนึ่งคือคนดอย และจัดวางความสัมพันธ์กับคนอีกกลุ่มหนึ่งให้เด่นชัดคือความเป็นคนเมือง

ในทางปฏิบัติ ไม่ใช่ว่าในหมู่บ้านผู้ผลิตชาวม้ง ชาวเย้าและชาวม้งจะไม่เคยใช้กลวิธีไม่ซื่อในการขายผลผลิต แต่พ่อค้าชาวเย้าเลือกใช้วิธีปิดปากเงียบ เนื่องจากมีวิธีคิดอื่นมาซ้อนทับอยู่บนพฤติกรรมความไม่ชอบมาพากลในการขายผลผลิตนั้น

“คนค้าขายต้องใช้เวลานานเป็นสิบ ๆ ปี บางทีเรารู้ว่าใครโกง แต่ก็ไม่กล้าพูดว่าอะไรให้เขาหรอก มันเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าไปพูดว่าเขาก็กลัวเขาจะอาย ถ้าผมมีกฎเกณฑ์เยอะ ทำเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ผมก็ซื้อข้าวโพด ข้าวเก่าไม่ได้เยอะหรอก คนดอยชอบความเป็นกันเองมากกว่า เราจะค้าขายก็ต้องนั่งอยู่ในใจเขา”

หากให้พ่อค้าชาวเย้าผู้ทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจัดลำดับของกลุ่มคนบนดอยที่เขาไว้ใจในทางการค้า เขาบอกว่า ม้งและเย้าเป็นกลุ่มที่ซื่อสัตย์และไว้ใจได้ ส่วนมุนั้นบางครั้งก็ไว้ใจไม่ค่อยได้ สำหรับคนเมืองนั้น ไว้ใจไม่ได้เลย อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่ได้ตายตัวตลอดเวลา เนื่องจากกระบวนการค้าผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวโพดไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะคนดอยเท่านั้น แต่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับผู้ค้าคนเมืองและคนต่างถิ่นหลายกลุ่ม ผลผลิต

ข้าวโพดของชาวดอยในแถบเชียงของถูกนำไปยังโรงงานผลิตอาหารสัตว์ที่จังหวัดลพบุรี สระบุรี และอยุธยา โดยพ่อค้าชาวเข้าทำการขายผลผลิตต่อไปยังพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนเมืองในแถบเชียงของ เมื่อถามถึงความไว้วางใจในการค้ากับคนเมือง พ่อค้าชาวเข้าบอกว่า

“เราค้าขายกับเขามานาน พ่อค้าที่เชียงของบางคนค้าขายมาตั้งแต่รุ่นของพ่อแล้ว”

ในหลายสถานการณ์ความไว้วางใจเป็นความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่หลากหลาย เช่น ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ความเชื่อใจจากระยะเวลาในการคบหากัน อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกิดขึ้นไม่ได้อยู่บนฐานของความไว้วางใจแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากในหลายสถานการณ์ของการค้าขายก็เกิดความไม่ซื่อสัตย์ด้วย แต่กระนั้นภาพความเป็นคนดอยก็ยังเป็นตัวแทนที่ถูกกล่าวถึงบนความไว้วางใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างอัตลักษณ์ของคนดอยเป็นอัตลักษณ์ทางชนชั้นในรูปแบบหนึ่ง ที่รวมกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ที่มีความเหมือนกัน (ในแง่ของการถูกสร้างให้เป็นคนอื่นคือคนดอย) และเป็นคู่ตรงข้ามกับอัตลักษณ์ของคนเมือง

4. การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ

เชียงของมีสถานะเป็นอำเภอชายแดนของประเทศไทยและได้ชื่อว่าเป็นอำเภอที่อยู่ไกลจากจังหวัดเชียงราย คือมีระยะทางห่างจากจังหวัดเชียงรายถึง 137 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางหลวง 1020 สายเชียงราย – เทิง – เชียงของ ซึ่งเป็นถนนสายแรกที่สร้างเสร็จในปี.ศ.2510 ต่อมาจึงมีการทำถนนสายเชียงของ-เชียงแสน และเส้นทางเชียงราย-อำเภอพญาเม็งราย-เชียงราย

ในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2510 การเดินทางจากเชียงของไปยังจังหวัดเชียงใหม่ไม่สามารถเดินทางโดยทางบกได้โดยตรง แต่ต้องใช้วิธีเดินทางจากจังหวัดเชียงรายมายังเชียงแสน จากนั้นจึงนั่งเรือมายังอำเภอเชียงของโดยใช้ระยะเวลาราวสามชั่วโมง ต่อมาเมื่อถนนเชียงราย – เทิง – เชียงของ ถนนสายนี้เป็นถนนสายความมั่นคงที่สร้างเสร็จในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เจ้าของร้านค้าในเชียงของซึ่งอพยพมาตั้งรกรากในแถบเชียงของช่วงเวลาดังกล่าวยังจำได้ดีว่า เดินทางจากจังหวัดเชียงใหม่มายังเชียงของโดยรถส่วนตัวใช้เวลานานถึง 8 ชั่วโมง

ภายใต้สภาพการคมนาคมที่ยากลำบากระหว่างเชียงของและเมืองต่าง ๆ แต่กระนั้นชุมชนร้านค้าในเชียงของยังคงติดต่อสัมพันธ์ทางการค้ากับชุมชนอื่น ๆ การค้าที่สำคัญในช่วงต้นทศวรรษ 2500 - 2510 ที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้านจนกระทั่งก่อนปิดพรมแดนรัฐชาติ คือ การค้าข้าว

ข้าวเป็นสินค้าสำคัญในการค้าไปยังฝั่งห้วยทราย เนื่องจากเวลานั้นห้วยทรายมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีหน่วยงานระหว่างประเทศหลายองค์กร และที่สำคัญผืนดินในฝั่งห้วยทรายไม่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว ทำให้เชียงของเป็นแหล่งส่งข้าวที่สำคัญไปยังห้วยทราย แม้ไม่อาจจะนับได้ว่าจำนวนที่ว่ำนากนั้นมึปริมาณเท่าใด แต่ความทรงจำของแม่ค้าแถบบ้านสบสม บ้านวัดหลวง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในวัย 55 – 70 ปี ต่างจดจำได้ดีว่า สินค้าตัวแรกที่นำไปขายในตลาดห้วย

ทราย คือข้าว และสาเหตุที่จำได้แม่นยำเนื่องจากการนำข้าวสารลงเรือแต่ละครั้งมักจะทำในยามวิกาลเพื่อหลบเสียงตำรวจน้ำเพราะอาจจะโดนจับและเสียค่าปรับจำนวนมาก

ข้าวส่วนหนึ่งเป็นข้าวที่คนเมืองในแถบเชียงของปลูกและนำมาสีที่โรงสีข้าวของชาวจีน อยู่เยื้องกับโรงเรียนเชียงของวิทยาคม อดีตแม่ค้าที่เคยนำข้าวไปขายที่ตลาดห้วยทรายทบทวนความหลังว่า

“เราไปซื้อข้าวสารที่โรงสี เอาข้าวสารใส่ล้อเกวียนไปทำสบสม และลงเรือต่อไปขายที่ห้วยทราย แม่ขายข้าวได้กำไรถึงละสามบาท” ความทรงจำของอดีตแม่ค้าที่เล่าถึงความหลังนั้นอยู่ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 เวลานั้นจะมีผู้ค้าจากหลวงพระบางนำเรือมาจอดในฝั่งห้วยทราย ข้าวที่ซื้อไปจากเชียงของจะนำไปขายบริเวณเรือสินค้าเหล่านั้น

นอกจากการซื้อข้าวสารจากโรงสีแล้ว ร้านค้าชาวจีนหลายแห่งสั่งซื้อข้าวมาจากโรงสีข้าวที่เชียงคำ จังหวัดพะเยา อดีตเจ้าของร้านค้าที่ขายข้าวเล่าว่า

“โรงสีข้าวที่เชียงของเป็นโรงสีขนาดกลาง ทำให้มีข้าวหักเจือปนเยอะ ส่วนโรงสีขนาดใหญ่มีข้าวหักเจือปนน้อยกว่า เราขายข้าวทั้งจากโรงสีเชียงของและโรงสีเชียงคำ ข้าวหักมีพวกมั้งที่ปลูกข้าวไม่พอกินมาซื้อ ข้าวส่วนใหญ่อีกเอามาขายให้ฝั่งห้วยทราย”

ในปัจจุบันการค้าข้าวของชาวบ้านในแถบเชียงของส่วนใหญ่จะเป็นการค้าที่ใกล้เคียงกับผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ เช่น ในกรณีของชาวลื้อบ้านศรีดอนชัยซึ่งปลูกข้าวที่ทุ่งสามหมอนจะขายข้าวให้กับผู้ค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งเป็นชาวลื้อด้วยกันและส่งต่อไปยังภาคกลางของประเทศ ขณะที่ในกรณีการปลูกข้าวเก่าของชาวดอยเช่น มั่ง เย้า ขมุ จะมีผู้ค้าข้าวเข้าเป็นผู้รับซื้อและนำไปขายให้กับโรงสีในจังหวัดเชียงราย

นอกเหนือจากภาพความเปลี่ยนแปลงในเรื่องการค้าข้าว จะเห็นได้ว่า ผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตในแถบเชียงของ เช่น ส้ม ข้าวโพด ถั่วแขก เป็นต้น เป็นพืชพาณิชย์ที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างเชียงของกับชุมชนอื่น ๆ อีกทั้งยังมีการแผ่ขยายการปลูกพืชพาณิชย์เหล่านี้ไปยังชาวบ้านในฝั่งลาวด้วย เช่น การปลูกถั่วแขกโดยนำปัจจัยการผลิตเช่นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีไปส่งให้และรับซื้อผลผลิต การเกษตรกึ่งพันธสัญญาข้ามพรมแดนนี้จะกระทำในหมู่เครือญาติหรือเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตรงข้ามของฝั่งโขง เนื่องจากเป็นระบบที่ไว้วางใจและสามารถติดตามในการรับซื้อผลผลิตได้ เนื่องจากถือเป็นความเสี่ยงของชาวบ้านในฝั่งเชียงของโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้ค้าคนกลาง นอกจากนี้เชียงของยังเป็นเมืองศูนย์กลางในการส่งผ่านของป่าจากลาว เช่น ลูกชิด ปอสา กัง เพื่อกะจ่ายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ เช่นเดียวกับที่เชียงของเป็นศูนย์กลางในการแพร่กระจายสินค้าอุปโภคบริโภค รถจักรยานยนต์ อุปกรณ์ทางเกษตร ไปยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาวด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้คนในแถบเชียงของและชุมชนอื่น ๆ ของประเทศที่ผ่านมา ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่ตั้งรกรากในแถบเชียงของ เช่น ชาวจีนแคะ จีนไหหลำ จีนกวางตุ้ง ที่เดินทางมาถึงเชียงของตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 – 2510 เป็นกลุ่มคนที่เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญ เช่น เป็นผู้นำพาเส้นทางการค้าข้าวสาลีเชียงคำ-เชียงของ เป็นผู้บุกเบิกการค้าเครื่องมือการเกษตร เป็นตัวแทนจำหน่ายรถจักรยานยนต์ เป็นต้น และกลุ่มผู้ค้าในแถบเชียงของได้จัดวางความสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชนเชียงของและชุมชนใกล้เคียงในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากกว่าความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญา

อย่างไรก็ตาม ศักยภาพการเติบโตของเมืองเชียงของจากเมืองชายแดนที่ค้าขายบนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แต่ในช่วงราวสองปีที่ผ่านมา เริ่มมีความเปลี่ยนแปลง ในเขตเมืองเชียงของได้มีบริษัทจากจังหวัดเชียงรายมาเปิดร้านค้าตัวแทนจำหน่ายรถจักรยานยนต์ที่อำเภอเชียงของ ซึ่งแต่เดิมตัวแทนจำหน่ายเป็นพ่อค้าจีนในเชียงของแทนที่จะเป็นทุนจากศูนย์กลางดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน เช่นเดียวกับการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ซึ่งแต่เดิมร้านค้าส่วนใหญ่จะสั่งซื้อสินค้าจากเจ้าของร้านค้าระดับเอเยนต์รายใหญ่ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ลำปางมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2520 แต่ปัจจุบันบริษัทจากส่วนกลางจะส่งตัวแทนจำหน่ายมารับสั่งซื้อสินค้าโดยตรงมากกว่า รวมทั้งการเปิดกิจการของห้างสรรพสินค้าในจังหวัดเชียงรายด้วยการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ค้าเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงระบบการค้าสมัยใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์

5. การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ

ตลาดนัดเชียงของ เป็นพื้นที่การแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญและมีสีสันเป็นอย่างยิ่ง ตลาดแห่งนี้มีขึ้นเป็นประจำทุกวันศุกร์ ตั้งแต่ราว 7 นาฬิกาเศษจนกระทั่งถึงช่วงบ่ายสามโมงของวัน ตลาดถูกสร้างขึ้นชั่วคราว โดยวิธีการหลายวิธี ตั้งแต่ การกางเต็นท์ขนาดใหญ่และมีแผงตั้งสินค้า การขายสินค้าบนรถบรรทุก การตั้งแผงขาย การปูพลาสติกวางสินค้าขายของริมบาทวิถี ตลอดจนการถือสินค้าเดินเร่ขายไปมาแถวตลาด

สองฟากถนนสายหลักในเขตเทศบาลเมือง บริเวณหน้าตลาด ทุกวันศุกร์จะมีการนำสินค้าสารพัดอย่างมาวางขาย เช่น ผลไม้ หอมแดง กะเทียม เมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ของแห้ง ได้แก่ ปลาหมึก ปลาทุเค็ม กุ้งแห้ง นอกจากนี้ยังมี เครื่องสำอาง เสื้อผ้า อุปกรณ์ของใช้ในบ้านและเครื่องครัว มุ้ง เครื่องประดับ รองเท้า มีด เสื้อ นาฬิกา แว่นตา ร่ม เป็นต้น

การตั้งสินค้าเพื่อวางขายเหล่านี้ไม่ได้มีการจัดหมวดหมู่แต่วางแผงเรียงรายปะปนกันไป สินค้าที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนใหญ่ผู้ค้าเป็นพ่อค้าหรือแม่ค้าเจ้าประจำตามตลาดนัดต่าง ๆ ในแถบ

อำเภอเชียงของ เชียงแสน พญาเม็งราย และอำเภอเทิง ซึ่งหมุนเวียนไปขายตามแต่ละอำเภอใน
รอบสัปดาห์ พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้มีทั้งที่มาจากเชียงคำ

นอกจากบรรดาผู้ค้าเร่ขาประจำตามตลาดนัดที่ถือเป็นพ่อค้าแม่ค้ากลุ่มใหญ่ของตลาด
แล้ว ยังมีพื้นที่บางส่วนที่เป็นการรวมกลุ่มของชาวม้งมานั่งเรียงรายขายผลผลิตตามฤดูกาล เช่น
แตง ชิง พัก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชาวขมุจากจังหวัดน่านมาขายเครื่องจักสาน และชาวขมุจากฝั่ง
ลาวมาขายเห็ด หน่อไม้ จะค่าน หวาย หนังกวาย และของกินตามฤดูกาลอีกด้วย ผู้ค้าจากกลุ่ม
ชาติพันธุ์เหล่านี้นั่งเรียงรายวางแผงขายของโดยปูพลาสติกริมถนนในบริเวณจุดที่มีแสงแดดสาด
ส่องเกือบตลอดเวลาของการตั้งตลาด การแต่งกายในชุดชาวม้งทำให้การค้าขายสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ
บริเวณริมถนนดูมีชีวิตชีวาในอีกรูปแบบหนึ่ง

เมื่อกล่าวถึงการค้าขาย โดยส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นความสนใจไปที่การค้าขายในหมวดหมู่ที่
มีส่วนแบ่งทางการตลาดสูง แม้ว่าในด้านหนึ่งตลาดนัดวันศุกร์เป็นรวมอุปสงค์และอุปทานทาง
การค้าในหลากหลายขนาดของกำลังซื้อขาย แต่ในอีกด้านหนึ่งที่กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นของ
ตลาดนัดเชียงของคือ การเปิดโอกาสทางการค้าในระดับของการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน
ยกตัวอย่างเช่น หญิงชาวม้งแห่งบ้านทุ่งน่าน้อยเดินทางจากหมู่บ้านมาพร้อมผลผลิตหลายชนิด
เช่น พริก ปลีกล้วย ผักชี ผักชีฝรั่ง ข้าวโพด มาขายในตลาด พอช่วงสายเธอได้ซื้อตะกร้าสะพาย
หลังที่ชาวขมุในแถบอำเภอเวียงแก่นเป็นผู้สานมาขาย ผู้เขียนถามขายชาวม้งอีกคนหนึ่งที่มาซื้อ
ตะกร้าสานจากขายชาวขมุเช่นกันว่า

“คนม้งไม่สานตะกร้าเองหรือ” ได้รับคำตอบว่า “ซี้เกียจ” เหตุผลคำว่า “ซี้เกียจ” ถูกขยาย
ความในเวลาต่อมาว่า การสานตะกร้าแต่ละใบล้วนต้องใช้เวลาไม่น้อย ชาวม้งต้องทุ่มเทเวลาใน
การทำงานอื่น ๆ ในไม่มากกว่าการใช้เวลากับการสานตะกร้า หากใครมีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชม
บ้านเรือนของชาวม้งแถบทุ่งน่าน้อยจะพบว่า เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนของชาวม้งส่วนใหญ่เป็น
ฝีมือจักสานของชาวขมุ

เมื่อติดตามหญิงวัยกลางคนชาวม้ง จึงได้รู้ว่า ภายหลังจากการขายผลผลิตที่นำมา
เรียบริยแล้ว ในช่วงสายหญิงชาวม้งแวะซื้อข้าวของในตลาดหลายชนิด ได้แก่ หม้อต้มอาหาร
ขนมสำหรับเด็ก และถุงเท้า พร้อมตะกร้าสานจากชาวขมุ จากนั้นในเวลาใกล้เที่ยงวัน หญิงม้งเดิน
ไปที่ร้านขายข้าวมันไก่ของชาวจีนไหหลำซึ่งเปิดร้านมานานกว่าสามทศวรรษ ร้านข้าวมันไก่ในช่วง
สายวันนั้นเต็มไปด้วยหญิงขายในชุดม้งเต็มทุกโต๊ะ หญิงชาวม้งสั่งไก่จานเล็กหนึ่งจาน ซึ่งเจ้าของ
ร้านเสิร์ฟไก่พร้อมน้ำซุ๊ป หญิงชาวม้งหยิบถุงข้าวจากในย่ามออกมากินกับไก่จานนั้น

ขายชาวม้งพร้อมสมาชิกในครอบครัวซึ่งเพิ่งเข้ามาในร้านและนั่งร่วมโต๊ะด้วยพูดขึ้นว่า
“หิวข้าวแล้วไม่รู้จักอายุ” ทุกคนสั่งไก่และน้ำซุ๊ปในแบบเดียวกัน และหยิบข้าวที่นำมาจากบ้าน
ขึ้นมากินอย่างเอร็ดอร่อย

หากเปรียบเทียบกับร้านขายอาหารร้านอื่น ๆ ร้านข้าวมันไก่ไหหลำร้านนี้นับเป็นร้านที่ขายดิบขายดีเป็นที่นิยมของชาววังมากที่สุด นอกจากความเอร็ดอร่อยแล้ว ชาววังบอกว่า เจ้าของร้านต้อนรับดี ไม่เหมือนร้านอื่น ๆ ขณะที่เจ้าของร้านข้าวมันไก่บอกว่า ชาววังจะนำข้าวมาเองและมาสั่งไก่กินที่ร้าน สิ่งนี้นับเป็นความพิเศษที่เจ้าของร้านเข้าใจ และเห็นว่า

“บางร้านเขาไม่ค่อยต้อนรับคนดอย บอกว่าชอบทำเลอะเทอะ แต่สำหรับร้านเรา ไม่ว่าพวกเขาจะเป็นคนอะไรก็เป็นลูกค้าเหมือนกัน”

ตลาดนัดวันศุกร์ จึงเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างชาวขมุที่นำตะกร้าสานมาขายแก่ชาววัง เป็นโอกาสที่ชาววังจะนำผลผลิตมาขายและจับจ่ายใช้สอยรวมทั้งรับประทานอาหารที่แตกต่างไปจากมื้อปกติ ไม่เพียงเท่านั้นตลาดนัดแห่งนี้ยังเป็นโอกาสสำหรับเด็กหญิงชาวขมุสำหรับการฝึกการเป็นแม่ค้าและการมาเยือนเชียงของอีกด้วย นอกเหนือจากที่ตลาดนัดจะเป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ แล้ว ตลาดนัดเชียงของยังเป็นแหล่งซื้อปิ้งเคีล่อนที่ของชาวบ้านและผู้ค้าในฝั่งลาว

ยุค GMS และเขตเศรษฐกิจพิเศษ

หนึ่งในการเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่สำคัญบริเวณชายแดนเชียงของที่มีความต่อเนื่องนับตั้งแต่การเปิดพรมไทย-ลาวในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา คือ นโยบายการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง 6 ประเทศ (GMS) นโยบายดังกล่าวเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2536 โดยความช่วยเหลือทางวิชาการและการสนับสนุนทางการเงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) โดยมีกรอบแผนยุทธศาสตร์พัฒนาความร่วมมือใน 7 สาขา ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน สื่อสารโทรคมนาคม การท่องเที่ยว การค้า การลงทุน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โครงการพัฒนาเริ่มปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในหลากหลายพื้นที่ ในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะในส่วนที่สัมพันธ์กับเขตอำเภอเชียงของ

ช่วงกลางทศวรรษ 2540 โครงการต่าง ๆ ภายใต้การพัฒนาดังกล่าวเริ่มมีการเปิดเผยให้เห็นเด่นชัดมากขึ้น เช่น ในช่วงปีพ.ศ.2545 การระเบิดเกาะแก่งแม่น้ำโขงเพื่อจุดมุ่งหมายในการเปิดเส้นทางคมนาคมทางเรือจากจีนตอนใต้สู่ผืนน้ำยังพม่า ลาวและไทยในแถบอำเภอเชียงแสน – เชียงของ – เวียงแก่น ไปสู่เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลจีน การระเบิดแก่งสามารถกระทำมาได้จนกระทั่งถึงบริเวณชายแดนพม่า-ลาว ทางตอนเหนือของอำเภอเชียงแสน เสี่ยงตกท่วงจากองค์กรท้องถิ่น นักวิชาการ องค์กรระหว่างประเทศต่อผลกระทบที่จะเกิดตามมา จนกระทั่งในที่สุดในราวเดือนพฤษภาคม 2547 ทางกรจีนโดยเจ้าหน้าที่ทางด้านวิศวกรรมได้จัดแถลงข่าวอย่างเจี๊ยบ ๆ ณ โรงแรมแห่งหนึ่ง ในเขตพม่า บริเวณสามเหลี่ยมทองคำ

สาระสำคัญคือ การยุติการระเบิดแก่งหินบริเวณเขตอำเภอเชียงแสน เชียงของ จนกระทั่งถึงบริเวณผาได ในเขตอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย เหตุผลเบื้องต้นของการยุติการระเบิดแก่งหินบริเวณนี้ไม่ได้ถูกระบุชัดเจน แต่ในสภาพความเป็นจริงของการระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงบริเวณชายแดนจีน – พม่าและลาวที่ผ่านมานั้นไม่ได้ดำเนินการได้อย่างราบรื่นนัก เนื่องจากอุปสรรคทางธรรมชาติและอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนของชุมชนริมแม่น้ำโขงในฝั่งลาวได้รับความเสียหาย และอาจเป็นไปได้ว่า ทางกรจีนได้ประเมินผลทางเศรษฐกิจโดยเปรียบเทียบระหว่างการเปิดเส้นทางการค้าทางเรือและการค้าทางบก ซึ่งถนนสายคุนหมิง-บ่อเตน-หลวงน้ำทา-เชียงของ เป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่ใกล้ความจริงมากที่สุด เนื่องจากตลอดปีพ.ศ.2545 –ปัจจุบัน การสร้างเส้นทางสายนี้ได้ลงมือปฏิบัติจริงและมองเห็นอนาคตอันใกล้ เหลือเพียงการตัดสินใจก่อสร้างสะพานข้ามระหว่างห้วยทรายมายังอำเภอเชียงของเท่านั้น ซึ่งตามแผนการคาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2550 แต่จนกระทั่งกลางปีพ.ศ.2547 ยังไม่มีการลงมือแต่อย่างใด³

ไม่เฉพาะการระเบิดแก่งที่รัฐบาลจีนดำเนินการไปแล้ว ยังมีแผนการสร้างเขื่อนอีก 8 แห่ง เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า 15,050 เมกะวัตต์ ซึ่งปัจจุบันสร้างเสร็จไปแล้วบางแห่ง ได้แก่ เขื่อนมันวาน และเขื่อนดาเจาซาน และรวมถึงเขื่อนจิงหงโนเร็ว ๆ นี้ การสร้างเขื่อนตอนบนของแม่น้ำโขงหมายถึงการกักเก็บน้ำหรือการปล่อยน้ำที่ล้วนส่งผลกระทบต่อผู้คนที่อยู่ทางตอนล่างของแม่น้ำโขง ปริมาณน้ำในแม่น้ำโขงขึ้นลงแบบผิดธรรมชาติ ความเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏต่อชุมชนริมแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่นอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น⁴

ท่ามกลางนโยบายการพัฒนาดังกล่าว ได้เกิดการรวมกลุ่มระดับชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มรักษ์เชียงของ ทิศทางที่สำคัญของกลุ่มคือการทักท้วงเพื่อแสดงตัวตนในการมีส่วนร่วมต่อทิศทางการจัดการทรัพยากรของรัฐและนโยบายการพัฒนาข้ามพรมแดน นอกจากนี้ยังได้เสนอผลกระทบบางส่วนที่เกิดขึ้นต่อชุมชน การรวมกลุ่มดังกล่าวนับเป็นการปฏิสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มตลอดจนเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดงาน “รวมพลคนรักน้ำโขง”⁵ ซึ่งขยายพันธมิตรครอบคลุมไปถึงนักการเมือง นักวิชาการ และนักพัฒนาจากองค์กรเอกชนทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ

³ “สะพานข้ามโขง-เชียงรายสะดุด” โปรดข่าวเสนอว่า รองผู้ว่าฯ ซีอีโอเชียงรายลุยสะพานข้ามโขง แต่พบอุปสรรค รัฐบาลลาวยังไม่อนุมัติเตรียมขงเรื่องเสนอนายกฯ ทักฮั่น. ข่าวหน้า 9 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 4 มิถุนายน 2547

⁴ “ฤดูกาลเกษตรริมโขง” หนังสือพิมพ์โพสทูเดย์ วันเสาร์ที่ 8 พฤศจิกายน 2546 หน้า ค10

“อวสาน ปลาบึก” ราชานแห่งน้ำโขง” มติชนรายวัน วันจันทร์ที่ 1 มีนาคม 2547 หน้า 34

⁵ “ชาวเหนือร่วมใจขอมา ‘แม่น้ำโขง’ นักวิชาการจัดจันทน์กลุ่มชนวิบัติ” ข่าวหน้าหนึ่งหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันจันทร์ที่ 29 พฤศจิกายน 2547 ปีที่ 27 ฉบับที่ 9760

แม้ว่าการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงได้ถูกทางการเงินประกาศยุติไปแล้ว แต่โครงการอื่น ๆ ยังคงเดินหน้าต่อไป และคราวนี้ตัวละครสำคัญที่เดินหน้าขานรับนโยบายดังกล่าวคือ บทบาทของรัฐบาลไทยในยุคทักษิณ ชินวัตร นับตั้งแต่ต้นนโยบายเขตการค้าเสรีไทย-จีน หรือเอฟทีเอ ซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม 2546 การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในแถบอำเภอเชียงแสน ขั้ววิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการสร้างท่าเรือเชียงแสนตลอดจนการเป็นเมืองประวัติศาสตร์ของเชียงแสน

ข้อถกเถียงต่อปรากฏการณ์และรูปธรรมที่เกิดขึ้นในเขตเมืองเชียงแสนเป็นสิ่งที่ชาวเชียงของเฝ้าดูเป็นตัวอย่างของอนาคตที่ใกล้จะมาถึงของชาวเชียงของมากขึ้นทุกที และแล้วข่าวลือนั้นก็มาถึงเมื่อมีเสียงคัดค้านการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในเขตเชียงแสนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดคณะรัฐมนตรียุติการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่เชียงแสน จากนั้นจึงมีข้อเสนอใหม่มาเป็นการสร้างนิคมอุตสาหกรรมบริเวณทุ่งสามหมอน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย⁶ นอกจากนี้ยังติดตามมาด้วยการอนุมัติ “ร่างพระราชบัญญัติเขตเศรษฐกิจพิเศษ พ.ศ....” เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2548 ซึ่งเขตเศรษฐกิจชายแดนจังหวัดเชียงราย เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่คาดว่าจะมีการใช้กฎหมายดังกล่าว

การพิจารณาอนุมัติร่างกฎหมายเขตเศรษฐกิจพิเศษนำมาสู่ข้อถกเถียงในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเรื่องการได้มาซึ่งที่ดิน เช่น การถอนสภาพสาธารณสมบัติของแผ่นดินและให้ตกเป็นของเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยไม่ต้องดำเนินการตามกฎหมายที่ดิน สิทธิในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของคนต่างด้าว หรือการนำคนต่างด้าวเข้ามาอยู่และทำงานในราชอาณาจักร สิทธิในการถือครองหรือเปิดบัญชีเงินฝากเป็นเงินตราต่างประเทศ เป็นต้น

โครงการต่าง ๆ นับตั้งแต่การสร้างเขื่อนในจีน การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขง การสร้างท่าเรือเชียงแสน ท่าเรือเชียงของ โกดังเก็บสินค้า ตลอดจนโครงการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขง และการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ใดจังหวัดเชียงราย ล้วนแล้วแต่เป็นโครงการที่มาจากวิสัยทัศน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจจุดหนึ่งที่ศูนย์กลางอำนาจเห็นว่าเหมาะสมและเป็นทิศทางที่ควรดำเนินไปในอนาคตโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ

“สิ่งที่คาดหวังจากการดำเนินยุทธศาสตร์คือการที่ผลผลิตมวลรวม-จีดีพี ภาคเหนือสูงขึ้นอย่างน้อยเฉลี่ยประมาณ 8 เปอร์เซ็นต์ ให้เท่าเป้าหมายจีดีพีประเทศ และสามารถลดช่องทางเศรษฐกิจที่เป็นความแตกต่างของแต่ละจังหวัดได้”⁷

⁶ “ผู้ประกอบการท่องเที่ยวเชียงของเชื้อ นิคมฯ ไม่กระทบท่องเที่ยว” ผู้จัดการออนไลน์ 1 กุมภาพันธ์ 2548

⁷ คำให้สัมภาษณ์ของสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรี ในพาดหัวข่าวเรื่อง “จัดนิคมเชียงรายปีนี้น่าสนใจลงทุน 2.5 พันล.” โรงงานที่จะก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมประกอบด้วย อีเลคทรอนิกส์ ไบโอบิค ชีวภาพ สุราและท่องเที่ยว เป็นต้น ผู้จัดการออนไลน์ 13 มกราคม

ด้วยเป้าหมายดังกล่าวข้างต้น ร่างกฎหมายเขตเศรษฐกิจพิเศษจึงกำลังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างกฎเกณฑ์และกติกาทางเศรษฐกิจและสังคมชุดใหม่เพื่อให้เป็นไปตามแนวทางการพัฒนาดังกล่าว

สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ กฎเกณฑ์และกติกาใหม่ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่รัฐและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐพยายามจะสร้างขึ้นนั้นได้เปิดทางให้ตัวละครใหม่ ๆ เดินก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่หนึ่ง ๆ ได้อย่างชอบธรรม ขณะที่ผู้คนบนสายสัมพันธ์ทางการค้าในระดับท้องถิ่นซึ่งพยายามปรับตัวและดำรงอยู่นั้น ต้องเป็นฝ่ายไปคลำหาดำเนินทางที่ ในกติกาใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้น โดยที่พวกเขาไม่มีโอกาสแสดงความเห็นต่อความเปลี่ยนแปลงใด ๆ

แม้กระทั่งในเรื่องการค้ายุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่เป็นที่รู้จักของแวดวงทางเศรษฐกิจและแวดวงการศึกษาบางกลุ่ม แต่สำหรับชาวบ้านและเจ้าของร้านค้าต่าง ๆ นโยบายดังกล่าวมีผลอะไรต่อพวกเขา และพวกเขาจะมีส่วนร่วมในการแสดงความเห็นอย่างไร แม้แต่ระดับเล็ก ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกกองทัพนครในช่วงเปิดพรมแดนทางการค้า ตลอดจนเจ้าของร้านค้าปลีก ร้านค้าส่ง คนขับเรือข้ามฝั่ง กรรมกรท่าเรือ และผู้ค้าจากฝั่งห้วยทราย หลวงพระบางและเมืองต่าง ๆ อยู่ในสภาพที่ต้องหาทาง “ปรับตัว” กับกฎกติกาใหม่เพื่อสร้างตำแหน่งแห่งที่ให้แก่ตนเองตามลำพัง

การรุกคืบทางการค้าของชาวจีนในฝั่งลาว นับเป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของจีนและลาว

การเกิดขึ้นของตลาดใหม่ในฝั่งห้วยทราย ได้แก่ ตลาดจีน ซึ่งเลือกทำเลที่ตั้งบริเวณท่าเรือตลาดจีนแห่งแรกตั้งอยู่บริเวณท่าเรือเร็ว ซึ่งเป็นท่าเรือสำหรับนั่งเรือเร็วไปหลวงพระบาง อยู่ห่างจากท่าเรือบัคห้วยทรายประมาณ 10 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีตลาดจีนขนาดย่อมอีกแห่งหนึ่งบริเวณบ้านน้ำเก็ง ซึ่งอยู่ห่างจากท่าเรือบัคห้วยทรายราว 20 กิโลเมตร เหตุที่เรียกว่าตลาดจีนเนื่องจากคนค้าขายทั้งหมดเป็นชาวจีนยูนนาน ส่วนใหญ่สามารถพูดภาษาลาวได้เล็กน้อย และยังใช้ภาษาจีนสื่อสารกันในกลุ่ม พื้นที่บริเวณท่าเรือเร็วจึงถูกปรับพื้นที่เป็นล๊อค ๆ สำหรับขายสินค้า สินค้ามีตั้งแต่อุปกรณ์ไฟฟ้าขนาดเล็กใหญ่ทุกชนิด ตลอดจนของใช้จำเป็น ถ้วยชาม อุปกรณ์ทำครัว ผ้าหมี่ เสื้อผ้า ชุดชั้นใน เมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ

แม้ว่าชาวจีนคนหนึ่งเล่าว่า มาจากคนหนึ่ง มาค้าขายในห้วยทรายได้ราวปีเศษ โดยเขаб้านพักอยู่กับเพื่อนสองสามคน ราว 5-6 เดือนจะกลับบ้านไปเยี่ยมลูกและสามีครั้งหนึ่ง ทางกลาวได้จัดให้ชาวจีนมาอยู่ร่วมกันในตลาดจีนราวปีพ.ศ.2546

ในฝั่งลาว ตลาดจีนตั้งอยู่กระจัดกระจายตามเมืองต่าง ๆ แทบทุกแห่ง ตลาดจีนในที่นี้มีความหมายสองอย่างซ้อนกันคือ เป็นตลาดจีนที่ชาวจีนเป็นพ่อค้าและสินค้าที่นำมาขายเป็นสินค้าที่ผลิตในจีนทั้งสิ้น ยกตัวอย่างเช่น เมืองอุดมไซ นับเป็นศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญของชาวจีน

การค้าขายในที่นี้นับรวมถึงผลผลิตทางการเกษตร เช่น ยางพารา ข้าวโพด ตลอดจนสินค้าอุปโภคบริโภค เนื่องจากอุดมไขเป็นเมืองผ่านต่อไปยังเมืองอื่น ๆ

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมในฝั่งลาวกำลังอยู่ระหว่างปฏิบัติการ ถนนสายสำคัญ ได้แก่ เส้นทางจากบ่อหาน- บ่อเตน – หลวงน้ำทา – บ่อแก้ว – ห้วยทราย และสืบเนื่องมายังโครงการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงมายังฝั่งเชียงของ โครงการดังกล่าวมีความพยายามจะผลักดันให้เสร็จภายในปีพ.ศ.2550 แต่จนกระทั่งในช่วงต้นปีพ.ศ.2548 ยังไม่ได้ลงมือก่อสร้างแต่อย่างใด หากแต่มีเสียงลือเป็นระยะ ๆ ว่า จะก่อสร้างสะพานบริเวณบ้านดอนที่ ซึ่งทำให้ราคาที่ดินขึ้นสูง

“ชาวจีน” ในช่วงปลายทศวรรษ 2540 มีบทบาททางการค้าในลาวทั้งในแง่ของการขายสินค้าขนาดใหญ่จนถึงขนาดเล็ก เช่น วัสดุก่อสร้าง เครื่องใช้ไฟฟ้า ของกินของใช้ในชีวิตประจำวัน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และการค้าผลผลิตทางการเกษตร เช่น การส่งเสริมการปลูกข้าวโพด ยางพารา ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ “ชาวจีน” จึงกำลังกลายมาเป็นคู่แข่งสำคัญของ “ชาวลาว” ที่บุกเบิกการค้าที่เชียงของมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา

ชาวจีนแค่นี้ที่อพยพมาจากตอนกลางของประเทศไทยและมาตั้งรกรากที่เชียงของมานานกว่าห้าทศวรรษรวมทั้งค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคกับคนลาวมานาน บอกว่า “คนจีนกำลังเข้ามาเต็มไปหมด เราไม่ได้เตรียมรับมืออะไร จะไปสู่คนจีนยังงี้ได้”

ขณะที่คนลาวซึ่งซื้อสินค้าจากฝั่งไทยไปขายในลาวให้ความเห็นว่า สินค้าไทยยังมีสถานะที่เหนือกว่าสินค้าจีนในแง่ของคุณภาพ ดังนั้นสินค้าไทยก็น่าจะมีโอกาสในการแข่งขันในตลาดลาวต่อไป

การรุกคืบทางการค้าของชาวจีนดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่างของเศรษฐกิจระดับเล็ก ๆ ที่ชี้ให้เห็นถึงการปรากฏตัวของตัวละครใหม่ ๆ บนพื้นที่ทางการค้า ที่ตัวละครหรือเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมต้องแสวงหาหนทางในการปรับตัว

หากจินตนาการถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระดับใหญ่ ด้วยการหลั่งตานึกถึงการให้กฎกติกาใหม่ โดยการสร้างนิคมอุตสาหกรรมภายใต้การบังคับใช้ของกฎหมายเขตเศรษฐกิจพิเศษซึ่งเอื้อต่อการเข้าถึงที่ดินและการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงอีกหลายด้าน คำถามที่เกิดขึ้นคือ การค้าในระดับรัฐหรือระหว่างรัฐที่มีเป้าหมายอยู่ที่การเจริญเติบโตของจีดีพีหรือความร่วมมือทางเศรษฐกิจใด ๆ นั้นจะพัฒนาขึ้นมาจากฐานของความสัมพันธ์ทางการค้าเดิมของผู้คนในท้องถิ่นอย่างไร

สรุป

ลักษณะเด่นของความสัมพันธ์ทางการค้าขายแดนที่เชียงของคือ ความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนฐานของความเป็นเครือญาติ ชาติพันธุ์และเพื่อนฝูง การติดต่อค้าขายยังวางอยู่ระบบคุณค่า

ของความไว้วางใจ อย่างไรก็ตามการเข้ามาควบคุมพื้นที่ชายแดนของราชอาณาจักรไทยนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ของลาวในปีพ.ศ.2518 ในนามของ “การปิดพรมแดน” ทำให้การค้าบริเวณศูนย์กลางของเชียงของเบาบางลง แต่การค้าบริเวณชุมชนรอบนอกกลับเข้มข้นและตกอยู่ในมือของกลุ่มคนค่อนข้างจำกัด จนกระทั่งการควบคุมของรัฐในนามของการเปิดพรมแดนทางการค้าในช่วงต้นทศวรรษ 2530 พบว่า การค้าชายแดนหวนกลับมาคึกคักอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าชายข้ามพรมแดน ในเวลาต่อมาแม้ว่าการควบคุมของรัฐในนามของการเปิดพรมแดนทางการค้าได้ส่งผลให้กลุ่มคนที่มีทุนขนาดเล็กและเคยเข้าถึงโอกาสทางการค้าหายไประหว่าง ๆ กับการสถาปนาท่าเรือของรัฐบางแห่งให้เป็นเพียงท่าเรือที่ถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น ขณะที่ท่าเรือของชาวบ้านค่อย ๆ ลดความสำคัญและหมดความหมายลง ในทางตรงกันข้ามกลับพบว่า การค้าและการลงทุนที่ใช้ทุนขนาดใหญ่เช่น การขุดถ่านหินลึกในตัวของบริษัทเอกชนไทยในประเทศลาว ซึ่งมีสถานะที่ไม่ได้เป็นเพียงการค้าชายแดนแต่เป็น “การลงทุนของประเทศไทยในประเทศเพื่อนบ้าน” ได้มีการสถาปนาท่าเรือสำหรับขนถ่ายถ่านหินเป็นการเฉพาะ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความเป็นชายแดนไม่ได้มีความเข้มข้นตลอดเส้นเขตแดนทำให้ชุมชนรอบนอกยังมีการค้าที่ใช้ท่าเรือของชาวบ้านปรากฏอยู่ และชาวบ้านได้พยายามเจรจาต่อรองกับตัวแทนของรัฐเพื่อสร้างโอกาสในการเข้าถึงการค้าทั้งในลักษณะที่เป็นการต่อรองในกรอบของรัฐ เช่น การเสนอให้จุดผ่อนปรนเป็นด่านถาวร และการต่อรองนอกกติกา ได้แก่ การจ่ายภาษีมืด เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่พยายามสร้างกฎกติกาทางการค้าระหว่างประเทศในหลากหลายรูปแบบยังคงได้รับการผลักดันจากรัฐบาลไทยเป็นระยะ ๆ ในอนาคต เช่น การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขง การสร้างนิคมอุตสาหกรรม หรือการผ่านร่างกฎหมายเขตเศรษฐกิจพิเศษ⁸

จะเห็นได้ว่า วัฏจักรของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจบริเวณชายแดนเชียงของครั้งสำคัญ เช่น การเปิดพรมแดนปี พ.ศ.2532 ได้มีการสถาปนาท่าเรือใหม่คือ ท่าเรือบัก ขณะที่ท่าเรือเก่าแก่ดั้งเดิมค่อย ๆ ลดบทบาทลง ต่อมา มีการสร้างท่าเรือเชียงของเพื่อรองรับนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ วัฏจักรใหม่ ๆ ได้นำมาซึ่งการสร้างกติกา กฎเกณฑ์ในการจัดความสัมพันธ์ที่รัฐเข้ามามีอำนาจหรือแสดงอำนาจในการควบคุมมากขึ้น โดยที่สายสัมพันธ์หรือเครือข่ายเดิมที่เป็นฐานของ

⁸ พื้นที่ที่ได้รับการเสนอในสื่อสาธารณะว่าเหมาะแก่การสร้างนิคมอุตสาหกรรมหลังจากถูกคัดค้านในเขตอำเภอเชียงแสน ได้แก่ บริเวณทุ่งสามหมอน ซึ่งเมื่อต้นทศวรรษ 2500 ที่ดินผืนนี้เป็นป่าทึบและได้รับการบุกเบิกเป็นที่นาโดยชาวลื้อ จากผืนป่าสู่ผืนนาและหากจะต้องถูกแปรเปลี่ยนเป็นนิคมอุตสาหกรรมในอนาคตย่อมต้องนำมาซึ่งการจัดความสัมพันธ์ครั้งสำคัญของกลุ่มในแถบเชียงของและพื้นที่ใกล้เคียงอย่างแน่นอน

ผู้คนในท้องถิ่นบางส่วนถูกกีดกันออกไปจากการเข้ามาควบคุมของรัฐ และบางส่วนต้องปรับตัวเอง
อยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงในแต่ละสถานการณ์

บทที่ 6

ผู้หญิงกับความต่อเนื่องบนพื้นที่ทางการค้า

เมืองเชียงของในฐานะเมืองการค้าชายแดนในยุคโลกาภิวัตน์ เราสามารถพบเห็นบทบาทของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้าได้อย่างเด่นชัด กลุ่มคนเหล่านี้ถูกเรียกรวม ๆ ว่า “แม่ค้า” ภาพของแม่ค้ามีความหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง ไม่ได้มีเพียงเฉพาะแม่ค้านั่งขายสินค้าในตลาดเช้า ตลาดเย็น หรือตลาดนัดเท่านั้น หากแต่ยังมีผู้หญิงที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการสั่งซื้อสินค้า “ข้ามพรมแดน” สองฟากฝั่งแม่น้ำโขงในชีวิตประจำวันอีกด้วย การค้าขายมีทั้งการค้าข้ามฝั่งแม่น้ำโขงและการค้าที่เลยไปถึงพื้นที่ภายในของอาณาบริเวณที่มีขีดเส้นกันพรมแดนระหว่างประเทศ

แอนดรู วอร์คเกอร์ ศึกษาบทบาททางการค้าของผู้หญิงลาวในแถบภาคตะวันตกเฉียงเหนือของลาวพบว่า ผู้หญิงลาวเป็นตัวละครสำคัญบนพื้นที่การค้าทางไกล เช่น เส้นทางระหว่างจีนตอนใต้ ลาวทางตะวันตกเฉียงเหนือ และแถบอำเภอเชียงของในประเทศไทย การที่ผู้หญิงลาวมีบทบาทในการค้าทางไกลนั้นขัดแย้งกับงานศึกษาเรื่องการค้าในอุษาคเนย์ที่ผ่านมาซึ่งเสนอว่า โดยส่วนใหญ่ผู้หญิงมีบทบาทในการค้าขนาดเล็กและการค้าในท้องถิ่นมากกว่า ขณะที่การค้าทางไกล การค้าขนาดใหญ่หรือการค้าแบบขายส่งมักเป็นพื้นที่ของผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ชายชาวจีนซึ่งเป็นกลุ่มคนสำคัญที่ดูแลผลประโยชน์ในการค้า การขนส่งตลอดจนการสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์ต่าง ๆ

ในประเด็นนี้ได้รับการอธิบายเพิ่มเติมว่า การที่ผู้หญิงไม่มีส่วนในการค้าทางไกลนั้นเป็นประเด็นที่สัมพันธ์กับคุณค่าทางพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น Kirsch เขาอธิบายว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้หญิงมักเป็นเรื่อง “เล็ก ๆ ภายในท้องถิ่น” ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้หญิงผูกพันกับบทบาทของเมียและแม่ในวิถีคิดของพุทธศาสนา ขณะที่ Keyes มองว่า บทบาทของแม่ค้าได้รับการหนุนเสริมจากภาพลักษณ์ของ “แม่ที่ปกป้องดูแล” ตามหลักพุทธศาสนา ดังนั้นฐานะของแม่ค้าจึงเป็นส่วนประกอบหรือภาคขยายของเศรษฐกิจในครัวเรือน กล่าวคือ ผู้หญิงผู้เป็นแม่หาเลี้ยงครอบครัวโดยประกอบกิจกรรมการผลิตในทุ่งนา งานฝีมือที่บ้าน และรวมถึงการนำผลผลิตของครอบครัวเข้าสู่ตลาด กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ ข้อกำหนดทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะผ่านมุมมองทางศาสนา พิธีกรรมหรือรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบมาตุพงษ์ มีส่วนอย่างสำคัญในการควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้หญิง (อ้างในWalker, 1999: 138-140)

อย่างไรก็ตาม วอร์คเกอร์มองแตกต่างจากความเห็นข้างต้น เขาพบว่า ผู้หญิงลาวที่เข้ามามีบทบาทบนพื้นที่การค้าทางไกลสามารถที่จะต่อรองทางวัฒนธรรมต่อการควบคุมผู้หญิงและยังคงธำรงบทบาทของความเป็นแม่ในรูปแบบที่เปลี่ยนไป ทั้งนี้ เงื่อนไขสำคัญที่เอื้ออำนวยและเปิดโอกาสทางการค้าและการเดินทางให้แก่ผู้หญิงลาวนั้น สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โดยเฉพาะใน

ยุคของสงครามคอมมิวนิสต์ช่วงทศวรรษ 1960-1970 ขณะที่นักวิชาการบางส่วนมองว่า การควบคุมของรัฐอย่างเข้มงวดภายใต้อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ส่งผลให้เกิดการคุกคามสถานะทางเศรษฐกิจของผู้หญิง วอร์คเกอร์กลับมองว่า ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ก่อให้เกิดการสูญเสียการควบคุมทางวัฒนธรรมต่อผู้หญิงและเป็นช่วงสำคัญที่สร้างโอกาสการค้าทางไกลและบทบาทดังกล่าวได้รับการสถาปนาอย่างแข็งแกร่งมากขึ้นภายใต้การค้ายุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในเวลาต่อมา (Walker, 1999: 140-159)

จากการศึกษาพื้นที่ทางการค้าในแถบเชียงของพบว่า ผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และภายใต้พรมแดนรัฐชาติไทย-ลาว และจีน ต่างมีบทบาทอย่างสำคัญบนพื้นที่ทางการค้าในภูมิภาคแถบนี้ ประสบการณ์และความทรงจำของผู้หญิงและชายในพื้นที่ได้แสดงให้เห็นร่องรอยของบทบาทผู้หญิงบนเส้นทางการค้าภายใต้ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่วางอยู่บนเครือข่ายความสัมพันธ์ในระบบครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้านและชาติพันธุ์ อีกทั้งรูปแบบทางการค้าของผู้หญิงยังปรับตัวและขยายพื้นที่ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย

หากพิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ งานศึกษาจำนวนหนึ่ง เช่น งานของเจนนิเฟอร์ เกรย์ เสนอว่าหน้าที่ของผู้หญิงไม่เพียงเกี่ยวข้องกับบทบาทในการเป็นผู้ผลิตข้าวในครัวเรือนเท่านั้น แต่ผู้หญิงยังมีบทบาทในระบบการผลิตและการเป็นแม่ค้าด้วย (เจนนิเฟอร์ เกรย์, 2529: 48-49 อ้างในกนกพร, 2545: 223) ดังนั้นบทบาทที่สำคัญของผู้หญิงกล่าวได้ว่า อยู่ในฐานะผู้ผลิตของสังคมอย่างแท้จริง (ยศ, 2535)

ขณะที่การแบ่งพื้นที่ทางการค้าทางไกลและการค้าท้องถิ่น โดยผูกติดการค้าท้องถิ่นไว้กับผู้หญิง และการค้าทางไกลเป็นพื้นที่ของผู้ชาย เป็นการแบ่งแยกที่ชวนให้คิดถึงแนวคิดที่มีข้อถกเถียงเรื่องการแบ่งขอบเขตของบ้าน (Private sphere) ออกจากขอบเขตของสาธารณะ (Public sphere) อย่างขาดออกจากกันโดยสิ้นเชิง โดยจัดวางให้ผู้หญิงเข้าไปอยู่ภายใต้อาณาบริเวณของบ้าน ขณะที่ผู้ชายอยู่ในพื้นที่สาธารณะ การแยกแยะบทบาทหญิงชายออกจากกันเช่นนี้ถูกวิจารณ์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความคิดที่ใช้มาตรวัดจากผู้หญิงชนชั้นกลางชาวตะวันตกบางกลุ่มในยุคสมัยหนึ่ง ซึ่งผู้ชายมีบทบาทในฐานะเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวและผู้หญิงอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนเพื่อเลี้ยงลูกและปรนนิบัติสามี นอกจากนี้ในกรณีของการผูกบทบาทของผู้หญิงไว้กับการค้าในระดับท้องถิ่นและเชื่อมโยงเข้าสู่การวิเคราะห์ที่สัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมของผู้หญิงในฐานะเมียและแม่ที่นำมาสู่การควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้หญิง ส่งผลให้มองเห็นแต่บทบาทของผู้ชายบนพื้นที่การค้าทางไกลนั้น

จากการศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้าในภูมิภาคแถบนี้ได้ช่วยเสริมความเข้าใจว่าการเข้าสู่พื้นที่ทางการค้าของผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของการตอบสนองต่อภาระทางวัฒนธรรมของผู้หญิงในฐานะผู้หาเลี้ยงครอบครัว ส่วนการที่ผู้หญิงจะเข้าสู่การค้าในท้องถิ่นหรือการค้าทางไกลนั้นขึ้นอยู่กับ

กับเงื่อนไขการดินร่นต่อผู้ที่สลับซับซ้อนมากขึ้นในแต่ละช่วงสถานการณ์ของชีวิตตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาเป็นต้นทุนในการสร้างโอกาสทางการค้าตลอดจนบุคคลที่มีสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจการเมืองหรือเงื่อนไขภายนอกอื่น ๆ

การพูดคุยประสบการณ์ของผู้หญิงและผู้ชายในวัยกว่า 70 ปีในพื้นที่พบว่าผู้หญิงในวัย 70 ทั้งหญิงชายต่างมีบทบาทในพื้นที่ทางการค้าบนเส้นทาง เชียงตุง-เชียงราย-แม่สาย-เชียงของ-หลวงพระบาง-เมืองสิงห์ ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางค้าขายในอาณาบริเวณแถบแม่น้ำโขงตอนบนในภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชาวบ้านไม่ได้ถูกนิยามว่าเป็น “การค้าทางไกล” กล่าวคือ ระยะทางไม่ได้เป็นเงื่อนไขในการกีดกันหญิงหรือเปิดพื้นที่เฉพาะผู้ชายบนพื้นที่ทางการค้า แต่สิ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นเงื่อนไขในการรื้อวัดเส้นทางการค้าอยู่ที่เครือข่ายความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มคนที่ประกอบขึ้นจากการสังสมองค์ความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนเงื่อนไขภายนอกอื่น ๆ เช่น สถานการณ์ของสงครามอาจนำมาสู่ความไม่ปลอดภัยในการเดินทาง ในขณะที่เดียวกันเงื่อนไขของสงครามอาจเป็นโอกาสทางการค้าสำหรับคนบางกลุ่ม เป็นต้น

จากการพูดคุยกับชาวบ้านที่เคยเป็นผู้ค้าขายในเส้นทางหลวงพระบาง-เชียงของ พบว่า การเดินทางค้าขายข้ามทางเรือในแม่น้ำโขงเป็นการค้าขายที่ผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการค้าดังกล่าว พ่อปุย เป็นชาวหลวงพระบางที่อพยพมาอยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งแถบอำเภอเชียงของในยุคสงครามฝรั่งเศส ปัจจุบันอายุ 77 ปี ในวัยหนุ่มเขาได้เดินทางสายหลวงพระบาง-เชียงของเป็นประจำฤดูกาลของแต่ละปี การเดินทางจากหลวงพระบาง-เชียงของใช้เวลา 15 คืน ส่วนเชียงของ-หลวงพระบางใช้เวลา 3-10 คืน โดยแวะพักซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตตลอดลำน้ำโขง ในอดีตข้าวเปลือกสองถังแลกเกลือ 1-2 กิโลกรัม บางครั้งไม่แลกเปลี่ยนข้าวเปลือกแต่จะแลกเปลี่ยนข้าวสาร นายปุยไม่เพียงซื้อเกลือจากหลวงพระบางมาเชียงของเท่านั้น แต่ยังซื้อเสื้อผ้า ผ้าดำแดง ชิ่นเมือง เข็ม ด้าย มีด พั่ว ช่วงหลังเดือนสิบสองถึงเดือนสี่ ผลผลิตที่กำลังออกในช่วงเวลานั้น เช่น ข้าว เผือก มัน เปลือกฮีน ผลผลิตเหล่านี้จะนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนผลผลิตเหล่านี้ การเดินทางจะแวะยัง น้ำทา ห้วยคูน ครกกะ ดวงโด้ง เป็นต้น

การเดินทางไปค้าขายทางเรือของพ่อปุย ไม่เฉพาะเพียงพ่อปุยเท่านั้นที่มีเมียเข้าร่วมการเดินทางค้าขายด้วย แต่ก็ยังมีผู้หญิงคนอื่น ๆ ในเรือเข้าร่วมด้วยเช่นกัน

“เวลาออกเรือไปค้าขายที่เมืองหลวงพระบาง ก็มีทั้งผู้หญิง ผู้ชาย ไปกันหลายคน ไปครั้งหนึ่งก็สิบกว่าวัน” พ่อเผ่าตอบคำถามที่ว่าผู้หญิงเข้าร่วมการค้าสายเชียงของ-หลวงพระบางหรือไม่

นอกเหนือจากการค้าขายทางเรือแล้ว แม่บัว แม่เผ่าชาวลื้อซึ่งเป็นคนรุ่นเดียวกับพ่อปุยเล่าประสบการณ์ของนางว่า เมื่อราวต้นทศวรรษ 2500 นางได้นำสินค้าเป็นพวกผ้าผองตากุ้งซึ่งเป็นสินค้าราคาแพงในยุคนั้น โดยซื้อจากผู้ค้าชาวลาวซึ่งนำมาจากหลวงพระบาง นางซื้อผ้าผองตากุ้งเหล่านี้ที่หมู่บ้านริมน้ำโขงในฝั่งลาว แม่บัวนำผ้าผองตากุ้งไปขายที่เชียงตุง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่นางเคยอาศัยอยู่ช่วงเวลาหนึ่งในระหว่าง

เส้นทางการอพยพจากสิบสองปันนามาอยู่ที่เชียงของและแม่บัวมีเพื่อนบ้านที่อพยพมาด้วยกันอาศัยอยู่ที่เชียงตุง เส้นทางการค้าขายของแม่บัวที่เกิดขึ้นในช่วงสถานการณ์ของชีวิตนั้นแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางการค้าของผู้หญิงที่มีพื้นฐานมาจากความผูกพันระหว่างเครือญาติและถิ่นฐานตลอดจนความเป็นเพื่อนบ้านที่สัมพันธ์กับประสบการณ์บนเส้นทางการอพยพ

แม้ในกรณีความทรงจำและประสบการณ์ของพ่อบ๊วยและแม่บัวอาจเป็นตัวอย่างที่มีอยู่อย่างจำกัด แต่น่าจะเป็นร่องรอยให้เห็นว่า เส้นทางการค้าหรือการแลกเปลี่ยนผลผลิตของผู้คนในอาณาบริเวณแถบนี้ไม่ได้จำกัดความหมายที่ผูกติดผู้หญิงไว้กับการค้าท้องถิ่นแต่เพียงเท่านั้น อีกทั้งภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ที่นำมาใช้ในพื้นที่ทางการค้าของแม่บัวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะที่เชียงของ-เมืองที่นางอพยพมาตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ยังสามารถแผ่ขยายไปตั้งแต่บ้านเกิด-เมืองต่าง ๆ ตลอดเส้นทางการอพยพ เส้นทางเหล่านี้จะกลายเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของผู้คนทั้งหญิงและชายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับการดำรงรักษาหรือขยายเครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านั้นอย่างไร ขณะเดียวกันความทรงจำของพ่อบ๊วยช่วยให้เห็นภาพผู้หญิงปรากฏอยู่ในพื้นที่ “การค้าทางไกล” ดังเช่นที่วอร์คเกอร์เสนอ แต่เงื่อนไขประการสำคัญที่ผู้หญิงปรากฏอยู่ในพื้นที่การค้าหรือการผลิตต่าง ๆ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของความผูกพันกับอุดมการณ์การธำรงบทบาททางความเป็นผู้ผลิตของสังคมที่ผู้หญิงได้พยายามดิ้นรนในพื้นที่ต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่ทางการค้าด้วย

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นที่วอร์คเกอร์เห็นว่า เงื่อนไขของสงครามในยุคคอมมิวนิสต์และต่อเนื่องมาจนถึงยุคนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจได้เอื้ออำนวยโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาททางการค้าในภูมิภาคแถบนี้ จากประสบการณ์ในภาคสนาม ผู้เขียนกลับมองในแง่ลบที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ รูปแบบที่หลากหลายของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ทางการค้าแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวต่อการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐและผลกระทบจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศต่าง ๆ ในอนุภูมิภาคแถบแม่น้ำโขงตอนบน

ดังนั้น สิ่งที่วอร์คเกอร์เรียกว่าเป็น “โอกาส” ที่เกิดขึ้นจากนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ผู้เขียนกลับมองว่า สิ่งที่เรียกว่าเป็นโอกาสนั้นอาจเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึง “ผลกระทบ” อันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมภายในและระหว่างประเทศ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า ภายใต้ง่อนไขชีวิตที่ซับซ้อนขึ้นยิ่งทำให้ผู้หญิงกลุ่มต่าง ๆ ต้องปรับตัวและดิ้นรนมากขึ้นตามไปด้วย

การค้า “ข้ามพรมแดน” ทศวรรษ 2540

การกล่าวถึงการค้า “ข้ามพรมแดน” อาจกล่าวได้ว่า เป็นการมองพรมแดนตามกรอบการนิยามพรมแดนทางการเมืองระหว่างประเทศไทยและลาว แต่ในสายตาของชาวบ้านแถบเมืองเชียงของ เรียกขาน

การค้าระหว่างเชียงของกับเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาวแตกต่างกันไป ยกตัวอย่างเช่น การค้าระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทรายนั้น ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “การค้าที่หลายหน้า” ซึ่งมีนัยยะของความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่นที่มีมาก่อนการสถาปนาพรมแดนรัฐชาติอย่างเข้มข้น กล่าวคือ หลายหน้าหมายถึง เมืองที่อยู่ตรงข้ามกัน ได้แก่ เชียงของ-ห้วยทราย , แจมปอง-หน้าด่าน เป็นต้น ความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ในแบบของเมืองที่อยู่ตรงข้ามกันมากกว่าเมืองที่อยู่คนละประเทศยังคงเป็นกรอบการให้ความหมายของพรมแดนที่ซ้อนทับกันระหว่างพรมแดนการเมืองระหว่างประเทศและพรมแดนทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในพื้นที่ การซ้อนทับในที่นี่หมายถึง การที่ชาวบ้านเลือกปฏิบัติตามกติกากฎการเดินทางและเคลื่อนย้ายสินค้าภายใต้กรอบกำหนดของชาติและขณะเดียวกันก็เสี่ยงที่จะไม่ปฏิบัติตามกรอบกติกาดังกล่าวไปพร้อมกัน อีกทั้งยังเป็นการสร้างเครือข่ายผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อนฝูงในฐานะเพื่อนบ้านด้วย

เช่นเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางการค้าเกิดขึ้นภายใต้การซ้อนทับกันของความหมายที่มีมากกว่าพรมแดนทางการเมืองดังกล่าว ปรากฏการณ์ในพื้นที่พบว่า ผู้หญิงเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทต่อการค้า “ข้ามพรมแดน” เป็นอย่างมาก บทบาทนี้มีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนการปิดพรมแดนไทย-ลาวในปีพ.ศ.2518 จนกระทั่งช่วงปิดพรมแดน ผู้หญิงกับการค้าที่หลายหน้าค่อย ๆ ลดลงจนกระทั่งปรากฏตัวอย่างโดดเด่นอีกครั้งในช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

การค้าข้ามฝั่งโขงในแถบเชียงของ พบว่า กลุ่มผู้หญิงที่มีส่วนสำคัญบนพื้นที่ทางการค้า “ข้ามพรมแดน” ประกอบด้วยกลุ่มผู้หญิงจากฝั่งเชียงของ และกลุ่มผู้หญิงที่เดินทางมาจากฝั่งลาวมายังเชียงของ ผู้หญิงทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันคือ โดยส่วนใหญ่ผู้หญิงที่ค้าขายจากฝั่งเชียงของจะทำหน้าที่เปรียบเสมือนเป็น “แม่ค้าคนกลาง” โดยค้าขายยังฝั่งห้วยทรายหรือเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับเชียงของมากกว่าจะเดินทางค้าขายไปยังเมืองอื่น ๆ ในฝั่งลาว แตกต่างจากผู้หญิงในฝั่งลาวที่สัมพันธ์กับการค้าในรูปแบบของ “แม่ค้าเคลื่อนที่” เดินทางค้าขายไปยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาวโดยมีเชียงของเป็นจุดซื้อและขายสินค้าจุดหนึ่งบนเส้นทางการค้าในภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของพวกเธอ

1. แม่ค้าคนกลางจากฝั่งเชียงของ

แม่ค้าที่ทำวัดหลวง

เมื่อถามผู้คนในแถบตลาดเชียงของว่า มีแม่ค้าข้ามไปขายของที่ฝั่งห้วยทรายไหม ทุกคนจะตอบตรงกันว่า “มี แม่ค้าที่ทำวัดหลวงไง”

ภาพแม่ค้าในจินตนาการเป็นอย่างไร หากภาพดังกล่าวเป็นผู้หญิงนุ่งผ้าถุงใส่หมวกกันแดด หาบของกินของใช้ในชีวิตประจำวันลงเรือไปนั่งขายของในตลาดฝั่งตรงข้าม ภาพชนิดนั้นไม่ใช่ภาพ “แม่ค้า” ในฝั่งไทยที่ข้ามน้ำโขงไปขายของยังเมืองห้วยทราย

ชีวิตประจำวันของแม่ค้าจะเริ่มตื่นราว 8 นาฬิกาเศษ มาลงเรือที่ทำเรือหน้าด้านศุลกากรหรือท่าวัดหลวง ทำเรือแห่งนี้เป็นการทำเรือเก่าแก่หลายทศวรรษ แม่ค้าแต่ละคนถือหนังสือผ่านแดนเล่มเล็ก ๆ สีเขียวไปลงตราประทับที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองบริเวณท่าเรือบัค ณ บ้านหัวเวียง ในทางปฏิบัติ หนังสือผ่านแดนจะถูกเก็บรักษาไว้ยังแม่ค้าคนหนึ่ง และแม่ค้าผู้นั้นจะอาสาหนังสือผ่านแดนไปลงตราประทับเมื่อจะลงเรือข้ามฟากไปยังฝั่งห้วยทราย แม่ค้าจะลงเรือไปพร้อมกับสินค้าจำนวนหนึ่งที่มีลูกค้าจากฝั่งห้วยทรายสั่งไว้

เมื่อเรือหางยาวจอดเทียบท่าเรือ แม่ค้าคนที่ถือหนังสือผ่านแดนจะไปลงตราประทับพร้อมจ่ายค่าเหยียบแผ่นดินที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองของลาว ค่าเหยียบแผ่นดินเปลี่ยนแปลงไปตามข้อกำหนดของทางการลาว บางช่วงค่าเหยียบแผ่นดิน 90 บาท เสาร์อาทิตย์จะมีราคาสูงขึ้น ช่วงกลางปี 2547 ค่าเหยียบแผ่นดินในช่วงวันจันทร์ถึงวันศุกร์ราคา 50 บาท

บริเวณท่าเรือจะมีชายชาวลาวจำนวนหนึ่งยืนรอรับสินค้าที่ค่อนข้างหนัก ในวันที่ผู้เขียนเดินทางไปพร้อมกับพี่น้อง แม่ค้าคนหนึ่ง เธอสั่งให้ “กรรมกร” แบกกระจกขึ้นไปส่งยังบ้านของลูกค้าที่สั่งเธอไว้ เธอพูดว่า ‘ให้ชาวบาท’ แก่กรรมกร กรรมกรเหล่านี้เป็นคนยากจน มีรายได้จากการช่วยแบกหามสินค้าไปส่งยังร้านต่าง ๆ ตามคำสั่งของแม่ค้า และเมื่อแม่ค้ากินอาหารเหลือก็จะเรียกกรรมกรมารับไปกินต่อ

หลังจากที่แม่ค้าสั่งการให้กรรมกรนำสินค้าไปส่งแล้ว พวกเธอก็จะเดินทะลุหลังร้านอาหารของป่าสอ ร้านอาหารชาวลาวที่อยู่ตรงข้ามด้านเมืองห้วยทราย หลังร้านอาหารแห่งนี้จะมีเพิงนั่งพัก เป็นจุดนัดพบของบรรดาแม่ค้าที่มาจากท่าเรือวัดหลวง แม่ค้าแต่ละคนมาถึงที่เพิงพักในเวลาต่าง ๆ กัน ช่วงเวลาประมาณ 10 นาฬิกาเศษ ทุกคนจะหยิบอาหารที่แต่ละคนนำติดตัวมาจากบ้านมาตั้งวงกินอาหารเข้าด้วยกัน ระหว่างนั้นเอง จะมีชาวลาวเดินมาฝากธุระกับบรรดาแม่ค้าอยู่เป็นระยะ ๆ และชาวลาวบางคนเดินมารับสินค้าที่ตนฝากแม่ค้าซื้อ

ช่วงกลางปีพ.ศ. 2547 ผู้เขียนเดินทางข้ามฟากไปยังห้วยทรายพร้อมกับแม่ค้าสองคน คนแรกชื่อพี่น้อง อายุ 33 ปี บ้านอยู่บริเวณวัดหลวง คนที่สองชื่อป้าลอย อายุ 52 ปี บ้านอยู่วัดหลวงเช่นกัน ป้าลอยเป็นภรรยาของคนขับเรือท่าด้านศุลกากรวัดหลวง

ในวงกินข้าวเช้าของบรรดาแม่ค้าในวันนั้น มีชาวบ้านฝั่งห้วยทรายคนหนึ่งเดินมารับเนื้อหมูที่สั่งจากป้าลอยจำนวน 2 กิโลกรัม เมื่อถามชายชาวลาวว่านำเนื้อหมูไปทำอะไร เขาตอบว่า นำไปแกงยังเลขณะที่พี่น้องซึ่งมีสามีรับจ้างทำมุ้งลวด เหล็กดัด ประตูกะฉก ได้สั่งให้กรรมกรแบกกระจกไปยังร้านค้าที่สั่งเธอไว้ และเดินไปตรวจงานที่หลัง

ผู้เขียนติดตามพี่น้องเข้าไปยังร้านค้าต่าง ๆ เธอเข้าไปทักทายและนำสินค้าบางอย่างติดตัวไปด้วย เช่น สบู่อาบน้ำเด็กยี่ห้อใหม่ เพื่อนำเสนอขายตามร้านค้า และแวะไปดูเครื่องสำอางที่เธอฝากขายที่ร้าน

ขายยาแห่งหนึ่ง เจ้าของร้านขายยาสั่งให้เธอซื้อยาฉีดกันยุงสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ซึ่งเธอก็รับปากแต่ไม่ได้รับเงิน

เดือนกรกฎาคม 2547 เป็นช่วงที่มีแม่ค้าอยู่ 4 คน แต่ละคนเปรียบเสมือนเป็นเซลล์ต่างแผนก มีความเชี่ยวชาญแตกต่างกันไป เช่น

ป้าลอย วัย 52 ปี เป็นแผนกที่ติดต่อกับธนาคาร เช่น รับฝากเงิน รับแลกเงินดอลลาร์ รับเบิกจ่ายเงิน เป็นต้น ระหว่างที่นั่งอยู่บริเวณเพิงพักซึ่งเปรียบเสมือนออฟฟิศของบรรดาแม่ค้า มีเจ้าของร้านจำหน่ายสินค้าปลอดภาษีนำเงินสดนับแสนบาทมาฝากให้ป้าลอยนำไปเข้าธนาคารฝั่งเชียงของ ป้าลอยจะมีใบฝากถอนเงินติดกระเป๋ไว้เสมอ เธอเอาใบฝากเงินของธนาคารแห่งหนึ่งออกมาเขียนข้อความให้เจ้าของร้านชาวลาว และนับจำนวนเงินฝาก โดยปกติจะได้ค่าฝากประมาณ 100 – 200 บาท ไม่นานก็นั่งอยู่กับจำนวนเงิน เครือข่ายรับฝาก ถอนหรือแลกเงินเช่นนี้มักจะเป็นลูกค้าที่ไว้ใจ ป้าลอยเคยนำเงินนับล้านบาทไปฝากให้กับลูกค้า นอกจากนี้เธอยังรับซื้อน้ำมันเครื่อง อะไหล่ และอาหารทะเล

ขณะที่ป้ารัตน์ วัย 53 ปี แห่งบ้านสบสม เปรียบเสมือนเซลล์ขายอาหารไก่ อาหารหมู รวมทั้งเนื้อสัตว์ต่าง ๆ แต่ไม่ได้หมายความว่า ป้ารัตน์จะไม่รับซื้อสินค้าชนิดอื่น ๆ เช่น ในวันพຸ່ງนี้ ป้ารัตน์จะต้องแวะไปตลาดซื้อสีมาหนึ่งถังและหิ้วขามมาฝั่งห้วยทราย

ส่วนพี่แจ่ม วัย 40 ปีเศษ สามีเสียชีวิตมาสิบกว่าปีแล้ว พี่แจ่มเป็นเซลล์แผนกขายเสื้อผ้าและรองเท้า เธอจะไปซื้อจากร้านค้าในตลาดเชียงของและซื้อจากตลาดนัดวันศุกร์ สำหรับพี่อ้วน อยู่ในวัยเดียวกับพี่แจ่ม สามีเพิ่งเสียชีวิตไม่กี่เดือน เป็นเซลล์ขายยา เธอมีลูกค้าเป็นบรรดาเจ้าของร้านขายยาในฝั่งห้วยทราย

วิธีการจ่ายเงิน มีหลายวิธี ได้แก่ ซื้อสินค้ารายย่อยโดยแม่ค้าออกเงินไปก่อน และบวกกำไรตามสมควร เช่น ฝากซื้อเนื้อหมู ซื้อด้ายเย็บผ้า ซื้อสินค้าโดยฝากเงินไปล่วงหน้า หรืออีกวิธีหนึ่งคือลูกค้าจะโทร.สั่งกับร้านค้าในเชียงของโดยตรงและจ่ายเป็นเงินสดหรือเครดิตแล้วแต่กรณี โดยมีบรรดาแม่ค้าเป็นคนกลางในการไปรับสินค้าและชำระเงินให้แก่ลูกค้า

บรรดาแม่ค้าเล่าให้ฟังว่า เพิ่งจะราว 2-3 ปีหลังมานี้ ที่พวกเขามีเวลามากขึ้น เจ้าของร้านอาหารฝั่งห้วยทราย จึงได้สร้างเพิงให้บรรดาแม่ค้านั่งนอนพักผ่อน เมื่อก่อนนี้พวกเธอจะต้องไปยืนรอรับออเดอร์อยู่ยังบริเวณร้านค้าด้านนอก และไม่มีเวลานั่งเล่น นอนเล่นดังเช่นเวลานี้ แต่ต้องวิ่งระลอกไปมาสองฝั่งโขงจนกระทั่งเมื่อมีโทรศัพท์ในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา โทรศัพท์มือถือจึงมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อมีลูกค้าโทร.มาสั่งซื้อสินค้ารายปลีกย่อยใด ๆ แม่ค้าจะโทร.ไปบอกญาติพี่น้องหรือสามีที่ฝั่งเชียงของเพื่อให้ไปซื้อสินค้าและนำมาส่งยังท่าเรือวัดหลวง เมื่อมีเรือออกมาก็จะฝากคนเรือมาให้แม่ค้าที่นั่ง

รออยู่บริเวณเพิง แม่ค้าก็จะสั่งให้กรรมกรยกไปส่งให้ลูกค้าที่สั่งของ แม่ค้าบางคนจะเดินทางเข้าไปเก็บเงินกับลูกค้าประจำที่ตลาดห้วยม่วงซึ่งเป็นตลาดในฝั่งห้วยทรายสัปดาห์ละหนึ่งวันคือวันศุกร์

แม่ค้าทุกคนจะต้องเสียเงินวันละ 70 บาท เป็นค่าเหยียบแผ่นดิน 50 บาท และค่าเรือไปกลับ 20 บาท ขณะที่ผู้โดยสารทั่วไปเสียค่าเรือคนละ 20 บาทต่อเที่ยว

ราวปลายสามโมง แม่ค้าก็จะนั่งเรือกลับมายังท่าเรือวัดหลวง และนั่งพักผ่อน พุดคุย ตีเผล้า บางคนนั่งดื่มต่อหลายชั่วโมง ขณะที่แม่ค้าสูงวัยจะกลับบ้านไปพักผ่อน

การค้าในช่วงสองสามปีหลังค่อนข้างซบเซา เนื่องจากมีปัญหาเกี่ยวกับการเก็บภาษีในฝั่งลาว ซึ่งทำให้สินค้าราคาแพงขึ้น ชาวลาวจำนวนหนึ่งที่เคยสั่งซื้อสินค้ามาก ๆ จึงเลือกใช้วิธีข้ามมาซื้อเองและนำสินค้าลงเรือไปแอบขึ้นยังท่าเรืออื่นที่ไม่ใช่ท่าด่านศุลกากรในฝั่งห้วยทราย

แม่ค้าที่ทำเรือ ณ หมู่บ้านรอบนอก

ตลอดแนวชายแดนไทย-ลาว ในแถบเมืองเชียงของ-เวียงแก่น มีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตรงข้ามฝั่งน้ำโขงอยู่เป็นระยะ ๆ หมู่บ้านตรงข้ามหลายแห่งเป็นกลุ่มเครือญาติ หรือเพื่อนบ้าน หรือคนรู้จักมักคุ้นกันมานาน การพึ่งพาอาศัยในชีวิตประจำวันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชายแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขาย ลักษณะรูปแบบการค้าที่อยู่ไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐจึงแตกต่างจากบริเวณท่าวัดหลวงในเมืองเชียงของ กล่าวคือ ไม่จำเป็นต้องกระทำพิธีกรรมทางการทูตอย่างเคร่งครัดดังเช่นที่ปรากฏบริเวณท่าเรือวัดหลวง

แจมปอง เป็นจุดผ่อนปรนทางการค้าในแถบรอบนอกและเป็นท่าเรือที่มีบทบาททางการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ในชีวิตประจำวัน ชาวลาวจากหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามคือบ้านด่าน จะสั่งซื้ออาหารเกือบทั้งหมดจากฝั่งไทย นับตั้งแต่เส้นก๋วยเตี๋ยว เนื้อสัตว์ชนิดต่าง ๆ ปลา ผักและผลไม้ รวมไปถึงการซื้อปลาตัวเล็ก ๆ เพื่อนำไปเลี้ยงในบ่อปลาที่ฝั่งลาวด้วย การค้าขายไม่ได้เกิดขึ้นในตลาดทางกายภาพ แต่เกิดขึ้นบนตลาดที่เป็นเส้นทางของความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝั่ง ในยามเช้าตรู่ หญิงคนเมืองจากบ้านแจมปองจะลงเรือข้ามไปยังบ้านด่านเพื่อไปจดรายการสินค้าตามร้านค้าต่าง ๆ ในแถบบ้านด่าน จากนั้นจะข้ามฝั่งกลับมายังแจมปอง เพื่อขับรถไปซื้อสินค้าที่ส่งมาทั้งหมดที่จังหวัดเชียงราย

“แฟนเป็นคนขับรถให้ เราไปซื้อของที่เชียงรายทุกวัน เพราะซื้อที่เชียงของแพงกว่าและมีของน้อยกว่า ตอนเย็นแม่ค้าที่สั่งของไว้ก็จะข้ามเรือมารับสินค้า”

ลูกค้าของแม่ค้าข้ามฝั่งแห่งบ้านแจมปองส่วนใหญ่เป็นเจ้าของร้านค้าหรือเปิดร้านขายของ ขายขนมต่าง ๆ ในช่วงเทศกาลงานบุญ การสั่งซื้อสินค้าจะเพิ่มมากขึ้นเป็นพิเศษ ในช่วงเย็น ประมาณห้าโมง บรรดาแม่ค้าจากฝั่งลาวที่สั่งซื้อของไว้ลงเรือมายังท่าเรือแจมปองและต่างทยอยนำสินค้าที่ตนสั่งซื้อไว้ใส่

เรือกลับบ้าน การซื้อขายส่วนใหญ่เป็นการซื้อสินค้าเงินสดและแม่ค้าจะบวกกำไรจากการขายสินค้าเหล่านั้น

เมื่อถามแม่ค้าจากบ้านแจมปองว่า เหตุใดจึงเลือกวิธีการข้ามฝั่งไปจตุราลัยการค้าแทนที่จะใช้โทรศัพท์มือถือในการสั่งซื้อของดังเช่นที่บริเวณเขตเมืองเชียงของ-ห้วยทรายนิยมกันและเหตุใดจึงใช้วิธีการให้คนลาวเดินทางมารับสินค้าที่สั่งซื้อไว้เอง เธอบอกว่า บริเวณนี้ไม่มีสัญญาณมือถือ และเหตุที่ให้คนลาวข้ามมารับสินค้าเอง เนื่องจากจะได้ไม่เกิดปัญหาเกี่ยวกับการเสียภาษีในฝั่งลาว จึงใช้วิธีให้คนลาวมารับสินค้าและเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องภาษีเอง

“เขาเป็นคนลาวด้วยกัน พุดกันง่ายกว่า”

รูปแบบของแม่ค้าคนกลางบนพื้นที่การค้า “ข้ามพรมแดน” เช่นนี้ ปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมกับเงื่อนไขและความต้องการ ดังเช่นบริเวณบ้านแจมปอง การรับสั่งซื้อสินค้าในปริมาณที่มากพอและมีความต้องการที่แน่นอนจำนวนหนึ่ง ย่อมทำให้คุ้มค่าต่อการลงทุนสำหรับแม่ค้าคนกลางที่จะเดินทางไปซื้อสินค้าต่าง ๆ ที่ตัวเมืองจังหวัดเชียงราย ขณะที่หมู่บ้านรอบนอกแห่งอื่น ๆ มีการซื้อขายสินค้าข้ามพรมแดนในลักษณะใกล้เคียงกัน ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้านลือบางแห่งมีลูกค้าประจำที่เป็นชาวลื้อด้วยกันสั่งซื้อสินค้าในชีวิตประจำวันและสินค้าเกษตรตามฤดูกาล นับตั้งแต่ พริก ส้ม หรือพืชผักผลไม้อื่น ๆ การค้าตามท่าเรือเล็ก ๆ เหล่านี้ มักเป็นการค้าที่ส่วนใหญ่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรับสั่งซื้อสินค้าเหล่านั้น ซึ่งบทบาทของผู้หญิงในฝั่งไทยมีทั้งที่เป็นเจ้าของร้านค้าเล็ก ๆ ในหมู่บ้าน และเป็นผู้หญิงที่มีอาชีพในการทำหน้าที่เป็นผู้ค้าคนกลางโดยเฉพาะ ขณะเดียวกันคู่ค้าในฝั่งลาวส่วนใหญ่ก็เป็นผู้หญิงด้วยเช่นกัน การค้าของหมู่บ้านรอบนอกพบว่า ส่วนใหญ่เป็นการค้าระหว่างกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนฝูงหรือเพื่อนบ้านเท่านั้น แทบจะไม่มีการค้าขายกับคู่ค้าชาวจีนที่ไม่เคยรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน แตกต่างจากการค้าของบรรดาแม่ค้าคนกลางในแถบท่าเรือวัดหลวง ซึ่งมีความหลากหลายและมีความเสี่ยงในแง่ของการสร้างระบบความไว้วางใจหรือเครดิตมากกว่า

2. แม่ค้าเคลื่อนที่จากฝั่งลาว

บนพื้นที่ทางการค้าข้ามพรมแดน พบว่า ผู้หญิงลาวเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการค้างานศึกษาชิ้นสำคัญที่เขียนถึงบทบาทผู้หญิงลาวบนพื้นที่ทางการค้าในแถบสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจได้แก่งานของแอนดรู วอร์คเกอร์ เขาศึกษางานในช่วงเปิดพรมแดนทางการค้าในราวปลายทศวรรษ 2530 พบว่า มีผู้หญิงลาวเดินทางค้าขายไปยังแถบจีนตอนใต้และเมืองเชียงของเป็นจำนวนมาก ซึ่งบนเส้นทางการค้านี้ วอร์คเกอร์เรียกว่าเป็น “การค้าทางไกล” ยกตัวอย่างเช่น เส้นทางการค้าจากหลวงพระบาง มายังเมืองเชียงของ หรือเส้นทางการค้าจากเมืองอุดมไซ หลวงน้ำทา และเมืองต่าง ๆ ในแถบภาคตะวันตกเฉียงเหนือของ

ลาว จนกระทั่งต่อเนื่องไปยังเมืองหล้าในประเทศจีน งานเขียนของเขาทำให้เกิดภาพว่า ในช่วงทศวรรษ 2530 ผู้หญิงลาวเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างสำคัญและเป็นไปอย่างคึกคักบนการค้าในภูมิภาคแถบนี้

แถบเมืองเชียงของ ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2540 ยังคงสามารถพบเห็นแม่ค้าจากฝั่งลาวที่เดินทางมาซื้อขายสินค้าในเมืองเชียงของด้วยเช่นกัน จากการศึกษาในงานชิ้นนี้พบว่า ผู้หญิงจากฝั่งลาว ทั้งในกลุ่มที่เป็นคนลาว กลุ่มผู้หญิงขมุ และกลุ่มผู้หญิงม้ง เป็นกลุ่มที่ยังคงใช้เมืองเชียงของเป็นจุดการค้าที่สำคัญบนเส้นทางการค้า “ข้ามพรมแดน” ในภูมิภาคนี้

รูปแบบทางการค้าของบรรดาผู้หญิงจากฝั่งลาวมีความแตกต่างจากแม่ค้าในฝั่งเชียงของ กล่าวคือ เป็นการเดินทางค้าขายโดยนำสินค้าจากฝั่งลาวมาขายยังบริเวณเมืองเชียงของ และนำสินค้าจากเมืองเชียงของไปค้าขายยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาว และเลยไปถึงบริเวณชายแดนลาวและเวียดนาม ผู้หญิงที่เข้ามาสัมพันธ์บนพื้นที่ทางการค้ามีทั้งที่เป็นการค้ารายย่อยและการค้าระดับกลาง อีกทั้งเป็นการค้าที่เกิดขึ้นผ่านช่องทางหรือโอกาสทางการค้าที่เกิดขึ้นจากระบบเศรษฐกิจแบบเสรีและการค้าที่อาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ระบบเครือญาติและชาติพันธุ์ ในที่นี้จะนำเสนอกรณีของผู้หญิงจากฝั่งลาวที่เข้ามาสัมพันธ์กับการค้าข้ามพรมแดน 3 กรณีด้วยกัน ได้แก่ แม่ค้าชาวขมุ แม่ค้าชาวม้ง และแม่ค้าชาวลาว

หญิงชาวขมุกับการค้าเคลื่อนที่

ตลาดนัดเชียงของเปรียบเสมือนเป็นจุดนัดพบที่สำคัญที่สุดจุดหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในฝั่งเชียงของ-เวียงแก่น และกลุ่มต่าง ๆ ในฝั่งลาว ตลอดจนรวมถึงพ่อค้าแม่ค้าเร่ต่างถิ่นอีกด้วย ต้า แหน่ง แห่งที่ของผู้นั่งค้าขายในตลาดอาจเป็นตัวบ่งบอกความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้ในรูปแบบหนึ่ง ขณะที่คนจากต่างอำเภอนำเสื้อผ้าใส่รัดปัดมาขาย หรือตั้งแผงขนาดใหญ่ โอกาสการเข้าถึงพื้นที่ทางการค้าในตลาดนัดของคนแต่ละกลุ่มไม่เท่ากันแน่นอนว่า บรรดาพ่อค้าแม่ค้าส่วนใหญ่ย่อมต้องการที่ตั้งในตลาด แต่ที่นั่นมีจำกัด จึงมีเพียงคนบางกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นบริเวณที่อยู่ขายของแผงที่ตั้งตลาดและเป็นจุดที่มีแดดส่องมากที่สุด เป็นที่รวมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และมีม้งผู้ชายหนึ่งคน ติดกับคนม้งที่ขายแตง มีเด็กหญิงชาวขมุนั่งผ้าถุง 2 คน มีเห็ดตาหมอกทั้งที่เป็นเห็ดตากแห้งและเห็ดสดวางอยู่ในตะกร้าสานและหน่อไม้

น้องคนหนึ่งชื่อคำเพชร เธอไม่เผยว่าเป็นชาวขมุ จนกระทั่งได้มีโอกาสเดินทางไปยังหมู่บ้านขมุ บ้านเกิดของเธอ ซึ่งอยู่ห่างจากเขตเมืองห้วยทรายกว่าสิบกิโลเมตร การสนทนาระหว่างกันในช่วงเวลาหนึ่งจึงรับรู้ว่าเป็นคนขมุ น้องคำเพชรจะไปซื้อหน่อไม้และเห็ดที่ตลาดบ้านงั้งซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเกิดของเธอราว 5 กิโลเมตร เพื่อนำมาขายในตลาดนัดเชียงของ การค้าขายในช่วงแรกคำเพชรเคยมากับแม่ แต่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก คือเสียทั้งค่ารถโดยสาร ค่าด่านตรวจคนเข้าเมืองในฝั่งลาวและฝั่งไทย รวมทั้งค่าเรือ ขณะที่เด็กอายุไม่เกิน 12 ปีไม่ต้องเสียเงินค่าด่าน เสียเพียงค่าเดินทางเท่านั้น ต่อมาคำเพชรจึงมากับ

ญาติพี่น้องที่เป็นชาวขมุในหมู่บ้านเดียวกัน คำเพชรฝึกเป็นแม่ค้ามาได้สองฤดูกาลแล้ว เหตุที่เป็นแม่ค้าตามฤดูกาลเนื่องจากเธอจะข้ามฝั่งมาขายสินค้าเหล่านี้ได้เฉพาะในช่วงปิดเทอมเท่านั้น เมื่อเปิดเทอมแล้วก็ต้องกลับไปเรียนหนังสือตามปกติ

ในช่วงปิดเทอมคำเพชรมาขายของกับน้องสาว และญาติผู้ใหญ่ชาวขมุในหมู่บ้าน เธอชื่อพี่แพง อายุ 46 ปี ชีวิตที่บ้านในฝั่งห้วยทราย พี่แพงอยู่กับสามีชาวขมุ มีลูกสาวและลูกชาย เหตุที่นางเลือกพาลูกชายคนเล็กข้ามมาตลาดนัดเชียงของด้วยเพราะว่า ลูกสาวโตแล้วจะเพิ่มค่าใช้จ่ายเพราะต้องเสียค่าด่านตรวจคนเข้าเมือง ช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาพี่แพงเริ่มค้าขาย โดยในช่วงเดือน 4-5 ก็จะนำหน่อขมุจากคนลาวหลวงน้ำมาส่งไปขายที่ฝั่งเชียงของ วิธีการซื้อหน่อขมุก็จะซื้อเหมาจากคนเก็บหน่อขมุในฝั่งลาว ในหมู่บ้านเดียวกันมีแม่ค้า 7-8 คนที่เป็นชาวขมุนำหน่อขมุมาขายที่เมืองเชียงของ นอกจากนี้ก็จะซื้อหวายและเห็ดแบบแห้งไปขายที่ตลาดบ้านงั้งในฝั่งลาว ส่วนแก้อั่วตัวเล็ก ๆ จะซื้อที่ตลาดบ้านปุง ปากแบ่งเพื่อนำมาขายยังฝั่งเชียงของ

ตลาดนัดวันศุกร์ในเดือนตุลาคมของปีพ.ศ.2547 พี่แพงมาวางแผงขายสินค้าตรงบริเวณเดียวกับที่คำเพชรเคยมาขายในช่วงปิดเทอม สินค้าของพี่แพง ได้แก่ หนาก่อ เป็นผลไม้สีดำ หนังกึมหรือหนังกวาย ตากแห้ง หนอนใส่บ้องไม้ไผ่ พริกขี้หนู หางหวาย จะค่าน หน่อไม้แห้ง มะแขว่น และเครื่องจักสานอีกสองสามชนิด เช่น หวดสำหรับนั่งข้าว กระติบใส่ข้าวเหนียว เป็นต้น

นอกเหนือจากการขายสินค้าที่นำมาจากฝั่งห้วยทรายแล้ว พี่แพงยังเป็นแม่ค้าขายเสื้อผ้าและบางครั้งก็ขายรองเท้า โดยซื้อสินค้าจากตลาดนัดเชียงของไปขายตามตลาดนัดในฝั่งลาว เช่น ปากแบ่ง เมืองพาดุมและตลาดบ้านงั้ง ในช่วงใกล้เปิดเทอมพี่แพงนำสินค้าไปขายที่หลวงพระบางและเที่ยวขากลับซื้อชุดนักเรียนกลับมาขายที่ตลาดนัดใกล้บ้านในฝั่งลาวด้วย

การเดินทางมาค้าขายที่เชียงของ ทำให้มีโอกาสรู้จักผู้คน รู้ช่องทางในการหางานทำ พี่แพงได้แนะนำพี่สาวของเธอมาเป็นคนงานในโรงงานไม้กวาดแห่งหนึ่งไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงของมากนัก เมื่อมาค้าขายที่ตลาดนัดวันศุกร์จนตลาดใกล้วาย พี่แพงจะแวะไปเยี่ยมพี่สาวที่โรงงานไม้กวาดและนำข้าวสารพืชผักตามฤดูกาลที่นำมาจากฝั่งลาวไปให้พี่ของเธอ พร้อมกันนั้นก็พาลูกชายของพี่สาววัย 5 ขวบไปเยี่ยมเยียนแม่ด้วย ขณะที่พี่สาวของพี่แพงจะฝากเงินกลับมาให้ครอบครัวที่หมู่บ้าน

พี่แพงเรียกตัวเองว่าเป็น “แม่ค้าทุนน้อย” วงเงินในการลงทุนของพี่แพงเริ่มต้นจากเพียงไม่กี่พันบาทถึงปัจจุบันสูงสุดราวสองหมื่นกว่าบาท เธอเคยโดนเรียกตรวจภาษีจากด่านศุลกากรห้วยทรายสองครั้งด้วยกัน แต่เธอก็พยายามขอรอมขอมจากหัวหน้าใหญ่ ครั้งหนึ่งผู้เขียนได้ติดตามพี่แพงไปยังบ้านของเธอระหว่างนั้นเธอเดินทางมาขายของป่าที่ตลาดนัดวันศุกร์ และเที่ยวขากลับได้ซื้อเสื้อผ้าใส่กระสอบเพื่อไปขายยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาว พี่แพงแบ่งถุงผ้าออกเป็นถุงย่อย ๆ หลายถุง และเมื่อถึงตอนข้ามฝั่งจากเชียง

ของไปยังห้วยทราย ที่แบ่งได้แบ่งถุงที่ใส่เสื้อผ้าให้หลานสาวสองคนและผู้เขียนช่วยถือถุงเหล่านั้น เพื่อให้ไม่ให้เป็นที่จับตาจากเจ้าหน้าที่ด่านศุลกากรห้วยทราย

แม่ค้ามังกับการค้าข้ามพรมแดน

แม่ค้าชาวลาวสูง หรือชาวมังแห่งเมืองอุดมไทร เป็นตัวอย่างหนึ่งในกลุ่มคนบนเส้นทางการค้าสาย เชียงของ-อุดมไทร-เมืองขว-หลวงพระบาง ที่ใช้ขอบเขตทางชาติพันธุ์ของชาวมังเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้า แม่ค้าชาวมังแห่งอุดมไทรเดินทางจากบ้านไปซื้อผ้าปักของชาวมังที่ชายแดนลาว-เวียดนามบริเวณเส้นทางเมืองขวในฝั่งลาว-สู่-เดียนเบียนฟูในเวียดนาม จากนั้นจึงนำผ้าปักใส่กระสอบเหล่านี้มาขายส่งให้แก่ชาวมังในหลวงพระบางเพื่อนำไปทำของที่ระลึก ตลอดจนนำผ้าปักบางส่วนมาขายให้แก่ชาวมังในแถบเชียงของ การเดินทางมาเชียงของจึงมาเพื่อซื้อสินค้าประเภทเสื้อผ้าเพื่อนำกลับไปแลกเปลี่ยนผ้าปักของชาวมังในแถบเดียนเบียนฟู

เส้นทางการค้าของแม่ค้าชาวมังจากอุดมไทรในฝั่งลาว แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ที่ถูกนำมาใช้บนเส้นทางการค้าในช่วงเปิดพรมแดนไทย-ลาวที่เชื่อมต่อกับเวียดนาม นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า เชียงของเป็นหนึ่งในเมืองที่เป็นจุดแวะรับซื้อและกระจายสินค้าที่อยู่ในภูมิภาคทางวัฒนธรรมของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในแถบกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน กล่าวคือเมืองสำคัญทางการค้าในความคิดของหญิงมังแห่งอุดมไทรได้แก่ อุดมไทร หลวงพระบาง เดียนเบียนฟู และเชียงของ เส้นทางเหล่านี้เป็นแผนที่ทางวัฒนธรรมที่ถูกนำมาใช้บนเส้นทางการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์

แม่ค้าชาวลาวกับการค้าทางเรือ

แม่ค้าชาวลาวมีทั้งแม่ค้าที่เดินทางจากเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาวเช่น เมืองปากทา เมืองปากแบง เพื่อมาซื้อสินค้าในตลาดนัดสองแห่ง ได้แก่ ตลาดนัดบ้านแจมปอง ซึ่งมีประจำทุกวันพุธและตลาดนัดเชียงของ ซึ่งมีเป็นประจำทุกวันศุกร์ การเดินทางมาซื้อสินค้าเพื่อนำกลับไปขายที่บ้านของแม่ค้าในฝั่งลาวดูเหมือนเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นเป็นประจำ บรรดาแม่ค้าจากเมืองต่าง ๆ ในลาวเช่น ปากทา หรือปากแบงจะโดยสารเรือเร็วมาซื้อสินค้าในช่วงวันตลาดนัดดังกล่าว แม่ค้าเหล่านี้มักจะเดินทางมาโดยลำพังและนำสินค้าใส่เรือโดยสาร นอกจากนี้ยังพบว่า มีแม่ค้าอีกจำนวนหนึ่งที่เดินทางมากับเรือบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่จากเมืองหลวงพระบางและในเที่ยวขากลับจะซื้อสินค้าจำนวนมากเพื่อนำไปขายต่อยังร้านค้าที่สั่งซื้อสินค้าในเมืองหลวงพระบาง

บทบาทของแม่ค้าชาวลาวกับการค้าทางเรือ โดยเฉพาะเส้นทางสายหลวงพระบาง-เชียงของพบว่ามีเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อเปรียบเทียบในระหว่างทศวรรษ 2530 และทศวรรษ 2540 กล่าวคือในช่วงเปิดพรมแดนระหว่างประเทศนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2532 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงราวพ.ศ.2544 ปรากฏว่ามีแม่ค้า

ชาวลาวรายย่อยเดินทางจากหลวงพระบางเพื่อมาซื้อสินค้าจากเชียงของและนำกลับไปขายยังหลวงพระบางเป็นจำนวนมาก บรรดาคนขับเรือบริเวณท่าวัดหลวงยังจำได้ดีว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว เรือที่ท่าวัดหลวงแทบจะไม่มีจอดวางดังเช่นทุกวันนี้ เนื่องจากบรรดาแม่ค้ารายย่อยจากหลวงพระบางจะส่งซื้อสินค้าและนำสินค้าลงเรือเล็กที่ท่าวัดหลวงเพื่อนำไปส่งต่อยังเรือขนส่งสินค้ายังท่าเรือฝั่งห้วยทราย แต่ปัจจุบันนี้แม่ค้ารายย่อยจากหลวงพระบางไม่มาซื้อสินค้าด้วยตนเองแล้ว ทำให้เรือเล็กบริเวณท่าวัดหลวงพลอยเงียบเหงาไปด้วย

นอกจากนี้บรรดาเจ้าของร้านค้าในเชียงของต่างพูดในทำนองเดียวกันว่า แม่ค้ารายย่อยจากหลวงพระบางไม่ได้เดินทางมาซื้อสินค้าด้วยตนเองดังเช่นในอดีตเสียแล้ว แต่การซื้อสินค้าไปยังหลวงพระบางหรือยังเมืองอื่น ๆ ในลาวเป็นการซื้อขายสินค้าจากบรรดาเจ้าของเรือเป็นส่วนใหญ่

น้องนาง เป็นหญิงสาวชาวหลวงพระบางที่แต่งงานกับชาวเมืองหลวงพระบางที่มาตั้งรกรากอยู่ในเมืองเชียงของ ปัจจุบันครอบครัวของเธอเป็นหนึ่งในกลุ่มผู้ค้าทางเรือสายหลวงพระบาง-เชียงของ และบรรดาผู้ค้าทางเรือส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวพันเป็นญาติกันไม่กี่ตระกูลเท่านั้น การค้าขายทางเรือในปัจจุบันที่เธอและสามีทำอยู่คือ การนำสินค้าทางการเกษตร เช่น ลูกชิดจากเมืองหลวงพระบางมาขายยังเมืองเชียงของ โดยเช่าเรือของผู้เป็นพ่อ และในเที่ยวขากลับแม่ของน้องนางและน้องนางจะส่งสินค้าจากเชียงของเพื่อนำไปขายส่งต่อให้กับผู้ค้าที่ส่งในเมืองหลวงพระบาง นอกจากนี้เธอยังมีพี่สาวที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสินค้าต่าง ๆ ให้แก่บรรดาร้านค้าย่อยในตลาดเมืองหลวงพระบางอีกด้วย ผู้เขียนได้มีโอกาสพูดคุยกับแม่ค้าในตลาดเมืองหลวงพระบางที่เคยเดินทางมาซื้อของที่เชียงของไปขายเมื่อหลายปีก่อน เธอเล่าว่า ปัจจุบันการเดินทางมาซื้อของด้วยตนเองดังเช่นในอดีตนั้นไม่คุ้ม เนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก โดยเฉพาะภาษี และค่าเดินทางอื่น ๆ ดังนั้นการส่งซื้อจากบรรดาเจ้าของเรือจึงเป็นวิธีที่สะดวกมากกว่า ขณะที่แม่ของน้องนางเล่าว่า การส่งซื้อสินค้าจากร้านค้าในเมืองเชียงของจะมีสองแบบด้วยกัน คือ ส่งซื้อสินค้าตามที่มีออเดอร์โดยลูกสาวซึ่งอยู่ที่เมืองหลวงพระบางจะทำหน้าที่รวบรวมมาให้ เช่น การส่งซื้อผ่านวอนในฤดูหนาวไปส่งยังร้านค้าบางแห่ง แบบที่สองจะเป็นการส่งสินค้าเพื่อไปส่งยังร้านค้าหรือแผงขายสินค้ารายย่อยในตลาดหลวงพระบาง นอกจากนี้ยังรวมถึงการรับส่งซื้อวัสดุก่อสร้างอื่น ๆ เช่น กระเบื้อง เป็นต้น การซื้อสินค้าส่วนใหญ่เป็นการซื้อแบบเครดิต และเจ้าของร้านค้าในเชียงของต่างรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี รวมทั้งเคยเดินทางไปเยี่ยมเยียนบ้านเรือนที่เมืองหลวงพระบางเพื่อให้แน่ใจว่ามีหลักฐานมั่นคง

การค้าทางเรือของแม่น้องนาง ตลอดจนตัวน้องนางและครอบครัว จึงเป็นธุรกิจที่มีขนาดใหญ่กว่าการค้ารายย่อย โดยมีวงเงินนับล้านบาท ซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นผู้ค้าคนกลางที่นำสินค้าจากฝั่งลาวมาขายยังเชียงของและนำสินค้าจากเชียงของไปขายส่งยังเมืองหลวงพระบาง โดยผู้ค้าคนกลางหรือผู้ค้าส่งยังเป็นเจ้าของเรือสินค้าเองด้วย

จะเห็นได้ว่า ผู้หญิงลาวกับพื้นที่ทางการค้าเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนมากขึ้น จากแต่เดิมที่ผู้หญิงเคยมีบทบาทในการค้ารายย่อยบนการค้าข้ามพรมแดน แต่ในปัจจุบันกลับพบว่าการค้าข้ามพรมแดนเริ่มเข้าไปอยู่ในมือของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีต้นทุนในการต่อรองกับการควบคุมของรัฐที่ขยายตัวมากขึ้นตามไปด้วย

ความทรงจำของแม่ค้าจากวัยสาวสู่วัยกลางคน

ในบรรดาแม่ค้าวัยกว่า 50 ปี พบว่า พวกเธอมีอาชีพที่สัมพันธ์กับการค้ามาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 ยกตัวอย่างเช่น ป้ารัตน์ แม่ค้ารุ่นเดอะ ผู้ฝากชีวิตไว้กับการเป็นแม่ค้ามาตลอดชีวิต เธอออกโรงเรียนเมื่อปี พ.ศ. 2507 เห็นแม่ของเพื่อนหาบข้าวสารไปขายยังเมืองห้วยทราย “พอยกข้าวได้หนึ่งถังก็ไปค้าที่ห้วยทรายเลย ดีใจได้มาค้าฝังบัว”

ป้ารัตน์ไปบอกแม่ของเพื่อนว่า อยากเป็นแม่ค้าด้วย จึงได้ฝึกหาบข้าวสาร ครั้งแรกหนึ่งถัง เนื่องจากยังรูปร่างเล็ก ต่อมาเมื่อแข็งแรงขึ้น จึงเพิ่มเป็น 2 ถัง และต่อมาเป็น 3 ถัง คือหาบสองถัง และแบกลองเรืออีกหนึ่งถัง ข้าวสารจะซื้อจากโรงสีที่เชียงของ เพื่อไปขายยังห้วยทราย นอกจากนี้ที่ห้วยทรายยังมีตลาดตอนเช้า ป้ารัตน์ก็นำอาหาร เช่น ปลาตุ๋น ปลาตุ๋นเค็ม ปลาทุเค็ม และผักอื่น ๆ ไปขายด้วย เวลาเอาปลาตุ๋นมาขายห้วยทรายจะใส่ในบิ๊บ ๆ ละ 10 กิโลกรัม ต่อมามีการเปิดรับจ้างแรงงานรายวัน หลังขายของเสร็จก็รับจ้างทำงานรายวันเลย ได้วันละ 20 บาท หากกลับป้ารัตน์จะนำบุหรี่ยี่ห้อแหลมทอง เหยียบูทอง กลับมาขายในฝังบัวเชียงของด้วย เอามาครั้งละ ครั้งหีบ มีประมาณ 12-13 ของ

เวลานั้น การค้าขายข้าวต้องลักลอบเอาข้ามมาขายยังฝังบัวห้วยทราย หลาย ๆ ครั้งที่ตำรวจน้ำจับแม่ค้าก็จะเอาข้าวเททิ้งลงน้ำ ไม่ยอมรับผิด บางคนก็โดนจับก็ต้องเสียค่าปรับ และยึดเอาของกลางไป เมื่อถามป้ารัตน์ว่า ทำไมการนำข้าวมาขายจึงถูกจับ เธอบอกว่า รัฐบาลไทยกลัวบ้านเราข้าวไม่พอกิน ขณะที่ด้านศุลกากรเชียงของซึ่งเป็นหน่วยงานรัฐที่ตั้งในแถบเชียงของตั้งแต่ปีพ.ศ. 2481 อธิบายเหตุผลว่า เนื่องจากการค้าข้าวต้องอยู่ในความดูแลโควตาของกระทรวงพาณิชย์ จึงอาจเป็นไปได้ว่า การค้าข้าวของชาวบ้านกระทำนอกเหนือกฎเกณฑ์ดังกล่าว

การค้าข้าวของบรรดาแม่ค้าจากฝังบัวเชียงของในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในลาวสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ ป้ารัตน์เล่าว่า เวลานั้นจะมีเรือสินค้าจากหลวงพระบางมารับซื้อข้าวจากฝังบัวเชียงของ แม่ค้าจะซื้อข้าวสารจากโรงสีข้าวในฝังบัวเชียงของซึ่งมีอยู่หลายแห่ง จากนั้นจะนำข้าวไปขายยังเรือที่ผู้ค้าจากหลวงพระบางเดินทางมา บรรดาผู้ค้าจากหลวงพระบางส่วนใหญ่จะนำเอาวัวควายมาขายที่เชียงของ และเที่ยวหากลับจึงซื้อข้าวสารเหล่านี้กลับไปยังหลวงพระบาง ดังนั้นข้าวสารที่นำไปขายยังฝังบัว

ทรายจึงมีกลุ่มผู้ซื้ออย่างน้อยสองกลุ่มด้วยกัน กลุ่มแรกได้แก่บรรดาผู้ซื้อในฝั่งห้วยทราย และกลุ่มที่สองคือผู้ค้าที่เดินทางมาจากหลวงพระบาง ซึ่งคนลาวกลุ่มนี้จะนำบุหรี่ยี่ห้อเหรียญทองมาขายให้กับแม่ค้าด้วย

ป้ารัตน์ไม่เคยหยุดทำการค้าขาย ช่วงที่การเดินทางไปค้าขายที่ห้วยทรายเริ่มมีความไม่ปลอดภัยเนื่องจากสงคราม ป้ารัตน์หันไปเป็นแม่ค้าอยู่ที่ศูนย์อพยพบ้านตอง

เพื่อนรุ่นเดียวกับป้ารัตน์หลายคนเป็นแม่ค้าเหมือนกัน ปัจจุบันที่บ้านสบสมมีป้ารัตน์เพียงคนเดียวที่ยังเป็นแม่ค้าอยู่จนบัดนี้ คนที่มีอาชีพเป็นแม่ค้าส่วนใหญ่มักมีสามีเป็นคนขับเรือ สามีของนางก็เช่นกัน ป้าลอยเป็นอีกคนหนึ่งที่เคยค้าขายมาตั้งแต่ก่อนปิดพรมแดน ช่วงปิดพรมแดนเคยไปค้าขายอยู่ที่ศูนย์อพยพ ต่อมาเมื่อเปิดพรมแดนในราวต้นทศวรรษ 2530 ป้าลอยหวนกลับเข้าสู่อาชีพแม่ค้าข้ามพรมแดนอีกครั้ง ขณะที่เพื่อนฝูงคนอื่น ๆ หันไปเป็นแม่ค้านั่งตลาด หรือเปิดร้านขายอาหาร เป็นต้น

แม่ค้าหายไป ? การเปลี่ยนแปลงของการค้า “ข้ามพรมแดน”

เมื่อเปิดพรมแดนราวปีพ.ศ. 2532 ป้ารัตน์หวนกลับสู่การเป็นแม่ค้าข้ามพรมแดนอีกครั้ง คราวนี้บทบาทหน้าที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจากที่เคยนำสินค้าหรือผลผลิตไปขายยังฝั่งลาวโดยตรง เธอและเพื่อนได้ปรับบทบาทมาเป็นแม่ค้าคนกลาง ในช่วงปลายก่อนเปิดพรมแดน แม่ค้าบางคนเช่นพี่น้อง รับซื้อผ้าเก่าจากชาวบ้านในฝั่งลาวและนำมาขายต่อให้กับคนต่างถิ่นที่เดินทางมาเสาะแสวงหาผ้าเก่า ในเวลาต่อมาพี่น้องปรับตัวมาเป็นแม่ค้าคนกลางรับสั่งซื้อของ และจนกระทั่งกลายมาเป็นธุรกิจทำมุ้งลวดเหล็กดัดในปัจจุบัน การเป็นแม่ค้าในสมัยปัจจุบันจึงเปรียบเสมือนเป็นคนกลางที่ทำหน้าที่ติดต่อซื้อขายและทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการบริการในหลาย ๆ ด้านพร้อมกันไป

. สายสัมพันธ์ของแม่ค้าคนเมืองกับ ผู้คนในฝั่งลาว เช่น การฝากเงิน หรือการสั่งซื้อของ เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นเรื่องของการไว้วางใจ ระหว่างผู้ซื้อผู้ขาย เป็นความไว้วางใจผ่านบุคคล ไม่ใช่ความไว้วางใจผ่านระบบ เนื่องจากไม่มีระบบอย่างเป็นทางการใด ๆ มาให้การรับรอง

เงื่อนไขของแม่ค้าคนเมืองเกิดขึ้นบนพื้นที่ที่เป็นภาคปฏิบัติการของศูนย์กลางอำนาจของชาติคือด่านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของ และด่านศุลกากรเชียงของในฝั่งไทย ขณะที่ฝั่งลาวเป็นด่านตรวจคนเข้าเมืองและด่านศุลกากรห้วยทราย ซึ่งอยู่ข้ามกับด่านในฝั่งไทย การเปลี่ยนแปลงนโยบายในการควบคุมการนำเข้าสินค้าจากฝั่งไทยเริ่มมีการจัดเก็บภาษีสูงเป็นเท่าตัวในช่วงปีพ.ศ.2546 เป็นต้นมา เหตุผลหลายประการที่ผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจดังกล่าววิเคราะห์ ได้แก่ การจัดเก็บภาษีสินค้านำเข้าในแขวงบ่อแก้วนั้นเป็นนโยบายการเก็บภาษีของแต่ละแขวง ซึ่งนับตั้งแต่มีการเปลี่ยนเจ้าแขวงคนใหม่ การเก็บภาษีมีความเข้มงวดมากขึ้น เหตุผลอีกประการหนึ่งที่มีการกล่าวถึงกันคือ สินค้าจากจีนที่ทะลักเข้ามายังฝั่งลาวได้ดึงส่วนแบ่งการตลาดในสินค้าหลายประเภท เงื่อนไขเหล่านี้ถูกมองว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทบาทของ

แม่ค้าลดน้อยลง จากแต่เดิมที่แม่ค้าเปรียบเสมือน “กองทัพนคร” ที่ทยอยหนีสินค้าเข้าออกระหว่างเชียงของ- ห้วยทรายวันละหลายเที่ยว ปัจจุบันการเก็บภาษีที่ด่านห้วยทรายซึ่งถือเป็นศูนย์กลางอำนาจของแขวงบ่อแก้วมีความเข้มงวดขึ้น บรรดาแม่ค้าต่างก็ต้องปรับตัวในหลายรูปแบบและบางส่วนได้ถอนตัวออกไปจากวงจรการค้าดังกล่าว

แต่กระนั้นหนทางในการหลบหลีกภาษีของชาวลาวจำนวนหนึ่งคือการ หันมาเลือกใช้วิธีข้ามมาซื้อของตนเองและเอาสินค้าลงเรือไปขึ้นยังท่าเรืออื่นที่ไม่ใช่บริเวณศูนย์กลางของอำนาจ

บรรดาแม่ค้าเล่าว่า ช่วงที่ทำรายได้ดีคือตอนเปิดประเทศใหม่ ๆ แต่ละคนมีรายได้สูงเดือนละ 30,000 บาท แต่ปัจจุบันเจียบเจียบลงไปมาก ทำให้คนที่มาทำอาชีพแม่ค้าค่อย ๆ ถอนตัวออกไปจนกระทั่งเหลือไม่กี่คน และบรรดาแม่ค้าเหล่านี้วางแผนสำหรับอนาคตว่า ต่อไปอาจไม่ข้ามเรือมานั่งรอลูกค้าที่ฝั่งห้วยทรายทุกวันดังเช่นที่เคยทำมา แต่จะใช้วิธีอยู่บ้านและโทร.สั่งของและส่งทางเรือแทน

ไม่เฉพาะแม่ค้าคนเมืองเท่านั้นที่มีจำนวนลดน้อยลง แต่บรรดาแม่ค้าจากหลวงพระบางที่เคยเดินทางมาซื้อของที่เชียงของในช่วงห้าปีหลังก็ลดน้อยลงด้วยดังที่ได้เสนอไปแล้ว การที่บรรดาแม่ค้าคนกลางมีจำนวนลดน้อยลง ตลอดจนแม่ค้ารายย่อยจากหลวงพระบางหายไปจากเส้นทางการค้าสายเชียงของ-หลวงพระบาง ไม่ได้หมายความว่า การค้าขายบนเส้นทางนี้ลดน้อยลง แต่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกลุ่มคนบนพื้นที่ทางการค้าที่เคยเฉลี่ยโอกาสไปยังคนหลายกลุ่ม โอกาสทางการค้ากลับตกอยู่ในมือของกลุ่มคนที่มีทุนมากขึ้นโดยการลดบทบาทของผู้คนที่มีทุนน้อยออกไปจากโอกาสทางการค้า กล่าวคือกลุ่มคนที่มีทุนมากย่อมสามารถต่อรองและธำรงบทบาทในการทางการค้าทั้งกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในแง่การเจรจาต่อรองเรื่องภาษีและการเคลื่อนย้ายสินค้าตลอดจนการต่อรองกับคู่ค้าได้มากกว่ากลุ่มคนที่มีทุนน้อย เงื่อนไขนี้ย่อมมีผลกระทบต่องานค้ารายเล็กที่เคยมีส่วนแบ่งบนการค้า ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ช่วยให้เข้าใจแง่ของผลกระทบต่อผู้คนตัวเล็กตัวน้อยมากกว่าแง่มุมที่เป็นโอกาสจากการค้าภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนาที่เหลื่อมเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว

สรุป

จากตัวอย่างประสบการณ์ชีวิตผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้าในแถบชายแดนเชียงของที่ผ่านยุคสมัยของสงครามคอมมิวนิสต์ ช่วงปิดพรมแดนจนกระทั่งยุคที่เหลื่อมเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นว่า การค้าขายเป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงใช้ธำรงสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวอย่างต่อเนื่อง ในหลายกรณีการค้าขายเป็นงานที่เสี่ยงอันตราย ซึ่งมีหลายแบบ นับตั้งแต่การเสี่ยงกับการถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุม ความเสี่ยงภัยจากการเดินทางตามลำพังต่อร่างกายและทรัพย์สิน เป็นต้น แต่ในยุคสมัยต่าง ๆ ผู้หญิงยังคงเป็นกลุ่มแนวหน้าที่เผชิญกับความเสี่ยงอย่างต่อเนื่อง เช่น การค้าข้าวในยุคที่มีสงครามถือเป็นงานเสี่ยงที่ผู้หญิงต้องเผชิญกับ

เจ้าหน้าที่รัฐในการนำสินค้าลงเรือข้ามแม่น้ำโขง หรือการนำสินค้าข้ามพรมแดนของผู้หญิงชาวขมุ ตลอดจนรวมถึงการออกเดินทางนานนับสัปดาห์ในเส้นทางการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าข้ามพรมแดนไทย-ลาว-เวียดนามของผู้หญิงม้ง บนเส้นทางการค้าขายยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้หญิงต่างรุ่น เช่น หญิงชาวขมุกับเด็กหญิงผู้เป็นหลานสาว หรือ หญิงม้งผู้เป็นลูกสาวกับผู้เป็นแม่ หรือหญิงชาวขมุกับเพื่อนร่วมหมู่บ้าน รวมถึงผู้หญิงชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งที่เดินทางจากยูนนานมาค้าขายบริเวณตลาดจีนในฝั่งห้วยทราย

การดิ้นรนของผู้หญิงบนพื้นที่การค้ามีความยืดหยุ่นและปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ยกตัวอย่างในกรณีของแม่ค้าคนเมืองที่ค้าขายมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 จากแต่เดิมที่นำสินค้าหรือผลผลิตลงเรือไปขาย สถานการณ์การสู้รบช่วงสงครามคอมมิวนิสต์ทำให้พื้นที่การค้าที่หลายหน้าตีบตัน พวกเขาแสวงหาพื้นที่ใหม่ที่ศูนย์อพยพ หรือหันไปค้าขายด้วยการเป็นแม่ค้านั่งตลาด ต่อมาเมื่อเปิดพรมแดนในทศวรรษ 2530 – ปัจจุบัน การปรับตัวบนพื้นที่ทางการค้ายังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่เป็นผู้ค้าคนกลางในการซื้อขายผ้าเก่า ต่อมาเป็นผู้รับบทบาทของ “กองทัพบก” หิ้วสินค้าไปขายยังฝั่งลาว เงื่อนไขการปรับตัวส่วนหนึ่งเกิดจากช่องว่างการใช้อำนาจของรัฐทั้งสอง ต่อมาเมื่อทางการลาวเข้มงวดในเรื่องการจัดเก็บภาษี พวกเขา ก็จำเป็นต้องปรับตัวและหันมาใช้เทคโนโลยีเช่น โทรศัพท์มือถือเข้ามามีส่วนร่วมในการค้า เป็นต้น

แม่ค้าใช้ต้นทุนหลายด้านบนพื้นที่ทางการค้า เช่น การวางตัวอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้เกิดความไว้วางใจระหว่างผู้ซื้อ-ผู้ขาย การคิดคำนวณผลกำไรในระดับที่เหมาะสมเพื่อให้คู่ค้าเกิดความเชื่อมั่น การรักษาสายสัมพันธ์หรือสร้างระบบการคุ้มกันความเสี่ยง เช่น เดินทางข้ามฝั่งไปจดรายการสินค้าและให้แม่ค้าจากฝั่งลาวมารับสินค้าเองเนื่องจากแม่ค้าลาวสามารถต่อรองกับเจ้าหน้าที่ลาวได้ดีกว่า นอกจากนี้แม่ค้าเคลื่อนที่ที่ต้องเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ ครัวละหลายวันยังได้สร้างระบบคุ้มกันความปลอดภัยโดยใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในการเดินทาง เช่น ในกรณีของหญิงชาวขมุจะแวะจุดซื้อขายสินค้าที่มีญาติพี่น้องของตนอยู่เพื่อไปพักอาศัยด้วย หรือในกรณีของหญิงม้งใช้เครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นต้นทุนในการเข้าถึงพื้นที่ทางการค้า ตลอดจนสร้างสายสัมพันธ์ใหม่ ๆ เพื่อความปลอดภัยในระหว่างการเดินทางค้าขาย

การสร้างหรือการใช้เครือข่ายทั้งที่เป็นญาติพี่น้อง ชาติพันธุ์เดียวกัน หรือความคุ้นเคยที่สร้างขึ้นใหม่ตลอดเส้นทางการค้า ตลอดจนความรู้และการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อสร้างระบบความไว้วางใจระหว่างคู่ค้าล้วนแล้วแต่เป็นต้นทุนสำคัญของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้าที่นำมาต่อรองกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่พวกเขาประสบพบเจอระหว่างเส้นทางการปรับตัวดิ้นรนต่อสู้ในการมีชีวิต และเนื่องด้วยภาระทางวัฒนธรรมของผู้หญิงในฐานะผู้หาเลี้ยงครอบครัวนี้เองที่เป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้พวกเขาไม่อาจยอมจำนน

ต่อการปิดกันใด ๆ ด้วยเหตุนี้รูปแบบของการเป็นแม่ค้าอย่างหลากหลายจึงยังคงดำเนินต่อไปบนพื้นที่ทาง
การค้าแถบชายแดน

บทที่ 7

สรุป

การทำความเข้าใจพื้นที่ชายแดนผ่านกรอบการมองของชาติสมัยใหม่ได้ถูกนำไปผูกติดกับพรมแดนทางการเมืองระหว่างประเทศโดยยึดแบบแผนอุดมคติของชาติที่มีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ประชากร ดินแดนที่แน่นอน มีรัฐบาลและอำนาจอธิปไตย อุดมการณ์ของชาติสมัยใหม่ได้สร้างให้ประชากรในชาติมีสำนึกทางประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยไม่ได้ตั้งคำถามกับมาตรฐานของรัฐที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ขณะที่มุมมองที่ได้แย้งเสนอว่า ชาติไม่ได้มีอำนาจเหลือล้นและครอบคลุมทั่วทุกหนทุกแห่ง (Walker, 1999) นอกจากนี้ยังมองว่าขณะที่รัฐพยายามสร้างวัฒนธรรมความเป็นชาติที่เป็นหนึ่งเดียวผ่านสถาบันต่าง ๆ ของรัฐ แต่สถาบันเหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียวที่นิยามพื้นที่พรมแดน ทั้งนี้เนื่องจากชายแดนเป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของอัตลักษณ์ ดังนั้นพรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่ต่อรองได้ทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับการนิยามความหมายต่อกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อรัฐไม่อาจควบคุมโครงสร้างทางการเมืองที่พรมแดนไว้ได้ทั้งหมด พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีการชิงอำนาจในการนิยามความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนในท้องถิ่น ชาติและกลุ่มชนข้ามรัฐ (Wilson and Donnan, 1998) จากข้อถกเถียงดังกล่าวข้างต้น การศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบชายแดนจึงต้องมีข้อค้นพบดังนี้

1. พรมแดนของชาติและวาทกรรมการพัฒนากับการแบ่งแยกพรมแดนทางชาติพันธุ์

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการสถาปนาระบอบสังคมนิยมในลาวเมื่อปี 2518 ส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลของผู้คนข้ามพรมแดนจากฝั่งลาวหนีเข้ามายังฝั่งไทยเป็นจำนวนมาก การปิดพรมแดนระหว่างลาวกับไทยใน ช่วงปี 2518 – 2532 สร้างความหวาดระแวงและการแบ่งแยกอุดมการณ์ทางการเมืองของทั้งสองประเทศ ส่งผลให้พรมแดนของชาติถูกบังคับใช้และกำกับดูแลอย่างเข้มงวดมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พรมแดนของชาติมิได้ถูกสถาปนาและควบคุมดูแล โดยผ่านการควบคุมพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม พรมแดนของชาติถูก “แบ่งแยก” ผ่านวาทกรรมการพัฒนา ความทันสมัย ทุนนิยม ความเจริญและอำนาจเงิน ในแง่ นี้ วาทกรรมการพัฒนากลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ความเจริญและทุนนิยมที่ถูกนำเสนอผ่านโครงสร้างพื้นฐานและสินค้าหลากหลายชนิด กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยที่แบ่งแยกออกจากความเป็นลาว ที่ถูกสร้างให้กลายเป็นประเทศสังคมนิยมที่ล้าหลังและด้อยพัฒนา พรมแดนของชาติที่ถูกสถาปนาขึ้นบนพื้นฐานของวาทกรรมพัฒนานี้เอง ที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกของพรมแดนทางชาติพันธุ์ หรือเกิดการสถาปนาความเป็นไทยและความเป็นลาว

ซ้อนลงไปบนความเป็นชาติพันธุ์ และส่งผลให้เกิดความหลากหลายและเคลื่อนไหวของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆบนสองฝั่งแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้น

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวนี้ พรหมแดนของราชอาณาจักรจึงมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการแบ่งแยกและการเคลื่อนไหวของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตัวอย่างเช่น ชาวไทลื้อในเมืองเชียงของมิได้มีเพียงกลุ่มเดียว แต่มีทั้งลื้อจีน ลื้อลาว ลื้อไทย ซึ่งกลุ่มหลังนี้ ก็ยังแบ่งออกเป็นหลากหลายกลุ่มตามแหล่งที่มาและช่วงเวลาของการอพยพมาตั้งรกรากในปัจจุบัน

แม้ว่าแม่น้ำโขงได้รับการสถาปนาเป็นเส้นเขตแดนระหว่างรัฐมาเป็นเวลานานนับร้อยปีแล้วก็ตาม แต่การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมได้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และการมีการตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่ต่าง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่งเพื่อทำการผลิตหรือการเดินทางค้าขายแลกเปลี่ยนผลผลิต แต่พรหมแดนทางอุดมการณ์ระหว่างคอมมิวนิสต์และทุนนิยมได้ถูกสถาปนาอย่างเข้มข้นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510-2520 ระหว่างนั้นกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนหนึ่งได้ใช้พื้นที่ทางการเมืองและนำเสนออัตลักษณ์ในฐานะของทหารรับจ้างเพื่อปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทั้งสองต่อประเทศไทย ชาวขมุ ชาวลื้อ ชาวม้งจากฝั่งลาวได้เข้าร่วมกับทหารไทย ทหารอเมริกัน เพื่อทำสงครามกับกลุ่มคนที่ยึดถืออุดมการณ์สังคมนิยม ซึ่งก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

สถานะของเชียงของในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2510 จึงเปรียบเสมือนเป็นชุมก้างของฝ่ายขวา ในอีกด้านหนึ่งจึงทำให้กลุ่มคนในเมืองเชียงของโดยเฉพาะชาวจีนในตลาดและกลุ่มแม่ค้าคนเมืองสามารถทำการค้าขายกับฝั่งห้วยทรายได้อย่างดี ชาวคราวการเติบโตทางการค้าของเชียงของถูกส่งต่อไปยังสายสัมพันธ์ของชาวจีนจากที่ต่าง ๆ ให้เดินทางเข้ามาหาช่องทางการค้าในเชียงของและกลายเป็นตัวละครหลักบนเวทีการค้าขายแดนในยุคปัจจุบัน

นอกจากนี้ กลุ่มชาติพันธุ์อีกกลุ่มหนึ่งที่ใช้พื้นที่ทางการเมืองในการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าเพื่อดำรงอยู่ในประเทศไทย ได้แก่ กลุ่มทหารจีนคณะชาติ ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 แม้ว่าพ่อค้าจีนฮ่อเป็นกลุ่มที่ได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มคนสำคัญในแถบการค้าลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนมาเป็นเวลานานนับศตวรรษ แต่การเดินทางผ่านมาแถบเชียงของไม่ปรากฏว่ามีการตั้งรกรากอย่างถาวร ดังเช่นช่วงการอพยพหนีสงครามคอมมิวนิสต์ จนกระทั่งในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ได้มีชาวจีนยูนนานจำนวนหนึ่งอพยพเข้ามาอยู่บริเวณบ้านหัวเวียงและต่อมาอำเภอเชียงของได้จัดให้ไปอยู่เป็นชุมชนของชาวจีนบ้านเวียงหมอกในช่วงปีพ.ศ.2519 แม้ในสายตาของคนภายนอกอาจมองว่าทหารจีนคณะชาติและชาวจีนยูนนานคือกลุ่มคนจีนฮ่อเหมือนกัน แต่ในสายตาของกลุ่มทหารจีนคณะชาติได้มีการจำแนกแยกแยะระหว่างชาวจีนยูนนานกับทหารจีนคณะชาติ การรวมกลุ่มของทหารจีนคณะชาติทหารรับจ้างรัฐบาลไทยเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ในเวลานานนับสิบปีและผ่านศึกสงครามหลายครั้งเพื่อแลกกับสิทธิในความเป็นพลเมืองไทยผ่านบัตรประจำตัวประชาชน

และการอาศัยอยู่ในประเทศไทย ขณะที่ทหารรับจ้างกลุ่มอื่น ๆ เช่น ชาวลื้อ ชาวขมุพบว่าในยุคสงครามเย็น คนกลุ่มนี้มีสายสัมพันธ์กับทหารไทยที่รับจ้างอเมริกันรบในลาวเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาแบบมีเจ้านายเช่นนี้ไม่สามารถนำมาใช้ในการต่อรองเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากรัฐชาติไทยแต่อย่างใด เมื่อหมดยุคสงคราม คนเหล่านี้จึงเผชิญหน้ากับการมีปัญหาระยะของสถานะของความเป็นพลเมืองไทยเช่นเดียวกับกลุ่มคนที่อพยพหนีสงคราม

2. เครือข่ายความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมชายแดน

มุมมองของการศึกษาพื้นที่ชายแดนในมิติทางวัฒนธรรมบางส่วนได้เสนอว่า ดินแดนในแถบสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจมีสิ่งทีเรียกว่าเป็นวัฒนธรรมชายแดนดำรงอยู่มาแต่เก่าก่อน และภายใต้นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมระดับโลกและระดับชาติจะแพร่ขยายรุกเข้าไปบริเวณชายแดนและมีผลทำให้วัฒนธรรมชายแดนถูกทำลายลง (ธเนศ, 2538: 231-2233) จากการศึกษาในแถบชายแดนเชิงของกลับพบแง่มุมที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นมีรูปแบบที่หลากหลายและมีการเคลื่อนย้ายพื้นที่ปะทะสังสรรค์ โดยเลือกใช้ความเป็นชาติพันธุ์ ความเป็นเครือญาติ ความเป็นเพื่อนบ้านในการปะทะสังสรรค์กับเงื่อนไขในแต่ละสถานการณ์ ดังที่พบเห็นได้ในกรณีของการเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติ ภายหลังจากที่ความขัดแย้งของอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเข้มข้นเบาบางลง เครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในแบบต่าง ๆ ได้ถูกนำมาใช้อีกครั้งภายใต้เงื่อนไขของการเปิดพรมแดนทางการค้า การเดินทางข้ามพรมแดนของผู้คนหลายกลุ่มได้ใช้เครือข่ายของความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นเครือญาติเป็นเงื่อนไขในการหลบหลีกจากอำนาจของรัฐชาติไทย-ลาว-จีนในระหว่างการเดินทางข้ามรัฐ ในขณะที่หนังสือเดินทาง อาจเป็นเครื่องบ่งชี้ตัวตนในความหมายที่พรมแดนทางการเมืองระหว่างประเทศเป็นพรมแดนที่มีความสำคัญสูงสุด แต่สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์แถบชายแดน ความเป็นชาติพันธุ์ควบคู่กับความเป็นเครือญาติซึ่งผ่านการรับรู้ภายใต้ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมชุดหนึ่ง สิ่งเหล่านี้ได้ถูกนำมาเป็นเครื่องการันตีความมั่นคงในการเดินทางข้ามพรมแดนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อีกด้วย

ความเป็นชาติพันธุ์ยังถูกนำมาใช้ในการจัดความสัมพันธ์ด้านแรงงานข้ามพรมแดน ดังเช่นในกรณีของแรงงานข้ามพรมแดนในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพด ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขง หลายกลุ่มชาติพันธุ์ได้อาศัยแรงงานข้ามพรมแดนมาช่วยเก็บเกี่ยวข้าวโพด แรงงานจากฝั่งลาวมีการซ้อนทับของความสัมพันธ์สองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์และเครือญาติตลอดจนความเป็นเพื่อนบ้านที่เป็นพื้นฐานของความไว้วางใจในการข้ามพรมแดนมาทำงานแบบ “ผิดกฎหมาย” กล่าวในอีกลักษณะหนึ่งก็คือ อุปสงค์และอุปทานของตลาดแรงงานข้ามพรมแดนลักษณะนี้เกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ เครือญาติและความเป็นเพื่อนบ้านมา

เป็นเครื่องรับรอง “ความปลอดภัย” ลักษณะความสัมพันธ์ที่สองเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงความต่ำต้อยกว่าของแรงงานข้ามพรมแดนในฝั่งลาวพร้อมกันไปด้วย กล่าวคือ การจ่ายค่าแรงที่ต่ำกว่าแรงงานในฝั่งไทย การนำเสนอดัตตนของผู้จ้างซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หรือเครือญาติกันว่าเป็นคนที่มีความเหนือกว่าในแง่ของสถานะทางเศรษฐกิจและสถานะทางสังคม เช่น คำกล่าวที่ว่า “หมู่บ้านเราได้หน้า คนลาวได้เงิน” แม้ว่า “คนลาว” ในที่นี้จะ เป็น “คนลื้อ” ชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ความเป็นชาติลาวกลับถูกนำมากล่าวอ้างในสถานการณ์ของการแสดงความเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ขณะที่ความเป็นคนลื้อ (เหมือนกัน) ถูกนำมาใช้ในยามที่ต้องการแรงงานตลาดแรงงานข้ามพรมแดน จึงเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ว่าทกรรมของชาติในแง่ของความเป็นไทย หรือความเป็นลาวเข้ามาซ้อนทับอยู่บนความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์เดียวกันด้วย ตัวอย่างปรากฏการณ์เหล่านี้ช่วยให้เราขยายความเข้าใจในประเด็นวัฒนธรรมชายแดนที่แสดงให้เห็นถึงการซ้อนทับของพรมแดนต่าง ๆ มากขึ้น

3. การขยายตัวทางการค้ากับการเกิดขึ้นของเครือข่ายข้ามถิ่น

ขอบเขตของความสัมพันธ์ทางการค้าไม่ได้จำกัดอยู่ที่พรมแดนทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นขอบเขตของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ เครือญาติ และความเป็นเพื่อนหรือที่เรียกว่า เป็นเดียวกัน สายสัมพันธ์เหล่านี้มีมาตลอดตั้งแต่ยุคที่รัฐชาติไทยยังไม่ได้สนใจในการควบคุมเรื่องการค้ามากเท่าในยุคปัจจุบัน

การค้าข้ามพรมแดนทั้งที่เป็นการค้าที่หลายหน้าและการค้าระหว่างเมืองเชียงของกับเมืองอื่น ๆ ในประเทศลาว โดยเฉพาะหลวงพระบางนั้น เป็นการค้าในระดับท้องถิ่นที่ผู้ค้าสัมพันธ์กันภายใต้ระบบคุณค่าของความไว้วางใจ ในสายตาของชาวบ้านในฝั่งลาวและเชียงของเอง เมืองเชียงของเป็นตลาดในการแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญมาเป็นเวลานาน การเดินทางไปมาหาสู่เพื่อค้าขายกันเป็นเรื่องปกติธรรมดาจนกระทั่งลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2518 ประเทศไทยและลาวได้เข้ามาควบคุมทางการเมืองในเรื่องการเดินทางของผู้คนและการเคลื่อนย้ายสินค้ามากขึ้น ทำให้บริเวณที่เป็นศูนย์กลางของอำนาจ เช่น เขตเมืองเชียงของซึ่งมีตัวแทนของหน่วยงานราชการมากมายหลายแห่งเป็นผู้กำกับดูแล ต้องตกอยู่ในสภาพที่ยุติการค้าขาย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าไม่มีการค้าข้ามพรมแดน ในอีกด้านหนึ่ง การค้าขายข้ามพรมแดนยังคงเกิดขึ้นในแถบชุมชนรอบนอกที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ และการค้าที่เคยกระจายตัวอยู่ในคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่มีทุนเล็กไปจนถึงทุนใหญ่ เริ่มกระจุกตัวอยู่ในมือคนเพียงกลุ่มเดียว การค้าขายในช่วงนี้จึงต้องพยายามหลบเลี่ยงให้รอดพ้นสายตาของรัฐ

ยุคเปิดพรมแดนตั้งแต่ปีพ.ศ.2532 เป็นต้นมา การค้าในแถบนี้ขยายตัวมากขึ้น อย่างไรก็ตามการขยายตัวทางการค้าในยุคเปิดพรมแดนได้สะท้อนประเด็นที่น่าสนใจอย่างน้อยสองประเด็น

ด้วยกัน ได้แก่ เครือข่ายข้ามถิ่นกับการสร้างความมั่นคงทางการค้า ประเด็นที่สอง ได้แก่ เครือข่ายข้ามถิ่นกับการเผชิญหน้าในการใช้อำนาจของรัฐ

1. การสร้างเครือข่ายข้ามถิ่นกับการสร้างความมั่นคงทางการค้า

การขยายตัวทางการค้านับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามถิ่นข้ามชาติพันธุ์ เครือข่ายทางการค้ามีทั้งที่เป็นเครือข่ายแบบหลวม และเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น การสร้างเครือข่ายเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ดั้งเดิมผ่านความเป็นเพื่อน ความเป็นชาติพันธุ์ หรือความเป็นเครือญาติ นอกจากนี้ยังมีการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดความไว้วางใจในการติดต่อค้าขายร่วมกัน ตัวอย่างของการสร้างเครือข่ายแบบหลวมเห็นได้อย่างเด่นชัดระหว่างกลุ่มผู้ค้าทางเรือจากหลวงพระบางกับเจ้าของร้านค้าชาวจีนในตลาดเชียงของ วิธีการที่นำมาใช้ได้แก่ การสร้างความสนิทสนมโดยชักชวนให้เจ้าของร้านค้าเดินทางไปเยี่ยมเยียนบ้านของผู้ค้าในหลวงพระบางเพื่อเป็นการแสดงหลักฐานและทำให้เกิดความสนิทสนมไว้นั่นเองเชื่อใจในการให้เครดิตทางการค้า สำหรับการสร้างเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น พบว่า ระหว่างที่ทำการค้าร่วมกันได้เกิดการกระชับความสัมพันธ์มากขึ้นผ่านการแต่งงานซึ่งสามารถพบเห็นได้ในหลายกรณี โดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงจากฝั่งลาวแต่งงานกับผู้ค้าในเชียงของ

เนื่องจากลักษณะการค้าข้ามถิ่นที่ชายแดนเชียงของเป็นการค้าที่เจ้าของร้านค้าในฝั่งเชียงของจะปล่อยเครดิตให้กับผู้ค้าจากลาวเสียเป็นส่วนใหญ่และไม่ได้มีหลักฐานในการค้าประกันผ่านธนาคารดังเช่นธุรกิจส่งออกอื่น ๆ ดังนั้นเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามถิ่นลักษณะนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความมั่นคงทางการค้า ดังนั้นวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์จึงถูกนำมาใช้เพื่อรองรับเงื่อนไขทางการค้าดังกล่าว

นอกเหนือจากการค้าข้ามพรมแดนที่ก่อให้เกิดเครือข่ายข้ามถิ่นแล้ว การค้าภายในพรมแดนยังมีปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายข้ามชาติพันธุ์ดังเช่นในกรณีการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรของกลุ่มชาวดอย การสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นคนดอยผ่านเครือข่ายการรวมกลุ่มอย่างหลวม ๆ ระหว่างชาวม้ง ชาวเย้า และชาวกูย เครือข่ายข้ามชาติพันธุ์ผ่านความเป็นคนดอยได้แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของกติกาทางการค้าที่อ้างความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มดังเช่น ในกรณีที่ผู้ค้าที่ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าทางการเกษตรพบว่า แม้คนดอยบางกลุ่มจะมีความไม่ซื่อสัตย์ในการขายผลผลิตแทนที่เขาคะเข้มงวดกลับอะลุ่มอະล่วยเพื่ออ้างเครือข่ายทางการค้า แต่ถ้าหากเป็นคนเมือง เขาเลือกที่จะไม่รับซื้อผลผลิตเลย วิธีการอ้างความสัมพันธ์ทางการค้าในหลากหลายลักษณะนับเป็นต้นทุนที่สำคัญในการทำให้การค้าชายแดนเกิดความต่อเนื่อง

2. เครือข่ายข้ามถิ่นกับการเผชิญหน้าในการใช้อำนาจของรัฐ

การเปิดพรมแดนทางการค้าไม่เพียงก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าข้ามพรมแดนเท่านั้น ในอีกด้านหนึ่งยังสะท้อนถึงการแสดงอำนาจของรัฐในการควบคุมทางการค้า การค้าในยุค สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจบริเวณชายแดนซึ่งของแสดงให้เห็นการแสดงอำนาจของรัฐไม่เฉพาะรัฐไทย และรัฐลาวเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงผลกระทบอันเนื่องมาจากความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับอนุภูมิภาคแถบนี้ด้วย

อาจกล่าวได้ว่าก่อนหน้าการเปิดพรมแดนทางการค้าในทศวรรษ 2530 การแสดงอำนาจของรัฐเน้นไปที่การควบคุมในแง่ของพื้นที่ทางการเมืองมากกว่าพื้นที่ทางการค้า แต่ในยุคปัจจุบัน กลับพบว่ารัฐได้พยายามเข้ามาควบคุมพื้นที่ทางการค้ามากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นอย่างเด่นชัดในยุค ปัจจุบันคือการสถาปนาท่าเรือที่ถูกต้องตามกฎหมายเพียงไม่กี่แห่ง ได้แก่ ท่าเรือบัก และในยุคการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจได้สถาปนาท่าเรือเชียงของเป็นหนึ่งในสองท่าเรือในส่วนของประเทศไทย ขณะที่ท่าเรือที่ชาวบ้านเคยใช้มาหลายทศวรรษได้ถูกเบียดขับให้กลายเป็นท่าเรือที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่เนื่องจากในทางปฏิบัติ รัฐไม่สามารถควบคุมชายแดนได้อย่างเข้มข้นตลอดทั้งแนวชายแดน การใช้ท่าเรือชาวบ้านเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจึงยังคงเกิดขึ้นตลอดเวลา แต่กิจกรรมทางการค้าที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิจกรรมที่ต้องหลบหลีกเลี่ยงกับเหตุการณ์ที่รัฐพร้อมจะใช้อำนาจได้ตลอดเวลาเช่นกัน เนื่องจากคู่ปฏิสัมพันธ์ทางการค้าเป็นคู่คนในฝั่งไทยและลาว การค้าที่เกิดขึ้นจึงต้องเผชิญหน้ากับการแสดงอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐในฝั่งลาวด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ เครือข่ายข้ามถิ่นจึงเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเพื่อหลบหลีกเลี่ยงกับการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐทั้งสองฝั่ง อีกทั้งยังมีความพยายามแสวงหาพื้นที่ใหม่ร่วมกันเพื่อเลี่ยงจากการใช้อำนาจของรัฐ ยกตัวอย่างเช่น บางช่วงสถานการณ์หน่วยงานในฝั่งห้วยทรายเก็บภาษีสูงคู้ค้าในฝั่งลาวและไทยได้ย้ายพื้นที่ทางการค้าไปยังท่าเรือรอบนอกเพื่อขนส่งสินค้าแทนที่จะผ่านท่าเรือทางการ หรือในกรณีที่ทำเรือชาวบ้านของหมู่บ้านชาวสือถูกหน่วยราชการของไทยสั่งห้ามเปิดแลกเปลี่ยนสินค้าในตลาดนัด ชาวบ้านในฝั่งไทยก็จะหยิบยกความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์มาเป็นเงื่อนไขในการเจรจากับเจ้าหน้าที่ในฝั่งไทยมาต่อรองในการปฏิสัมพันธ์ข้ามถิ่นของพวกเขา เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่สำคัญในการเอื้ออำนวยให้เครือข่ายข้ามถิ่นทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นคือการใช้เทคโนโลยีในการสื่อสาร เช่น โทรศัพท์มือถือ เพื่อเป็นช่องทางในการติดต่อภายในกลุ่ม

เครือข่ายข้ามถิ่นที่มีฐานความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน เครือญาติ ชาติพันธุ์จึงเป็นต้นทุนที่ชาวบ้านไม่เพียงสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการปฏิสัมพันธ์ทางการค้าเท่านั้น แต่ยังเป็นเครือข่ายที่ผลิตซ้ำและขยายตัวมาสู่เครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามถิ่นที่แน่นแฟ้นในด้านอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานเพื่อกระชับความแน่นแฟ้นทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้ เครือข่ายข้ามถิ่นยังถูกนำมาใช้เพื่อหลบหลีกเลี่ยงจากการแสดงอำนาจของรัฐ

และระหว่างรัฐในการควบคุมการค้าโดยการแสวงหาพื้นที่อื่น ๆ ร่วมกัน เครือข่ายทางการค้าที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์จึงอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นชุมชนข้ามถิ่นในอีกรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมชายแดน

4. ผู้หญิงกับการค้าระดับท้องถิ่นและการค้าข้ามพรมแดนในยุคโลกาภิวัตน์

งานศึกษาจำนวนหนึ่งได้นำเสนอบทบาทของผู้หญิงที่ผูกติดอยู่กับการค้าในระดับท้องถิ่น ขณะที่ในงานศึกษาของแอนดรู วอร์คเกอร์ได้โต้แย้งประเด็นดังกล่าวและชี้ให้เห็นบทบาทของผู้หญิงในการค้าทางไกลบริเวณพื้นที่ที่เสื่อมเศรษฐกิจโดยเฉพาะผู้หญิงลาว อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการเป็นแม่ค้าทางไกลไม่ได้ขัดแย้งกับบทบาทความเป็นแม่ กล่าวคือ แม้ผู้หญิงจะเป็นแม่ค้าที่ต้องเดินทางค้าขายแต่พวกเขายังธำรงบทบาทของผู้หาเลี้ยงครอบครัวไว้ด้วย นอกจากนี้วอร์คเกอร์ได้ชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสังคมนิยมของลาวทำให้ผู้ค้าหลักซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนได้อพยพออกจากพื้นที่ไป ช่วงนี้เองผู้หญิงซึ่งมีบทบาทการค้าในท้องถิ่นได้เข้ามาแทนที่กลุ่มผู้ค้ากลุ่มเดิม

ในพื้นที่การค้าชายแดนไทย-ลาวแถบเชียงของพบเห็นบทบาทของผู้หญิงทั้งที่เป็นคนเมืองคนลาว หญิงชาวลื้อ หญิงม้ง หญิงชาวขมุในการค้าท้องถิ่นและการค้าข้ามพรมแดน อย่างไรก็ตาม ความทรงจำและประสบการณ์ของผู้หญิงที่ค้าขายในแถบเชียงของได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงอยู่ในสถานภาพที่ยึด (2535) เรียกว่าเป็นผู้ผลิตของสังคม ดังนั้นผู้หญิงจึงเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างสำคัญทั้งในระบบการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้า การเข้าสู่พื้นที่การค้ามีทั้งการแลกเปลี่ยนภายในพื้นที่หรือที่เรียกว่าการค้าในระดับท้องถิ่น รวมทั้งการเข้าไปมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ไกลกว่าการค้าในระดับท้องถิ่นได้เกิดขึ้นมานานหลายทศวรรษแล้วเช่นกันดังเช่นในพื้นที่เชียงของพบว่า หญิงชาวลื้อเดินทางจากบริเวณเมืองในฝั่งห้วยทรายและนำสินค้าไปขายแถบเมืองเชียงตุง หรือการค้าทางเรือสายหลวงพระบาง-เชียงของของผู้หญิงคนเมืองที่เดินทางค้าขายกับสามี ช่วงต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้น ความทรงจำของประสบการณ์เหล่านี้เป็นร่องรอยที่ชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงไม่ได้จำกัดอยู่ในการค้าท้องถิ่นหรือการค้าทางไกล หากแต่การเข้าสู่เส้นทางการค้าขึ้นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์อื่น ๆ ที่ผู้หญิงเกี่ยวข้อง และเงื่อนไขสำคัญคือการธำรงบทบาทในฐานะผู้หาเลี้ยงครอบครัว

ประสบการณ์ของแม่ค้าคนเมืองที่ค้าขายมาหลายทศวรรษ นับตั้งแต่ก่อนปิดพรมแดนไทย-ลาวจนกระทั่งปัจจุบัน แสดงให้เห็นความต่อเนื่องของการดิ้นรนบนพื้นที่ทางการค้า หากพื้นที่ทางการค้าตรงไหนที่เผชิญภาวะอับจน พวกเธอก็สร้างโอกาสทางการค้าใหม่ ดังเช่นกรณีของแม่ค้าคนเมืองที่ค้าขายมาตั้งแต่ปลายยุคอาณานิคม พวกเธอยังจำประสบการณ์ที่ต้องเสี่ยงหลบภัยจากเจ้าหน้าที่รัฐในการนำข้าวลงเรือข้ามฟากไปขายให้แก่ผู้ซื้อข้าวจากหลวงพระบาง เมื่อปิด

พรมแดนไทย-ลาว พื้นที่การค้าเดิมก็ปิดตัวลง พวกเธอขยายพื้นที่การค้าไปยังศูนย์อพยพบ้านตอง และหวนกลับเข้าสู่การค้าข้ามพรมแดนอีกครั้งในยุคปัจจุบัน

การค้าในยุคเปิดพรมแดนมีความซับซ้อนมากขึ้น ประสบการณ์และความรู้ในการแข่งขันกันทางการค้าตลอดจนการรักษาภาพลักษณ์ของแม่ค้าคนกลางเพื่อให้เกิดความไว้วางใจและสร้างความมั่นคงทางการค้าเป็นคุณลักษณะสำคัญในการดำรงบทบาทของแม่ค้า นอกจากนั้น พวกเธอยังต้องเผชิญกับการแสดงอำนาจรัฐทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวจากนโยบายที่มีการเปลี่ยนแปลงในภาคปฏิบัติการอยู่ตลอดเวลา พวกเธอจึงต้องปรับตัวในหลายรูปแบบในการเป็นทั้งแม่ค้าคนกลางในการขายสินค้าและบริการรับฝากเงิน-แลกเงิน ตลอดจนทำธุรกิจอื่น ๆ เช่น รับทำมุ้งลวดเหล็กดัด เป็นต้น

การเดินทางค้าขายของหญิงม้งและหญิงขมุในฝั่งลาวยังเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการดิ้นรนเพื่อขยายพื้นที่ทางการค้ามากขึ้น การขยายพื้นที่ที่มีความหมายในแง่ของเส้นทางการค้าที่ยาวไกลขึ้นและการปรับตัวของรูปแบบทางการค้า ดังเช่นกรณีของหญิงชาวขมุจากฝั่งห้วยทรายออกเดินทางค้าขายจากเชียงของ-ปากแฉง-พาดูม-หลวงพระบาง หรือกรณีการเดินทางค้าขายของหญิงม้งแม่ลูกที่ใช้เส้นทางเชียงของ-อุดมไทร-เมืองขวา-เดียนเบียนฟูในเวียดนาม ในกรณีของหญิงขมุพบว่า เส้นทางการค้าของเธอเกิดขึ้นเครือข่ายความสัมพันธ์ของพี่น้องในฝั่งลาวโดยจุดแวะพักต่าง ๆ จะมีพี่น้องหรือคนรู้จักที่ไปอาศัยพักพิงได้ ขณะที่เส้นทางการค้าของหญิงม้งเน้นไปที่การใช้เครือข่ายความเป็นคนม้งในการไปซื้อเสื้อผ้าหรือผ้าปักของชาวม้งไกลถึงชายแดนลาว-เวียดนาม และนำมาส่งขายต่อยังชาวม้งในหลวงพระบางและเชียงของ หรือจากประสบการณ์ของแม่บัวหญิงชาวลื้อที่นำผ้าผองตากูจากเมืองในฝั่งลาวไปขายยังเมืองเชียงตุง เป็นต้น ตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เครือข่ายที่ผู้หญิงใช้บนพื้นที่ทางการค้ามีพื้นฐานมาจากความผูกพันระหว่างเครือญาติ ชชาติพันธุ์และถิ่นฐาน เครือข่ายของผู้หญิงจึงไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม

ตัวอย่างการต่อสู้ของแม่ค้าข้างต้นนับเป็นบทบาทของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะทางเศรษฐกิจระดับล่างจนถึงปานกลาง ซึ่งใช้พื้นที่ทางการค้าในความหมายที่เป็นทั้ง “พื้นที่แห่งโอกาส” และ “พื้นที่แห่งความเสี่ยง” ไปในขณะเดียวกัน ผู้หญิงใช้การค้าเป็นโอกาสในการดำรงความต่อเนื่องของผู้หาเลี้ยงครอบครัว เหยี่ยุอีกด้านหนึ่งของโอกาสทางการค้าคือความเสี่ยงทั้งในแง่ความปลอดภัยต่อตนเองและทรัพย์สิน ตลอดจนความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการเผชิญหน้ากับการใช้อำนาจของรัฐ

บรรณานุกรม

กนกพร ดีบุรี

- 2545 เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วง: กรณีศึกษาการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปในอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มูลนิธิผู้หญิง กฎหมายและการพัฒนาชนบทและศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

กาญจนะ ประภาศวุฒิสาร

- 2537 กองพล 93 ผู้อพยพอดีตทหารจีนคณะชาติบนดอยผาตั้ง. เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สยามรัตน์.

เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน.

- 2538 “ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศไทย”. แปลโดย ชรัตน์ สิงห์เดชากุล. รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

ชูศักดิ์ สุวิมลเสถียร

- 2537 กว๊าน: การรักษาด้วยวิถีพื้นบ้านของชาวจีนอพยพ หมู่บ้านเวียงหมอก ตำบลห้วยซ้อ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

นอร์แมน, เฮนรี, เซอร์

- 2541 ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันตกไกล ตอนประเทศไทย. แปลและเรียบเรียงโดย พรพรรณ ทองตัน. รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 4. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์

- 2547 30 ชาติในเชียงราย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.

บุญพา สิงหาราช

- 2542 “ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านแจมปอง” ในที่ระลึกงานฉลองวิหารวัดบ้านแจมปอง ตำบลหล่ายวาง อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย. วันที่ 9-11 มีนาคม 2542.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

- 2541 “วาทกรรมว่าด้วยชาวเขา”. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2541.

- 2545 “บทนำ: ชามพรหมแดน กับคำถามเรื่องอัตลักษณ์ วัฒนธรรม พื้นที่และความเป็นชาติ” ในวารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 15 ฉบับที่ 1/2545. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์

ปารวีย์ ไพบูลย์ยิ่ง

2545 จากเชียงของสู่เชียงรุ่ง สุดปลายทางสายมิตรภาพ. โครงการอาณานิคมศึกษา 5
ภูมิภาค : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ไพโรจน์สวัสดิ์

2547 บรรยายสรุปด้านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของเนื่องในโอกาสการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง
การค้ามนุษย์ครั้งที่1. เอกสารโรเนียว.

ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล

2529 การสำรวจเส้นทางหมู่บ้านไทลื้อ อำเภอเชียงของ-เชียงใหม่-น่าน. ศูนย์ส่งเสริม
ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทวีศักดิ์ เจนประจักษ์

2540 ข้อพิพาทเขตแดนไทย-ลาว. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ธเนศวร์ เจริญเมือง

2538 ไทย-พม่า-ลาว-จีน สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ สี่เหลี่ยมวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์
คบไฟ.

ธงชัย วินิจจะกุล

2530 . "ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน" ใน อยู่เมืองไทย สมบัติ จันทวงศ์ และ
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ณัฏชา เลานศิรินาถ

2527 การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง : สิบสองปันนา พ.ศ.
2369-2437 วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นิสิต พันธมิตร

2541 ปัญหาการค้าชายแดนภาคเหนือตอนบน: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ น่านและ
แม่ฮ่องสอน. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศรีศักร วัลลิโภดม

2545 ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

สมเกียรติ วันทะนะ

2530 "เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก" ใน อยู่เมืองไทย
สมบัติ จันทวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สมศักดิ์ ลือราช

2529 ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411 -2452) วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

สมิธ,เอช.วารังตัน.

2544 บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม. แปลโดย พรพรรณ ทองตัน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุรัสวดี อ๋องสกุล

2537 พื้นเมื่อน่าน ฉบับวัดพระเกิด.เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

2539 ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
สายชล สัตยานุรักษ์

2544 ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ.
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

2546 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชน" ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ลีลา วีระวงส์

2530 ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. (พิมพ์ครั้งที่2) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

สำนักงานอำเภอเชียงของ

2545 ยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. เอกสารโรเนียว.

สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2537 เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "วัฒนธรรมไทลื้อ กับการปรับตัวในกระแสการเปลี่ยนแปลง" เมื่อวันที่ 16-17 กันยายน 2537

ลำนะโน ณ เชียงใหม่

2538 ศูนย์กลางการค้าและเส้นทางการค้าในอาณาจักรล้านนาไทย ช่วงพ.ศ. 1839 – 2442.
วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิภาควรรณ, พระ

2525 "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม" แปลโดย ร.อ.หญิง สุมาลี วีระวงศ์. วารสารแผนที่ฉบับพิเศษรวมเล่ม. 24-25 (กรกฎาคม 2524 – มิถุนายน 2525): 50-184

มอลดอช, ดี.อี.

- 2538 “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม”. แปลโดย เสาวลักษณ์ ชานนท์. รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

เมธี พยอมพงศ์

- 2546 การพัฒนาสีเขียวอินโดจีนที่ส่งผลต่อการพัฒนาภาคเหนือของไทย. สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เอกสารเสนอเมื่อวันที่ 16 มกราคม 2546 ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก.

ยศ สันตสมบัติ

- 2535 แม่หญิงสีชาต ชุมชนและการค้าประเพณีในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- 2543 หลีกช้าง. กรุงเทพฯ: โครงการวิถีทรรศน์.
- 2545 โครงการอำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทยภาคเหนือ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2541 รายงานการวิจัยเรื่อง สถานภาพไทศึกษา: กรณีการผสมผสานทางชาติพันธุ์และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์วิทยาลัย.

ฮอลล์, ดี.จี.อี.

- 2522 ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและอานันท์ กาญจนพันธุ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.

Asian Development Bank

- 2002 Building on Success: A Strategic Framework for the Next Ten Years of Greater Mekong Subregion Economic Cooperation Program. Manila: Asian Development.

Chiranan Prasertkul

- 1989 Yunnan Trade in the Nineteenth Century: Southwest Chian's Cross-Boundaries Functional System. Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, Bangkok.

Cohen, Paul T.

2001 Buddhism Unshackled: The Yuan 'Holy Man' Tradition and the Nation-state in the Tai World. *Journal of Southeast Asian Studies*, 32(2), pp 227-247.

Dessaint, William Y. and Alain Y. Dessaint

1982 Economic Systems and Ethnic Relations in Northern Thailand. In *Contributions to Southeast Asian Ethnography: Studies of Ethnic Minority Peoples*. No.1 September 1982. Edited by Anthony R. Walker. Singapore: Double-Six Press Pte Ltd.

Evans, Grant Christopher Hutton and Kuah Khun Eng

2000 Where China Meets Southeast Asia : Social & Cultural Change in the Border Regions. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Garnier, Francis

1885 Future travels in Laos and in Yunnan: The Mekong Exploration Commission Report (1866-1868), volume 2. Bangkok : White Lotus (1996).

Gupta, Akhil and James Ferguson.

1999 Culture Power Place: Explorations in Critical Anthropology.(second printing) Durham and London: Duke University Press.

Junko Koizumi

1992 The Commutation of Suai from Northeast Siam to Bangkok in the Middle of the Nineteenth Century. *Journal of Southeast Asian Studies* 23 (2) :276-307.

Thongchai Winichakul.

1994 Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation. Chiang Mai: Silkworm.

Walker, Andrew.

1999 The Legend of the Golden Boat. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Wilson, Thomas M. and Hastings Donnan.

1998 Border Identities, Nation and State at International Frontiers. Cambridge: Cambridge University Press.